

VALTIONEUVOSTON KANSLIA

Sámi áššiid soabadanproseassa

Gullanraporta

Sämmilij aasijid kyeskee sovâdâttâmproosees

Kuullâmraapoort

Sä'mmlai aa'ššid kuõskki suâvâdvuõttprose'ss

Kuullâmraportt

Saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi

Kuulemisraportti

Försoningsprocess gällande frågor som berör samerna

Samrådsrapport

Sámi áššiid soabadanproseassa

Gullanraporta

Sämmilij aašijd kyeskee sovâdâttâmpoosees

Kuullâmraapoort

Sä'mmlai aa'ššid kuõskki suâvâdvuõttprose'ss

Kuullâmraportt

Saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi

Kuulemisraportti

Försoningsprocess gällande frågor som berör samerna

Samrådsrapport

Valtioneuvoston kanslia

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto
Helsinki 2018

Bagadallanbláđđi

Almmustahtti	Stáhtaráđi kansliija	7.8.2018	
Dahkki	spesiálaáššedovdi Ánneristen Juuso		
Almmustahttima namma	Sámiid áššiid guoski soabadanproseassa Gullanraporta		
Almmustahttinráiddu namma ja nummir	Stáhtaráđi kansliija almmustahttimat 14/2018		
ISBN deaddiluvvon	978-952-287-683-6	ISSN deaddiluvvon	0782-6028
ISBN PDF	978-952-287-673-7	ISSN PDF	1799-7828
URN-čujuhhus	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-673-7		
Siiddut	311	Giella	davvisámigiella
Áššesánit	sápmelaččat, álgoálbmogat, duohtavuhtakomišuvdna, duohtavuohhta, soabadeapmi		
Čoahkkaigeassu <p>Gullanraporta sisdisdoallá sámiid áššiid guoski soabadanproseassa válmastallamii guoski gullamiidda oassalastan olbmuid dilálasvuodain ovdanbuktan assiid dakkarin dego sii leat deid ovdanbuktán. Gullamat ortnejuvvojedje miessemánu 2. beaivvis geassemánu 29. beaivái 2018.</p> <p>Suomas válmastallama vuolde lea soabadanproseassa, mii vuodđuđa 1970 – logus riegádan riikaidgaskas duohtavuohhta- ja soabadankomišuvdnainstitušuvdnii. Álgoálbmogiidda guoski duohtavuohhta- ja soabadankomišuvdnaproseassain dutket ja čalmustahttet olles álbmogii kollektiivalaččat čuohzán vearredaguit. Kollektiiva vearredaguin leat leamas, ja leat, iešguđetlágán váikuhusat ovttaskas olbmui.</p> <p>Gullandilálašvuodain lei earenoamážit sáhkkan maid sámit jurddašit soabadanproseassas mii Suoma stáhtas lea válmastallama vuolde. Dilálašvuodain ságastallojuvvui maid das, makkar sámiide čuohcán vearredaguid komišuvnna galggalii dutkat ja cielggadit. Goalmádin ságastallojuvvui earenoamážit das makkár olbmuide sámiin livčče luohtamuš vejolaš komišuvnna jođiheaddjiin, ng. komissárain. Raportas čalmustahttojuvvojit dárkibut maid sierra guovlluid ja/dahje joavkuid iešvuodát mat bohte ovdan ságastallándilálašvuodain.</p> <p>Álgoálbmot sámit atnet jurdaga duohtavuohhta- ja soabadanproseassas obbalohkái buorrin. Sis lea goit hui garra eahpeluohtamuš dan ektui ahte Suoma stáhta livčče čielggadeamin álgoálbmot sámiide čuohcán vearredaguid <i>bona fides</i>, buhtis váimmuin.</p>			
Goasttideaddji	Stáhtaráđi kansliija		
Deaddilanbáiki ja jahki	Grano Oy, 2018		
Almmustahttima vuovdin/juohkin	Elektrovvanalaš veršuvdna: julkaisut.valtioneuvosto.fi Almmustahttima vuovdin: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Valdâlemsijđo

Almostittee	Staatâräädi kanslia		7.8.2018
Rähteeh	Spesiaaläššitobdee Ánneristen Juuso		
Almostittem nommâ	Sämmilij aššijd kyeskee sovâdättâmproosees Kuullâmraapoort		
Almostittemrááđu nommâ já nummeer	Staatâräädi kanslia almostittemrááđu 14/2018		
ISBN teddilum	978-952-287-683-6	ISSN teddilum	0782-6028
ISBN PDF	978-952-287-673-7	ISSN PDF	1799-7828
URN-čujottâs	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-673-7		
Sijđomeeri	311	Kielâ	suomâkielâ
Äššisäänih	sämmiliih, algâaalmugeh, sovâdättâmkomissio, tuotâvuotâ, sovâdättâm		
<p>Čuákankiäsu</p> <p>Kuullâmraapoort siskeeld čuákankiäsu materialist, mii čoggâšui sämmiläšaašijd kyeskee sovâdättâmproosees valmâštálmân kullee kuullâmtiläläšvuodâin. Material lii raportist nuhtán, mutâ nomátteemmin tohum. Kuullâmrieggee, mon čuosâttâhjuávkun lâi eromâšávt algâaalmug sämmiliih, uárnejui 2.5.2018 – 29.6.2018.</p> <p>Sovâdättâmproosees, mii valmâštáalloo Suomâst, vuáđuduvá 1970- lovvoost šoddâm aalmugijkoskâsii tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissioinstituition. Aalmugijkoskâsávt tuotâvuotâkomission (truth commission) tai tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomission (truth and reconciliation commission) kočodeh prosesijd, main tárkkojeh historjást tábáhtum puástuvuodâid já viggeh tuotâvuodâ adai tom, mii lii tábáhtum, seelvâtmáin eereeb iärásij estid tom, ete taah puástuvuodah iä innig tábáhtuu. Komissioin, moh selvâtteh algâaalmugij kuáhtám puástuvuodâid, tehálâš lii kollektiivlij puástuvuodâi oovdânpyehitim ton saajeest ete ovtâskâs ulmuu kuáhtám puástuvuodah selvâttuuččii. Kollektiivlij puástuvuodâin láá lamaš já láá, tiätulágán vaikuttâsah meid ovtâskâs ulmui.</p> <p>Raportist kiedâvuššoo eereeb iärásij tot, ete magarijd jurduid Suomâst valmâštállámnaál orroo sovâdättâmproosees rávkká, maid komissio, mii máhđulávt asáttuvvoo, kolgâččij tutkáđ já magariid komissaaráid adai komissio njunošulmuid algâaalmug sämmilij ličij luáttámuš. Raportist oovdânpuáhtojeh tárkkilubbooht meid sierâ kuávlui já/tâi juávhui tiläläšvuodâin oovdânpuáhtám sierânâsjiešvyevih.</p> <p>Algâaalmug sämmiliih aneh jurduu tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissioprosesist jiešalnees šiev juurdán. Algâaalmug sämmilij lii kuittâg noonâ epiluáttámuš tom kuáttá, ete Suomâ staatâ ličij seelvâtmáin algâaalmug sämmilij kuáhtám puástuvuodâid rehelâš mieláin, <i>bona fides</i>.</p>			
Kuástideijee	Staatâräädi kanslia		
Teddilemsaje ja ihe	Grano Oy, 2018		
Almostittem vyebdim/jyehhee	Šiedgálâš versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Almostittemvyebdim: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Kovveemlōstt

Ölmstō'tti	Riikksuávtōōzz kanslia	7.8.2018
Tuejjei	Spesiaalä'šštobddi Ánneristen Juuso	
Öölmtoōzz nõmm	Sä'mmlai aa'ššid kuōskki suávdvuoōttprose'ss Kuullámraportt	
Öölmtoōsräiid nõmm da nââmar	Riikksuávtōōzz kanslia öölmtoōsräidd 14/2018	
ISBN tiáddum	978-952-287-683-6	ISSN tiáddum 0782-6028
ISBN PDF	978-952-287-673-7	ISSN PDF 1799-7828
URN-addrōs	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-673-7	
Seiddmie'rr	311	Ķiōll xxx
Ä'šš-sää'n	Sä'mmla, alggmeer, tuōttvuōttkomissio, tuōttvuōtt, suávdvuoōtt	
<p>Vuänōs</p> <p>Kuullámraportt áân se'st ö'htekeässmōōžž sää'maa'ššid kuōskki suávdvuoōttprosee'ss valmštōōllma kuulli kuullmōōžž pu'httem aa'ššin. Kuullmōōžž, koin ku'lle alggmeer sä'mmlaid, rie'ššeš 2.5.2018 – 29.6.2018.</p> <p>Lää'ddjánnmest valmštōōllámnulla áárrai suávdvuoōttprosee'ss vuáđđan lij 1970- láággast šōddám meeraikōskksaž tuōttvuōtt- da suávdvuoōttkomissioinstituoio. Meeraikōskksânji tuōttvuōttkomission (truth commission) le'be tuōttvuōtt- da suávdvuoōttkomission (truth and reconciliation commission) kääččat prosee'ssid, koin ta'rkstōōlât historias šōddám vie'rrvuōđid da pōōrgât tuōttvuōđ le'be tōn, mii lij šōddám, čiolgtummšin jee'rab mie'ldd cōggâd tōn, što ták vie'rrvuōđ jie teänab šōōddče. Alggmeeraid šōddám vie'rrvuōđid čiolgtei komissioin kōskksaž ä'ššen lij kollektiivlaž vie'rrvuōđi ou'ddepohttmōš privat oummid šōddám vie'rrvuōđi čiolgtem sâjja. Kollektiivlaž vie'rrvuōđin lie leámmaž da lie jee'resnallšem vaaiktōōžž še privat oummid.</p> <p>Rapoortást Ķiōtt'tōōlât jee'rab mie'ldd tōn, mákam jurddjid Lää'ddjánnmest valmštōōllámnulla áárrai suávdvuoōttprosee'ss cáunn, máid' vuei'tlvânji šiōttuum komissio öōlgče tu'tkķeed da mákam komissaarid le'be komissio jáá'dtemoummid alggmeer sä'mmlain le'čči áškk. Rapoortást čuä'jtōōlât tää'rķben še jee'res vuu'di da/ le'be joouki šōddmōōžžin ou'dde puáttam jii'jjesnallšemvuōđid.</p> <p>Alggmeer sä'mmla á'nne jurddi tuōttvuōtt- da suávdvuoōttkomissioprosee'ssest táá'dstes šiōgg jurddjen. Alggmeer sä'mmlain lij kuuitág viōhss pann-naddjōs tōōžž, što Lää'ddjánnam riikk le'čči čiolgte'men alggmeer sä'mmlaid šōddám vie'rrvuōđid puu'ttes miōliin, <i>bona fides</i>.</p>		
Čōōdteei	Riikksuávtōōzz kanslia	
Teáddamsáá'jj da ee'ķķ	Grano Oy, 2018	
Öölmtoōzz kaupp / juákkmōš	Ne'ttversio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Öölmtoōskaupp: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi	

Kuvailulehti

Julkaisija	Valtioneuvoston kanslia	7.8.2018	
Tekijät	Erityisasiantuntija Anni-Kristiina Juuso		
Julkaisun nimi	Saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi Kuulemisraportti		
Julkaisusarjan nimi ja numero	Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 14/2018		
ISBN painettu	978-952-287-683-6	ISSN painettu	0782-6028
ISBN PDF	978-952-287-673-7	ISSN PDF	1799-7828
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-673-7		
Sivumäärä	311	Kieli	suomi
Asiasanat	saamelaiset, alkuperäiskansat, totuuskomissiot, totuus, sovinto		
Tiivistelmä	<p>Kuulemisraportti sisältää yhteenvedon materiaalista, joka kerääntyi saamelaisasioita koskevan sovintoprosessin valmisteluun kuuluvalla kuulemiskiirtueella. Materiaali on raportissa sellaisenaan, mutta anonymisoituna. Kuulemiskiirtue, jonka kohderyhmänä oli erityisesti alkuperäiskansa saamelaiset, järjestettiin 2.5.2018 – 29.6.2018.</p> <p>Suomessa valmistettava sovintoprosessi pohjautuu 1970-luvulla syntyneeseen kansainväliseen totuus- ja sovintokomissioinstituutioon. Kansainvälisesti totuuskomissioiksi (truth commission) tai totuus- ja sovintokomissioiksi (truth and reconciliation commission) kutsutaan prosesseja, joissa tarkastellaan historiassa tapahtuneita vääryyksiä ja pyritään totuuden eli sen, mitä on tapahtunut, selvittämiseen muun muassa estämään se, että näitä vääryyksiä enää tapahtuisi. Alkuperäiskansoja kohdanneita vääryyksiä selvittävissä komissioissa keskeistä on kollektiivisten vääryyksen esiintuominen yksilöä kohdanneiden vääryyksen selvittämisen sijaan. Kollektiivisilla vääryyksillä on ollut, ja on, erinäisiä vaikutuksia myös yksittäiseen ihmiseen.</p> <p>Raportissa käsitellään muun muassa sitä, mitä ajatuksia Suomessa valmistelussa oleva sovintoprosessi herättää, mitä mahdollisesti asetettavan komission tulisi tutkia ja minkälaisiin komissaareihin eli komission johtohenkilöihin alkuperäiskansa saamelaisilla olisi luottamusta. Raportissa esitellään yksityiskohtaisemmin myös eri alueiden ja/tai ryhmien tilaisuuksissa esiinnousseita erityispiirteitä.</p> <p>Alkuperäiskansa saamelaiset pitävät ajatusta totuus- ja sovintokomissio prosessista sinänsä hyvänä ajatuksena. Alkuperäiskansa saamelaisilla on kuitenkin vahva epäluottamus sitä kohtaan, että Suomen valtio olisi selvittämässä alkuperäiskansa saamelaisten kohtaamia vääryyksiä vilpittömin mielin, <i>bona fides</i>.</p>		
Kustantaja	Valtioneuvoston kanslia		
Painopaikka ja vuosi	Grano Oy, 2018		
Julkaisun jakaja/ myynti	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Presentationsblad

Utgivare	Statsrådets kansli	7.8.2018	
Författare	Senior Specialist Anni-Kristiina Juuso		
Publikationens titel	Försoningsprocess gällande frågor som berör samerna Samrådsrapport		
Publikationsseriens namn och nummer	Statrådets kanslis publikationsserie 14/2018		
ISBN tryckt	978-952-287-683-6	ISSN tryckt	0782-6028
ISBN PDF	978-952-287-673-7	ISSN PDF	1799-7828
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-673-7		
Sidantal	311	Språk	svenska
Nyckelord	samer, urfolk, sanningskommissioner, sanning, försoning		
Referat	<p>Samrådsrapporten innefattar ett sammandrag över materialet som sådant utan att några tolkningar gjorts av den samrådsrunda som ordnades i samband med beredningen av försoningsprocessen gällande frågor som berör samerna. Samrådsrundan, där målgruppen särskilt var urfolket samerna, genomfördes mellan den 2 maj och den 29 juni 2018.</p> <p>Den försoningsprocess som är under beredning i Finland baserar sig på den internationella sannings- och försoningskommissionsinstitution som fick sin början under 1970-talet. En internationell sanningskommission (truth commission) eller sannings- och försoningskommission (truth and reconciliation commission) tillsätts för en process där man granskar orättvisor som skett tidigare i landets historia och reder ut sanningen om vad som skett, bl.a. i syfte att förhindra att samma orättvisor upprepas. För en kommission som utreder orättvisor som drabbat ett urfolk är det viktigt att lyfta fram kollektiva orättvisor i stället för att utreda orättvisor som drabbat enskilda individer. När det gäller urfolket samerna har det förekommit kollektiva orättvisor, som haft olika slags konsekvenser också för enskilda människor.</p> <p>I rapporten redogörs det bl.a. för vilka tankar den försoningsprocess som är under beredning i Finland väcker, vad en eventuell kommission borde undersöka och hurdana kommissionärer, dvs. ledare för kommissionen, urfolket samerna skulle ha förtroende för. Rapporten innehåller också en mer detaljerad redogörelse för de särdrag som framträdde vid samrådsmötena i olika regioner och/eller bland olika grupper.</p> <p>Urfolket samerna anser att en sannings- och försoningsprocess i och för sig är en god idé, men betvivlar dock starkt att finska staten skulle ha för avsikt att i god tro, <i>bona fides</i>, utreda de orättvisor som urfolket samerna utsatts för.</p>		
Förläggare	Statsrådets kansli		
Tryckort och år	Grano Ab, 2018		
Distribution/ beställningar	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Beställningar: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Description sheet

Published by	Prime Minister's Office	7.8.2018	
Authors	Senior Specialist Anni-Kristiina Juuso		
Title of publication	Truth and reconciliation process concerning Sámi issues Report on hearings		
Series and publication number	Prime Minister's Office Reports 14/2018		
ISBN (printed)	978-952-287-683-6	ISSN (printed)	0782-6028
ISBN PDF	978-952-287-673-7	ISSN (PDF)	1799-7828
Website address (URN)	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-673-7		
Pages	311	Language	
Keywords	Sámi people, indigenous peoples, truth and reconciliation commissions, truth, reconciliation		
<p>Abstract</p> <p>The report contains a summary of the results of the hearings held as part of the preparations for the truth and reconciliation process concerning the Sámi people. The series of hearings, aimed in particular at members of the indigenous Sámi community, took place on 2 May–29 June 2018.</p> <p>The truth and reconciliation process currently in preparation in Finland is based on the international institution of truth and reconciliation commissions that emerged in the 1970s. Truth commissions or truth and reconciliation commissions refer to processes of investigating injustices that have taken place in history and uncovering the truth (i.e. what has happened) in order to prevent such injustices from occurring again. A central feature of commissions investigating injustices against indigenous peoples is that they aim primarily to highlight collective injustices rather than to investigate injustices faced by individuals. These collective injustices have had, and continue to have, various effects on individual people.</p> <p>The report discusses topics including the thoughts of the Sámi people concerning the reconciliation process in preparation in Finland, which issues the commission, if established, should investigate and what kinds of commissioners or commission leaders would enjoy the trust of the indigenous Sámi people. The report also elaborates on particular features that came up in the hearings in different areas and/or with different groups.</p> <p>The indigenous Sámi people feel that the truth and reconciliation process is generally a good idea. However, strong distrust was expressed concerning the idea that Finland is investigating the injustices faced by the indigenous Sámi people in good faith, <i>bona fides</i>.</p>			
Publisher	Prime Minister's Office		
Printed by (place and time)	Grano Ltd., 2018		
Distributed by/ Publication sales	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Sisdoallu

ČOAHKKÁIGEASSU	15
1. Gullama ollašuhhtin ja oassálastin	18
1.1 Soabadanproseassa duogáš	18
1.2 Gullama áigedávval	18
1.3. Gullama čuožáhtjoavku	19
1.4 Dilálašvuodaid hápmi ja dain dieđiheapmi	19
1.5 Dilálašvuodain earenoamážit gieđahallon gažaldagat	19
2. Soabadanproseassas, mandáhtas ja komiššuvnnas celkojuvvon	21
2.1 Soabadanproseassa	21
2.1.1 Proseassa vejolaš ávkkiin	22
2.1.2 Proseassa guovdu ovdanbuktojuvvon eahpeluohtámušas ja baluin	25
2.1.3 Sámediggelága rievdadeamis ja sápmelašmeroštallamis prosessii laktásettiin	28
2.2. Mandáhtta	29
2.2.1. Fáttát komiššuvnna mandáhttan	30
2.2.1.1. Vuoigatvuodas eanangeavahussii, vuoigatvuohta eatnamii ja čáhcai	30
2.2.1.2 Láhkaásaheapmi	31
2.2.1.3 Álgoálbmot sápmelaččaid historjá Suomas	32
2.2.1.4 Eallinvejolašvuodát davvin	32
2.2.1.5 Eará fáttát.....	33
2.2.2. Internáhttamuosáhusat ja nu giela go kultuvrra massin dáid muosáhusaid geažil	34
2.3. Komiššuvdna	37
2.3.1 Komissárat	37
2.3.2 Komissáraid válljen	40
3 Dárkileabbo dilálašvuodaid geahcadeapmi sihke sierrasárgosat guovlluid ja giellajoavkkuid mielde	43
3.1 Ohcejohka	43
3.2 Anár	45
3.2.1 Anáraččat.....	46
3.2.2 Nuortalaččat.....	48
3.2.3 Davvisápmelaččat	51
3.3 Soađegili davvioassi – Vuohčču	53
3.4 Eanodat.....	56
3.5 Giehtaruohtas.....	58
3.6 Gávpogat	61
3.7 Sámi nuorat	63
3.8 Álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeami haga báhcán gullanvuložat	66
3.9 Šleađgaboastta bakte doaimmahuvvon celkosat	72

Siskáldâs

ČUÁKÁNKIÄSU	75
1 Kulâmij olášuttem já toid uásálistem	78
1.1 Sovâdättâmprosees tuávááš	78
1.2 Kulâmij äigitavlu	78
1.3 Kulâmij čuosâttâhjuávkku	79
1.4 Tilálâšvuodâi häämi já tai pirrâ tiedettem	79
1.5 Tilálâšvuodâin eromášávt kiedâvuššum koččâmušah	79
2 Sovâdättâmprosesist, mandaatist já komissio pirrâ celkkum	81
2.1 Sovâdättâmprosees	81
2.1.1 Proosees máhđulâš hiäđuh	82
2.1.2 Proosees vuástá oovdânpuohtum epiluáttámušâst já paloin	85
2.1.3 Sämitiggelaavâ nubásmitmist já sämmilii miäruštâlmist proosees ooleest	87
2.2 Mandaat	89
2.2.1 Teemah komissio mandaatin	89
2.2.1.1 Vuoigâdvuodâst eennâmkevttimân, vuoigâdvuotâ enâmân já čáácán	89
2.2.1.2 Lahâasâttem	90
2.2.1.3 Algâalmug sämmilij historjá Suomâst	91
2.2.1.4 Eellim iävtuh tavveen	91
2.2.1.5 Eres teemah	92
2.2.2 Asodâhfeerimeh já nuuvt kielâ ko kulttuur monâttem tai feerimij keežild	93
2.3 Komissio	96
2.3.1 Komissaareh	96
2.3.2 Komissaarij valjim	99
3 Detaljilub tilálâšvuodâi tarkkuustâllâm sehe eromáš jiešvuodah kuávlui já kielâjuávhui mielđ	101
3.1 Ucjuhâ	101
3.2 Aanaar	103
3.2.1 Anarâšah	104
3.2.2 Nuorttâliih	106
3.2.3 Tavesämmiliih	108
3.3 Suáđikylá taveuási – Vuáčču	111
3.4 Iänudâh	113
3.5 Kietâruotâs	115
3.6 Kaavpugeh	118
3.7 Säminuorah	120
3.8 Algâalmug sämmilij juávkutuhhiitemttáá lejjee kuullâmnáál ulmuuh	123
3.9 Šleđgâpostáin toimâttum celkkimeh	129

Siiskõs

VUÄNÕS	131
1 Kuullmõõžži čõõđ viikkmõš da vuässõõttmõš	134
1.1 Suävâdvuõttproseez tuägga	134
1.2 Kuullmõõžži äi'gğtaull	134
1.3 Kuullmõõžži täävtõsjoukk	135
1.4 Pooddii ää'bleķ da tõin teäđtummuš	135
1.5 Pooddin jeä'rben ķiõtt'tõllum kõõččmõõž	135
2 Suävâdvuõttproseezâst, mandaattâst da komissioſt ciõlkkum	137
2.1 Suävâdvuõttprosess	137
2.1.1 Proseez vuei'tlvain aau'ķin	138
2.1.2 Proseez ärra čuä'jtum pann-na'ddjõõzâst da põõlin	141
2.1.3 Sää'mte'gğlää'jj mu'ttmest da sää'm-meärtummšest prose'sse õhttee'l	143
2.2 Mandatt	145
2.2.1 Tee'm komissio mandattân	146
2.2.1.1 Vuõiggâdvuõđâst mäddâänmõ'sše, vuõiggâdvuõtt maddu da čacca	146
2.2.1.2 Lää'jjšioõttummuš	146
2.2.1.3 Alggmeer sä'mmlai histor Lää'ddjânrest	147
2.2.1.4 Jie'llemvuei'ttmõõžž tâ'vven	148
2.2.1.5 Jee'res tee'm	149
2.2.2 Aaztõķskooulkõõččlâsttmõõžž da nu't kiõl gu kulttuur mõõntummuš tâi ķiõččlâsttmõõžži diõtt	150
2.3 Komissio	153
2.3.1 Komissaar	153
2.3.2 Komissaari vaalšem	155
3 Tää'rķab pooddii ta'rķstõõllmõš di jiijâsnallšemvuõđ vuu'di mie'ldd da ķiõlljouuki mie'ldd	158
3.1 Uccjokk	158
3.2 Aanar	160
3.2.1 Aanarsä'mmla	161
3.2.2 Nuõrttsä'mmla	163
3.2.3 Tâ'vvsä'mmla	166
3.3 Suä'djel tâ'vbie'll – Vuõccu	168
3.4 Jeänõk	170
3.5 Ķiõttmaadd	172
3.6 Gåårad	175
3.7 Sää'mnuõr	178
3.8 Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa kuullâm vue'lñn äärrai	181
3.9 Ne'ttpååštin tooimtum ceälkalm	187

Sisältö

TIIVISTELMÄ	191
1 Kuulemisten toteutus ja osallistuminen	194
1.1. Sovintoprosessin taustaa	194
1.2. Kuulemisten aikataulu.....	194
1.3. Kuulemisten kohderyhmä.....	195
1.4. Tilaisuuksien muoto ja niistä tiedottaminen.....	195
1.5. Tilaisuuksissa erityisesti käsitellyt kysymykset.....	195
2 Sovintoprosessista, mandaatista ja komissiosta lausuttua	197
2.1. Sovintoprosessi.....	197
2.1.1. Prosessin mahdollisista hyödyistä.....	198
2.1.2. Prosessia kohtaan esitetystä epäluottamuksesta ja peloista.....	201
2.1.3. Saamelaiskäräjälain muuttamisesta ja saamelaismääritelmästä prosessiin liittyen.....	204
2.2. Mandaatti.....	205
2.2.1. Teemoja komission mandaatiksi.....	206
2.2.1.1. Oikeudesta maankäyttöön, oikeus maahan ja veteen.....	206
2.2.1.2. Lainsäädäntö.....	207
2.2.1.3. Alkuperäiskansa saamelaisten historia Suomessa.....	207
2.2.1.4. Elinmahdollisuudet pohjoisessa.....	208
2.2.1.5. Muita teemoja	209
2.2.2. Asuntolakoulukokemukset ja niin kielen kuin kulttuurin menettäminen näiden kokemusten vuoksi.....	210
2.3. Komissio.....	213
2.3.1. Komissaarit.....	213
2.3.2. Komissaarien valinta.....	216
3 Yksityiskohtaisempi tilaisuuksien tarkastelu sekä erityispiirteet alueittain ja kieliryhmittäin	218
3.1. Utsjoki.....	218
3.2. Inari.....	221
3.2.1. Inarinsaamelaiset	221
3.2.2. Kolttsaamelaiset	224
3.2.3. Pohjoissaamelaiset	226
3.3. Sodankylän pohjoisosa – Vuotso	229
3.4. Enontekiö	231
3.5. Käsivarsi	233
3.6. Kaupungit	236
3.7. Saamelaisnuoret.....	239
3.8. Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vaille olevat kuultavat.....	242
3.9. Sähköpostitse toimitetut lausumat.....	248

Innehåll

SAMMANDRAG	251
1 Genomförandet av samråden och deltagandet i dem	254
1.1 Försoningsprocessens bakgrund.....	254
1.2 Tidtabellen för samråden.....	254
1.3 Målgruppen för samråden	255
1.4 Samrådsmötenas form och förmedlingen av information om dem	255
1.5 Frågor som särskilt behandlades vid samrådsmötena	255
2 Yttranden om försoningsprocessen, mandatet och kommissionen	257
2.1 Försoningsprocessen	257
2.1.1 Den eventuella behållningen av processen.....	258
2.1.2 Misstro och rädslor rörande processen.....	261
2.1.3 Revideringen av sametingslagen och samedefinitionen	264
2.2 Mandatet.....	265
2.2.1 Teman för kommissionens mandat	266
2.2.1.1 Rätten att använda marken och rätten till mark- och vattenområden	266
2.2.1.2 Finlands lagstiftning	267
2.2.1.3 Urfolket samernas historia i Finland.....	267
2.2.1.4 Levnadsmöjligheterna i norr	268
2.2.1.5 Övriga teman	269
2.2.2 Internatskolupplevelserna och förlusten av såväl språk som kultur till följd av dessa upplevelser	270
2.3 Kommissionen.....	273
2.3.1 Kommissionärerna.....	273
2.3.2 Valet av kommissionärer	276
3 Detaljerad redogörelse för samråden samt särdragen för olika regioner och språkgrupper	279
3.1 Utsjoki.....	279
3.2 Enare.....	281
3.2.1 Enaresamerna	282
3.2.2 Skoltsamerna.....	285
3.2.3 Nordsamerna	287
3.3 Norra delen av Sodankylä – Vuotso.....	290
3.4 Enontekis.....	292
3.5 Lapska armen.....	294
3.6 Städerna	298
3.7 Sameungdomarna	300
3.8 Samrådsdeltagare som saknar gruppgodkännande av urfolket samerna	303
3.9 Yttranden som insänts via e-post	310

ČOAHKKÁIGEASSU

Suoma ráđđehus lea 2017 golggotmánu álggahan soabadanproseassa válmmaštallama, mii guoská sámiid áššiid. Proseassa álgga lea boahtán Suoma sámedikkis, mii lea evttohan Suoma ráđđehussii sápmelaččaid duohtavuohtha- ja soabadankomisšuvnna ásaheami.

Proseassa válmmaštallamis lea ollašuhhton álgoálbmot (eamiálbmot) sápmelaččaid gullan áššis miesse-geassemánus 2018 ordnejuvvon dilálašvuodain sámiid ruovttuguovllus ja gávvpogiin, gos doaibmá sámi searvi.

Vuolggasadji lea, ahte álgoálbmot sápmelaččaide lea posiitiiva doaladupmi duohtavuohtha- ja sobadankomisšuvnna ásaheapmái. Sidjiide lea dehálaš, ahte juos komisšuvdna ásaheavvo, de dat vuohččan čielggada duohtavuohtha dehege dan mii lea dáhpáhuvvan. Dán maŋŋel lea áigi soabadišgoahit dehege gávnnahit, mot sápmelaččat, stáhta ja váldoálbmot jotket ovttasbarggu ovddos buoret ihttáza guvlui.

Daningo čielggadit mii lea dáhpáhuvvan lea vuosttaš lávki soabada guvlui, de Suoma stáhta proseassas dán muttos atnin namahus lea čádjidahtti ja gažaldatvuloš. Álgoálbmot sápmelaččaid oainnu mielde proseassa namman galggalii leat soabadan- ja duohtavuohtakomisšuvdna, mii lea riikkaidgaskasaš dásis dábáleabbo adnon namahus prosessaide, mat dutket ja čielggadit dološ vearrivuodaid sihke daid sivaide ja čuovvumušaid, geahčastat buoret boahtteáiggis.

Álgoálbmot sápmelaččat eai leat gárvát prosessii, juos stáhta ii almmustuhte dan prosessii addin ulbmila. Dasa lassin gáibiduvvo, ahte stáhta čalmmustuhtá iežas ákkaid álggahit soabadanproseassa, mii guoská sámiid áššiid. Suoma stáhta motiiva ii leat boahtán čielggasin.

Ándagassii atnun, mii ovddiduvvo stáhta beales álgoálbmot sápmelaččaide vejolaččat proseassa áigge dehe dan maŋŋel ii vurdojuvvo per se (iešalddes), juos dat lea dárkkuhuvvon čalmmustuhttot dušše fal nu daddjon symbolalazžan almmá konkrehta sisdoalu haga.

Álgoálmot sápmelaččain lea gullamiin vuhtton dárbu beassat burgit vearrivuođa muosáhusaideaset ja dárbu beassat dain humadit. Sii earuhit vearrivuođa muosáhusaid dagahan buncaraggáid ovttaskas olbmuid ja oba álbmoga buohta, muhto vuogit geahččalit daid divvut leat unnán, go sii eai leat goassige beassan hupmat kollektiivvalaččat jitnosii ja rahpasit vearrivuohtamuosáhusaid birra. Aktan sivvan manin vearrivuohtamuosáhusat eai leat giedahallon, muosáhuvvo dat, ahte álgoálmot sápmelaččat leat oba Suoma iehčanasvuođa áigge muosáhan váldoálbmoga badjelgeahččama sin vuolitárvosáš álbmogin. Áššiin jávohuvvan lea leamaš vuohkit ceavzit váldoálbmoga deattu vuolde. Áššiid čalmmustuhttin dán ulbmila várás ollašuttin proseassas muosáhuvvo buoremusat sáhttit veahkehit sápmelaččaid álbmogin go ovttaskas olmmožin.

Álgoálmot sápmelaččat atnet hui dehálažžan, ahte prosessain sáhtálii lasihit rivttes dieđu sápmelaččain. Suomas diehtu ja oahppa sápmelaččain lea hui váilevaš, mii gehččojuvvo aktan sivvan dasa, ahte váldoálbmogis lea sápmelaččaid guovdu negatiiva doaladupmi. Oahpa ja dieđu lasihemiin jáhkkojuvvo maid doaladupmi earáhuvvat eambo positiivan, go balu ja vaši dagahan ovdagáttut earáhuvvet rivttes diehtun. Proseassa muosáhuvvo sáhttit leat ávkkálaš maid váldoálbmogii ja Suoma álbmogii earret eará giedahallat iežas kollektiiva vuoinjñalaš váttuid (traumaid).

Álgoálmot sápmelaččaid mielde vejolaš duohtavuohta- ja soabadankomisšuvdna galgá vuodjut vuosttaš sajis ja duššefal sápmelaččaid ja stáhta gaskavuođaide, daningo stáhta doaimmat dehe doaimmakeahtta guođđimat muosáhuvvojit stuorimus vearrivuohtan. Suoma stáhta vásihuvvo assimileren álgoálmot sápmelaččaid almmá sierra dán ulbmila várás ásahuvvon lágaid. Sápmelaččaid bággoláttiiduhttin ii leat Suomas goitge báhcán historjái, muhto dat muosáhuvvo joatkahuvvat vel dán beaivve. Marjimus gávcci jagi áigge sápmelašvuostásašvuohta ja ja suddadandoaimmat muitaluvvojit garran. Suoma vuodđolága mearrádus (VL 17.3 §) sápmelaččaid vuoigatvuodas doalahit ja bargat iežas giela ja kultuvrra mielde ii ollašuva. Riikkaidgaskasaš soahpamušain, maida Suopma lea čatnasan, ii leat sápmelaččaide dorvu stáhta bargan assimilerenpolitihka vuostá, daningo Suoma stáhta ii vásihuvvo gudnejahttit dáid soahpamušaid.

Gullamiin lea bohtán ovdan, ahte mandáhtta, mii komisšuvdnii addojuvvo, ii sáhte ráddjejuvvot guoskat dušše ovtta vásihuvvon vearrivuođa. Álgoálmot sápmelaččaid muosáhusat laktásit buot nuppiidasaset. Ii leat maid vejolaš válljet ovtta vearrivuođa vearrivuođaid oktilis ravddahis joavkkus, daningo sápmelaččaid vearrivuođaid muosáhusaide ii Suomas sáhte gávdnat nohkančuoggá. Giella ja kultuvra eaba maid sáhte sirrejuvvot nubbi nuppis.

Álgoálmot sápmelaččat hálidit ieža muitalit mii sidjiide lea dáhpáhuvvan ja maid sii leat muosáhan, ja ain maid sii dálá áigge muosáhit. Sii hálidit, ahte go sii leat muosáhusaideaset muitalan, nu daid ii giige šat dálá áigge bija gažaldatvuložin. Dat, maid sápmelaččat muitalit,

lea duohtavuoha, muhto fuomášanearea lea, ahte sápmelaččat lea heterogena álbmot, mas leat iežas historjá ja earenoamáš mihtilmasvuodát guovlluid mielde ja sámegeala giellajoavkun. Álgoálbmot sápmelaččat hálidit ieža čállit iežaset historjjá Suoma stáhtas oinnolažžan.

Álgoálbmot sápmelaččat sávvet, ahte Norga, Ruotŋa ja Suopma, main juohke riikkas lea álggahuvvon dehe lea válmmaštallojuvome danveardásaš proseassa, mii guoská álgoálbmot sápmelaččaid, nu dát proseassat doaimmale ovttas, daningo gažaldat lea ovtta álgoálbmot sápmelaččain njealji riikka viidodagas.

Álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami dohkkeheami haga báhcán gullanvuložat evttohe vuosttaš sajis, ahte Suomas galgá vuohččan čilget dan, geat gullet duođalaččat álgoálbmogii ja dan lahtuide Suomas. Dán maŋgel sáhtta máhccojuvvot soabadanprosessii. Sin mielde álgoálbmot sápmelaččat leat Suomas riikiifárrejeaddjit ja politihkalaš mearrádusain álgoálbmogin duddjojuvvon álbmotoassi, mas eai galgga leat Suomas vuoigatvuodát, mat gullet álgoálbmogii. Dasa lassin sámedikki válgalogahallamii galget dohkehuvvot merkejuvvot visot dat olbmot, geat dohko gullet. Válgalogahallamii bohtet ohcat nu guhká, ahte visot dohko merkejuvvot gullevaččat leat doppe, daningo merkejuvvon olmmožin gullevažžan sidjiide mielddisbuktin ovdamuniin galget visot ovdamuniid hálddašeaddjit beassat mearridit.

Soabadanproseassa joatkima vuogálašvuoha galgá duođalaččat árvvoštallojuvvot dilis, mas álgoálbmot sápmelaččat muosáhit duojážassii iežaset leahkima uhkivuložin stáhta go váldoálbmoga doaimmas. Álgoálbmot sápmelaččaid leahkima uhkidit Suoma stáhta láhkaásahandoaimmat, mat eai dovddas dehe váldde vuhtii álgoálbmoga vuoigatvuodaid ja dan ahte dat lea sierra Suoma álbmogis ja suopmelašvuodas. Sámiid ruovttuguovllus gilvaleaddji eanangeavahanhámit dego ruvkedoaimba ja lassáneaddji turisma uhkidit álgoálbmot sápmelaččaid vuoigatvuoda doalahit ja ovddidit gielaset ja kultuvrraset. Álgoálbmot sápmelaččaid leahkima dahket gažaldatvuložin, ja sin vuoimmálaččat vuostálastet earenoamážit Davvi-Suomas joavkkut, mat leat vásihan eanan-, čáhce- ja ealáhusbarganrivttiideaset uhkiduvvon sámediggelága ásaheami 1990-logu rájes.

Soabadanproseassa joatkima vuogálašvuoha ja jierpmálašvuoha galgá árvvoštallojuvvot maid Suoma stáhta ja Suoma álbmoga oaidninvuogi mielde. Proseassa subjeaktan leat sápmelaččat álgoálbmogin. Sii galget leat gárvát rahpat iežaset muosáhan vearrivuodaid ja rahpasit dáin vearrivuoda muosáhusaineaset vejolaš komiššuvdnii, vai proseassas livčče mangelágán lihkestuvvama eavttut. Proseassa lihkestuvvan gáibida goitge maid stáhtas ja váldoálbmogis rehálaš dáhtu čielggadit ja dovddastit dáhpáhuvvan vearrivuodaid, mat gusket sápmelaččaid. Suoma stáhta ovttas váldoálbmogiin galgá leat válmmaš duohtavuoha- ja soabadankomiššuvnnalágán vuoingalaččat ja ekonomalaččat lossa prosessii. Komiššuvdna ii galgga ásahuvvot geahppa ákkaiguin.

1. Gullama ollašuhttin ja oassálastin

1.1 Soabadanproseassa duogáš

Suoma ráđđehus lea 19.10.2017 ilmmuhan iežas johttáhit sámiid áššiid soabadanproseassa válmmaštallama. Ráđđehus lea ságastallan áššis sámedikkiin. Proseassa álgga lea boahtán sámedikkis.

Stáhtaráđi kansliija ja riekteministeriija ovttasráđiid Suoma sámedikkiin leat gárteme mot soabadanproseassa (komisšuvdna) livččii galgat doaimmahuvvot ja makkár ieš komisšuvdna ovdasvástideaddji sorjjasmeahttun komisšuvdna ja čoakkádus galggalii leat. Sápmelaččaid gullan áššis lea leamaš gáibádus proseassa ovdáneapmái.

Stáhtaráđi kansliija, riekteministeriija ja sámedikki stivra sohpe 18.4.2018 soabadanproseassa ovdáneamis dan oasis, mii guoská sápmelaččaid gullama áššis.

1.2 Gullama áigedávval

Gullamat ollašuhttojuvvoje 2.5.2018 – 27.6.2018 áigemearis. Gullamat lágiduvvojedje sámediggelága 4 §:s mearriduvvon sámiid ruovttuguovllus sihke ruovttuguovllu olggobealde gávpogiin, main doaibmá sámi searvi. Gullamiin váldojuvvojedje vuhtii dasa lassin riekteministeriija sámi áššiin gullan bealit.

Gullanbáikegottit ledje ortnegis mielde Njuorggán, Ohcejohka, Gáregasnjárga, Čeavetjávri, Lismá, Njellim, Avvil, Anár, Anár, Avvil, Avvil, Avvil, Áŋgel, Leammi, Guhtur, Vuohčču, Roavenjárga, Oulu, Tampere, Jyväskylä, Helsset, Anár, Bárttet, Bealdovuopmi, Bálojávri, Heahtá, Heahtá, Gárasavvon ja Gilbbesjávri.

Dilálašvuodaid lassin áššis lei vejolašvuhta cealkit šleađgaboastta bakte 29.6.2018 rádjái.

1.3. Gullama čuozáhatjoavku

Dilálašvuodaid aitosaš čuozáhatjoavkun lei gullat álgoálbmot sápmelaččaid sin iežaset áššis. Gullamiidda oassálaste sulaid 300 olbmo.

Gullamat ledje almmolaččat ja rabas dilálašvuodát. Akta dilálašvuolta bisttii 2 - 3 diimmu.

1.4 Dilálašvuodaid hápmi ja dain dieđiheapmi

Gullamat ordnejuvvojedje mángga unnit dilálašvuhtan, vai nu mánggas go vejolaš muosáhivččii ášši iežas oapmin. Mánggain dilálašvuodain háhpohallui maid guvllolaš gokčevašvuolta sihke dat, ahte lassá cealkit áššis livččii nu vuollegaš go vejolaš.

Dilálašvuodaid geavada ordnemiid vejolažžan dahkama várás dahkkui ovttasbargu sámi servviiguin, eará servviiguin ja báikkálaš olbmuiguin. Ovttasbargoguoimmit ovddasvástide maid guovlluideaset dilálašvuodaid dieđiheamis iežas hálidan vuogi mielde. Dilálašvuodain dieđiheapmái oassálasttiiga maid Yle Sápmi ja sámediggi nu ahte ilmmuheigga beaiváduvvon gullanáigedávvala ruovttusiidduineaska. Gullanáigedávval almmustuhttui maid stáhtaráđi ruovttusiidduin.

Golmmalogi ilmmuhuvvon dilálašvuodas ollašuvve loahpaloahas guoktelogiovcci dilálašvuoda. Gullamiin logi ledje ollásit sámezielalačča, logi guovttezielalačča (sáme- ja suomagiella) ja ovcci ollásit suomagielalaš dilálašvuoda.

1.5 Dilálašvuodain earenoamážit gieđahallon gažaldagat

Dilálašvuodain ságastallui duohtavuolta- ja soabadanproseassas oppalaččat guorahaladettiin proseassa jierpmálašvuoda Suoma álgoálbmot sápmelaččaide máilmmis juo ollašuvvan proseassain. Nubbin ollisvuhtan guorahallui komiššuvdnii addot áigojuvvon mandáhtta dehege dat, maid komiššuvdna galggalii čilget ja dutkat. Dilálašvuodain ságastallui almmolašvuodas ovdan leamaš mandáhttafáttás interneahhtamuosáhusat ja giela go kultuvrra massin daid bakte ja dan jierpmálašvuolta mandáhttan vejolaš komiššuvdnii. Dasa lassin dilálašvuodain ságastallui das, guđelágán olbmuide livččii luohttámuš vejolaš komiššuvnna njunušbargguin nu daddjon komissáran ja mot komissárat galggale válljejuvot dán bargui.

Dilálašvuođain ovddiduvvon váldogažaldagat:

1. Makkár jurdagiid vejolaš duohtavuohta- ja soabadankomisšuvdna bohciidahtta, leago prosessii dárbu?
2. Maid komisšuvdna, mii vejolaččat ásahuvvo, galggalii dutkat ja čilget dehege komisšuvnna mandáhtta? Interneahttaskuvlamuosáhusat ja giela go kultuvrra massin interneahhtaskuvlamuosáhusaid geažil?
3. Gažaldat komissárain - makkár olbmuide mieldeorrut vuolggále muitalit bákčaseamosge muosáhusaideaset dehege makká kriterat galgale biddjot komissáraide, geat válljejuvvojit? Ja mot komissárat galgale válljejuvvot?

2. Soabadanproseassas, mandáhtas ja komisšuvnnas celkojuvvon

2.1 Soabadanproseassa

Álgoálbmot sápmelaččaid gullamiin bođii ovdan earenoamážit dat, ahte sápmelaččat leat Suomas váldoálbmoga meannudeami bakte oahpahuvvon iežaset váldoálbmoga heajubun, vuolit álbmogin bilkku ja doaladumi dihte, mii čuohcá sápmelaččaide. Sii leat oahppan, ahte sin dieđut ja máhtut eai ole seamma dásis váldoálbmoga dieđuiguin ja máhtuiguin. Dát jurddašuvuohti álgoálbmot sápmelaččaid heajutvuodas lea ciekkahahtton sápmelaččaide ankke Suoma iehčanasvuoda áigge dan álggu rájes. Duššefal dáiinna jurddahanvugiin sáhttá leat maid nannosit sápmelaččaid láttiiduhtti váikkuhus, go sápmelaččat biddjojit dego máná sajádahkii, váldoálbmoga bearráigeahču vuollásažžan; suopmelaččat dihtet ja máhttet, mii eat oaččo dadjat maidege. Álgoálbmot sápmelaččat hálidit leat, ja sii leat, sápmelaččat. Sii leat čeavlát iežaset ruohttasiin, gielas ja kultuvrras, iige sis lea hállu suddat váldoálbmogii.

”Máilbmi šaddá goavváseabbon geažos áigge ja lea bággu váldit vuhtii boahhteáiggi, váldá nu olu energiija čuollat sápmelaččaid beales, ii leat suohtas daidda, geat dorrot sápmelaččaid beales. Eadnina logai munnje álohii, ahte it don galgga leat dego sápmelaš, ja don galggat vuollánit, don galggat vuollánit, don leat vuollelis. Ii mus leat veahkki, go lean sápmelaš.”

Álgoálbmot sápmelaččaid gullamiin buktojuvvui ovdan, ahte Suoma proseassas galggalii váldit vuhtii dan, ahte sápmelaččat leat akta álbmot njealji riikka viidodagas. Sii vásihit lunddolažžan dan, ahte stáhtat vuodđuduvvet riikkaidgaskasaš duohtavuoh- ja soabadankomisšuvdnainstitušuvnnaid proseassaid, mat leat aktanaga jođus dehe válmmaštallamis; de dain lea maid ovttasbargu. Danveardásaš soabadanproseassa, mii lea Suomas válmmaštallojuvvome, vuogálašvuoh- ta dutkojuvvo bárrásiin Ruoŧas. Ruoŧta lea johtáhan iežas ovdaválmmaštallama sámiid duohtavuoh- ta ja

sobadankomisšuvnna ásaheapmái jagi 2015. Norgga stuoradiggi lea ásahan duohtavuoh- ja soabadankomisšuvnna, mii guoská sápmelaččaid ja kveanaid, geassemánu 2018 sulaid jagi bistán válmmaštallamiid maŋgel. Norgga duohtavuoh- ja soabadankomisšuvnna doaimmaáigodat bistá jahkái 2022.

Suomas álgoálbmot sápmelaččat atnet hui dehálažžan, ahte vejolaš komisšuvdna, mii ásahuvvo, doaimmalii riikkarájiid rastá. Sápmelaččat hálidit dainna nu nannet álbmoga oktiigulevašvuoda riikkarájiid rastá go eastit dan, ahte ovttaskas sápmelaš šaddá válljet, man álbmotstáhta prosessii son dovdá iežas gullat.

Riikkaidgaskasaš duohtavuoh- ja sobadankomisšuvdnainstitušuvdna adnojuvvo buorrin áššin. Suomas álgoálbmot sápmelaččat atnet válmmaštallanvuloš proseassa áigemerostallama, stáhta eahpečielga motiivva go vuogalašvuodage geažil hui vávjjeahttin.

”Mu mielas lea stuora gažaldat, sámediggeláhka ja vaikko Jieknameara rátti, ovdal dan ii sáhte mearridit maidege dákkáris. Go dat muitala stáhta hálus. Dásdahan lea olu luohttámuša duohken ahte leago dat, dálhan mis ii dat baljo leat. Oainnán, ahte Jieknameara rátti lea stuora dilemma, mot Sipilä lea sivdnidan dán proseassa ja seammas Jieknameara rátinai, mii muhtin ládje lea dán proseassa ulbmil, ahte kolonialisašuvdna ii joatkahuva. Nu lea ihán jallas ášši, ahte hálidit Jieknameara ráti eatnamiiddámet čađa ja de muhtin ládje aktanis galgá soabadišgoahtit. In dieđe mii leat vearrámus uhkki, leago dat, ahte stáhta soabada dál. Ja boahttevuodas álohii, jos juoga manná sápmelašvuoda hárrái vearrut, nu de sáhtta dadjat “Miihan lea soabadan ja átnon ándagassii”. In dieđe, leago dás juoga iežá skenária.”

“Orru leame nu, ahte mii galgat dohkkehit dán dili mii dál lea. Ja addit ándagassii visot, maid stáhta lea min guovdu bargan. Ná mun lean dán ipmirdan. Eat mii gáibit, ahte mii galgat oažžut visot mii leat váldojuvvon eret, muhto min mánáide ja mánáidmánáide galget sihkkarastojuvvot vuoigatvuodát boahtteáiggis, dan ovdii mii bargat.”

2.1.1 Proseassa vejolaš ávkkiin

Dilálašvuodain bođii ovdan, ahte duohtavuoh- ja soabadankomisšuvnna ásaheapmi adnojuvvo dattege guottihanveara jurddan. Álgoálbmot sápmelaččaid mielas livččii dehálaš čilget, mii sápmelaččaid historjá Suomas lea leamaš ja mii sápmelaččaid dilli Suomas lea dál.

Áššiid čalmmustuhttin adnojuvvo ávkálažžan nu sápmelaččaide go maid váldoálbmogii. Álgoálbmot sápmelaččat oaččule komisšuvnna barggu mielde maid dieđu iežaset historjjás Suoma stáhtas. Sii muosáhit, ahte sin iežaset diehtu historjjásteaset lea váilevaš nu rádjegiddemiid go álbmoga vuollánahtton sajádaga ektui váldoálbmogii geažil. Diehtováili iežas álbmoga historjjás boahtá ovdan maid das, ahte sápmelaččain eai sápmelaččat ieža

dehe giige iežáge leat oahppan Suoma skuvllain maidege. Sápmelaččain ii ohppojuvvo skuvllas mihkkege otná beaivvege. Dárbu sápmelaččaid historjjá čállimii lea stuoris. Váldoálbmogii prosessas boahhti ávki livččii dat, ahte rivttes dieđu lassáneami mielde maddái váldoálbmoga balut, ovdagáttut ja biehtadahkes doaladumit sápmelaččaid guovdu sáhtále unnut.

Soabadanproseassas ii vurdojuvvo loahppaboađus, mii čoavdá buot buncaraggáid. Das sáhtálii leat ávki soabadeami huksemis sápmelaččaid ja váldoálbmoga gaskii, sápmelaččaid iešdovdui individuála- go searvvušdásis ja ovttaskas sápmelaččaide go sii besset burgit lossa muosáhusaideaset jagiid ja logijagiid jaskkodeami maŋnel. Unnánašge dieđu lassáneamis sáhtá leat loahpaloahpas stuora ávki.

Álgoálbmot sápmelaččat eai mange namas hálit soabadanproseassas oaffarmuitalus. Sii hálidit, ahte juos komišuvdna ásahuvvo, de dat čalmmustuhtá dan positiivva mii sápmelaččaid lea seailuhan sápmelažžan Suomas, riikkas bargojuvvon, ja mii bargojuvvo, assimilašuvnnas ja dasa gullevaš deaddagiin ja geahččalemiin fuolakeahhtá. Álgoálbmot sápmelaččat sávvat, ahte soabadanproseassa čuvge dan positiivva, mii sápmelašvuodas lea sápmelaččaide alcceseaset.

Álgoálbmot sápmelaččaid mielas áidna rivttes namahus prosessii lea duohtavuohta- ja soabadanproseassa. Sidjiide lea deháleamos, ahte vuohččan čilgejuvvo duohtavuohta dehege dat mii lea dáhpáhuvvan almmá dan haga ahte čalmmustuhtton dáhpáhuvmiidd bidjá giige jearaldatvuložin. Duohtavuohta ii leat goitge dušše akta sámi duohtavuohta, muhto duohtavuohta lea mánggalágán, daningo sierra geográfalaš guovlluin ja sierra sámi giellaajoavkkuin lea juohkeovttas iežas historjá ja muosáhus, iežas duohtavuohta. Duohtavuodá čilgema maŋnel sáhtá álggahuvvot ovttasráđiid suokkarduvvot soabadallan dehege dat, mot álgoálbmot sápmelaččat ja nu Suoma stáhta go váldoálbmot jotket ovttas ovdos nu, ahte dáhpáhuvvan vearrivuodát eai šat dáhpáhuvale ođđasit dehe joatkahuvale. Almmá duohtavuodá haga ii goitge leat vejolaš soabat.

Álgoálbmot sápmelaččat leat garvát oassálastit duohtavuohta- ja soabadankomiššuvdnaprocessii, jos Suoma stáhta áigu rehálaččat čilget, maid sápmelaččat leat Suomas muosáhan ja ain muosáhit. Stáhta galgá maid eakti vuogi mielde čatnasit dasa, ahte proseassas čuovvu Suomas konkreta ovdáneapmi álgoálbmot sápmelaččaid vuoigatvuodáid ollašuvvamii. Álgoálbmot sápmelaččaid iešmearridanriekti galgá dovddastuvvot. Stáhta galgá dovddastit álgoálbmot sápmelaččaid rievtti Leahkimii. Nu daddjojuvvon mearkkašmeahtton ándagassiiátnun almmá áigumuša haga earáhuhttit áššiid buorebun, sáhtá dilálašvuodáin ovdan buktimiid mielde guđdot dagakeahhtá.

”Ja vuostebealis galgá leat rehálaš áigumus. Gal’ahal dasa lea dáppe hárvánuvvon, ahte lohpiduvvojit logi buori ja čábbá. Das dušše hehpehit iežamet, go vuolgit soabadit.”

” [...] Buorit bealit lea diehttelas dat, ahte sámiid dilli, historjá ja vearrivuođat, maid leat muosáhan, sávan ahte dat boađále dán proseassas oidnosii ja ságastallamiidda, vai min jurdagat ja muosáhusat, ja min vuordámušat gullojit. Dat gáibida dan, ahte dat manná suomelaččaid čađa, ja dat gáibida dan, ahte stáhtanjunnošat, presideanta, oaiveministtar váldet beali ja dadjet, ahte mii leat bargan vearrut sápmelaččaid guovdu. Muhto nu guhká go Suoma presideanta, ii min iežamet presideanta, muhto Sauli Niinistö lea javohaga, in leat gullan ahte livččii váldán maidege beliid min áššiid beales, leamaš javohaga, oaiveministtar lea leamaš javohaga, eará ministarat dušše garvvážit. Olmmošriektelihtu semináras daddjojuvvui “doalvut dearvvuođagaid ráđđehussii”. Boahtá millii, ahte dat eai beroš. Juos jurddahallá dálá áiggi, nu sámiid juridihkalaš dili dáfus dilli lea ovttagardán. Mis leat lágas guokte buori vuođđoláhkparagráfa, muhto Suoma stáhta ii ollašuhte daid vuolit láchkaásahusain. Dalle go sámediggi árahuvvui, de lei buorre ulbmil ja lea velnai, muhto go riikkabeaivvit ii hálit guoskadit láchkaragráfaid vuolit láchkaásahusain geavadis, vai sámiid vuoigatvuođat ollašuvale iešmearrideapmámet mielde. Dat lea iešmearridanrievtti jurdda, ahte beassat ieža mearridit, muhto dál geahččat guoras, go suomelaš eiseválddit mearridit min beales. Dat ii leat riektá. Vuođđojurdda lea ovttagardán: Stáhta oaivámušat, eiseválddit, sii galget buktit áššiid dál ovdan ja dadjat čielgasit, maid leat bargan ja maid áigot bargat, muđuid in jáhke prosessii.”

”Stáhta galggalii ipmirdit manne sápmelaččain lea dálá áigge váttis luohttit stáhtii. Dat livččii oba barggu vuođđu ja eaktu, ahte stáhta ipmirda manin sápmelaččain lea váttis luohttit stáhtii.”

”Mannat čierume ja muitalit, vai dutkit besset dadjat, ahte dat lei váttis, ja de átnot ándagassii, ja mihkkege ii rievdda. Dat livččii vearrámuš, mun oaivvildan nu, galgá leat čielga áigumuš, mii ávkkiid midjiide lea dás.”

” [...] Eat sáhte gieđahallat historjjámet gieđahalakeahhtá ealáhusaid ja giela. Dat lea midjiide olles pakeahhtá. Juos mis lea diehtu ja máhttu ja livččiimet válbmasat prosessii ja livččii buorre beassat áššiin ovddos. Muhto ipmirdago stáhta maid dat máksá, leago stáhta liikká válmmas? Ja juos dákkár proseassa šaddá, de livččii dehálaš, ahte namma lea duohtavuohta- ja soabadanproseassa. Ii sáhte leat dušše, ahte dál soabaduvvui ja dii addibehtet ándagassii ja buot lea ortnegis. Gal das galgá šaddat dakkár, ahte juos dat boahtá, nu de mii šaddat roggat áššiid, main duohtavuohta boahtá veahkájit ovdan. Ahte dat soaitá leat bággu leat mielde dat duohtavuohta. Smiehtan maid dan, ahte Suoma stáhta dilli lea sihkarit eanemus hástaleaddji. Go Norggas dat lea lágas leamaš, de dan ii sáhte šiitit, Ruoŋas lea leamaš mángga ládje, boazosápmelaččat leat geahččaluvvon suodjaluvvot “lapp skall vara lapp” muhto dat geat eai leat leamaš “rivttes” sápmelaččat dehege boazosápmelaččat, de sii leat geahččaluvvon dahkat ruoŋelažžan. Suomas lea

dat, ahte go lágas ii leat lohkan dat láttiiduhttin, nu sii sáhtte dan šiidit. Ipmirdago stáhta, ahte dat lea leamaš jur nu juonalaš dat láttiiduhttin. Dat lea leamaš nu ábas.”

2.1.2 Proseassa guovdu ovdanbuktojuvvon eahpeluohttámušas ja baluin

Vaikko álgoálbmot sápmelaččain lea posiitiiva doaladupmi riikkaidgaskasaš duohtavuohta- ja sobadankomisšuvdnainstitušuvnna guovdu, de gullamiin buktojuvvojedje ovdan mánggat balut ja uhkkegovat Suomas plánenvuloš proseassa vuostá.

Gullamiin bođii ovdan, ahte sápmelaččat eai luohte Suoma stáhtii ja sis lea nanu eahpeluohttámuš stáhta plánaide, mat gusket álgoálbmot sápmelaččaid. Dilálašvuođaide oassálastit háldit diehtit, manin Suoma stáhta lea obanassiige álggahan válmmaštallama. Hálduvvo maid diehtit, juos stáhta lea juo mearridan proseassa loahppabohtosis. Dilálašvuođain bođii ovdan, ahte oassálastit eai ipmirdan, mii lea stáhta ulbmil válmmaštallanvuloš soabadanproseassain ja masa proseassain viggojuvvo.

Álgoálbmot sápmelaččat vásihit, ahte Suomas sápmelaččain lea dolvojuvvon visot. Vuoigatvuođat kultuvrrain ja gielain bargamii ja doalaheapmái leat dolvojuvvon nu ahte leat dolvojuvvon vuoigatvuođat eatnamii ja čáhcai, lundui ja luonddus návddašeapmái sámi árbevieru mielde. Sámi duodji lea buohkaid ávkin atnimis. Sápmelažžan leahkin lea gildojuvvon ja sámiid identiteahhta lea dolvojuvvon.

Vuođđolága 17.3 §:a mielde sápmelaččain álgoálbmogin lea vuoigatvuohta doalahit ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra. Dát vuoigatvuohta ii ollašuva, iige vuođđolága mearádusas leat mihkkege geavada mearkkašumiid dilis, mas váldoálbmot mearrida sámiid iešmearridanrievtti váimmosguovllunai áššiin. Suomas álgoálbmot sápmelaččain ii leat vuoigatvuohta ieža mearridit, gii gullá álbmogii ja geat lean dan lahtut. Buot lassin, go sápmelaš čuollagoahatá vuoigatvuođaidis beales dehe oba rahpá njálmmis, váldoálbmot falleha bahámielagit sámi álbmoga vuostá ja jearrá manin sápmelaččat bávččaguvvet álohii juohke áššis. Sápmelaččaid muosáhusaid mielde visot, mii lea sin ja sidjiide dehálaš, lea rihppojuvvon sis Suomas. Duššefal álgoálbmot sápmelaččaid dovdduid ii giige sáhte Suomas rivvet.

Álgoálbmot sápmelaččat bidjet gažaldatvuložin stáhta motiivva prosessii. Eahpiduvvo, ahte motiiva lea dat, ahte Suoma stáhta viggá proseassa, mii guoská álgoálbmot sápmelaččaid, ollašuttimiin nannet riikkaidgaskasaš dásis iežas beaggima olmmošrivttiid ja álgoálbmotrivttiid gudnejahttin, vaikko aktanaga stáhta heajuda sápmelaččaid rivttiid ovdalaččas. Stáhta eakti, rehálaš dáhttui ollašuttit proseassa álgoálbmot sápmelaččaid buorin ii jáhkkojuvvo. Dilálašvuođain suokkarduvvui, leatgo suomelaš politihkkárat háhkame proseassain alcceseaset dolggi háhttii. Nuppe dáfus smihttojuvvoi maid dat, mii

massimušaid ovdamearkka dihte dálá ráđđehusain lea das, ahte dutkojuvvot historjjás dáhpáhuvvan áššit.

“Munnje bođii vuosttažettiin millii, ahte manin dál? Leago nu, ahte go mis lea dolvojuvvon visot, nu de vel dát. Ja ahte go visot dolvojuvvo, go leat dolvon visot, nu de gullat din, nu de lea dies? Mii jurdagiid dán duogážin lea. Mii lea dán ulbmil? Go mii eallit nu garra áiggi dál, dego livččii láttiiduhttima áigi, ahte ii aktage leat buorre eará go suomelaš, nu manin dál? Soaitá, ahte ON lea duhtavaš, muhto maid dát buktá midjiide? Dán muttos go maid dál leat gullan, nu orros doppe. Dát lea dakkár vuosttaš jurdda, muhto in dieđe vel, ahte galggaliigo dákkár álggahuvvot.”

Álgoálbmot sápmelaččaid eahpeluohttamuš stáhtii bođii ovdan gullamiin maid suokkardettiin manin sámediggi ja stáhta atniba prosessas sierra nama. Sámediggi atná proseassas dan riikkaidgaskasaččat dábáleabbo adnon nama duohtavuoha- ja soabadankomisšuvdna. Stáhta atnin soabadanproseassa muosáhuvvo ja hábmejuvvo gullat riidočoavdimii ja riidduide. Imaštallama bohciidahtii dat, mas lea riidu ja maid galggalii čoavdit. Dasa lassin vávjojuvvui, ahte stáhta ulbmilin lea bákkuhit sápmelaččaid addit stáhtii ándagassii dan sápmelaččaide dagahan vearrivuodaid almmá dan haga, ahte stáhta ieš čatnasa sápmelaččaid bákkuhuvvon ándagassiiaddima maŋjel masage.

Ballojuvvo, ahte stáhta beales soabadanproseassa lea dárkkuhuvvon Leahkit loahpaloahpas aivve nubbi go álgoálbmot sápmelaččaid ávkin ja namalassii sápmelaččaid vuostá.

Álgoálbmot sápmelaččat čájehii gullamiin vávjima maid sámedikki guovdu. Sámedikki stáhtii dahkan álgga sápmelaččaid duohtavuoha- ja soabadankomisšuvnnas iešalddes gudnejahttojuvvo ja giitojuvvo. Vávjima ja ovddohisvuoda bohciidahtá goitge sámedikki motiiva prosessii dilis, mas Suomas leat manname mánggat lánkaásahanprosessat, mat gusket sápmelaččaid, ja eará fidnut ja plánat, mat uhkidit álgoálbmot sápmelaččaid sámegiela ja kultuvrra. Álgoálbmot sápmelaččaid vávjin sámediggái dihtto guorahaladettiin leatgo sámedikki lahtut álgagiinniset duodaid vuodjime álgoálbmot sápmelaččaid áššiid kollektiivvalaččat vai háhpohallame persovnnalaš gudni ja beaggima. Sámediggi muosáhuvvo bargat passiivalaččat iežas álbmoga guovdu. Dat ii váldde vuhtii, humakeahtá dovdda buot sámiid ruovttuguovllu sápmelaččaid dárbbuid ja dili. Sámediggi oidnojuvvo maid orgánan, mii ollašuhá stáhta soardinpolitihka. Dasa lassin sámedikki legimiteahtta ovddastit álgoálbmot sápmelaččaid smiehtadahtá dilis, mas sámediggi láttiiduvvá eanet mearis dan válgalogahallamii dohkálaš olbmuid doaimmas, geaid álgoálbmot sápmelaččat eai identifisere iežas álbmogii gullevážžan.

“Muđuid mii gal njuiket doarrás, juos sii guđđet min vuoigatvuodaid ja giela dainna, ahte ožžot namaset historjái, dan ii oaččo dahkat. Dat lea dat akta ášši.”

”Sáhtáliigo dán rievdadit, ahte livččii dušše diđolašvuhtakomisšuvdna, vajáldahttot soabada. Go dovddan dáid min guovllu vuorrásiid, nu gal dat lea boares olbmuide dego maŋimus illasteapmi, ahte muitalit dáppe muhtin virgeolbmuide dan mii dábálaččat muitaluvvo psykiáhteriidda, ja de si bidjet dan dušše ö-máhppii. Dies lea juoga vávjehatti ja dat soahdá mu riekteipmárdusa vuostá.”

”Mun maid hálidan, ahte stáhtanjunnošat galget hupmat ieža, eaige dušše sáddet du deike. Presideanta, oaiveministtar, ráđđehus, sii galget čielgasit muitalit, maid sii áigot. Ovdal dan, in luohte ollenge, lean bargan nu guhká sámi politihkas. 1960-logus muittán, go álgen politihkkii, čeahkkaneimmet ja čohkkaimet konfereanssain. Mii leat bargan guhká, maid leat oaidnán, de leat oaidnán dan gárganeami. Suoma stáhta lea hálidan geažos áigge assimileret sápmelaččaid eahpitkeahhtá. Juos geahččá sode- ja eanangoddelágaid, váldoulbmil lea, ahte sámediggi gahččá doppe eret, ahte sámedikkis ii leat go muhtin jahki, njeallje-vihtta jagi lea vel mearkašupmi. Mun lean gárvvis heaitit ja dadjat, ahte ii dán riikkas gánnát leat sápmelaš.”

Gullamiid ággan proseassa vuostá buktojuvvui vávjima eahpeluohttámuša lassin ballu das, ahte vuohon okte álgoálbmot sápmelaččat ja sápmelaččaid áššit dutkojuvvot almmá dáhkádusaid haga das, ahte mihkkege ii boađe rievdat buorebun. Sápmelaččat geatnegahttojuvvot oassálastit komisšuvnna bargui diehtoaddin ja rahpat váddáseamosge muosáhusaideaset komisšuvnii vejolaččat nu ahte ožžot váttuid, traumaid, muosáhusaineaset ođđasit.

Álgoálbmot sápmelaččaide proseassa lea stáhta ja sápmelaččaid gaskavuoda proseassa. Gullamiin lea boahán ovdan, ahte Suomas sápmelaččaid deaividan vearrivuodát bohtet stáhta doaimmain dehe das maid stáhta lea guođđán bargakeahhtá. Ballun lea goitge, ahte stáhtii proseassa ulbmil lea vuojudduvvat davvi olbmuid, sápmelaččaid ja váldoálbmoga gaskavuodaide ja daid čoavdimii váldoálbmogii miehtemielalaččat.

”Stáhta sihkkarit nammada komisšuvnii 2000-logu ođđa jurdaga miel olbmuid, ahte sápmelaččat eai leat álgoálbmot. Gáfadeamos livččii, ahte komisšuvnna boađus lea bling - Suomas lea ođđa álgoálbmot. Duot boađus baldá ja ferte jurddahit, leago dán komisšuvnii oba dárbu. Leat nu čeahpit billistit, buot mii min várás lea plánejuvvon.”

Gáfadeamos, ahte boađus livččii, ahte mii sápmelaččat ja duot buolvadat, mii leat duvdilan eret albma sámi álbmoga ja givssidan sin ja dálá sámi mánát ožžot sivahusa nállevealaheamis.”

2.1.3 Sámediggelága rievdadeamis ja sápmelašmeroštallamis prosessii laktásettiin

Gullamiid áigge aktanaga jođus leamaš sámediggelága rievदानbargu seahkánii dilálašvuodaid oassálastiid mielas sisdoalu dáfus soabadanprosessii. Dat, ahte soabadanproseassa ja sámediggelága rievदानbargu leigga sierra áššit, ii boahtán čielggasin dábálaš olbmuide.

Gullamiidda oassálastit ságastalle olu sápmelašmeroštallamis ja sámediggelága ođasnuhttimis. Álgoálbmot sápmelaččaid ovttačilggolaš oaidnu soabadanproseassa vuostá lea sámediggelága 3 §:s mearriduvvon sápmelašmeroštallan. Juos sámediggelága rievदानbarggu mielde álgoálbmot sápmelaččat eai oaččo iešmearridanrievtti mearridit das, gii gullá álbmogii, eai soabadanprosessii gehččojuvvo leat eavttut. Sámediggelága representatiivavuohtha álgoálbmot sápmelaččaid gaskavuodasteaset válljen orgánan lea juo dál biddjon gažaldatvuložin alimus hálddahusrievtti dahkan čovdosiiguin váldit válgalogahallamii sápmelažžan olbmuid, geat eai návddaš álgoálbmoga joavkodohkkeheami. Juos sámediggelága rievdadeapmi ii buorit sámiiid iešmearridanrievtti, dehe heajuda dan juobe ovdalaččas, ii sápmelaččain leat luohhtámuš dasa, ahte stáhta soabadanproseassain livččii rehálaš ulbmil ollašuhhtit proseassa sápmelaččaid buorin. Álgoálbmot sápmelaččat atnet unohassan, ahte stáhtanjunnošiin ja suopmelaš mearrideddjiin leat buncaraggát hábmet, geat leat sápmelaččat ja geaid galgá gullat sápmelaččaid áššiid olis.

” [...] Dás hubmojuvvo, ja aivve duojážassii iktet eanangirjjiin ja heaggagirjjiin ja rádjebeavdegirjjiin, ahte dat ođđaorrut ledje jur dat, geat leat beassan AHR:a mearrádusain válgalogahallamii. Das ii leat mihkkege ákkaid, ahte dat livčče sápmelaččat. Ja álohii dat leat dat maid dál lea gullan, ahte dat livččii mas livččii sáhka, ahte váldet dan lappalašmeroštallama eret, muhto bidjet sirdásanáiggi, ahte čuovvovaš válggat vel boares lágain, ja 2020 boađálii dat ođas, muhto dan áiggehan dát leat juo beassan sisa. Mu mielas dat lea juo mannan nu guhkás, ahte galggalii smiehttat, ahte vuolgágo eret sámedikki jienastanlogahallamis. Dat lea, ahte juos dan šaddá iežas čalmmiiguin geahččat dan, ahte iežas álbmot vuddjo vulos, dat lea morašlaš. Dat ii leat gostege máilmmis dáhpáhuvvan, ng. čuvgehusriikkain, main buot vejolašvuodát dan ávnnaslaš buresbirgejumi oažžumii ja dáhkideapmái leat vejolaččat. Suopma lea máilmmi jábáleamos riikkaid joavkkus ja Norga ja Ruoŋa, ii dain livčče mihkkege heđiid ordnet sápmelaččaid áššiid, muhto go eai hálit. Hálidit dušše suddadit. Veaháš orru, ahte Ruoŋa sámediggi lea áidna mii veaháš hálida vuostehágostit. Orru leame nu, ahte Suoma sámediggi lea manname dasa. Dat lea ahkidis proseassa, ja de duođainge, juos ná manná, in dieđe gal maid dahkat duohtavuhtakomisšuvnnain. [...] ”

Sápmelašmeroštallan ja sámediggelága earáhuhttinbargu smiehtadahttet maid daid, geat eai návddaš álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami gullevašvuoda sámii álbmogii. Sámediggelága 3 §:a rievdadeapmi ii dohkkehuvvo mange namas nu, ahte das sihkkuojuvvo

eret njuolggadusa 2-čuokkis lappalaš nállašuvvamis. Nu maid ii dohkkehuvvo, ahte meroštallan rievdaduvvo giellavuđogin. Álgoálbmot sápmelaččaid jaovkodohkkeheami haga báhcán gullojuvvon olbmuid mielde sámiid soabadanproseassa lea áššeheapme, juos dat ii guoskka maid Suoma áidna rivttes álgoálbmoga. Rivttes algoálbmogiin dárkkuhuvvojit dán olis dat, geat leat orron guhkimus Suoma stáhta rájiid siskkobealde, muhto geat eai leat dohkkehuvvon sámedikki válgalogahallamii. Komisšuvnna ásaheapmái dehege proseassa aitosaš álggaheapmái biddjojuvvo eaktun dat, ahte vuohččan čilgejuvvo, mii álbmotoassi lea Suoma álgoálbmot ja mat ovttaskas olbmot gullet dán álgoálbmogi.

“Gal dát duohtavuotakomisšuvdna dárbbahuvvo, muhto in jáhke ahte dan mielas maid sámediggi dainna dárkkuha. Mun ledjen Anáris, go dollojuvvui dat vuosttaš duohtavuotakomisšuvdnadilálašvuhta, mas ledje dát eará máilmmi duohtavuotakomisšuvnna olbmot, geat ledje guovllus gos olbmot goddojuvvojedje ja sordujuvvojedje. Muhto de beavderáiddus ledje dáid vierroriikkaid olbmuid lassin golbma sámi nieiddaža, nuorat. Go sin sáhkavuorru bođii das, nu dain juohkeakta čierui, čázit čalmmis, sin galgamuša, mot singuin lei meannuduvvon. Nu mun das rabihin, ahte leango bohtán vearru báikái, ahte leango bohtán teáhterii. Muhto de imaštallagohten, go sii sámaste, ja doppe sámegiel dulka dulkui suomagillii, ja maiddái čierui. Dat dulka maid čierui. Gal dat lei oalle teáhtarala loaiddasteapmi.”

“Vuohččan galga leat ovttamielalašvuhta das, geat gulle álgoálbmogi. Daningo dát guoská álgoálbmoga, geanin Suomas daddjojuvvojit sápmelaččat. Muhto juos gehččojuvvo, ahte sápmelaččat leat dušše dat, geat leat registaris, ožžon jienastanrievtti, de dat leat dego dakkár riektegoddin, dan duođalaš álgoálbmoga guovdu, man vuovdesápmelaččat dehege vuovdelappalaččat leat. Ja go sámedikki jienastanvuogatvuoda oažžu čielgasit go oahpahallá giela ja bargá juoga ládje kultuvrrain. Ii dárbbas leat árbbálaččat sápmelaš dehe suomelaš, sáhtttá leat aivve maid beare. Mu mielas ii gánnát oba álgitge, juos ii leat ovttamielalašvuhta geat leat álgoálbmogi gullevaččat. Ii oaččo ráddjet sámi guvlui ja stuoragávpogiidda, city-sápmelaččaid ollái. Rivttes álgoálbmogat ellet dološ sámi siiddain Guossáma rájes. Dáid olbmuid olis.”

2.2. Mandáhtta

Gullamiin sierra guovlluin dollojuvvon dilálašvuodain ovdan bohtán ja manjelis dán raporttas ovdanbuktojuvvon sierrasárgosiin lea vejolaš čohkket komisšuvnna mandáhta dađi lági mielde, ahte dat gokčá buot guovlluid ja daid sierrasárgosiid sihke guoská buot sápmelaččaid álgoálbmogiin. Álgoálbmot sápmelaččat sávvet, ahte mandáhtta,

mii addojuvvo komiššuvdnii, ii ráddjejuvvole, muhto sápmelaččaide addojuvvolii eakti vejolašvuohta mitalit iežaset buot Suomas muosáhan kollektiiva vearrivuodaid almmá dan haga, ahte dáid vearrivuohamuosáhusid duohtavuohta biddjojuvvo gažaldatvuložin šat dán mañjel mange bealis.

Gullamiin ságastallojuvvui maid earenoamážit sápmelaččaid internáhttamuosáhusain ja giela go kultuvrrage massimis dáid muosáhusaid mielde. Dát fáddá komiššuvnna mandáhttan lea leamaš ovdan almmolašvuođas. Gullamiin dihtton áššin dát fáddá akto komiššuvnna mandáhttan adnojuvvo ilá gáržžes bargun vejolaš komiššuvnna čielggadeami várás.

2.2.1. Fáttát komiššuvnna mandáhttan

2.2.1.1. Vuoigatvuođas eanangeavahussii, vuoigatvuohta eatnamii ja čáhcái

Álgoálbmot sápmelaččaid čalmmustuhttin mandáhttaevttohusain eanemusat gullet eanangeavahussii juoga vuogi mielde. Earret eará sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusaid, guolástusa, meahccebivddu ja boazodoalu dilli lea Suomas gárganan dakkárin, ahte daiguin bargan lea measta veadjemeahtun. Árbevirolaš ealáhusat eai dovddastuvvo, iige daid seailun dorjojuvvo. Suomas dorjojuvvojit ovdamearkka dihte boazodoaluin gilvaleaddji eananatnohámit ja turisma. Árbevirolaš guolástanhámit buvihuvvojit lánkaásahemiin, mii ii dovddas dađi eanet sápmelaš go báikkálaš davvi orruge, muhto bidjá sin guolástanrievtti seamma sárgá nala luomostalli turisttain.

Vuoigatvuođaid gáržžideapmi ja šiitin duššadit álgoálbmot sápmelaččaid leahkima vuođu, go ovdamearkka dihte árbevirolaš kultuvrrain bargama hámit šaddet veadjemeahttumin. Sávvuojuvvo, ahte komiššuvdna čilge sámiid servošiid eanageavahusa joatkevašvuođaid ja daidda čuohcan ja čuohcci rievdadusaid ovdamearkka dihte árbevirolaš siidavuogádaga oaidninvuogis.

Álgoálbmot sápmelaččaid ja sin joavkodohkkeheami haga báhcán gulaskuddon olbmuid aktasaš mandáhttaevttohus lea čilget namalassii vuoigatvuođaid, mat laktásit eanangeavahussii ja čáhcái. Erohussan eatnamiidda ja čáziide laktásettiin sápmelaččat atnet tearpma návddašan- ja hálddašanriekti, go fas álgoálbmoga joavkodohkkeheami haga báhcán gulaskuddon olbmot deattuhit namalassii eaiggáduššanrievtti dan priváhtaeaggáduššama dárkkuhannammii.

”Deháleamos gažaldat lea eanan. Juos álbmogis ii leat eanan, de dat báhcá áibmui, dat mot Sámiatnan lea jođihuvvon, lea dulkojuvvon guovtte ládje. Mii dulkot, ahte sámi guovlu lea sámi guovlu, muhto suomelaččat dulkojit nu, ahte sámi guovlu, mas leat čuoggát, ahte duos ja duos orrot sápmelaččat. Dulkomis lea stuora erohus ja dat váikkuha lágaid ásaheapmái. Ovdamearkka dihte meahcceráđdehusháhkka, dasdahan lea vuođđun dat, ahte visot, oba guovlu lea stáhta eanan, muhto doppe leat dušše muhtin guovlluin

sápmelaččaid orrunbáikkid. Ja dakkár dulkon, lea borran vuodu oba sámi álbmogis. Sámi álbmot lea eliminerejuvvon. Juohke ládje.”

2.2.1.2 Láhkaásaheapmi

Visot gullamis ovdan čuožžilan fáttát leat juoga ládje gollosis suomelaš láhkaásaheapmái. Mandáhttan lea evttohuvvon čilgejuvvot, mot láhkaásaheapmi lea Suoma iehčanasvuoda áigge hápmahuvvan dakkárin, ahte dat lea gáržžidan álgoálbmot sápmelaččaid vuoigatvuođaid ja gáržžida daid ain. Láhkaásaheapmi ii dađi eanet leat váldán vuhtii álgoálbmot sápmelaččaid muosáhusaid mielde sin ávnnašlaš dehe immateriála vuoigatvuođaid ja álbmoga sierrasárgosiid. Láhkaásaheapmi ii ain otná beaivvege váldde váhtii álgoálbmot sápmelaččaid vuoigatvuođaid.

Suoma vuodđolága 17.3 §:s ásahuvvon sápmelaččaid vuoigatvuohta doalahit ja gárgelit iežas giela ja kultuvrra lea álgoálbmot sápmelaččaid mielde báhcán mearkkašmeahttumin. Dasa lassin giellalága geatnegasvuodát vuoigatvuohtan geavahit sáme giela eiseválddiid olis eai ollašuvva geavadis. Láhkaásaheami sihkkovuođot maid duožžassii sámi kultuvrra dorvun ásahuvvon geahnuhttingielddut. Earret eará eanangeavahussii ja guolástussii laktášan láhkaásaheami ođastusain sápmelaččaid rievttit álgoálbmogin bargat kultuvrraset miel árbevieruid mielde eai váldojuvvo obanassiige vuhtii. Álgoálbmot sápmelaččaid bargan boazodoaluin ii leat mangelágán láhkasuodji.

Álgoálbmot sápmelaččaid gullamiin mitaluvvo ahte Suoma stáhta ii doahttal riikkaidgaskasaš soahpamušaid, maidda dat lea čatnasan ja mat geatnegahttet stáhta gaskavuodas sápmelaččaide álgoálbmogin.

”Okte muhtin juristajoavku bođii Strasbourggas fitnat. Čilgiimet, makkár buorit lágat mis leat. Vuodđoláhkaparagráfat ja stáhta ja eará eiseválddit fertejit ráđđádallat minguin. Eurohpalaš juristat dadje “Dis leat buorre láchka, mot vetoriekti guoskaduvvo? Dadjen, ii mis leat dat. Dat nohká dása. Dadje de, iihan dát leat de mihkkege, dii lehpit dušše diehtujuohkki. Suoma stáhta lea duođaid dárkket várjalan dan, ahte eat oaččo mearridanválddi mastege. Min dájuhit, mii leat dego mánát, movtta čállit cealkámušaid, muhto stáhta ja eará eiseválddit eai dain beroš.”

”Stáhta jávohuvvá ja geažos áigge čavge láchkaásaheami. Meahcceráđđehusláchka, guolástus, meahccebivdu. Boazodoalloláchka lea dollojuvvon dakkáražžan. Dan gul ii sáhte rahpat daningo dat lea Mosesa láchka. Ágga lea dat, ahte juos dát sruvvegohtujuvvo, boahtá vuoigatvuohta bohccos. Leago bohccos vuoigatvuohta guohtoneatnamii. Vuostálasti hálida sirdit bohcco gárdái, measta návehii.”

2.2.1.3 Álgoálbmot sápmelaččaid historjá Suomas

Álgoálbmot sápmelaččat háldit vejolaš komišuvnna čilget, mii lea sámiid historjjá Suomas. Historjjá čilgemis galgá goitge váldit vuhtii sámiid historjjá Norggas, Ruotas ja Ruoššas, daningo sápmelaččat leat stáhtaid rájjiiguin sirrejuvvon akta álbmot. Álgoálbmot sápmelaččat muosáhit, ahte sii eai olus dieđe historjjásteaset, humakeahhtá oppa nuppi riikkain orru sápmelaččaid historjjás. Historjjá dovdan lea dehálaš identitehttii.

Sámegillii eai leat čállojuvvon sámiid historjagirjjit. Skuvllain maid ii oahpahuvo mihkkege álgoálbmot sápmelaččain. Sápmelaččat eai vealtakeahhtá iežage identifisere, maid sii leat massán láttiiduhhtindoaimmaid geažil.

Álgoálbmot sápmelaččaid mielas sin historjáčállimis livččii maid ávki váldoálbmogii, man dieđut sápmelaččain leat dálá áigge ain juogo unnit dehe dat vuodđuduvvet boasto dieđuide, jáhkuide ja stereotypiijaide. Dieđu lassáneapmi sáhtá unnidit váldoálbmoga baluid ja vaši sápmelaččaid guovdu.

“Historjjámet lea nuge váldojuvvon eret, ahte go mannat museai, doppe leat báktemolemat, muhto ii doppe daddjojuvvo, ahte dat ledje sápmelaččat. Muhto de fas suomelaččain lea arkeologija ja daddjojuvvo ahte dat ledje suomelaččat, muhto sápmelaččat leat dego ránescizit seivon deike. Ii leat mangelágán, dat historjá lea skuvlema ja diehtaga dásis dolvojuvvon mis.”

2.2.1.4 Eallinvejolašvuodát davvin

Sápmelaččat háldit komišuvnna čielggadit, manin vejolašvuodát orrumii ja birgenlági dinemii sámiid ruovttuguovllus leat hedjonan logijagiid mielde jagis jahkái ja hedjonit ain. Bálválasat dolvojuvvojit ja skuvlema dehe bargguid manis ferte vuolgit guhkás eret. Mánggas háldivčče máhccat iežaset ruovttuguvlui davás, muhto bargovejolašvuodát leat unnán ja luondduealáhusaiguin birgen ii soaitte leat jáhkehahti, juos luondduealáhusaiguin ii leat bargan juo oba eallima áigge. Eallinvejolašvuodáid gáržun váikkuha negatiivvalaččat njuolga álgoálbmot sápmelaččaid vejolašvuodaide doalahit ja gárgelit iežaset giela ja kultuvrra earret eará giela geafudemiin ja váttásnuhttimiin kultuvrra miel árbevieruid sirdima boahhte buolvvaide.

Nupe dáfus álgoálbmot sápmelaččaid kultuvrra miel árbevierut eallit luonddus ja luondduin sámiid ruovttuguovllus leat datnai fargga veadjemeahtumat ollašuhttit. Láhkaásaheapmi earáhuhttojuvvo geažos áigge nu, ahte sámi kultuvrra árbevieruiguin bargan, ovdamearkka dihte guolástus ja meahcebidu, láttiiduhhttojuvvojit bákkuin. Álgoálbmot sápmelaččaid ja sámi kultuvrra sierralágánvuohhta láddelašvuodas ja láddelaš kultuvrras ii dovddastuvvo.

Davvin stáhtaid rájehisvuohta speadjalastá olbmuid dábis eallit ja muosáhit iežas birrasa. Rájehisvuhtii gullet maid nuppi álbmotriikkas bargan, áššiid dikšun sihke fuolkevuolta- ja olmmošgaskavuođat. Dát rájehisvuohta lea sápmelaččaide lunddolaš ášši, mii veahkeha maid eallima davvin. Suoma stáhta ii muosáhuvvo identifiseret, humakeahtta oba dovddastit dänge sápmelaččaide lunddolaš dahkamuša. Suoma stáhta muosáhuvvo giddet Suoma pássa guoddi álgoálbmot sápmelaččaid Suoma stáhta rájiid sisa.

“Maiddá ievttáš lea historjá, ii sáhte geahččat dušše čuođi jagi duohká. Dat lea dušše vearránan geažos áigge, min vuoigatvuođaideamet duolbman. In dieđe mii lea leamaš máilmmis loahppaboađus, ahte dego girku, stáhta ánulii ándagassii. Ii das leat ávki, hálidan stáhtas daid vuoigatvuođaid, mat mis leat leamaš Sámi eatnamis, ahte juos dasa ii viggojuvvo, nu dušši dáid bargguid lea bargat. Nu dat lea, ahte juos mii sápmelaččat eat sáhte dáppe eallit, nu sámegiela ja kultuvra jápmet. Dat lea vissásit ievttá ja otnáza politihkka, veháziid mielde goddojuvvo kultuvra.”

“ [...] Muhto gal mun dan dajan, ahte dál eallit Suoma sápmelaččaid historjjás vearrámuš vejolaš áiggiid. Ii dalle go galgai muotkut rádjegiddemiin, internáhtat, ii dalle lean dat uhkki go dál, mii meine moarrat oba servodatráhkadusa ja vejolašvuođa seailut álbmogin. Stáhta lea láttiiduhtán nu áhpsit buot vejolaččaid. [...] ”

2.2.1.5 Eará fáttát

Gullamiin ovdan loktejuvvon fáttát vejolaš mandáhttan:

Sámi báikenamat; sámi nammaárbi, sámegielaiddilli; gielddaid ja eanangottiid aktasaš giellastrategiiját; rádjejohtti rievttit; sápmelaččaid oassálastin sođiide; media rolla vaššiságain, mat ráhkaduvvojit sámiid vuostá; media vejolašvuohta váikkuhit áššiide positiivvalaččat; girku/girkuid váikkuhus sápmelaččaide ja sámi kultuvrii; nuortalašlága sisdoallu ja mearkkašupmi; nuortalaččaid Suoma stáhtii massán sohkaeatnamat ja daid dovddasteapmi; anáraččaid historjá ollislaččat; boastto diehtu mii viiddiduvvo sápmelaččain; sámiid árvvut; sámi árvvut; sámi vuoigatvuohta; Suoma skuvlálágádus; suopmelaš allaskuvllaid ovddasvástádus ovddidit sápmelaččaid vuoigatvuođaid ja čuvget álbmoga sápmelaččaid leahkimis; vaššisáhka; árgabeaivvi rasisma ja vealaheapmi; sámi riektevuogádaga eret duvdáseapmi; álgo-/eamiálbmoga iešmearridanriekti; tearpma álgo-/eamiálbmot čilgen boasttoipmárdusaid njulgema várás; identiteahtta; mot sápmelaččat meroštallet sápmelašvuođa; sápmelaš liito- ja lámesolbmot ja sin sajádat sihke rivttiid ollašuvvan; mot ja goas Davvi-Suoma eatnamat leat sirdásan stáhtii; mot válđoálbmoga institušuvnnat leat boahán Sápmái; sámi joavkkuid gaskavuođa; sápmelaččaid doaladupmi nu daddjon sápmelaš máhccanfárrejeddiide ja sápmelaččaide, geat orrot sámi ruovttuguovllu olggobealde; sápmelaččaid eallin ja sámi servodat sámiid čalmmiin 100 jagi geahčen.

“Sápmelaččain livččii nu olu bargu, muhto áigi ii leat min bealde. Ii leat mastege ávki, vaikko rahčá ja vuostálastá ja ovddida, dasa bidjá vuimmiid, muhto goassige das ii leat mihkkege ávkkiiid. Muhtimin gal livččii nu álki, ahte ii dárbbahivčče dáistalit. Vai soames ipmirdivččii, go dajat “ale cogga fake-sámegávtti” nu soames jáhkálii. Muhto go ii veaje dain šat hupmat, dasnai lea hubmon 10 jagi iige dat ovdán gosage.”

“ [...] Mot sáhttit doarjut guhtet guimmiideamet, vai dat geat orrot dáppe oaččule dietnasa vel, muhto dat geat leat fárren oaččule dáppe johtit. Dego akta nissonolmmoš dajai, mii ávkkiiid lea leahkit sápmelaš, nu danhan dušše lea sápmelaš. Juos riegeat dat ja šattat bajás sápmelažžan, de don leat. Ii dan sáhte válljet, sápmelažžan riegeada. Dat lea álohii fárus, orrut dal gos ihkinassii.”

“Suopmelaš ii oba dieđege, ahte sápmelaččat leat leamaš, duiskalaččathan bolde Sámi eatnama. Das álgá historjá, riikkabeaiveovddasteddjiid ráje muitalit duohtavuoda, dat leat riikiimuotkut boahtán eará riikkain, eai dat leat sápmelaččat muhto “mamut”, ahte lea dušše muhtin anáraš, ja dat sordojuvvojit. Dat lea dat mii neahtas lohka. Ja riikkabeaiveovddasteddjiid ráje čállojuvvo dákkár. Suoma stáhta bargi, sáhttago dat ciekkadit luohttámuša sápmelaččaide mange áššis.”

2.2.2. Internáhttamuosáhusat ja nu giela go kultuvrra massin dáid muosáhusaid geažil

Gullamiin ságastallui hui vuđolaččat internáhttamuosáhusain. Dilálašvuodain ulbmilin lei suokkardit internáhttafáttá sulsullii ja iskkadit dan vejolaš komisšuvnna mandáhttan. Dás fuolakeahtta internáhttaáiggit, dehe skuvlaáiggit almmolaččat, muittohallojuvvoje hui dárkket muitalusaiuin.

Gullamiin bođii ovdan, ahte measta juohkeovttas lea muitaleamos internáhttaskuvlaáiggiin. Muosáhusat, muittut dehe čuovvumušat ledje heittodat go buorit ja ahkidat ovttaskas olbmuid mielde. Maiddái dain, geat ieža eai leat orron skuvlaáiggiid internáhtain, lea muhtinlágán muosáhus dain juogo váhnemiiddiset dehe ádjáid ja áhkuid bakte. Maiddái skuvlaáiggit obanassiige bohciidahte dovduid. Suopmelaš skuvlalágádus oidnojuvvui iešalddes assimilerejeaddjin.

Internáhttaskuvlla vázzán olbmuid maŋisboahttiid miellagovain internáhttaskuvla lea leamaš akta mávssolaččamusain, juos juo ii mávssolaččamus sivva giela massimii. Internáhttaskuvlla ieža vázzán eai namut internáhttaskuvlla iešalddes sivvan giela massimii, vaikko sámegiela hupman internáhtain livččii leamaš gildojuvvon. Giela massin muosáhuvvo eanetge giela eret duvdáseapmin váldogiela ovddas dilis, man dihte dehe nuppi internáhttaskuvllas adnon giella lea leamaš suomagiella.

Dat, geat leat massán gielaset internáhtamuosáhusaidaset geažil, muosáhit ášši hui sierra vugiid mielde ja individuálalaččat. Muhtimat leat internáhttaáiggiid oahppan, ahte sápmelašvuohta ja sámegiella leaba árvoheamit, man dihte sii leat hilgon sámegiella eaige leat dan goassige váldán ruovttoluotta. Nuppit leat fas givssiduvvon, man dihte sis lea báhcán sámegiella oahpatkeahtá maŋisboahhtiide, vaikko sii ieža dan vel máhttetge. Iežas mánát leat háliduvvon suddjejuvvot givssideami muosáhusain. Muhtimiin sámegiella lea báhcán juo skuvlii manadettiin, go ruovttus váhnemat leat hupmagoahtán mánáidasaset dušše suomagiella, vai mánáin livččiii álkkít birget skuvllas. Ákkat váhnemiid válljemiidda eai čilgejuvvon, daningo dat, mii lea dáhpáhuvvan, lea dáhpáhuvvan hui lunddolaččat, eaige gielaset massán leat dán váhnemiiddiset válljema mielde muosáhan massit sámi identitehtaset, vaikko giellamáhttu livččii massojuvvon.

Internáhttaskuvlamuosáhusaid biehtadahkesvuohta giella massima ektui dihtto earenoamážit Anára ja Ohcejoga internáhttaskuvllain vázzán olbmuin. Earenoamážit Avvilis internáhtas orron ja skuvlla vázzán sápmelaččaid muosáhusain internáhttaskuvlaáigi muitájuvvo seavdnjadin ja Avvilis lea ain dálá áigge steampil sámivuostásaš báikegoddin. Internáhttaskuvllas ja -áiggiin leat almmolaš gullamiin leamaš maid miehtemielalaš muosáhusat ja muittut.

Go interneahhtamuosáhusaid biehtadahkes váikkuhusat dovdojedje sámiid ruobttuguovllu nuortaosiin internáhttaskuvllain vázzán sápmelaččain dehe sin maŋisboahhtiin, de ovdamearkka dihte Giehtaruohtasa sápmelaččat muitale ahte internáhtamuosáhusain eai leat leamaš ollenge biehtadahkes váikkuhusat sin sámegiella atnui. Sámi mánáid eatnatvuohta internáhtas, mánáid gaskavuoda fuolkevuohtagorit, boazosápmelaččaid searvušlaš eallinvuohki sihke eanas áiggi jagis luottahis duovdagiid duohken orrun duoddaris ja meahcis orrun iežas servoša siste leat gullamiin ovdan boahtán ákkat dasa, manne internáhttaskuvlaáiggit eai leat váikkuhan biehtadahkkásit sámegiella dillái Giehtaruohtasis. Oppalaččat sáhtta dadjat, ahte sámegilli ja kultuvrii ja daid vejolaš massimii leat váikkuhan mánggat ákkat sorjádettiin guovllus ja giellajoavkkus, ii duššefal internáhttaskuvlaáigi.

Dilálašvuođain bođii ovdan, ahte internáhttavásáhusaide gullá maid ráhkisvuođaheami vásáhus. Unna skuvlamánážit leat báhcán váhnemiiddiset ráhkisvuođa haga go leat šaddan sis hui guhkes áigái errui guhkes mátkkiidnai duohkái. Ruoktot lea beassan dábálaččat moatte háve jagis, juovllaide ja geassái. Internáhtain máná ii leat ožžon iežas áibbašan váhnema lagašvuođa iige ráhkisin šaddama muosáhusa. Dát lea váikkuhan internáhttaskuvlla muosáhan olbmuide nu, ahte sii sáhttet dovdat návcca ráhkistit iežaset mánáid, guoimmiset dehe eará lagažiiddiset váilevaččat. Internáhtamuosáhusat leat dagahan ovttaskas olbmuide maid muosáhusaid giedahalakehtesvuođa geažil alkoholismma ja mielladearvvašvuođa buncaraggáid.

Buot buohkanassii sápmelaččain lea olu diehtu nuppiideaset internáhttamuosáhusain ja ovttalágánvuodain, buriin ja heajos vásáhusain ja muittuin. Muosáhus šaddat ruovttus eret juo unna mánážin guhkesnai mátkki duohkái ja guhkes áigái lea kollektiiva muosáhus. Internáhttaskuvlaáiggiid guoskkadettiin mánggat maid dadje, ahte sii eai hálit mange namas duoin áiggiin geasage šat hupmat. Dilálašvuodaid sáhkavuoruin guoskkahuvvojedje maid internáhttaskuvllain vásihuvvon veahkaváldi ja seksuála ávkkástallan. Mánáiguin rohčošan olmmožin muitájit namalassii internáhttaskuvllain bargan bargiid.

Internáhttaskuvlaáiggit ipmirduvvojit maid geavada bággun, go skuvlla šattai vázzit ja skuvllat ledje guhkin. Nuppe dáfus lea buktojuvvon ovdan, ahte internáhttaskuvlamuosáhusat leat vejolaččat juohkán sámi álbmoga Suomas guovtte láchkkái - sidjiide, geat leat mearridan orrut vuollánkeahhtá ja luobakeahhtá sápmelašvuodasteaset ja sidjiide, geat eai leat nagodan lossa muosáhusaideaset dihte dáistalit luohpama ja vuolláneami vuostá, muhto leat jorggihan iežaset álbmoga vuostá.

Internáhttaskuvlamuosáhusaid burgin adnojuvvo dehálažžan. Dat lea goitge dušše akta ášši mángga eará álgoálbmot sápmelaččaid mielas dehálit sápmelaččaid vearrivuohavásáhusa joavkkus. Internáhttaskuvlaáiggit leat dasa lassin juo dutkojuvvon ja dokumenterejuvvon. Internáhtat, dehe man beare ovttaskas ášši geahčadettiin ferte maid fuomášit, ahte álgoálbmot sápmelaččat eai sáhte sirret nubbi nuppis giela ja kultuvrra. Buot laktásit oktii.

Álgoálbmot sápmelaččaid gullamiin vuhtton áššin skuvlaáiggit ja skuvlavázzin obanassiige muosáhuvojit internáhttaskuvlla vearrát láttiiduhttin ja láttiiduhttima muosáhussan áiggiid čađa.

Internáhttaskuvlaáiggit, daid sivat ja čuovvumušat, adnojuvojit ovttamielalaččat ilá gáržžes mandáhttan, mii addojuvvo komisšuvdnii.

”Suopma galgá dáhkidit sápmelaččaide eallit iežaset guovlluin sápmelažžan. Nannet sápmelaččaid sajadaga, dat ii leat dahkkojuvvon. Guovlomet mollejuvvo geažos áigge binnážin ja vuvdojuvvo gávpegálvun eret. Stáhta galggalii dikšut daid vuodđoáššiid, ii dušše internáhttaáiggiid. Doppe lei sihke buorre ja heittot, muhto dat ii leat mihkkege čovdosiid.”

”Sáhtta dadjat, ahte masa das lea ávki internáhttaáiggiid dutkamušas. Juos nu manná, ahte juos nu manná, in jáhke ahte sápmelaččat vulget fárrui. In mun álggále dasa, mii ávkkiiid das lea sápmelaččaide.”

”Munnje šaddá duohta bahás miella, go internáhttaáiggis hubmojuvvo. Borgemánu mañimus beaivve vulgojuvvui ja juovllaide ruoktot, ja geasset ruovttus. In mun hálit

hupmat das. Mun hálidan áibbas vajálduhttit dan. Juos fáddá lea internáhttaáigi, in riema mitalit, dat ledje nu ilgadis vásáhusat, ahte dat diktos orrut.”

”Ii dat internáhttaáigi leat šat. Mainna dan šat divvu?”

”Dat leat unna áššázat, muhto loahpas go dat leat olu, dat leat stuorrát, go álot váldojuvvo oassi eret, dasa gullá maid sámegeala rivven, dat lea maid mieđaid mieđaid dáhpáhuvvan. Dat lea identiteahta hüksáseapmái dehálaš. Juos leat massán dan, de sáhtát massit iešdovddu olmmošrievtti. Dat leat nu čiekjalis áššit, man galggalii beassat hupmat. Dego skuvlainternáhtat, dathan dahke dan, ahte masset aktavuođa iežat olbmuid, it oahppan áššiid, juos vulget skuvllaide, don leat galgan maŋgel váldit dan ruovttoluotta, juos dat lea leamaš vejolaš. Dakkárat mat váivvidit olbmuid, dat lea dakkár, mii vel eanet váikkuha go internáhtat. Dat manná min árbevieruide, filosofijai ja árvvuide, dan dássái.”

”Skuvla lea guovddášášši, mot dat lea oahpahan sápmelaččaid dehe guođđán oahpatkeahttá. Doppe dat vuolga skuvllas, makkár vuođu oažžut, maid oahppat historjjásteamet, gielasteamet, dat lea institušuvdnaluvvan vealaheapmi, mii velnai dáhpáhuvvá.”

2.3. Komissuvdna

Dilálašvuođain smihttojuvvui vejolaš komissuvdna čoahkkáibidju. Manlágán olbmuid livččii luohttámuš komissuvnna njunušbargguin, nu daddjojuvvon komissáran? Mainna lágiin komissuvdna ja namalassii dan komissárat galggale välljejuvvot, vai sin bargui livččii luohttámuš?

2.3.1 Komissárat

Álgoálbmot sápmelaččaid ovdanbuktin evttohis eaktu välljejuvvon komissáraide lea dat, ahte sii galget ipmirdit sápmelaččaid. Dáinna dárkkuhuvvo dat, ahte komissára ferte diehtit sápmelaččain ja sámi kultuvrras sihke sápmelaččaid guvllolaš ja historjjálaš erohusain. Dát lea dehálaš, vai álgoálbmot sápmelaččai eai fas šatta nu daddjojuvvon oahpaheaddji sajádahkii čilget manin mitalit maid mitalit ovdal go oba besset mitalit ieš áššis. Álgoálbmot sápmelaččat hálidit mitalit áššiineaset olbmuid, geat ipmirdit manin sápmelaččat mitalit dain ja maid sii iežaset muitalemiin dárkkuhit.

Dilálašvuođain lea mitaluvvon, ahte komissárain gáibiduvvon, luohttámuša bohciidahtti iešvuogit leat vuoiggalašvuohta, bealehisvuohta, objektivehta, sitkatvuohta, stáđisvuohta,

iehčanasvuohta, viidát geahčči, máhttu guldalit ja gullat sihke empatiijanákca. Dehálaš iešvuohtan adnojuvvon dat, ahte komissáran válljejuvvon olbmos lea alddis dáhttu ja ipmárdus sutnje luhttojuvvon barggus. Komissárat eai oaččo leat vuodjime iežaset ášši ja sii fertejit geatnegahttot váldit ovddasvástádusa iežaset bargan barggus.

Dehálašán vásihuvvo maid dat, ahte komissárain lea válljenvuloš mandáhtas áššedovdamuš. Komissárat galget leat viidát sierra surggiid áššedovdit. Áššedovdiid máhttoviidodat galgá leat čadnojuvvon komišuvnna mandáhttii. Áššedovdivuođain sápmelaččat eai dárkkut oahppoárvvu dehe skuvlejumi ja oidnet buresge maiddá nu daddjojuvvon dábálaš dehe vaikko sámi ealáhusain bargi olbmo vejolaš komissáran.

Álgoálbmot sápmelaččat hálidit komissáran etnikkalaččat sápmelaš olbmuid. Etnikhkalaččat sápmelaš komissáran dárkkuhuvvo sápmelaš Suomas, Norggas, Ruotas dehe Ruoššas. Nuppi álbmotstáhtas orru sápmelaš sáhtá oaidnit Suoma dili objektiivvalaččabut, nuppe dáfus buncarakkisin sáhtá šaddat historjjá dehe vaikko dat go lágat eai dovdojuvvon.

Juohke giellajoavku hálida iežasgiel olbmo komissáran dehe komišuvnna nu daddjon gieddebergguin bargiid jovkui. Muosáhuvvon, ahte iežas gielain lea álkimus ja dorvvolaččamus mitalit iežas, váttis muosáhusainnai. Hui čielgasit lea maid bohtán ovdan, ahte guvllolaš ovddasteaddjit lea hui dehálaš ášši, vaikko sápmelaččat gulale seamma giellajovkuige. Guvllolaš erohusat leat sápmelaččaid oainnu mielde nu stuorrát, ahte bajiloainnu sápmelaččaid áššiin diehtti, dehe juobe seamma sámegeiela hubmi sápmelačča, máhttu sáhtá leat hui geografalaččat ráddjejuvvon. Guvllolašvuohta ferte váldojuvvot vuhtii, vai buot sápmelaččat leat ovtaveardásaš sajádagas komišuvnna hárrái.

Dilálašvuođain buktojuvvui ovdan maid, ahte komissárain ankke akta sáhtálii bohtit nuppi álgoálbmot sápmelaččaid ruovtturiikka olggobealde. Dákkár komissára sáhtálii leat ovdamearkka dihte nuppi álgoálbmoga ovddasteaddji, gii livččii ollásit objektiivvalaš Suoma ektui. Juo ollašuttton duohtavuohta- ja soabadankomišuvnnas sávvojuvvui maid vejolaš ovddasteaddji komišuvdnii, man bargu vejolaš ásaheamis manjel lea ollásit ođđa ja áidnalunddot Suomas. Komišuvnna gehččojuvvui dárbbasit sin áššedovdivuođa, geat leat bargan juo ovdal komissáran.

Álgoálbmot sápmelaččat eai oainne áruid etnikkalaš suomelaš bargamis komissáran. Áidna árru lea etnikkalaš suomelačča doaibman váldokomissáran komišuvnna njunušsajes. Maiddá stáhta ovddasteaddji oassálastimis komišuvdnii buktojuvvui ákkastallan bealis ja vuostá. Stáhta ovddasteaddji gehččojuvvo geatnegahttit stáhta komišuvnna evttohan loahppabohtosii sierra ládje go komišuvnna, mas ii leat stáhta ovddasteaddji. Stáhta ovddasteaddji vuostá ákkastallá garra eahpeluohtámus stáhtii. Stáhta ovddasteaddji komišuvnnas oidnojuvvon stivret komišuvnna barggu stáhta ovddalgihtii mearridan guvlui.

Ahke- ja sohka-bealjuohkášupmi galgá váldojuvvot vuhtii komissáraid válljemis. Dilálašvuodain ovdanbuktojumiiid mielde, lea hui dehálaš, ahte komissáraid joavkkus leat sihke nuorat ja boarrásit olbmot. Boarrásit sápmelašbuolva dovdá iežas luohttit ja bastit álkibut hupmat seamma ahkebuolvva olbmui aktasaš eallinmuosáhusvuodu dihte.

Dilálašvuodain logahallojuvvojedje maid evttoheamit dohkketmeahttun komissáraevttohasat. Komissárvnna komissáran eai háliduvvo politihkkárat eaige aktiivvalaččat medias, sosiála medias dehe eará sajes almmolaččat oaiviliiddiset ovdan buktán olbmot sin etnisitehtas fuolakeahtta. Suoma sámedikkis ii háliduvvo ovddasteaddji komissáran. Eahpádusa bohciidahttet maid dutkit, daningo sápmelaččaid vásáhusain dutkiin lea measta álot juoga iežaset ageanda bargguset várás. Komissáran eai háliduvvo maid almmolašvuodas oahpisin šaddan olbmot dehe nu daddjon stuora namat, daningo namma ii dáhkit olbmo eakti ja rehálaš iežas dáhtu deavdit addojuvvon barggu. Komissáran eai seamma ládje háliduvvo olbmuid, geat ovddastit váldoálbmoga, ja geat leat dán rádjái leamaš sobadanproseassas juoga rollas.

“Dakkár olmmoš, gii diehtá, máhtta, buorre váibmu. Duođaid buorre váibmu ja ipmárdus. Galahal dieđuid ja máhtuid sáhtta, dego akta professor dajai, daid sáhtta gii beare háhkat. Muhto galgá leat maid viisodat. Jáhkán, ahte viisodat oaidnit, ipmirdit, go nubbi muitala, manin son muitala nie. Ii dat, ahte dat muitala nu. Ii dat, ahte dat muitala ná, muhto bastá oaidnit, ahte manin, maid dat duohtaáššis muitala ja manin dovdá ná. Buot viisámus olbmuid válljelin dasa. In goitge fuola sápmelaš dehe suomelaš politihkkáriid.”

“Dat lea olu olbmos gitta. Vaikko livččii mot leamaš dáppe min guovllus, ii dat dáhkit, ahte lea viissis ja diehtá. Muhtin olbmot leat, lei gos lei, dat leat seahka siste álohii, eai dat oainne. Guovlluid mielde livččii akta vuohki, ahte válddálíi duogážin olbmo gii máhtta ja diehtá dan guovllu dili juo ovddalgihtii, de livččii álkit beassat ovddos: Gielat, mis leat golbma sáme giela, dat lea akta, mii dahká dan, ahte galgá leat davvisáme gielalaš, anáraš gielalaš ja nuortalaš gielalaš.”

“Dat ahte, go aktage ii dieđe maidege, lea duššástuhtti čilget. Man giela dii hupmabehtet, sáme giela. “Dat leanai kulturárbevierru, mii láchpo.” Juos álggu rájes galgá muitališgoahtit daid áššiid, maid lean vásihan mánnávuodá rájes. Ii dat lea hirbmat álki. Dat gáibida oalle olu dakkár sensitiivavuodá. Vai lea guoskkahansadji, ahte dat galget ipmirduvvot.”

“Sáhtálii leat oalle álki, ahte livčče maid earát go suomelaččat ja sápmelaččat. Muhto go livčče aivve olggobeal olbmot. Geain ii leat mangelágán muosáhus dovdamušain áššiin, mat dása gullet. Lea gal duohta, ahte dakkár olbmo, geas ii leat dovdamušaid muosáhus, lea váttis gávdnat, muhto mun oainnán uhkegovaid das, ahte olbmot bohtet sámi álbmogis, das leat iežas uhkit, ja de jur maid das, ahte lea suomelaš. Das leat iežas

riskkat ja uhkit. Aiddo go smiehttá dan konkrehtalaččat, makkár dat olmmoš sáhtálii leat geasa humalin. Dasdahan leanai buorre gažaldat.”

“Mun lean čuvvon dán ovdáneami sámedikkis, sámediggeláhka, sápmelašmeroštallan jno. Nu ahte seamma ládje diehtelas, ahte gii dat boahtá dán barggu jođihit. Lea seamma njuiket doarrás, ii jienas sámedikkis, in vuolgge dákkáriidda mielde. Juos ulbmil lea oažžut mielde dakkár olbmuid, ahte “visot lea bures, mii leat soahpan” vaikko sámi áššit eai ovdán riikkabeivviid olis mainnage lágiin, go dat leat seahkidišgohtán sápmelašmeroštallamiin. Leat dakkár áššedovdit geat seaguhit áššiid, doppe sámedikkis leat dakkár biđgejeaddji vuoimmit mielde. Juos komišuvnnas leat maid dakkár vuoimmit, dat lea joavdelas, dat lea stáhta kolonialismma joatkka. In luohátale dasa, muhto oažžuhan das njuiket doarrás juos orru ahte das ii boađe mihkkege. Ja olluhan dat lea dan duohken goas dat álgá ja gii lea politihkalaš válddis. Leago dat min stuora bellodat, juos oažžut dan eret. Guovddášbellodat. Dat borret eanemus sápmelaččaid rivttiid Sámi leanasnai, guovddášbellodaga ovddasteaddjit leat vearrámusat. Dađi bahábut dat lea nu.”

“Igo dat leat seamma, gii doppe lea, go diehtit ahte loahppaboáđus lea dat, ahte stáhta oažžu suttubeastima.”

2.3.2 Komissáraid välljen

Komissáraid välljen adnojuvvui oba proseassa válmmaštallama váddáseamos bargun. Ášši muosáhuvvo nu, ahte almmá luohttámuša haga komissáraide unnu pro-seassa lihkostuvvama vejolašvuohta. Álgoálbmot sápmelaččat hálidit leat iežaset áššis välljeme ieža komissáraid.

Sápmelaččaid vávjin stáhta guovdu ja juobe sámedikki guovdu speadjalastá maid jurdagiin komišuvnna välljenvuogis. Sápmelaččat eai muosát bastit luohttit komišuvdnii, man stáhta ja sámediggi ovttasráđiid nammadivččiiga. Dán oainnu ii earáhuhte dat, ahte nammadanákkat almmustuhttole, daningo sihke stáhta ja sámediggi gehččojuvvoba politihkalaš doaibmin ja daid nammadettiin komišuvnna, mii guoská algoálbmot sápmelaččaid, eará komišuvdna sápmelaččaid čalmmiin politihkalažžan. Álgoálbmot sápmelaččat eai hálit proseassas politihkalačča.

Dilálašvuođain bođii ovdan, ahte háliduvvo beassat ieš mearridit komissárain dehe unnimusat dohkkehit komissáraid, mat välljejuvvojit bargui, vai proseassa objektiivalaš loahppabohtosii livččii obanassiige luohttámuš. Dilálašvuođain smihttojuvvoje sierralágán vuogit välljet komissáraid nu, ahte luohttámuš nu komissáraide go sin bakte oba prosessii livččii dorvvastuvvon.

Sierralágán málliin dávjimusat ovdanbuktojuvvon, veaháš nubbi nuppi spiehkasteaddji vuohki lea ovttalágánin ovddiduvvon dat, ahte sápmelaččat välljejit árbevirolaš ja guvllolaš searvvushábmenmálliide (ovdamearkka dihte siiddat) vuodđudan servošiin nu daddjojuvvon fápmuduvvon olbmo, gii eará fápmuduvvon sápmelaččaiguin čoahkkana välljet komissáraid. Fápmuduvvon sápmelaččat välljejit komissáraid joavk-kus, mii lea ovddalgihtii čoggojuvvon servošiid ja ovttaskas sápmelaččaid evttohusain.

Komissáraid välljenvuohkin evttohuvvui maid sápmelaččain čohkiidan unnit joavkku, man bargun livččii ohcat buoremus evttohasaid komissáran. Dán manjel buot sápmelaččat beasale vejolaččat vel välljet dán unnajovkkoža čoaggin joavkkus komissáraid, mat nammaduvvojit bargui.

Dilálašvuodain suokkarduvvoje maid ollásit rabas ohcama vejolašvuohta ja dan sihke buorit ja heajos bealit. Rabas ohcama buorin beallin gehččui dat, ahte dat dahká vejolažžan buot hálolaččaid ohcaleami bargui sihke dat, ahte ohcankritearat leat buohkaid oidnosis. Rabas ohcama vuostá ovdanbuktojuvvon argumeanta lea dat, ahte buoremus vejolaš ohccit eai vealtakeahtá oza komissáran rabas ohcama bakte. Buncarlažžan muosáhuvvo maid, gii dehe mii beliid rabas ohcama bakte boahtán ohcamušain loahpaloahpas vällje komisšuvnna komissáran.

Komissáraid välljen galgá välljenvuogis sorjjaskeahtá leat rabas ja čađačuovgi. Maiddái loahpalaš komissáraid välljenákkat galget leat almmolaččat.

Komissáraid mearis lea evttohuvvon, ahte dat galget juohke dáhpáhusas leat eambo go golbma. Dilálašvuodain evttohuvvui komissáraid mearrin 5 – 15 komissára. Buot komissárat galget návddašit álgoálbmot sápmelaččaid luohttámuša. Luohttámuš lea dehálaš earret eará danin, ahte dilálašvuodain suokkardeami mielde, bohtet dát komissárat välljet iežaset vejolaš vehkiid komisšuvnna sierralágán bargguide. Komis-sárain lea buot buohkanassii earenoamáš vásttolaš bargu komisšuvnna njunusbargguin ja mandáhta ollašuttin.

“Datdahan leage, ahte gii dan vällje ja mainna lágiin. Das lea hirbmat stuora mearkkašupmi oba komisšuvnna lihkestuvvamii. Mu mielas dasa galggale váldojuvvot mielde maid dábálaš olbmot, vai dábálaš olbmot eai govssahala. Go mis leat olu sápmelaččat geat eai čuovo ovdamearkka dihte politihka, ellet dušše dan árggaset. Muhto juos stáhta sin nammada, de dan diehtá mot geavvá. Dohko bohtet dakkár olbmot, geat leat sápmelaččaid vuostá juo álggu rájes, iiige das leat ávki. Dehe soaitá muhtimiidda leat ávki, muhtimiidda ii.[...] Stuorimus ávki dás sáhtálii leat dábálaš olbmuide geat leat gillán. Jurddašan dál ovttaskas olbmuid, in máhte jurddahallat oba joavkku. Olbmot geat leat gillán Suoma stáhta daguin. Juos sidjiide livččii veahášge ávki eallimis ovddos, de dat sáhtálii veahkehit oba servoša. Min guovlluin lea vel searvvušlašvuohta, muhto mángga sajes sápmelaččat ellet nu bieđgguid, ja aktasaš jurdda ii gávdno. Juos ovttaskas

olmmoš dovddalii ahte su leat dál gullan ja son lea beassan mitalit daguin, mat leat su váivvidan. Juos dat juobe dan ovttaskas olbmo veahkehivččii. Stuorimus ballu lea, ahte komisšuvnnas leat olbmot, geat eai dovdda sámi kultuvrra eaige ane dan árvvus Ja dat manná suomelaš vuogi mielde ja ii buvttte sápmelaččaid oainnu ovdan. Dalle oba hommet jorggiha min vuostá.”

3 Dárkileabbo dilálašvuodaid geahcadeapmi sihke sierrasárgosat guovlluid ja giellajoavkkuid mielde

3.1 Ohcejohka

Ohcejogas dollojuvvon dilálašvuodain ožžo deattu earenoamážit sápmelaččaid ja eará sajes bohtán olbmuid seamma sajádahkii bidjan áššiin, mat gusket earret eará guolástusa ja meahcebivddu, luonddus johtima. Stáhta lea doaimmaidisguin dolvon sápmelaččain mearkkašahti ládje rivttiid kultuvrraset mielde guolástit ja eallit luonddus. Rievttit geahpiduvvojit ain.

Ohcejogas sámi kultuvrrain bargama váttásnuvvan vuhtto earret eará das, ahte sámi árbevirolaš buođđoguołásteapmi ja golgadeapmi leat geahppánan. Ovdamearkka dihte buođu dahkan lea áddjás bargu go seamma áigge bivdoáigi lea oaniduvvon moatti golmma jándorii.

Ohcejogas leat mánggat eanangeavahanplánat, mat áitet sápmelaččaid árbevirolaš vuogi eallit luonddus ja luondduin. Dákkár plánat leat earret eará elrávdnjelinnját, bieggamillut ja roggamat.

Meahcceráđđehus hálddaša nu meahcebivddu, guolástusa go eanangeavahusa. Ohcejohkalaččaid mielde sápmelaččain ii leat vejolašvuohta oastit ovdamearkka dihte eatnamiid. Eará sajes bohttiide (turisttat) dát vejolašvuohta lea leamaš ja lea ain. Stuorajuohku vásihuvvo kolonialisttalaš doaimbaidjun ja vearrivuohtan álgoálbmot sápmelaččaid guovdu. Stáhta lea doaimmaidisguin oppalohkái gáržžidan ja ain gáržžida sihke sápmelaččaid ja báikkálaš válđoálbmoga vejolašvuodaid eallit davvin.

Ohcejoga gullamiin álgoálbmot sápmelaččaid gielalaš rievttit suokkarduvvoje mángga dáfus. Ohcejogas sámegeiella hubmojuvvo árgabeaivvis, muhto čállin ja lohkan iežas eatnigillii lea váttis dehe juobe veadjemeahtun, daningo daid ii leamaš vejolaš oahppat. Eatnigielaset massán olbmot sávvojuvvojit dan juoga ládje oažžut ruovttoluotta. Dilálašvuodain suokkarduvvui mot meroštallat dárbbaslaš, buori dehe earenoamáš buori sámegeiella máhttu. Fuola bohciidahtta maid dat, mot sámegeiella boahtá seailut boahte buolvvain, juos eiseválddiin ii leat geatnegasvuolta oassálastit giela seailumii? Sámi giellaláhka ii akto dorvvas giela seailuma.

Álgoálbmot sápmelaččaid iežas unnitlogu, dárpmehuvvan, lámis olbmuid, sápmelaš vuogi mielde "earenoamáš olbmuid", rivttiid ollašuvvan ja vuhtii váldin lea Suomas vajálduvvan. Sápmelaččat leat atnán ávvira iežaset vugiid mielde dárpmehuvvan, lámis lagamuččaineaset. Dálá áigge olbmot diagnoserejuvvojit gii mainnanai diagnosain ja dikšun dáhpáhuvvá suomagillii, vieris gillii ja sápmelaččaide vieris birrasiin. Dárpmehuvvan, lámis olbmuid gielalaš rievttit eai ollašuva. Dárpmehis, lámis olbmot galget ieža leat gievrrat vai šaddet sápmelažžan.

Gielalaš rivttiide laktása maid sápmelaččaid iežas historjjá dovdameahhtunvuolta; sámegeillii ii leat čállojuvvon sápmelaččaid iežas historjá. Iežas historjjá dovdameahhtunvuolta čatnasa nannosit maid Suoma skuvlalágádussii, man oahppoplánain ii geatnegahtto oahpahit sápmelaččain. Skuvllas maid ii leat oahpahuvvon dehe ainge oahpahuvvo sápmelaččain mihkkege. Ohcejogas leat vuolgán ovdamearkka dihte Norgga Kárášjohkii oahppat iežas álbmoga kultuvrra ja Oulu universitehtii oahppat sámi álbmoga iežas historjjás. Institušuvdnaluvvan vealaheapmi gullá dálá áigái mii ráđđe, ii historjái. Skuvlalágáduš iešalddis láttiiduhtta, vaikko skuvllas oažžu oahpahit sámegeiella ja sámegeillii. Skuvlavuogádat iešalddis vásihuvvo goitge dušše váldoálbmoga bálvaleaddjin.

Iežas historjjá dovdameahhtunvuhtii laktásit maid stáhtaid rádjegiddemat, mat leat dahkan álgoálbmot sápmelaččain "rájiiguin gaikojuvvon álbmoga". Dilálašvuodain smihttojuvvi, maiguin eará vugiiguin stáhtaid rájit váikkuhit sápmelaččaid eallimii. Stáhtaidgaskasaš rádjegeassimat leat amasnuhtán sápmelaččaid ja juobe fulkkiid nuppiineaset. Dán geažil dálá sápmelaš nuorat eai diđoš sápmelaččaid aktasaš historjjá ja leahkima aktan álbmogin njealji riikkas. Leanai evttohuvvon, ahte vejolaš komiššuvdna galggalii leat riikkaid rájiid rasttildeaddji komiššuvdna, daningo álbmotlaččat ollašuhhton komiššuvdnabargu boahtá fas sirret álbmoga. Ohcejogas eatnasiin leat gaskavuoda fuolkevuolta Norgii, iige sávvojuvvo, ahte fas šaddat dillái, mas galgá válljet man álbmotstáhtii gullá ja man riikka komiššuvdnabargu guoskkaha aiddo mu.

Čuđiid jagiid dás ovdal dáhpáhuvvan álbmotstáhtaid rádjegeassimat, maiguin sámi álbmot lea sirrejuvvon njealji stáhta viidodahkii, adnojuvvo dál sápmelaččaid vuostá; Suoma sápmelaččain leat boahtán riikiimuotkut Norggas, Ruotas ja Ruoššas. Rádjegeavvamiid ja

sámi álbmoga historjá ii dovdojuvvo dehe ii háliduvvo dovdat. Aktanaga sápmelaččaid iežas diehtu ii anihuvvo masage iige dat dohkke masage.

Dálá áigge vaššisáhka medias ja sosiála medias noađuha sápmelaččaid nu silolaččat go fysalaččat. Go stuora mediat ráhkadit ođđasiid sápmelašvuostásaččat, de dat oasistis fádde priváhta olbmuid sosiála medias almmustuhttit sápmelaččaisvuostásaš vašánis čállošiid.

Tearbma álgoálbmot leat váldoálbmogii vieris. Daningo ii leat dieđus mii tearpmain dárkkuhuvvo, de livččii dárbu juohke báikkis álot vuohččan ”rahpat” tearpma mearkašumi. Suomas sápmelaččat leat beaktilit stáhta duolbman álbmot.

Ohcejogas fitnet bargame Norggas, man dihte vearuhuslaš áššit, nu daddjojuvvo rádjejohtti vearuhus, vásihuvvo rángun ja eahpevuoiggalažžan. Ovdamearkan eahpevuoiggalašvuodas lea Norgga stáhta bearran trygdeavgift, mii Suomas dávista sosiáloadjomáksui, muhto maid Supmii vearuset máksi rádjejohttit eai oaččo lohkkjuvvo buorrin vearuhasteaset, daningo avgift jorgaluvvo njuolga suomagillii máksun, ii vearrun. Dilálašvuodain bođii ovdan sávaldat, ahte juoga dahkkjuvvo rádjeguovlluin eallima álkidahttima várás. Olbmot háldit orrut ruovttuguovllueaset, eaige fárret bákkus ovdamearka dihte luksa.

Gullamiin guorahallui maid eváhkoáiggiid váikkuhus sápmelaččaide. Bođii ovdan, ahte Ohcejogas leat eváhkoáiggiid geažil molsojuvvo sámi goarggut suomelažžan. Eváhkoáiggiid dihte giella lea massojuvvo ja mánggas leat báhcán máhcakeahtta ruovttoluotta davás. Soahteáiggiid davás báhcán sápmelaččat sádde buhtadusaid haga njuovvat bohccuid biebmun soahtevehkii. Ovdamearka dihte bohcco mearkašumis soađis nu biebmun go gálvofievrrideaddjin ii goassige namuhuvvo gostege. Suomaheasta gal namuhuvvo sánngárin seamma aktavuodain. Oppalaččatge sápmelaččaid oassálastin soahtái Suoma bealis ii máinnašuvvo gostege iige mutojuvvo Suoma iehčanasvuoda beaivve.

Girku lea mearkašahtti ládje váikkuhan sápmelašvuhtii, gillii ja kultuvrii. Ohcejogas earenoamážit lestadiánalašvuhta. Luohti lea eanasin láchpon, daningo lea ohppojuvvo, ahte dat lea heittot, ”dušše juhkket juiget”. Sápmelaččaid iežas kultuvra, luonddu gudnejahttin, lea ohppojuvvo hejošit. Eahpeipmilin gohčoduvvojit áššit, mat gullet oassin sámi kultuvrii.

3.2 Anár

Anára gieldda guovlu lea sámediggelága 4 §:s mearriduvvo sámiid ruovttuguovllu viidodat, gos orrot sápmelaččat buot Suoma sáme giella giellajoavkkuin. Anáraččain, nuortalaččain ja davvisápmelaččain leat dilálašvuodain ovdan badjánan iežaset sierrasárgosat, mat laktásit

historjái, vearrivuođaide ja dálá áigái. Sáhtta fuomážit, ahte ovtta gieldda viidodagaid juohkin golmma sierra sámi giellajoavkku gaskka sáhtta muosáhuvvot dagaldahkan, mii heajuda sápmelaččaid gaskavuođa dili. Earenoamážit anáraččaid gaskavuođas áššiin, mat gulle eanangeavahan- ja návddašrivttiide, muosáhuvvo ahte sii leat šaddan vealahuvvot nuortalaš ja davvisápmelaš badjeolbmuid ektui.

3.2.1 Anáraččat

Anáraččaid gullamiin guorahallui anárašgiella ja giela sajádat. Anárašgiela sajádat muosáhuvvo raššin ja hávváiduvvin, man dihte juohke giellahubmi ja oahppi lea giellaservošii earenoamáš dehálaš.

Anárašgiella lea measta massojuvvon juo buolvvaid dás ovdal, muhto dálá áigge giela ruovttoluotta váldiid mearri lassána. Mánngasis anárašgiella lea maid passiivalaččat juo ruovttus ohppon, vaikko váhnemat eai livčče dan mánáidasaset hupmange. Oidnojuvvo, ahte váhnemiid válljen orrut humakeahtta anárašgiella manisboahttidasaset lea dihto muddui leamaš diđolaš válljen. Lea jurddašuvvon, ahte mánát birgejit buorebut skuvllas, juos sii hupmet dušše suomagiela. Nuppe dáfus giellahubmi anáraččat lea givssiduvvon skuvllas, man dihte giela sirddekeahhtá guođđin lea vásihuvvon suodjalit manisboahttiid seamma givssideami boahtima muosáhusain.

Anáraččain lea muosáhus, ahte sin giella lea vealahuvvon sámegiella. Skuvllain lea leamaš vejolaš lohkat dušše davvisámegiela. Anárašgiela lea leamaš vejolaš lohkat sušše eatnigiellan, muhto eatnigielat anáraččat eai leat jur leamaš vel 1990-logus. Dálá áigge Anára skuvllain lea vejolašvuhta oahppat maid anárašgiela ja ovda-mearka dihte skuvlafeasttain lávlojuvvo maid anárašgillii. Anárašgiel giellabeasit leat dehálaččat giela ja identitehta sirdimii. Anárašgiel giellabeasit leat dušše Anára gielddas. Eará sajes mánát fertejit biddjojuvvot davvisámegiela giellabesiide.

Mánnggat anáraččain leat bajásšaddan oidnui, ahte davvisápmelaččat leat albma sápmelaččat. Dát vásáhus lea mánnggalotjahkásaš. Anáris nuorat 1970-logu rájes gitta 1990-logu rádjái leat oahppan atnit davvisápmelaččaid albma sápmelažžan ja leat imaštallan "nunnukka"-speallangoarttaid sámi govaidd, mat vuvdojuvvojit gávppiin, ja mas sii eai dovdda iežaset. Nuppe ládje go "oidnemeahtun" anáraččat, davvisápmelaččat leat áhpsit buktán ovdan ja čájehan sápmelašvuođaset almmolaččat. Davvisápmelaččaid nanu sohkasearvvuš muosáhuvvo nanusmahttit searvvušlašvuođa ja identitehta.

Dat anáraččat, geat eai leat saddan bajás boazosámiid bearrašiin, leat hearkkit láddeluvvamii. Anáraš dehe sápmelaš identiteahhta lea leamaš vieris, go nanu aktavuohtha eatnamii lea váilon.

Anáraččaid bearrašiid eallimii lea váikkuhan ovdamearkka dihte 1900-logu álggus vuodđuduvvon Rivdola mánáidruoktu. Anáraš váhnemiin lea fidnojuvvon juobe átnume, ahte váhnemat attále mánáideaset mánáidruktui. Mánáidruovttus sámi mánát goitge masse gielaset ja kultuvraset. Spánskadávdi dušše čuđiid mielde anáraččat 1920-logu álggus. Oarbbisin báhcán mánát gárte mánáidruktui. Suomagiel mánáidruovttus oarbbisin báhcán anárašmánát masse maid anárašgielaset.

Anáraččaid mielde sin giellaseailuma dáfus lea dehálaš, ahte nu daddjojuvvon giellapolesat eai jur gávdno. Giellapolesiiguin oaivvilduvvojit olbmot, geat darvánit giellameattáhusaide ja dáinna lágiin gavdnjejit olbmuid giela oahppama olis. Giellalohkkiid dehe giela ruovttoluotta váldán olbmuid birra jurddašuvvo rabas mielain ja dohkkehemiin. Anárašgiella lea juogaduvvon nuorta- ja oarjesuopmanii. Nuortasuopmanis leat ovttalágánvuodát nuortalašgielain, oarjesuopman lea váldán váikkuhusaid davvisámegielas ja lea nu daddjojuvvon eanet dovddus anárašgiella. Ođđa sánit hábmejit giela ain ja ođđa sániid oahppamii sávvojuvvon doarjja. Anáraččaide lea mávssolaš, ahte sihke gielaset ruovttoluotta váldiin ja ođđa giellaoahpahalliin lea vejolašvuohta ja riekti anárašgiela oahppamii orrunbáikkis fuolakeahttá.

Anáraččat dovdet iežaset leat leamaš álohii rahpasat váldit suopmelašvuođas dan buori, man das goasge lea birgema dáfus dárbbahan. Anárašvuhtii mitaluvvui njađđásan doloža rájes maid nanu eiseváldioskkolašvuohta.

Anáraččaid suokkardahttet sidjiide árbevirolaš eatnamiid geavahan- ja hálddašanvejolašvuođat, mat leat gáržžiduvvon áiggiid mielde ja gáržžiduvvojit ain. Anáraččaid vuoigatvuodát árbevirolaš guolástančáziide ja bivdoeatnamiidda leat juhkkujuvvon eará sápmelašjoavkkuide go turisttaide, geat eai oro Anáris. Muhtin informánta celkkii guolástusa birra: *”Juvdujogas lea seamma ládje, ovdal jurddašii, ahte lea buorre dálki, manan mánáin bivdit. Dál ii sáhte, dat gii vuosttašin lea beassan oastit lobiid. Sáhtánhan iešnai geahččalit oaččungo ostojuvvot lobi, lean seamma dilis go earát, šveiccalaččat ja buohkat.”*

Jiekŋameara ráttfidnu váikkuhusat boazodollui guorahallojuvvojedje. Jiekŋameara rátti muosáhuvo koloniaslismma joatkkan. Álbmoga molsašuvvan Anáris oidnojuvvon stáhta bealde bákkuhuvvon doaiman, go árbevirolaš eallinvuogit šaddet veadjemeahtumin. Ruovttuguovllu lea bággu loahpas guođdit dan dihte, ahte eallinvejolašvuođat eai leat, iige ruovttuguovllus oaččo šat birgenlági.

Juo dáhpáhuvvan bákkuhuvvon álbmotmolsašuddamin oidnojuvvon 1940-logu rájes álgán Anárjávrru mudden fápmoekonomiija dárbbuide. Mudden lea váikkuhan olbmuid eallindiliide ja ealáhusaide nu, ahte báikkálaččat leat šaddan vuolgit vai birgejit ja ođđa

olbmot leat boahtán sadjái. Dilálašvuodain smihttojuvvui, ahte leago muddema álggahettiin oba smihttojuvvon muddema váikkuhusat báikkálaš olbmuide.

Anáraččaid boazodoallu ii dáistaleamistis gilvaleaddji eanangeavahanhámiid vuostá oaččo olggobeale veahki. Bálgesiid ovtastus ii muosáhuvvon veahkehit sámi boazodoalu ollenge, nuppegežiid.

Anáraččat muosáhit iežaset leat sierraárvosaš sajadagas nuortalaččaid ektui. Nuortalašláhka muosáhuvvo vearrivuohtan anáraččaid guovdu. Lága stuorimus vearrivuohtan anáraččaid guovdu oidnojuvvu dat, ahte anáraččaid árbevirolaš eatnamiidda ásaiduhtton nuortalaččat ožžot lága bakte dorvvastuvvon vejolašvuoda eatnamiin ja čáziin návddašeapmái. Go eatnamiin árbevirolaččat ássan anáraččat šaddet oastit dehe láigohit stáhtas dehe priváhtaolbmui nu eatnamiiddiset go návddašrivttiideaset vai bastet bargat earbevirolaš eallinvuogiset mielde máttaráhčiideaset eatnamiin, de nuortalaččat ožžot duoid rivttiid nuvttá nuortalašlága vuodul.

Dilálašvuodain muitáuvvui, mot anárašgiela áppesa deaddimii lea ožžojuvvon girkohearrá mearrádusain ruhta nu ahte anáraččaid bázáhusat leat vuvdojuvvon hávdeeatnansulluin. Olles dákerikki haddi lea leamaš 70 000 márkki. Anáraččaide bálggesčuolli áppesa deaddima duohken leat julmmes dagut, mat háliduvvole beaivečuvгии. Uhkideapmi ja čavggaheapmi lea bargujuvvon Suoma iehčanasvuoda álgoáiggiid rájes.

Gullamiin ovdanbuktojuvvon vugiid mielde háliduvvo diehtit mot institušuvnnat leat boahtán davás ja hábmet davviguovllu juo ovdal Suoma iehčanasvuoda áiggi.

Anáraččat gehččet givrodahkaneaset dan, ahte sii leat árvasat váldit iežaset servošii odđa osolaččaid. Nuppe dáfus spánskadávdda geažil oarbbisin báhcán anáraččaid maŋnel boahtán buolvvat, mat eai máhte anárašgiela, dovdet iežaset vealahuvvon juobe giellajaovkkuset siste. Anáraččaid gullamiin oaččui deattu dán sápmelašjoavkku siskkáldas juohkáseapmi daidda, geat eai máhte giela ja giela máhtti anáraččaide. Dilálašvuodain ovdanbuktojuvvui dárbu čilget viidát anáraččaid ássan- ja kulturhistorjá.

3.2.2 Nuortalaččat

Supmii oruiduhtton nuortalaččat leat golmma siiddas, Suonnjelis, Báhcaveaijogas ja Beahcámis. Tarto ráfis jagi 1920 Beahcáma guovlu laktojuvvui Supmii ja Suonnjela, Báhcaveaijoga ja Beahcáma siiddain bohte Suoma oassi. Go nubbi máilmmisoahti álggi Suonnjela, Báhcaveaijoga ja Beahcáma siiddaid nuortalaččat evákuerejedje Beahcáma guovllus, man Suopma loahpas massii ruovttoluotta Sovjetlihttui soađi nohkama maŋnel. Eváhkoáiggi maŋnel iešguđet siiddat oruiduhttejuvvoje sierra guovlluide ja dáláš bissovaš

sajiide Anára gieldda nuortaosiide. Nuortalaččat eai maid máhccan buohkat eváhus ruovttoluotta davás.

Nuortalaččaid vásáhusain ruovttu massin ja servoša biedganeapmi stáhtaid rájiid geassimis leat hui vuoimmálaččat mielde otná beaivvis. Seammas, go árbevirolaš sohkaeatnamiid vejolažžan dahkan eallinvuohki ja jahkodatjohtin lea botkejuvvon, lea ohppojuvvon orrut ruohttasiid haga. Juo ruovttus lea ohppojuvvon, ahte ruoktu ja albma eallin leaba báhcán ovdamearkka dihte Suonnjelii. Lea ohppojuvvon, ahte nuortalaččat leat oruiduhtton earáid oruiduhttin eatnamiidda, go árbevirolaš sohkaeatnamat leat báhcán stáhtaid rájiid duohkáii. Ruovttu massimis čuožžileaddji ruohtaskeahtesvuoda dovdu, muhto maid ruohttasiid diđošteapmi ja čeavláivuoha ruohttasiin leat nuortalaččaid dálá áigge oassi.

Iežasárvvudovdu lea láhppon, muhto dat lea loktanišgohtán 1990-logu loahpa rájes. Muosáhusvuo, ahte mihkkege nuortalašvuoda buorin ii lean šat bargamis, go sii eai leat máhttán atnit árvvus iežas sápmelažžan eaige maid ruohttasiiddis. Dán dihte ii leat ohppojuvvon ovdamearkka dihte giella dehe duodjeárbevierru, vaikko olggobealde lea geahččaluvvon movttiidahttot ja ráambojuvvot.

Nuortalaččat leat oahppan dovdat vuolitvuoda dovddu eará sápmelaččaid ektui. Sápmelaččain ja sápmelašvuodas humadettiin lea ohppojuvvon dovdat, ahte dáiguin dárkkuhuvvojit eará sápmelaččat go nuortalaččat, vaikko nuortalaččat gohčodit iežaset namain sámmelaž, sápmelaš.

Suoma nuortalaččaide čujuhuvvon orrunguovlluin lea birgejuvvon ja daidda lea vuogáiduvvon, vaikko dat ii leat leamaš álki. Stáhta huksehan nuortalašbárttat eai leat álgoálggus ožžon divvut oba bieggajeahkkin dehe oktii bártta oččoettiin eai leat šat ožžon ođđasa. Nuortalaččat leat muosáhan givssiduvvot šaddama. Go eallinvejolašvuodat lea šaddat veadjemeahttumin, de nuortalaččat leat mutkon nuortalašguovllus eret. Nuortalaččat leat buoret eallima sávaldagas molson juobe goargguideaset. Sohkaaktavuoha lea boatkanan, go fulkkiiguin ii leat gávnnavuvvon logijagiide, muhtimat leat easka boaresvuoda beivviid fitnan ođđasit davvin.

Vuosttaš nuortalašláhka, láhka muhtin nuortalaččaaid oruiduhttimis (273/1955) ásahuvvui jagi 1955 ja nuortalaččaid eananortnetláhka (593/1969) jagi 1969. Dáid lágaid rievadusaiguin 1970-logus viimmat nuortalaččaide dahkkoje vejolažžan buoret eallindilit nuortalašguovllus. Dego akta informánta ášši beali buvtii ovdan ovdal láhkaásahanodastusa, *”riebanisnai lea iežas biedju, nuortalašbártnis ii mihkkege, fertii vuolgit eret”*. Muhto aktanaga, go nuortalaččain eallindilli šaddagođii álkibun, de gullogođii earáid guvllus hupmu dan birra, mot nuortalaččat ožžot stáhtas buot nuvttá. Dálá áigge nuortalaččat dovdet iežaset leat earáid ovddas.

Nuortalašláhkaásaheapmi čohkkejuvvui ovtta láhkii, nuortalašláhkii jagi 1984. Jagi 1995 nuortalašláhka (253/1995) gomihii jagi 1984 lága. Lága ulbmilin lea ovddidit nuortalašálbmoga ja –guovllu eallindiliid ja birgenláhkevejolašvuodaid sihke bajásdoallat ja ovddidit nuortalaškultuvrra. Gullámiin nuortalaččat bukte ovdan sávaldaga, ahte nuortalašlága sisdoallu sihke dat maid ovdamuniid ja rivttiid dat duođalašvuodas addá ja maid láhka máksá, čilgejuvvo buohkaide. Go lága sisdoallu rahppojuvvo buohkaide ipmirdahttin, de ožžojuvvole boastoipmárdusat ja dain čuožžileaddji jurdagat ovdamuniin, maid nuortalaččat ožžot stáhtas nuvttá, jávkaduvvot olbmuid mielain. Nuortalaččaid muosáhusain nuortalašlága dagahan boasttogáttut fáddejit ákkahis nuortalašvuostásašvuoda.

Nuortalaččaid oainnu mielde stáhta duolbmá nuortalašlága, go dat vuovdá nuortalašguovllus eatnamiid dan vuostásaččat, mii lea lágas ásahuvvon. Nuortalaččaid sávaldahkan lea eallit ja orrut nuortalašguovllus nu, ahte servošis ja dan seailumis lea eallinvejolašvuolta. Vearrámus ballu lea šaddat vel oktii muotkut.

Nuortalašlágas mearriduvvo maid nuortalaččaid siidačoakkámis, mii lea iešráđđenvuogádat, mii vuodđuduvvá nuortalaččaid árbevieruide. Vaikko nuortalaččaid siida-čoakkámis mearriduvvo lágas, muosáhuvo dan sajádat stáhta čalmmiin dávistit eanet searvvi go iešráđđenorgána. Siidačoakkáma galggalii lága mielde gullat ja das lea vuoigatvuolta cealkit ovdamearkka dihte eanangeavahanáššiin, muhto geavadis dát siidačoakkáma riekti bohtit virggálaččat gullojuvvot nuortalaččaid áššiin ii ollašuva. Ovdal siidačoakkámis lea leamaš gievraras váldosajádat ja dat lea gullojuvvon stáhtanai beales.

Dilálašvuodain muitájuvvui siidačoakkáma bargan oanehisoainnot láhkadulkon, man mielde nuortalaš massii nuortalašdálu, juos son náitalii earáin go nuortalaččain. Siida-čoakkáma láhkadulkoma ruohttasat ollet 1950-lohkui. Siidačoakkáma rivttes čovdosat fas giitojuvvojit ovdamearkka dihte das, ahte Suonnjela gramota lea seilon. Ruošša cárat vuolláicáalle nuortalaš siiddaide áššegirjjiid, maid nuortalaččat seailluhe áššegirjearkiivvasteaset, gramotoinneaset. Gramotat sisdolle áššegirjjiid, mat guske nuortalaš siiddaid sajádaga rivttiid, sihke áššegirjjiid ekonomalaš gaskavuodain girku, mii vearuhii nuortalaččaid. Nuortalaččat eai cáraid mielde ožžojuvvon vearuhuvvot nu ánggirit go girku hálidii. Gramotoin lea seilon dušše Suonnjela gramota, man siidda oaivámušat čihke dan muttos, go girku čoaggigodii gramotoid eret álkidandihte iežaset ollašuhhtin vearuhusa.

Nuortalaččat, geat leat gullan ortodoksagirkui, leat muosáhan iežaset šaddan doarrádallojuvvot maid osskuset geažil, daningo go gullet ”Ruošša girkui”.

Nuortalašgiela massin lea álgán eanasin jagiid 1955 – 1970 nu, ahte bearraša mánát, geat leat álggahan skuvllaset 1950-logu leat hupman ollásit nuortalašgiela, muhto boadedettiin 1970-lohkui skuvllaset álggahan nuortalašmánát leat dušše suomastan. Gielaset seailluhan

nuortalaččat eai leat oahpahan eatnigielaset šat iežaset mánáide. Oahpatkeahtttá guođđima sivat leat leamaš givssideami čuožáhahkan šaddama muosáhusat sihke dat, ahte go ieža eai leat oahppan albma ládje suomagiela, eaige oppa čállit iežas eatnigiela, lea jurddašuvvon, ahte iežas mánáin livččii álkit, go sii oahpale ovtta giela, suomagiela, albma ládje. Giela massin gehččojuvvo sivan oasistis maid nuortalaččaid oruiduhttima ”ráidui” ovdameakka dihte Čeavetjávrrre luotta gurrii. Guhkkin eret orrun nuppiineaset lea botken nuortalaččaid árbevirolaš seavvušlašvuođa ja váttásnuhttan giela seailuma.

Nuortalašgiella lea seilon eanas boazoealáhusa siste ealli nuortalaččain árgabeaivvi giellan sihke dain, geat leat beassan bargat nuortaslašgielain. Sohkasearvvuš lea seailluhan giela, vaikko olu aivve dábálaš sánitge leat juo láhpon. Ođđa sánit boares áššiidenai šaddet ráhkaduvvot, go giella lea measta háhppehan juo duššat. Nuortalaččain giela jávkan vávjojuvvo álgán juo siiddaid áigge, daningo vaikko searvvuš lea leamaš nuortalašgielalaš, leat mánát oahpahuuvon suomagillii. Giela massima ákkaide laktásit lávga maid stáhtaid rádjegeassimat, iežasárvudovddu váilun, nuortalaččaid ásaduhttin guhkkin eret nuppit nuppiin sihke nubbivuođa ja heajutvuođa dovdu.

3.2.3 Davvisápmelaččat

Anára gieldda guovllus dollojuvvon davvisámegielaččaid gullamis ságastuhtte sámiid rievttit. Sápmelaččaid smiehtadahte vuoigatvuođat árbevirolaš guollečáziide, meahcástaneatnamiidda, bohccuid guohtoneatnamiidda ja vuoigatvuođat sámi boazodollui muhto maidái dat, mii lea sápmelačča riekti orrut sápmelaš Suomas ja mii lea sápmelaččaid riekti iežaset historjái.

Sámi árbevirolaš ealáhusa, boazodoalu dilli ja boahtteáigi muosáhuuvvo fuolastuhttin. Sámi boazodoalus humadettiin lea mávssolaš maid ipmirdit, ahte dainna bargan sápmelaččainnai spiehkasa nuppiineaset iešguđiin guovlluin ja dat sorjá dábiin ja árbevieruin sihke geografiijas. Suomas ii goitge háliduvvo dovddastuvvot sámi boazodoallu ja dan sierralágánvuohta váldoálbmoga bargan boazodoalus, muhto sámi boazodoallu háliduvvo dahkkot ovttalágánin váldoálbmoga bargan eanandoallomállesaš oapmedoallun. Stáhta ja Bálgessiid ovtastus eaba doarjjo sámi boazodoalu, muhto buot lágát, ásahusat ja mearráduusat leat ráhkaduvvon eanandoallovuogádaga mielde. Boazodoalus lea dahkkon byrokráhtalaš; galgá leat ruhtadoallodárkkisteaddji, girjedoalli ja fitnodatolmmoš vai birge. Gullamiin sávvojuvvui, ahte muhtin beaivve ožžojuvvolii čielggasvuohta dasa, manin visot áššit Suoma historjjás ja dálá áiggis leat váikkuhan dasa, ahte birgenlági háhkan boazodoaluin lea dahkkon measta veadjemeahttumin ja manin sámi boazodoallu ii dovddastuvvo.

Gullamiin suokkarduvvui, oidnojuvvojitgo vuovdedoalu ja čuollamiid váikkuhusat eatnamii ja elliide ja dihttojuvvo, man gánnáhahtti vuovdedoallu davvin obanassiige lea. Anára

gieldda vuvddiin leat ollašuhhton viiddes vuovdečuollamat. Vuovdečuollamat leat duššadan mehciid lottiid ja váttásnuhtán boazodoalu. Vuovdi šaddá davvin hui njozet, nu ahte čuollamiid dagahan duššamat vuhttojit ja váikkuhit logijagiid. Eatnamat dutkojuvvojit ja roggojuvvojit sierra ulbmiliid várás, muhto báikki olbmot eai oaččo dutkamušain ja daid bohtosiin maidege dieđuid.

Eallinvejolašvuođat davvin leat gáržon. Davviguovllu eallima vuodđostruktuvrrat dego bálvalusat, luottat dehe diehtujohtalusaktavuodát eai juogo leat ollenge dehe dat eai fuolahuvvo. Olbmot bákkuhuvvojit muotkut stuorit orrunguovddážiidda barggu ja skuvlejumi manjis. Sápmelaččat dihtet, ahte buot davviguovllu báikkálašálbmot háliduvvo eret davvin.

Báikki olmмоš ja turista návddašeaba seamma rivttiid guolástusa ja meahccebivddu hárrái. Earru báikki olbmo ja lulde bohtán turistta gaskkas lea dušše dat, ahte lulde bohtán turista gáddá iežas leat guovllus, gos aivve buot lea lobálaš. Go davviolmmoš vuolgá luksa, ii son gohte nuppiid giddodagaide dehe vuoje nuppiid šiljuid čađa. Vearrivuohtan muosáhuvvo dat, ahte aktanago go báikki olbmot ja su eallinhistorjjás ja árbevieruin ii leat árvu, de lulde bohtán turista lea dego hearrá finadettiinis davvin. Dasa lassin váldoálbmoga bargan mátkedoaimmaealáhus ávkkástallá sápmelašvuođain roavvát.

Sápmelaččat sávvat, ahte sápmelašvuohta ja sápmelaččaid riekti ruovttuguvluidaset ii livčče dan duohken, gos sii orrot. Riekti ruovttuguvlui ja dan návddašeapmái galggalii seailut, vaikko muotkkulii ovdamearkka dihte barggu dehe stuđereami dihte eará sadjái.

Sámegiela seailuma dáfus eallinvejolašvuohta davvin ja unna meahccegilážiin lea eallindehálaš. Deahtta, unnit sohka- ja gilleservošiin ja boazodoalu olis giella lea seilon atnugiellan, vaikko dan sirdáseapmi buolvvas nubái lea gáibidan diđolaš barggu ja välljenhálu sirdit sámegiela manjit buolvvaide. Gullamiin smihttojuvvui maid, manin lea nuge, ahte giella ii leat seilon buot unna gilážiin. Gielaset massán olbmot ja manjel ruovttoluotta dan váldán olbmot leat olu 1920 - 1930-loguin šaddan olbmuid manjisbohttiid joavkkus.

Sámegiella ruovttugiellan adnojuvvo dehálažžan, daningo ruovttus ohppojuvvon hupmangiella lea aivve eará ášši go skuvllain ohppojuvvon ja oahpahanvuloš giella. Ovdalaš áiggiid skuvllain, main skuvlla vázze sápmelaččat sierra suomman- ja giellaajoavkkuin, sápmelaččat molso maid lunddolaččat gaskaneaset hubmon giella suomagiellan, go juogo suomman dehe giella ii ipmirduvvon.

Anára gieldda hálldahuslaš guovddášgilli Avvil lea sápmelaččaid mielas ollásit láddelaš gilli. Avvil muosáhuvvo maid sápmelašvuoštásaš gillin, gos sápmelaččat goitge orrot ja gos sápmelaččat sierra áigodagaid leat vázzán skuvllaid. Sihke Anára ja Ohcejoga gielddaid guovlluin Avvilii bohtán sápmelaččain leat Avvilis sevdnjes internahttamuosáhusat. Avvila skuvllain sámegiela oahpahuš addojuvvui 1980-logus skuvllas álggaheddjiid

mielde skuvlabeaivi nohkama marjel, man geažil oahppovázzin nogai, go skuvlabeaivi ii háliduvvon guhkkut ovdalaččas. Sámegiela eatnigiellan Avvilis vel 1990-logu loahpas lohkan skuvlamánát dovdet iežaset báhcán sirrejuvvon iežaset ahkeluohkás, go sii biddjojedje sierrajoavkkuid, dego lámis olbmuiguin seamma luohkkái dušše danin, ahte sii lohke sámegiela.

Davvisámegielagiid mielaid suokkarduhte maid sámi nammaárbbi boatkaneapmi, go báhpát eai leat suovvan gásttašit mánáid sámegiel namaiguin. Dál dat lea vuohon vejolaš.

Gullamiin muitájuvvoje maid 1960 - 1970-loguid molsumis Anáris dahkkon sápmelaččaid mihtideamit. Mihtidemiin olbmot ledje nullojuvvon álasin ja goruda buot oasit ledje mihtiduvvon ulbmilin čalbmosit čilget, mat sápmelaččat leat. Dutkamušaide ledje ávžžuhuvvon buohkat oassálastit, muhto sápmelaččaide ii leat čielgan man ulbmilii sii loahpaloahpas mihtiduvvoje. Miellagovva lea, ahte mihtideamit čuhce eareoamážit sámi nissonidda ja nieiddaide.

Gullamiin badjánii ovdan maid sápmelaččaid iežaset riektevuogádat, vuohki dikšut ja ordnet áššiid, mii lea duvdiluvvon eret váldoálbmoga dábiiguin ja lágaiguin.

Gullamiin smiehtadahtii maid, leago mearka sápmelaččaid vuolláneamis gievrrat deattu vuolde dat, go iežas olbmotge sáhttet olgguštuvvot ovdamearkka dihte dilis, mas sápmelaš muotku ruovttoluotta davás ruovttuguvlosis. Sápmelaččaid doaladupmi iežaset máhccanmuotkuide sáhtta leat hui fáhkkatlaš ja servošis eret giddejeaddji. Máhccanfárrejeaddji giella árvoštallojuvvo ja dábit moitojuvvojit, go dábit bargat áššiiguin sámiid árbevieruid mielde ja sámegiella leat hedjonan. Sápmelaš, guhte máhccá ruovttoluotta ruovttoguvlosis, sáhtta dovdat iežas leat guossi iežas servošis ja ruovttuguovllus.

”Leathan olbmot geat leat mánnán šaddan vuolgit ja de bohten, mun gulan daidda. Go máhccá ruoktot, nu vaikko leat mot iežas olmmoš, nu liikká dovddat ahte it gula, galgá mánga jagi bargat vai olbmot dohkkehít. It don lean suomelaš rivgu, muhto don rivgoluvvet. It don máhte vuodjit gielkkáin. It dieđe mánga ášši. Ledje olu áššit maid it diehtán. Galggai oahppat, álohii olgguštuvvui ahte don leat dego rivgu, mana ruovttoluotta.”

3.3 Soađegili davvioassi – Vuohčču

Vuohčču, mii gullá Soađegili gildii, lea Soađegili gieldda davveráji nalde ja Anára gieldda lulleráji nalde. Sámediggelágas mearriduvvon sámiid ruovttuguovllu lulleráji nalde

oažžu deattu eallin ráji nalde ja dáistaleapmi akto rievdadusaid vuostá dehe duhtan earáhuvvamiidda, juos vuoimmit ja dáhttu dáistaleapmái eai leat nohka dilis, mas veahkki dehe doarjja ii muosáhuvvo leat gostege oažžumis.

Vuohčus sápmelaččaid miela deddet Lokka ja porttipahta dahkujávrriid huksen. Kemijoki Oy:a (sámás: Giemajohka Os) dahkujávrrit Lokka ja Porttipahta, mat huksejuvvuiga 1960-logu loahpas, gokče vuollásis čuđiid olbmuid ruovttu, eallámuša ja historjjá. Dálut boldojuvvoje, boazoguhtoneatnamat dolvojuvvoje, Soabbat jalgejuvvui hejot, biliduvvui ja olbmot bákkuhuvvoje eváhkkui, muhtimat juobe goalmmát geardde. Bohccot ja sarvvamiesit heavvane dahkujávrride. Oassi geahččaluvvui gáddjojuvvot govddodeaddji darfelahtaiguin johkafatnasiidda. Báikki olbmot fálle ieža njeaidit muoraid dahkujávrriid vuolde, muhto dasa ii addojuvvon lohpi. Báikkálaš olbmot stevdneje Kemijoki Oy diggái ja doarjale stáhtanjunnošiidda bissehiti duššadeami. Porttipahta dulvadeapmi bissehuvvui moatti vahkkui. Ášši muosáhuvvui dalle eanet luonddu go kultuvrra duššadeapmin. Kemijoki Oy:a arkiivvat leat vel otná beaivvenai sullemasat. Vuohču sápmelaččat hálidivčče arkiivvaid almmolažžan, vai dat, mii lea dáhpáhuvvan ja máinna vugiin eatnamat leat ožžojuvvon olbmui lodnojuvvot, ožžojuvvojit beaivečuvгии. Sápmelaččaid oainnu mielde Suomas áššis lea jávohuvvon, eará sajes máilmmis dakkára duššadeapmi livččii leamaš stuora ja duodalaš ášši.

Vuohčus dahkujávrriid boahtimis eai leat buohkat váhkkasan vel otná beaivvege. Mánngas muosáhit boarásmanbeivviid iežaset ruovttuheapmen, go ruoktu lea báhcán dahkujávrriid vuollái. Vuohčus ellet velnai golmmas njealji geardáruovttuset guođđán sápmelaččat. Sii leat vuosttaš háve vuolgán dálvesoađi dihte ruovttuguovlluineaset Gihttelii, de Vuhččui, Sámi soahti doalvvui sin eváhkkui Davvibađaeatnamii ja viimmat sii leat šaddan muotkut dahkujávrriid vuolde fas Vuhččui. Go Vuohčus ii leat boarrásiidruoktu, vuohččulaččain lea ovddabealde akta muotkun ruovttusteaset váile 10 miilla geahčái Soađegili boarrásiidruktui.

Deanu ođđa guolástansoahpamuš lea ovdan viidát almmolaš ságastallamis. Go vuohččulaččaid luossajohka, Tankajohka, lengejuvvui ovttahttit Lokka ja Porttipahta dahkujávrriid ja johkii huksejuvvui kanála sihke čáhcefápmolágádus, ii áššis hubmojuvvon almmolaččat gostege. Dál dahkujávrriin lea dievva ruskaguolli ja Tankajohka lea luossajohkan báhcán dušše muitun. Agálaš eallindiliid rievdadusat ja doaimbajibut, mat váttásnuhttet kultuvrrain bargama, deddet Vuohču guovllu sápmelaččaid. Vuohčus vierrun lea goitge leamaš eanas dušše duhtat vuorbái dan sadjái, ahte rigerejuvvollii garrasit iežas birra.

Sámegiella lea eanasin jávkan Vuohču guovllu sápmelaččain juo buolvvaid dás ovdal earret eará skuvlálágádusas ja birra dagahan deattu geažil. Buoremusat giella lea seilon olbmui geat ellet boazobargguin, daningo boazodoallu lea lunddolaččat searvvušlaš eallinvuohki ja boazodollui dehe boazosátnerádjui lea hálldus dušše sámegillii. Boarrásit buolvvat leat hupman gaskaneaset sámegiella ja ain leat giellahubmit. Lunddolaš giella sirdin manjit

buolvvaide lea goitge báhcán. Soađegili skuvllain ii 1980-logusge lean vel vejolaš lohkat sámegeiela ja sámi mánát ja nuorat jávohuvve sápmelašvuodasteaset. Dálá áigge sámegeiela dilli lea Vuohčus juo čuovgadii, daningo skuvllain oažžut lohkat sámegeiela ja nuorat dustet maid čájehit almmolaččat iežaset sápmelažžan. Ruovttugiellan sámegeiella ii leat dieđu mielde go muhtin bearrašis.

Soađegili gieldda ii oro velge jurddaheame sápmelaččaid dehe sámegeiela birra positiivvalaččat. Sápmelaččaid birra ii oahpahuvvo skuvllain, iige Soađegili gielddas sápmelaččain namuhuvvo maid mainge eará aktavuodáin. Golleroggiid historjjás muitalit lea vuodđuduvvon Tankavári gollemusea, muhto doppe ii namuhuvvo sápmelaččain ii sániinge. Sápmelaččat leat goitge maid roggan golli, muhto eai leat dahkan virggálaš vuoluštemiid. Váldoálbmot virggálaš vuoluštemiidisguin lea dahkan loahpa sápmelaččaid golleroggamis.

Vuohččulaččat geahččale oažžut gillái kapealla measta 60 jagi, muhto kapealla oažžun skálmastuvvui gieldda ja searvegotti jienaiguin. Kapealla haga báhcin muosáhuvo Vuohčus soardimin nu ahte olbmot bákkuhuvvojit vuoiŋŋalaš guorosadjái. Vuohččulaččaid mielain sin ruovttuguovlu adnojuvvo Soađegili gielddas muhtinlágán reserváhttan, man árvu lea das, ahte gieldda mearrideaddjit besset virkkosnuvvanulbmilis meahccái.

Suoma bargan politihkka, mii laktása sápmelaččaid árbevirolaš ealáhussii, boazodollui, muosáhuvo njuolgut kultuvrralaš álbmotgoddimin. Stáhta lea iežas bargan politihkainis duššadan sápmelaččaid sosioekonomalaš vuogádaga boazodoalu ektui nu ahte lea árran guohtonmolsašuddama ollašuvvama ja lea meannudan boazodoaluin dego dat livččii eanandoallovuogádaga oassi. Lágat leat mearriduvvon dađi lági mielde, ahte “boazoolmmoš ii anjke oaččo vuostálastit servodaga normála ovdáneami”. Láhkaásahemiin ii leat dorvvastuvvon iige dovddastuvvon sápmelaččaid árbevirolaš ealáhus mainnaga lágiin. Eiseválddit leat juobe šiiitán sámi boazodoallovuogi leahkima dehe boazosápmelaččaid leahkima celkkedettiin, ahte sápmelaččaid eai earut váldoálbmogis eará go biktasat. Dál váldoálbmot lea čuoččuhišgoahtán, ahte sápmelaččaid biktasatge eai leat šat sápmelaččaid muhto váldoálbmoga.

Vuohču dilálašvuodas daddjojuvvui, ahte ovdal váldoálbmoga bealde dihtton sápmelašvuostásašvuohhta boahdá ovdan čielga vaššin.

“Olbmo miella, mun lean muosáhan, go isit lea doppe eret mii bázii čáze vuollái. Dál boares olmmožin son morašta, sus ii leat ruoktu. Dat olbmo miella vel, ruovttu massin, ii buot leat bures. Dainna lágiin, hárvve, vuohččan das ledje ealligovat ja visot, ledje čáppa lávllut. Muhto de eaibe das, buorre ahte dás válden ovdan, mángii dan lea duhtan iežas vuorbái, ja unna birradagažiin morašta.”

3.4 Eanodat

Eanodagas, Eanodaga gieldda nuortaoasis, sápmelaččaid humahii hui čielgasit eanemusat struktuvrralaš rasisma, mii bargojuvvo sámiiid guovdu Suomas. Sápmelaččat muosáhit, ahte struktuvrralaš rasisma lea sihke stáhta ja váldoálbmoga doaimmain ja meannudemiin juo nu lunddolaš ášši, ahte dat ii šat fuobmájuvvoge.

Sápmelaččaid áššit ja vuoigatvuođat leat geahččaluvvon ovddiduvvot logijagiid áigge sierra vugiid mielde, muhto stáhta dehe ovdamearkka dihte Eanodagas Eanodaga suohkan leaba skálmastan buot positiiva geahččalemiid. Áidna ášši, mas lea dáhpáhuvvan ovdáneapmi, lea sámegeiela sajádat skuvlaoahpahasas. Sámegeiela oažžu oahppat skuvllas, vaikko velnai áššiid ollašuvvama ovdii mat gullet sámegeiela oahppamii, galgá vejolaččat dáistalit.

Láhkaásaheamis, mii galggalii leat ásahuvvon sápmelaččaid vuoigatvuođaid ollašuvvama várás, ii muosáhuvvo leat ávki sápmelaččaide. Sápmelaččaid vuoigatvuođaid ollašuvvama várás čujuhuvvon ruđat adnojit suohkaniin summal eará čuožáhahkii go daidda čujuhuvvon ulbmiliidda.

Eanodaga suohkan lea áiggiid čađa bargan sápmelašvuostásaš politihka.

Struktuvrralaš rasisma sápmelaččaid guovdu jáhkkojuvvo sorjât baluin. Ballu guivása das, ahte gáddojuvvo, ahte sápmelaččat ja sin eallin dovdojuvvo ja lea dieđus, muhto goitge ii dovdojuvvo iige dat leat dieđus. Diehtemeahttunvuohta bohciidahtá baluid.

Struktuvrralaš rasisma oidnojuvvo aktan sivvan dasa, ahte maid Eanodagas leat olu gielaset massán sápmelaččat ja sii, geat eai leat hálidan oahpahit iežaset manjisboahttiide sámegeiela. Skuvlaáigge muosáhuvvon vealaheapmi, bilku, badjelgeahččan ja givssidemi čuožáhahkan boahtán muosáhusat leat struktuvrralaš rasisma oassi. Dat leat ožžon sápmelaččaid heahpanit heajutvuođaset iežaset gielas ja kultuvrras. Servodat lea ožžon sápmelaččaid addit iežaset gillii heajut árvvu go váldoálbmoga gillii.

Eanodagas sápmelaččaid humahe nu maddái gažaldagat das, gii lea sápmelaš.

Sámediggelága ođasnuhttinvinggamušat muosáhuvvojit viggamuššan hávkadit sápmelaččaid Suomas, go sápmelaččain ii leat iešmearridanriekti oba mearridit das, gii gullá álbmogii. Sámedikki nácka ovddastit sápmelaččaid biddjojuvvo gažaldatvuložin dilis, mas sámediggái leat juo dohkkehuvvon alimus hálldahusrievtti mearrádusain váldoálbmoga ovddasteaddjit, geaid sápmelaččaid eai identifisere iežaset álbmogii gullevažžan. Dát lea borran ja borrá lágas mearriduvvon iešráđdenhálddaha legitimizeahta ja suokkardeapmái báhcá, galgetgo sápmelaččat loahpaloahpas guođdit sámedikki ja vuodjigoahtit áššiideaset servviid bakte, dego ovdal lea bargojuvvon.

Eanodagas muosáhuvvo, ahte sápmelaččain ii leat Suomas eksisteanssa riekti. Sápmelaččat ja sápmelaččaid áššit leat gal dutkojuvvon, muhto dutkamušat ja juobe daid gávdnon šiitojuvvon, daningo sápmelaččaide ii leat Suomas sadji. Suopma ii čuovo riikkaidgaskasaš soahpamušaidis, maidda dat lea čatnasan šiitedettiinis sápmelaččaid ja sápmelaččaid rivttiid. Suoma vuođđolága 17.3 § lea báhcán guorusin. Sámi álbmoga šiitin lea leamaš sisačálihuvvon Suoma ja stáhta vuohkái doaibmat juo ovdal Suoma iehčanasvuođa. Iehčanas Suoma áigge sápmelaččain lea Suomas dolvojuvvon visot. Vuoimmehisvuohta das, ahte visot lea dolvojuvvon ja dál identitehttanai dolvojuvvon, lea hirmat stuoris. Dego akta informánta dajai, *“áidna, maid mis eai sáhte doalvut, leat dovddut”*.

Sámi ealáhusat leat láttiiduhhton. Eanodagas eanas sápmelaččain leat boazosápmelaččat dehe duogážeaset dáfus boazosápmelaš sogain. Sámi boazodoalu dovddaskeahtesvuohta Suomas muosáhuvvo oba sámi boazodoallovuogi duššadeaddjin, go sápmelaččat bákkuhuvvojit sierralágán doarjagiiguin ja bohccuid lassibiebmaniin miedaid miedaid láddelašmálet oapmedollui. Biebman lundui billista sihke eatnamiid, muhto maid olbmuid, daningo aktii álggahettiin lassibiebmana ii sáhte šat heaitit. Olbmot čalmmehuvvet ja boahatá gáđasvuohta. Sámi boazodoalus Eanodagas eallinvejolašvuođa leat gáržžidan maid boazodollui manjit áigge álgán láddelaččat. Bálgesiid ovtastus ii doarjjo sámi boazodoalu, iige vuoje sápmelaččaid ovdamuniid.

Eanodagas smihttojuvvui boazosápmelaččaid ovdalaš áiggiid logijagiid dáloniidda máksin suoidnevahátbuhtadusat. Boazosápmelaččat šadde buhtadit dáloniidda stuora supmiid čuoččuhuvvon bohccuid gilvineatnamiidda dagahan vahágiin. Boazosápmelaš veagat šadde juobe muotkut eret Eanodagas, go gáibiduvvon buhtadussupmit loktane ilá stuorisin sápmelaččaide máksit.

Eanodaga sámiide leat dieđu mielde 1930-logu čuočcán heaggarihkossat. Fáddá lea laktásan bohccuide, mat heaggarihkosiid geažil molso eaiggáda. Dát heaggarihkossat leat báhcán virggálaččat dutkkakeahttá. Báikkálaš dásis daid dahkkit goitge leat dieđus ja dat suokkarduhttet sápmelaččaid dálá áiggenai.

Lestadiánalašvuohta ja girku váikkuhus ja sámi kultuvrii smiehtadahtii Eanodagas. Eanodagas guorahallui garra sárdneolbmáid ja sápmelašvuođa geahnohuvvama ja láddeluvvama gaskasaš vejolaš aktavuoda. Juoiganárbevierru jávkka Eanodagas, muhto maid sámeigiella hedjonii.

Eanodaga sápmelaččaid eváhkoáiggis Ruota beale Johkamohkis eai leat mitaluvvon manjisboahttiide ahkidis muittuid. Maiddá suopmelaš verddet, ustitbearrašat Bálojoganjálmmis, Rádjeeatnogáttis, mui-tojuvvot buorin látti olmmožin, geaiguin lea velnai dahkamuš.

3.5 Giehtaruohtas

Giehtaruohttasá sápmelaččat Eanodaga suohkana oarjeosiin, Geagganeanu ja Rádjeeanu guoras, dálá Ruoŋa ja Suoma ráji nalde leat boazosápmelaččat. Sin searvvušlašvuoda ja eallinhistorjjá mearrideaddji iešvuogit leat johtin (muotkun bohccuiguin árbevirolaš jahkodatlotnahuvvama mielde, dábálaččat geasseguhtoneatnamiin dálveguhtoneatnamiidda ja ruovttoluotta) ja nanu sámegiela anu árgabeaivválašvuota. Giehtaruohttasá sápmelaččat muosáhit, ahte Giehtaruohttasá sápmelaččat leat álohii leamaš čavvlájin sápmelaččat, čavvlát gielasteaset ja kultuvrrasteaset. Iežas giela ja kultuvrra sihke duogáža árvvus atnin oidnojuvvo vuodđun maid gievrassá sámegillii. Giehtaruohttasá sámegiella ja boazoeallin mannaba giehtalagaid, iige gielas sáhte hupmat almmá bohcco haga dehe nuppe gežiid.

Giehtaruohttasá boazobargu lihtodaddá sámi árbevieru mielde siidámállii. Siiddat, leat unnibut, dávjá sogaid mielde lihtodaddan, boazodoalloovttadagat, mat vuodđuduvvet historjái. Siiddat mearridit boazobarggu ordnemisteaset iehčanasat ja juohkásit iehčanasat vel unnit dálvesiiddaide árbevieruideaset ja dárbbuideaset mielde.

Giehtaruohttasá boazosápmelaččaid siiddaid johtingeainnut, jahkodatmuotkumat leat leamaš vel 1970-logu jahkásaččat measta 40 miilla guhku. Johtin lea šaddan goitge veadjemeahtumin 1970-logu beallemutto rájes earret eará oruiduvvama, áiddiid ja bálgesiidgaskasaš eatnamiid lonuhemiid dihte. Giehtaruohttasá árbevirolaš boazodoallokultuvrras jahkodatmuotkumiiguin ii goitge leat luhppojuvvon, vaikko dálve- ja geasseguhtoneatnamiid gaskkat leat mánggagardánit otnon. Giehtaruohttasá sápmelaččat leat vuogáiduvvan ja vuogáiduhtán boazobargguset iešguđetge áigodaga heivvolaš vejolašvuodaid mielde.

Giehtaruohttasá ealloboazodoallokultuvrii ja jahkodatmuotkumiidda lea gullan guovddášiešvuohkin maid verddekultuvra. Ealloboazosápmelaččain lea juohke sogas ja bearrašis leamaš iežas láddelaš verddebearaš (oahpisbearaš) dálveguhtoneatnamiid giliin. Verddekultuvra lea vuodđuduvvan lonohallandollui. Sápmelaččat lea beassan orrut verddebearrašiid luhtte juogo seamma dálus verddebearrašiin dehe sierravisttis. Verddet leat ožžon sápmelaččain niestebohccuid ja geahččobohccuid giittusin dalvesajis. Láddelašdáloniid rigguma mielde maid verddekultuvra lea jávkan. Giehtaruohttasá sápmelaččaid mielain earenoamážit Bálojoganjálmmi gilli ja dan orrut muijovvojit ain sápmelaččaide buorin olmmožin, geaidda gaskavuodat leat seilon dálá áiggiid rádjái.

Giehtaruohttasá dilálašvuodain sápmelaččaid mielain ledje earenoamážit boazobargoáššit. Giehtaruohttasá lea ballun, ahte árbevirolaš, čuohtejagiid sogas ja árbin joatkahuvvan boazobargomálla ja -eallima joatkahuvvamii eai leat vejolašvuodat. Suomas sápmelaš boazodoallomálla ii dovddastuvvo ja bálgesvuogádat muosáhuvvo sápmelaš

boazobargomálli vahátlašžan go bálgesvuogádat vuodđuduvvá eanandoalu málliide. Bálgesiid ovtastus ii duvdde sápmelaš boazobarggu seailuma vejolašvuodaid.

Gullamiin suokkarduvvui, mot sámi boazoeallin hovdejuvvo ja muddejuvvo sierra vugiid mielde. Muosáhuvvo, ahte bealit, mat mearridit maid sámi boazodoalus eai das goitge ipmir dehe beroš. Alimus lobálaš boazologut leat uhkki sámi boazodollui. Dat leat bákkuhan Giehtaruohttas sápmelaččaid earáhuhttit maid árbevirolaš vuogiset vuovdit bohccuid nu, ahte dál ferte vuovdit buot čearpmahiid, vaikko árbevirolaččat Giehtaruohttas leat vuovduvvon varihat ja ovdal dan spáillihat.

Doarjjaortnegat ja buhtadusvuogádagat, mat vuodđuduvvet eanandollui, oidnojuvvojit uhkkin sámi boazodollui. Ruhta ii buhte boazoeallima, mii Giehtaruohttas sápmelaččaide lea oba eallima geađgejuolgi. Sámi boazodoallu hávkaduvvo Suomas ruđain ja doarjjaortnegiin, mat geasuhit lasi olbmuid boazodollui. Dán mielde bálgesat divvet ja alimus lobálaš boazologut šaddet vuoliduvvot ovddežis. Boazoolbmot bákkuhuvvojit bohccuid lassibiebmainii.

Eatnamat noađuhuvvojit eai dušše luondduelliid dihte muhto maid lassáneaddji turismma ja huksema váikkusahas. Lassáneaddji turisma ja turismafitnodatvuohta váttásnuhttiba árbevirolaš sámi boazodoalu. Turisttat biđgejit boazoealuid diehtemeahttunvuodaset dihte. Gesiid turisttat vigget seamma várrái, gosa bohccot leat bálgalan divrri dihte ja bákkuhit bohccuid vulos vuopmái, gos juohke vuomis leat maid turisttat. Giđaid mohtorgielkástallit mannet gáfestallat seamma bivlii, gos boazu guđoštivččii. Boazu ii beasa leat gostege šat muosis. Turismafitnodatolbmot fas vuostálastet bohccuid, daningo dat muosáhuvvojit váttásnuhttit turismaealáhusa ovdáneami. Eanodaga suohkan doarju turismma ja sávva sápmelaččaid álgit turismafitnodatolmmožin, vaikko turismafitnodatvuohta ii gula sámi kultuvrii, eaige sápmelaččat hálit álgit fitnodatolmmožin.

Eanodaga suohkana lávvenpolitihkka muosáhuvvo sápmelašvuostásažžan. Aktanaga, go sápmelaččaid áigumušat bissehuvvojit nu ahte ávžžuhuvvo vuordit lávven, de lávvejuvvo ovdamearkka dihte Gilbbesjávri gulakeahtta sápmelaččaid dehe válddekeahhtá sápmelaččaid vuhtii. Gilbbesjávri viidu garra leahtuin, muhto eallinsaji bohccuin eai doalvo akto visttit, rusttegat ja ođđa luottat, muhto maid dat, ahte gili rájit šearasnuvvet huksema mielde. Bohccuid eallinsadji unnu dego suoli gilvaleaddji eanangeavahanhámiid čuovvumuššan. Gilbbesjávrris maid Helssega universiteahta biologalaš stašuvdna lea doaimmainis akta sámi boazoluin gilvaleaddji eanangeavahanhámiin. Biologalaš stašuvdna gehččojuvvo namalassii hálidit dahkat boazobarggu veadjemeahttumin Gilbbesjávrris earret eará vikkadettiinis Mallá luonddumeahci dievaslaš áiduma bohccuid Mallái caggama dihte. Biologalaš stašuvdna lávda dutkanguovlluidisguin viidát Gilbbesjávrris birrasii, eará sadjainai go Mallá luonddumeahccái.

Giehtaruohttasá sápmelaččain sámegeiella lea seilon elešin árgabeaivvi atnugiellan buolvvaid čađa. Giehtaruohttasá sápmelaččat eai máhtále eará giela árgabeaivvis ja gaskaneaset oba hupmatge. Boazosápmelaš eallin lea iešalddis seailluhan giela, iige boazobargosátneráđu oba máhttojuvvoge suomagillii ja muosáhuvvo, ahte dat ii oba leat leamege suomagillii. Boazosápmelačča eallima ollislaš gievrass searvvušašvuolta ja mas sohka lea guovddázis, lea addán Giehtaruohttasá sápmelaččaide čavláivuoda ruohttasiin ja gielas sihke iežasárvvudovdu. Gievrass njálmálaš árbedieđu sirdáseapmi buolvvas nubbái, lea dáid beivviid rádjái bajásdoallan nanu identitehta. Otná beaivve njálmálaš árbedieđu sirdáseapmi lea Giehtaruohttasá goitge uhkiduvvon, go olbmuid ovtastallan lea ain eanet mearis sirdášan mobiilafierbmái ja sosiála mediai. Lunddolaš dilálašvuodát olbmuid ja buolvadagaidgaskasaš ságastallamiidda eai šat jur leat iige árbediehtu beasa sirdásit lunddolaččat buolvvas nubbái.

Sápmelašvuolta lea Giehtaruohttasá árgabeaivválaš muhto ravddamus ráje árvvus adnon ášši. Sápmelaččaide hárbmá goitge dat, ahte sámegeiella máhttu, earenoamážit čállinmáhttu lea báhcán váilevažžan dan ektui, makkár suomagielain eiseválddiiguin ja virggálaš Suomain galggalii dikšut earániid, vai gulahalalivččii. Virggálaš áššegirjjiid ráhkadettiinaset mánggas dorvvastit suomagiel čállinmáhtu hálddašeadji olbmuid veahkkái. Daningo jurddaheapminai dáhpáhuvvá sámegillii, dáhttu suomagiella čállin leat sámegeiella jurddaheami mielde ja dás sápmelaččat leat beassan gullat bilkideami dehe juobe moaitámušaid skuvlaáiggiid rájes gita rávesolbmo agi rádjái.

Giehtaruohttasá gullamiin bođii earenoamážit ovdan sámi institušuvnnaid váilun guovllus. Áidna guovllus doaimman institušuvdna, Riikkaradio Yle Sápmi, heaittihii doaimmas Gárasavvonis jagi 2010, man maŋjel eai oba sámegeiel radios leat gullon giehtaruohttaslaččaide áššit dehe giella. Institušuvnnaid váiluma dihte Giehtaruohttasá sápmelaččat muosáhit báhcán akto vuodjit áššiideaset ja bealuštit ruovttuguovlluset. Sis ii leat nohkka buorre ekonomalaš dehe vuoiŋgalaš doarjja doaimmat iežas áššiid ovddideaddjin ja bealušteaddjin. Dasa lassin lunddolaš aktavuohta iežas ja váldoálbmoga institušuvnnaide váilu guovllus. Giehtaruohttasá sápmelaččat leat oahppan vuogáiduhttit eallimeaset iešguđiid diliid mielde ovdalگو ahte sii bealuštišgoađále jitnosit áššiideaset.

Gullamiin guorahalle maid sámedikki markkašumi giehtaruohtaslaččaide ovddasteaddjin. Sámediggi ii muosáhuvvo ovddastit Giehtaruohttasá sápmelaččaide ja sin áššiid. Sámediggi ii muosáhuvvo dovdat Giehtaruohttasá dili. Dat ii maid muosáhuvvo leat Giehtaruohttasá dilis ja sápmelaččain oba beroštuvvange. Giehtaruohttasá ii leat sámedikkis ovddasteaddji. Sámediggi oidnojuvvo láddeluvvan ja dat balahuvvo láddeluvvat vel ovdežis.

Giehtaruohttasá sápmelaččaide smiehtadahtii maid agáiduvvan olbmuid vuorbi. Eanodaga suohkana áidna boarrásiidsiida lea Eanodagas, Heahtás, mii lea vuoiŋgalaččat guhkin eret giehtaruohtaslaččaide eallinberrasis ja eallinhistorjjás. Sis, geain eai leat lagaš sohka ja mánát

dorvvasteame boarásman beivviid, vuordá eretmuotkun ruovttuguovllus boarrásiidsiidii iige Heahttá muosáhuvvo lunddolaš eallinbirasin giehtaruohtaslaččaide. Giehtaruohttasis sávvojuvvo, ahte suohkan dahká vejolažžan boares olbmuid boarrásiidsiidda ovdamearkka dihte Gárasavvonii, mii lea Giehtaruohttasa guovddášgilli.

3.6 Gávpogat

Gávpotsápmelaččaid mielain bajimussan ledje sámegeiela gažaldagat. Gullamiidda oassálastán olbmui eatnasat leat ieža vuosttaš buolvva gávpotsápmelaččat. Sidjiide muosáhusat, mat gullet sámegillii, ovdamearkka dihte giela máhttin dehe máhtohisvuolta, leat mannan sin mielde gávpogii juo sámiid ruovttuguovllus. Giella lea ožžojuvvon juo ruovttus dehe massojuvvon ruovttus juobe ovdal skuvlii vuolgima. Sihke sámegeiela máhttu, dehe máhtohisvuolta leat earenoamážit boarrásit gávpotsápmelaččaide goitge liikká lunddolaš áššit iige giella leat sámi identiteahta eanemus mearrideaddji mihtilmas iešvuohki.

Gávpogiin sámegeiela atnuejolašvuodát leat rájálaččat ja sámegeiela adnojuvvo lagamusat bearaš- ja ustitbirradagain sihke sámi servviid čoahkanemiin.

Sámegeiela bajásdoallan gávpogis gáibida eanet diđolaš barggu. Giella muosáhuvvo maid geaffut, go lunddolaš eallinbirradagas ii sáhte atnit sámegeiela dego suomagiela. Giella fearggat guvvgodit.

Nuorat gávpotsápmelabuolva atná sámegeiela mahttima hui mávssolažžan, daningo giela máhttin dahká vejolažžan sámi servošii ja giellamáhtolaš fulkkiide oktiigulevašvuoda dovddu buhttemeahttun vuogi mielde. Heahpada ja nubbivuoda dovdu báhcá, go oahppá giela. Giellamáhtoheapmen sámiid ruovttuguovllus Suomas, Ruotas dehe Norggas orru sogastis báhcá olggobeallái ankke dovdduid dásis. Giellamáhtohisvuolta váikkuha negatiivvalaččat dađi lági mielde ankke nuppi buolvva gávpotsápmelaččaid iešdovdui go sii deaivvadit sápmelaččaid, geat máhttet giela.

Gullamiin suokkarduvvui, mot sámegeiela lea leamaš vejolaš atnit Suomas. Eiseválddiid olis, doaktára luhte, skuvllas ja beaiveruovttuin lea leamaš bággu dikšut áššiid suomagillii. Vieris gielain áššiid dikšumis leat sáhtán šaddat rivttiidmassimat. Sápmelaččat leat láttiiduhhton nu ahte lea dahkkon veadjemeahttumin oážžut bálvalusaid iežas eatnigillii. Sámi giellalága ásaheami mielde sápmelaččaid áššiid dikšun joatkahuvvá sin dáhtus fuolakeahttá ain suomagillii.

Gielaláš rivttiid ollašuvvamii ja ollašuhttimii maiddá sámiid ruovttuguovllu olggobealde sávvojuvvo jotkkolašvuolta nu, ahte rivttiid ollašuhthin ja ollašuvvan eaba gáibidivčče

álolaš ovttaskas olbmuid doarruma vuoigatvuoðaideaset beales. Giela ruovttoluota oažžun ja bajásdoallan galggaleigga dorjojuvvot, daningo giella doarju sápmelaččaid oktiigullevašvuoða dovddu ja searvvušlašvuoða.

Sámi mánáid vejolašvuohta giela oahppamii sámiid ruovttuguovllu olggobealde lea ruovttu ovddasvástádussan, daningo sámegiel beaivedikšuma dehe skuvlaoahpahusa ordnen lea velnai garra barggu duohken. Gávpotnuorat ohppet sápmelašvuoðasteaset dieđu nu ahte háhket dan ieža ja vejolašvuoðaid mielde ruovttus. Skuvllain ii oahpahuvo mihkkege sápmelaččain ja sápmelaččaid historjjás.

Sámedikkis ii muosáhuvvo leat lohpi juohkit stáhtas juohkima várás addojuvvon doarjagiid oppa giela oahpaheami ordnemii sámiid ruovttuguovllu olggobealde. Dáinna doaimmainis sámediggi lea ollašuhttime oasistis stáhta sápmelaččaid badjelgeahččanpolitihka.

Sámedikkis sávvojuvvo muđuidnai eanet aktiivavuoha ovddidit sámiid rivttiid ollašuhttima, iige dušše duhtat ovddastit Suoma stáhta stáhta ruđaiguin. Sápmelaččain ii suomelaččain, oppa virgeolbmui dehe mearriddjiin, ii leat olus diehtu. Dieđu viiddideaddjin sávvojuvvo sámediggi leat mielde doaimbin, daningo sámediggi ovddasta sámi álbmoga dego lágas lea ásahuvvon.

Gávpopiin sámi identiteahhta loktanii ságastallamiidda. Sámedikki válgalogahallamii gullan ii galggale leat mearusin olbmo lohpaí dovdat alddis leat sápmelaš identiteahhta.

Nu daddjojuvvon oaidnemeahttun sápmelašvuoða čalmmustuhttin muosáhuvvo mávssolažžan ságastallamis das mii dahká olbmos sápmelačča. Ovdamearkka dihte dan, mot sápmelaččat ohppet iežaset soga, mii adnojuvvo searvvušlašvuoða guovddážiis. Ii leat nohka, ahte skuvllain oahpahuvo sápmelaččaid birra, juos ii leat ipmárdus iige diehtu das mii sápmelaččaid earuha váldoálbmogis. Sápmelaččaid iešmearridanriekt ii sáhte Suomas ollašuvvat dievasválddálaččat, juos sápmelaččat eai ipmirduvvo leat iežas álbmot.

Vejolaš komišuvvna sávvojuvvui čalmmustuhttit ja dutkat dan, mii sápmelašvuoðas lea positiiva. Manin sápmelaččat leat ain leame ja hálidit oahpahit iežaset giela ja kultuvrra maiddái boahhte buolvvaide? Manin gielaset massán hálidit oahppat gielaset ruovttoluotta? Aktan sивvan sápmelašvuoða leahkimii ain dán beaivve oidnojuvvui dat, ahte sápmelaččat leat čeavlát iežaset ruohttasiin ja atnet árvvus iežaset sámi álbmoga.

Aktasaš sápmelašvuoða dovdomearkkaid meroštallan ságastallamis olgguldas, oinnolaš dagaldagat dego giella dehe biktasat leat guovddážiis. Gullamiin ovdan boahtima mielde oidnojuvvui goitge dehálažžan čielggadit, mat leat sápmelaččaid iežaset dovdomearkkat sápmelašvuhtii. Dasa lassin háliduvvo diehtit, mat leat leamaš sápmelaččaid iežaset čovdosat ceavzit álbmotstáhtain.

Gávpostsápmelaččaid suokkarduhtte seamma ládje sápmelaččaid sámi árvvut. Makkár árvvut bearrašiin oahpahuvojit mánáide luondus ja birrasis? Gudnejahttojuvogo luondu ja adnojuvogo dat ekologalaččat, vai livčče ieža ollašutttime sámi kultuvrra seailuma bistevaš birassuodjaleami oaidninvuogis.

”Juohkehaš gii lea dainna gielain dáistalan, lea šaddan iežas váhnemiiguin dáistalit. lihan dat galggale leat, ahte lean vašán ja suvrris iežan váhnemiidda.”

”Heahpada dovdu lea unnit dan maŋgel go lean oahppan. Mus lea leamaš álohii heahpat das, ahte in máhte sáme giela. Sohkačoakkámiin lean mannan eatni sealgge duohkáii, vaikko dat ii leatge mu vihki. Muhto muosáhan ahte in heahpat šat, in leat čuorbi šat, go máhtán.”

”Árpmu ja ándagassii addojumi das, ahte lea láddeluvvan, ahte lea boaresvuoda beivviin oahpahallat giela ja kultuvrra. Daningo dat lea eatnasiin, vaikko dan livččii čiegadan, dat lea bihttá váimmus, dan ferte oažžut juoga ládje ortnegii.”

”Juos smiehttá historjjá vearrivuodaid, gos giela lea beassan atnit. Ii dušše internáhtta, muhto doavttir, áššiid dikšun, olugo leat massán ruđalaš ovdamuniid, go it máhtán giela, oba gielddaid apparáhtta ja stáhta apparáhtta lea báhcán. Olugo lea huksenfidnuin ja eanangávppiin dájuhuvvon, go it máhtán giela. Dat internáhtta lea dušše jiekŋavári čohkka. Sámi olmmoš, go lea mannan doaktárii, leago dat máhtán muitalit doaktárii muhtimin 1960-logu, mii lea. Leago dat máhtán deavdit skoviid, leago ipmirdan masa namas čálii. Humakeahttáge dutkit, geat doppe leat mannan, olugo lea adnon ávkin olbmuid giellamáhtohisvuolta. Ahte juos it ipmir, de dat lea báhcán ságastallamiin olggobeallái. Dat buolvvat, mat eai dan albma ládje máhtán. Eat mii leat iežage dan hirbmadit dutkan dehe čalmmustuhtán. Rievtti mielde easka giellaláhka go dat bođii, doppe lei ahte sápmelaččain galgá leat riekti dikšut áššiid sámegillii stáhta eiseválddiid olis.”

3.7 Sámi nuorat

Sámi nuorat leat fuolas Suoma stáhta ovttáigásaččat doaimmain, mat gusket sápmelaččaid ja sámi ruovttuguovllu, dego soabadanproseassa ja nuppe dáfus Jiekŋameara ráttiefidnu, mi dan gomihá. Nuoraid suokkarduhttá dat, ipmirdago stáhta, ahte buot doaimmat gullet nuppiidasaset, eaige dat sáhte sirrejuvot ovdamearkka dihte nu, ahte ollašutttojuvvo soabadanproseassa, man maŋgel huksejuvvo Jiekŋameara rátti almmá dan haga, ahte soabadanproseassa ja dan ulbmil váldojuvvo ollenge vuhtii.

Nuoraid eallimii guovddáš áššin gullet skuvla ja áššit, mat gusket skuvlema. Sin muosáhusain sámegiela lohkan vuodđoskuvllas ja logahagas lea leamaš dahkkon vejolažžan. Skuvlla gážžáris doaladupmi giela lohkamii lea goitge vuhtton juogo diimmuid unnivuohtan dehe earálágán biehtadahkes doaladupmin sámegiela lohkama guovdu. Sámegiela diimmut skuvllain leat čikŋon jur giela oahppamii, muhto eai sámiid historjái, mas nuorat muitalit diehtit hui unnán. Sámi álbmoga historjjás nuorat dárkkuhit rájiid rasttildeaddji historjjá, eai dušše Suoma stáhtas ealli sámiálbmoga historjjá. Álbmogis historjjás ferte ieš váldit sealvvi.

Go skuvllain ii oahpahuvvo mihkkege sápmelaččain, de nuorat galget iežaset ovddasvástádusain vástidit gažaldagaide, mat gusket sápmelaččaid dego “orrubehtetgo goađis?” Agálaš vástideapmi ja iežas álbmogis muitaleapmi muosáhusvuohtan noađuhit, daningo sápmelaččaid vástádusat gažaldagaide goitge biddjojit gažaldatvuložin. Gažaldatvuložin bidjan oidnojuvvo leat čuoovvumuš diehtemeahttunvuođas, kronalaš dieđu váilumis álgoálbmot sápmelaččain.

Nuoraid oainnuid mielde váldoálbmoga rivttes diehtu sápmelaččain lassánivččii dainna, go skuvllain oahpahuvvovllii ja ovdamearkka dihte historjjá girjjiin muitaluvvovllii sápmelaččain. Dieđu lassáneami mielde maid ovdagáttut, balut ja njuolggovaššisáhka, mii čuohtá sápmelaččaide, váiddolii. Sáminuoraid alcceseaset livččii maid sihke ávkálaš ja sámi identitehta dáfus vuoibmáiduvvi oahppat stáhtaid rájiiguin sirrejuvvo álbmoga iežas historjjás.

Sámi báikenamat háliduvvojit maid oažžut oinnolažžan, vai nuorat oahpale árbevirolaš báikenamaideaset. Dál árbevirolaš báikkit leat nammaduvvo váldoálbmoga hutkan namahusaiguin.

Nuoraid mielas suomelaš skuvlalágádus assimilere sápmelaččaid. Suomas sápmelaččaid láttiiduhttin lea muđuidnai ollašuhhton juonalaččat. Áššit leat ovdalge guđdon dagakeahhtá go ahte livčče ásahuvvon lágat, maid ulbmilin lea leamaš láttiiduhttit sámi álbmoga. Suomas sápmelaččaid láttiiduhttima čielggadeapmi muosáhusvuohtan hástaleaddjin jur danin, ahte čállojuvvo deavstta váiluma dihte áššit ja daid dáhpáhuvvoan sáhttet šiiitojuvvo.

Sámi nuorat gáibidit almmolaččat media ovddasvástádusa sápmelaččaid láttiiduhttimis. Mediain oaivvilduvvo árbevirolaš media lassin sosiála media. Sámi nuorat muosáhit váldoálbmoga bajásdoallan media átesteaddjin ja smihttet media ovddasvástádusa ovdamearkka dihte čalmmustuhtton vaššisága fáddemis, mii čuohtá sápmelaččaide. Nuoraid vásáhusas media čalmmustuhtta áššiid, mat gusket sápmelaččaid, diđolaččat ja vásedin nu, ahte váldoálbmot ipmirda sápmelaččaid fas suhttan juostá, vaikko ná ii livččege. Hui hárve ráhkaduvvojit posiitiiva ođđasat sápmelaččain dehe áššiin, mat gusket sápmelaččaid.

Áiggis, mas media lea olles áiggi mielde, gáibiduvvo nuorain duođaid buori iešdovdu ja gierdavašvuohta nagodit bealuštit iežaset, oaiviliiddiset ja álbmogeaset. Molssaeaktun oidnojuvvo, ahte juogo ii beroštuvvo ožžojuvvon sápmelašvuođasaš máhcahagas dehe máhcahagas, mii čuohcá juobe persovdnii, dehe dasto jávohuvvo ollásit, go ballojuvvo máhcahagas.

Nuorat leat fuolastuvvan nuppiid nuoraid veadjimis. Sin, geat eai leat dárbbahassii gievrerat gierdat máhcahaga dehe almmolaš sápmelašvuođasaš máhcahaga, sáhtta miellaláhki lihkkasit dehe lea juo lihkkasan.

Go nuora mielladilli lea buohccán vašsisága dihte, mii čuohcá sápmelaččaide, ja son dárbbaha ámmátveahki ábu, de veahki bivdin sáhtta báhcit ságastallamiidda eará sámi nuoraiguin. Dát boahtá das, ahte sámegielalaš ja sámi kultuvrra dovdi mielladearvvašvuohtabálvalusat váilot Suomas. Duššástuhtti lea veahki dárbbahettiin šaddat čilget iežas duogáža, giela ja kultuvrra dušše dan dihte, ahte veahkeheadji ipmirdivččii manin veahki dárbbahheadji lea boahtán su lusa.

Sámi nuorat nammadit sápmelaččaid givrodahkan searvvušlašvuođa ja oktiigullelašvuođa dovddu lagamuččaiquin ja luondduin. Seamma searvvušlašvuohta ja aktavuoha lea nuoraid muosáhusain sápmelaččaid suomelaččain earuheaddji dagaldat sin iežaset suomelašvuođas ja álbmogin. Vaikko Suoma váldoálbmot oahppá skuvllas historjjástis ja sápmelaččat eai, lea ipmárdus das gos mii boahit ja gosa leat manname, sápmelaččain suomelaš váldoálbmoga nannosit.

Sámi nuoraid smiehtadahtta sápmelaččaid deaividan riikiimuotkut-retorihka ja dan almmolaš dohkkeheapmi Suomas. Nuoraid mielas ságat das, ahte sápmelaččat leat ovdamearkka dihte Norggas Supmii mutkon olbmot, leat časkán čađa Suomas. Ságain lea boahtán váldoálbmoga duohtavuoha. Jurddašanvuohkedilli ballojuvvo Suomas ovddežis dušše vearránit. Nuorat smihttet, šaddágo sin áigge ovdii vel dilli, ahte sii šaddet muotkut Norgii, gos sii gehččet sápmelaččaid bállet eallit oalle ráfis.

Nuorat suokkardit, leago Suopma válmmas čielggadit ja dovddastit sápmelaččaid Suomas muosáhan vearrivuodaid, go vealtakeahhtá Suoma iežas historjá ja vuoiŋgalas váttut, traumat, eai leat giedáhallon. Giedáhalakeahtesvuohta dihtto ovdamearkka dihte suomelaš nuoraid suhtun go sápmelaš nuorat muitalit, ahte son ii leat suomelaš muhto sápmelaš dehege sápmelašnuora dulkomis suomelaš nuora diehtemeahttunvuhtan iežas suomelaš identitehtas ja historjjás. Sámi nuorat sávvet, ahte prosessii leat čatnasan stáhta lassin maid Suoma álbmot, daningo álbmoga haga maid prosessa ávkkít oidnojuvvojit smávisin. Hui dehálaš lea oažžut diđolašvuođa sápmelaččain ja rivttes dieđu sápmelaččain Suoma mearrideddjiide. Prosessa háliduvvo leat ávkin váldoálbmogii giedáhallat sin iežas vásáhusaid ja historjjá.

“Buorre sáhtálii leat, ahte vuosttaš geardde dat livččii čoavddus ahte min historjá livččii duohta ja skuvlagirjjiin. Ahte ii dárbbahivčče álggahit, ahte midjiide dat lea duohta, ja nubbi dadjá ahte ii. Eat beasa hupmat mastege, go mis ii leat čállojuvvon historjá. Dat sáhtálii leat čoavddus, ahte beasaleimmet ieža lohkat álbmogisttámet girjjiin. Dat livčči dat, ahte juos manalii bures dat livččii konkrehtalaš.”

“Mii eat leat eanodatlaččaiguin dahkamušas Ohcejogas. Ráves olmmožin go gullen vuosttaš geardde eanodatlaččaid sámegiela suopmana, go eat leat hárvánan gullat. Dáppe Anáris gullojit buotlágán suopmanat ja earát. Sáhtá dadjat, ahte in dovdda oarjjabeale olbmuid. Sápmelaččaid historjjás, ovdamearkka dihte dat Ruođa dehe Norgga lulleosiid, eat leat dahkamušas, dat lea iežas guovlu, dat lea duohta unnán maid diehtit. Diehtelas dat lea ollisvuohta, ahte diehtá ahte dalle leat vuosttaš olbmot boahtán ja rádjegiddemat, diehtá dan, muhto juohke báikkishan lea iežas kultuvra.”

3.8 Álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeami haga báhcán gullanvuložat

Olbmuid, geat leat váile algoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami¹, gullamiin mearkkašahhti sárggusin oaččui deattu vásáhusaid ja jurdagiid sierralágánvuohta sápmelaččaid gullamiid ektui. Ságain biddjoje vuoimmálaččat vuostálagaid sámedikki válgalogahallamii gullevaččat, nu daddjojuvvon “registarsápmelaččat” ja Suoma álgovuoggálaš álbmogii ja dađi lági mielde algoálbmogii gullevaččat, muhto olbmot, geat eai gula sámedikki válgalogahallamii. Gullamiin ovdan buktima mielde sámediggi ovddasta elihta, mii vealaha Suoma stáhta áidna algoálbmoga.

Suoma stáhta algoálbmot atná alddistis mánggaid namaid ovdamearkan lappalaččat, eamiveahkadat, vuodđoveahkadat, eamiorrut, vuovdelappalaččat ja vuovdesápmelaččat. Sámedikki válgalogahallamii gullevaš olbmuid algoálbmogii gullevašvuohta ii šiitojuvvo, muhto sii eai leat álgolbmot namalassii Suoma stáhtas ja Suoma riikkarájiid siskkobeaide.

Norga namuhuvvo áidna stáhtan, gos sáhttet leat sápmelaččat. Suomas ja Ruođas mitaluvvo leat duššefal lappalaččat. Sápmelaš lea dearbma, mii Suomas ii leat leamaš ja dat lea gárgehuvvon 1970-logu. Daningo sápmelaš-dearbma lea gárgehuvvon, lea Suomas dahkusápmelašvuohta.

¹ Álgoálbmoga iešmearridanrievtti, mii boahtá riikkaidgaskasaš rievttis, mávssolaš kriteria lea algoálbmoga iežas riekti joavkun identifiseret algoálbmoga lahttun iežas identifiserejeaddji olbmo gullevažžan algoálbmogii. Dán raporttas dárkkuhuvvo algoálbmot sápmelaččaid álbmogis lahttun dohkeheapmi per se, ii sámedikki válgalogahallamis merkejuvvon leahkin/leahkima váilun.

Gullamiin deattuhuvvui earenoamážit davvisápmelaš boazosápmelaččaid muotkun Suoma stáhtii Norggas. Muhtimat dain leat mutkon Supmii maid Ruotas. Mearkkašahtti lea goitge, ahte Ruotasge eai leat sápmelaččat, leat dušše lappalaččat. Nuortalaččat leat Ruoššas mutkon. Álgoálbmot sápmelaččat leat gullamiin almmolaččat dovddahuvvon riikiimuotkun Suomas.

Gullamiin deattuhuvvui, ahte dat, mii lea álgoálbmot, meroštallojuvvo riikkaidgaskasaš bargoorganisašuvdna ILO soahpamušas nummár 169. Deháleamos álgoálbmotkriteri lea nállašuvvan, varraárbi. Dasa lassin Suoma álgoálbmoga meroštallamis dehálaš kriteri lea dat, ahte orrun ja eallin seamma báikkis lea bistán dáláš Suoma rájiid siste čuohtejagiid.

Gullamiin deattuhuvvui, ahte álgoálbmogii ja eamiveahkadahkii gullama čujuheapmái galggale buot olbmot geatnegahttot DNA-deasttaide. Álgoálbmogii gullevaš olbmo meroštallan, mii vuodđuduvvá gillii ja giellamáhttui, lea gažaldatvuloš, daningo giela sáhtta oahppat gii beare. Dasa lassin dilis, mas varraárbbi mielde álgoálbmogii gullevaš olbmot eai dálá áigge dohkkehuvvo sámedikki válgalogahallamii, muosáhuvvo vearrivuotán dat, ahte ovdamearkka dihte olgoriikkain adopterejuvvon mánát almmá varraárbbi haga, leat álgoálbmoga lahtut.

“Dajan dan, ahte iigo ILO-soahpamušas daddjojuvvo čielgasit, maid dárkkuha álgoálbmot, juos dan dulko, nu jáhkehahttivuođa mielde ságastallojuvvo, mii leat álgoálbmogii gullevaččat, doppe lea čállojuvvon ja máilmmis dulkojuvvon.”

Gullamiin bođii ovdan, ahte olbmot, geat leat váile álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami, leat dagahan DNA-deasttaid. Daid ulbmilin lea duođaštit gullevašvuođa eamiorruide sihke ILO 169-soahpamušas meroštallon álgovuolggalašvuohta dehege dat, ahte sin sohka lea orron guovlluin čuohtejagiid áigge ja ankke ovdal eará orruid. Sii leat maid háhkan áššegirjeduođaštusaid álgovuolggalašvuođasteaset, orrunhistorjjásteaset ja earret eará sogaideaset eananeaggáduššamis. Sii leat válbmasat gáibidit “hutkojuvvon, politihkalaš mearrádusain šaddan” álgoálbmogii, sápmelaččaide addojuvvon rivttiid alcceseaset. Rivttiin čujuhuvvo earenoamážit eanan- ja čáhcerivttiide. Ovdamearkka dihte lappalažžan iežaset identifiseren olbmot muitale iežaset ohcat lappalaččaide álgoálbmotrivttiid, man manjel dát rievttit eai dego dilálašvuođain mitaluvvui gula šat earáide go lappalaččaide.

Álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami haga báhcán dilálašvuođa oasseváldiin dat, geat identifisereje iežaset vuovdesápmelažžan deattuhe, ahte Suoma duođalaš álgoálbmot leat vuovdesápmelaččat. “Sii leat oruduhtán Suoma hui guhká ja sii leat šaddan iešguđetlágán soardin-, vealahan- ja suddadandoaibmabijuid čuozáhahkan. Manjimus soardit ja duššindahkkit leat ránnáriikkain boahán sápmelašjoavkkut. Dat vigget oážžut Suoma álgoálbmoga stáhtusa alcceseaset vugiid garvvekeahhtá.” Vuovdesápmelaččat leat gullamiin ovdanbuktima mielde “aitosaš vuovdesápmelaččat gitta dáláš Guossáma

mielde, Anár guovllu jávresápmelaččat sihke Ohcejoga johka- ja duottarsápmelaččat.” Vuovdesápmelaččaid mielde soabadanproseassa galggalii gieđahallat duodalaš álgoálbmogii gullama čilgema lassin Sámi eatnamiid vuolušteami ja ávkkástallama manjimus 150 jagi áigge.

Dilálašvuodain bođii ovdan, ahte sámedikki válgalogahallamii beassama dehálašvuotta ii gula vuosttažettiin riekti identitehtas. Vealahan- ja soardinvásáhusaid ii jávkat riekti identifiseret iežas dego ieš dáhttu. Sámedikki válgalogahallamii viggan ilmmuhuvvui jotkojuvvot dassáži, go buohkat dohko gullevaččat leat merkejuvvon válgalogahallamii. Dát danin, ahte deháleamos olbmuide, geat leat báhcán álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami váile, lea beassat osolažžan sámedikki válgalogahallamii gullevašvuoda bakte oážžunvuloš ovdamuniin ja sierrarivttiin sihke beassat mearridit daid juohkimis. Dilálašvuodain ii daddjon dárkileappot dat, maid sámedikki válgalogahallamii merkema mieddisbuktin ovdamunit dehe sierrarievttit dárkket mákset.

Dilálašvuodain ovdan boahtima mielde eananrivttiin humadettiin deattuhuvvo eatnama eaiggáduššan. Lappalaččaid ja vuovdesápmelaččaid eananeaiggáduššan vuodđuduvvá Ruota válddi áigásaš sámi siiddaide ja dat gehččojuvvojit joatkahuvvan boatkkameahttumit dáid beivviid rádjái. Lappalaččat ja vuovdelappalaččat eaiggáduššet eatnamiid šiitemeahttumit.

”Mii hupmat eanan- ja čáhcerivttiin, dat eai earáin leatge muhto mis. Muhto daidda addojuvvojit min rievttit, eaihan dat leat addojuvvon, eatnamat leat min. Vaikko stáhta meahcci. Dat lea uhkki. Dat orru mu mielas hirbmat amas. Ieš lean jurddašan ášši ná, oba dán riiddu. Ahte juos giige ii livčče hupman eatnamis ja čáhcerivttiin muhto gielas ja kultuvrras, ille dáppe čohkkáleimmet. Muhto go bohte eanan- ja čáhcerievttit, álggii hommet gieđahallat min. Eat atte earáide vuoigatvuodaideamet.”

Sámi guovllu olggobealde go sámedikki válgalogahallama olggobealde boazodoaluin bargit vásihit boazobarggu eavttuid váldoálbmoga vealaheaddjin. Álgoálbmot sápmelaččat ožžot válgalogahallama bakte mánggagardásaš stuorit buhtadusaid ovdamearkka dihte meahcieliid dehe goaskimiid dagahan sormiin go sámiid ruovttuguovllu olggobealde boazodoaluin bargit dehe olbmot, geat eai leat merkejuvvon sámedikki válgalogahallamii. Sámedikki válgalogahallamii merkema bakte álgoálbmoga lahttun earáhuvvon boazoeaiggádiid, sápmelaččaid, buvttadan bohccobiergu lea maid iešguđetlágán buvttamearkkaiguin ákkaheamit suddjejuvvon. Mearkkašahtti lea, ahte dego gullamiin bođii ovdan, boazoealáhusain bargan gullá álgoálbmoga meroštallamii. Dán dihte boazoealáhusain bargi olmmoš muosáha nannosit ealáhusas bakte iežas gullat álgoálbmoga lahttun. Gullamiin mitaluvvui, ahte váldoassi Suoma bohccuin lea Suoma duodalaš álgoálbmoga, vuovdelappalaččaid oamastusas.

”Lea sránngaáidi. Nuppe bealde lea sámi guovlu. Min eallu guohtu dáppe gos lea goaskin, ja sámi guovllus eai leat njuoratmiesseáigge bohccot. Dain doppe lea 1,5 geardásaš buhtadus, leat olu mearrádusat, go mannat sránngaáiddi davábeallái. Minguin meannudit rasisttalaččat dakko. Maid kultuvrii dadjá, in leat goassige eahpidan iežan identitehta. Mu dovdet boazoolmmožin ja dihto soga olmmožin, ii dat leat biddjon gažaldatvuložin.”

” [...] Olbmot, geat leat sápmelašregistaris, ožžot buoret ovdamuniid, dain leat eanet bohccot, ožžot boazodálu vuodđudeamis. Uhkkihan lea datnai, mis dolvojuvvui sámi gákti, dat lea riektatvuoda mielde leamaš gaskalappi obbavittas. Ii dain geafes duottarolbmui lean ruhta láđđái, muhto dát márkanolbmot oste láđđi. Mis leat nu boares gávttit, ahte earáin eai leatge liikká boarrásat. Lihkus sođiin lea seilon oassi. Go gilit leat boldojuvvon. Luohtinai mis suoláduvvui. Ja luonddulihttu oaččui oastit bierggu dušše sápmelaččain, dat lea šaddaduvvon boazu. Čielga vealaheapmi. [...]”

Gullamiin loktejuvvui ovdan maid dat, mot álgoálbmot sápmelaččat leat opmon Suoma albma álgoálbmoga gávttiid, dujiid ja juoigama ákkaheamit alcceseaset.

”Historjjáhan lea das imaš, ahte dathan vuolgá namalassii iešguđetlágán buktagiin mii lea leamaš ja dolvojuvvon. Čuovža, lea čállojuvvon ahte gávdnon Anáris ii vealtakeahhtá muhto Gaska-Lappi arkiivvain. Daningo dušše dain báikkiin, lea leamaš Sámi gákti, vuohččan bođii bargobivttas, obbavittas, dat leat 500-vel guhkkelis, árbi maid eurohpalas obbavittasii. Dahkkit leat leamaš unnán, ja geas leamaš ruhta, galgan leat vearroboadut ahte sáhtta oastit láđđi. Dat lei measta liikká olu go boazoealu vuovdin, muhto dát stuora sámi siiddat leat oastán ja dahkan buktagiid. [...] Mus leat 150 jagi boares gálssohat, vel buori ortnegis, vaikko guolga navvališgoahat. Dás lea earru, go hubmojuvvu sámi gákti, ja de váidalit, geas lea riekti guoddit gávtti. Mis lea sihkarit riekti, ahte geas leat vuosttašin dat gávttit leamaš. Vai eai dahkko sivalažžan dat, geat atnet gávttiid. Mis leat leamaš čuđiid jagiid gávttit. Ahte dan mađe jábálaš sohka leamaš.”

”Hubmojuvvui dás, nu ovttagardánis ášši go duodji. Mu eamit duddjo, de bođii dát, ahte gii oažžu duddjot. Jurddahehket, gos sámi ulloliidni lea boahtán, dieđátgo don? Mii diehtit, dat lea boahtán davvibađaeatnamis, go dáppe eai leat leamaš gákkesmuorat/ ceakkogođinmuorat, mu eamit duddjo daid, buresboahatin gávppašit. Gánnáhago juostá duddjomis, fáhcaid gođimis, nuvttahiid/goikkehiid goarrumis, rigeret. Maid leat unnalunntaža rájes dahkan.”

Dilálašvuodain bođii ovdan, ahte olbmuid, geat leat báhcán álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami haga, sámegeiela massin lea dáhpáhuvvan juo čuđiid jagiid dás ovdal, áiggiid, go sápmelaččaid láttiiduhttin lea leamaš buot ángireamos. Sámegeiela hupmamis lea ránggaštuvvon earret eará juolgemuorain. Virgeolbmuid ja báhpaid dárbu diehtit, maid

olbmot davvin gaskaneaset hupmet, lea dolvon giellamassimii ja giella lea dilálašvuodain muitalemiid mielde sáhtttán seailut dušše aivve ravddamus guovlluin. Go giellamassin lea dáhpáhuvvan juo nu guhkes áigi dás ovdal, de daði lági mielde ferte sámedikki válgalogahallamii ohcama várás gávdnat duođaštusaid soga gielas guhkes áiggi duohken. Boares dieđuid ja áššegirjjiid háhkan lea váttis. Dieđu oažžuma háliduvvo álkidahttot, vai maid ohcalepmi sámedikki válgalogahallamii šattalii álkibun.

“Dán sápmelašmeroštallamii. Davvisápmelaččat eai oba leange Suomas, go dáppe gildojuvvui sámegiella. Danin sin giella lea seilon, danin deattuhit giellakriterá, eaige dohkket bissovaš duođaštuvvon orrunhistorjjá, eaige bissovaš duođaštuvvon nállašuvvama. Eaige ILO-soahpamuša miel álgoálbmotmeroštallama. Juohke bealde dat doahttaluvvo muhto ii Suomas.”

Dilálašvuodain bođii ovdan, ahte goarggut leat rievdaduvvon suomelažžan, vai boastta ruoktot oažžun álkiduvvalii. Báikegotti mánggaid seammagoarggot boasttaid leat šaddan vuordit vahkkoviissaid, go dat leat ovdamearkka dihte mannan vearru olbmuid.

Stáhtaráði kansliija, riekteministeriija ja sámedikki 10.2.2018 ordnen riikkaidgaskasaš vásáhusaide duohtavuoha- ja soabadankomisšuvnnas vuodđuduvvan seminára ságastuhtii gullamiin. Seminára muosáhuvvui “čierunsemináran”. Gullamiin deattuhuvvui dat, ahte semináras hupman sámi nuorat eai leat muosáhan vealaheami. Sihke nuoraid ja dulkaid čierun dilálašvuodas muosáhuvvui ordnejuvvon loaidasteapmin riikkaidgaskasaš gussiid čádjidahttima várás. Rivttes álgoálbmoga ášši ii beassan semináras ovdan ja riikkaidgaskasaš gussiide lei muitaluvvon ovddalgihitii vearru diehtu Suoma álgoálbmogis.

Dilálašvuodain skálmastuvvui internáhttamuosáhusaid dutkan. Internáhtain lea muitalemiid mielde leamaš buorre orrut iige dain leat dáhpáhuvvan mangelágán givssidemiid. Juos mánát leatnai givssidan nuppiideaset, de dat lea leamaš dušše lunddolaš.

Álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami haga báhcán gullojuvvon olbmot gáibide dilálašvuodain ovdan buktimiid mielde, ahte sámiid soabadanproseassa váldoáššin livččii vuohččan čielggadit gii Suomas lea álgovuolggalaš. Nubbin ovdal komisšuvnna ásaheami galggalii čilget dilálašvuodain nammaduvvon “sámedikki elihta” ja válgalogahallamii gullameahttun olbmuid gaskasaš riidduid, mat gusket álgoálbmogii gullama ja mat vásihuvvojit boahit sámedikki elihta bargan olbmuid, geat leat báhcán válgalogahallama olggobeallái, soardimis. Sámedikki elihtain dárkkuhuvvojit dilálašvuodaide oassálastiid mielde davvisápmelaš boazosápmelaččat, geat leat mutkon Supmii ovdamearkka dihte Norggas. Jos komisšuvdna ásaheavvo, muhto Suoma rivttes álgoálbmot guđđojuvvo addojuvvon mandáhta olggobeallái, lea dát gullojun olbmuid mielas duođalaš riektesorbmi ja kultuvrralaš álbmotgoddin.

”Suomagillii lappalaš lea lappalainen, in dieđe mas lea lea hutkojuvvon sápmelaš-sátni deike Supmii. Dat lea dán válderihpansystemas boahtán mielde sámedikkis dehe juostá. Stuora buncarakkishan dáppe, gii vealahuvvo, leat dat lappalaččat geat eai oaččo oba iežas guovllus jienastit, eai dáppe eará buncaraggát leat.”

”Duohtavuhtakomisšuvdna sáhtálii seahkánit dán sámediggái ohcanáššái. Daningo davvisápmelaččat dadjet, ahte sii gal iežaset sogaid dovdet muhto eaihan sii dovdda min.”

”Buorre ovdamearka leat nuortalaččat (kolttát). Dat bohte vuosttaš nuortalaččat Suoma riikkavuložin 1920 ráfišiehtadusas. Ja dat masse dan rievtti, go masse eatnamiid, muhto soađi maŋgel addojuvvoje Suonnjellaččaide, vaikko dat eai lean Suoma bealdege muhto Ruošša, daidda addojuvvui nuortalašsiida. Ja álgoálbmogin šadde. Álohii hubmojuvvon stáhtalaš áššiin dás. Geahččaluvvo čáhccet, ahte oktasaš davviriikkalaš sámediggi. Muhtin earenoamáš davviriikkalaš soahpamuš, golmma riikka sámedikkis vudjet dáid. Dainna geahččaluvvojit váldot álgoálbmotrievttit mis. Dat lea uhkki, dál ja dáppe lea dolvojuvvon, anárllaččat eai beasa buohkat registarii, vaikko lea čájehit vearrogirji.”

”Mot sáhtttá čilget mot álgoálbmogiin lea meannuduvvon vearrut, juos riikkabeivviin lea mearriduvvon ahte dat geat leat registaris leat álgoálbmot. Min sogas lea jagi 500 rájes min sohka hálddašan guovlluid, mot sáhtttá politihkalaččat mearridit ášši ja de dutkat. Vuohččan historjá áigeortnegii, gii gullá álgoálbmogii, ja leat máksán vearu sámi eatnamiin. Šiittán sakka ahte stáhtas ja sámedikkis ii leat riekti stáhta eatnamiidda. Dat lea sámi siidda osolaččain ja daid maŋisboahttiin. Stáhta ii sáhte sámedikkiin šiehtadallat eananvuogatvuodain. Dat leat mus báhpira nalde, in atte daid dainna lágiin dušše nie fal, mun lean dan Sipiläinai dadjan.”

”Duohtavuhtakomisšuvdna lea rivttes hommet, muhto galgá bohtit ovdan duohtavuhta, gii gullá álgoálbmogii, gii ii, goas leat boahtán, makkár rolla lea leamaš. Mii leat dutkan vuovdelappalašvuoda, sáhtán duođaštit mii Ruožas lea buncarakkis. Go doppe virgeolbmot eai identifisere sápmelaččaid, muhto lappalaččaid. Lea lappieanan ii sámi eanan. Ja dat lea lappalaččaid eanan, seamma Ruožas. Norggas iežá ládje, doppe lea sápmelašvuhta boahtán. Álaheaju šuđđama maŋgel dat bohte sápmelaččat. In unnáš, ahte doppe leat sápmelaččat ja álgoálbmot muhto Suomas ii. 1800-logu bohte gollerogganšáviheami áigge vuosttaš sápmelaččat. Vuovde-lappalaččain gávdnojit visot, báhpagirjiin dieđut. Áidna mas nákkahallo lea dat, ahte 1700-logu dát lappalaččat huksegohte dáluid ja ožžo dálona nama ja goarggu daningo dáluin galge dat leat. Muhto das fuolakeahtta lea girkogirjiin ahte lea lappalaččaid ja dan soga. Dat galgá buktot ovdan, daningo stuorimus joavku, leat vuovdelappalaččat. Dat eaiggáduššet 95 % bohccuinai ja lea guhkes historjá. Giellage ii leat jávkan ollásit, boazobarggus adnojuvvon, atnit daid sániid. Muhto dat giella goddojuvvui, 1960 - 1970 loguid ii ožžon hupmat, mun lean leamaš čiegasnai, go juoidá boazoáššiid in suoma sániiguin máhtán. Norggashan

lea sápmelašvuolta váldon mihá maŋjel, daningo kveanat leat leamaš stuorimus álbmot doppe. Dáppe gárttas gávdno, mii fuođđuid lei. Gihttel lea vuosttaš, gos álggii nu daddjojuvvon boazodoallu daningo doppe nohke gottit vuosttašin.”

Álgoálbmot sápmelaččaid joavkodohkkeheami haga báhcán gullojuvvon olbmuid doaladupmi soabadankomisšuvnna áššálašvuhtii ja vuogálašvuhtii ii dilálašvuodaid ovdan buktojuvvon vugiin leat várrejumiid haga. Sii bukte ovdan dilálašvuodain fuolaset dilálašvuodaid luohhtehahttivuođas earret eará stáhta bealde gullamiid ollašuttán virgeolbmo duogáža geažil. Dilálašvuodaide oassálastán olbmuid mielde sii eai oaččo iežaset sáni čađa gostege dehe geasage, man dihte sii eai luohte geasage.

” [...] Galgá jearrat dát luohhtámušhommet, dán dilálašvuoda hárrái? Manin stáhtaráði kansliija ii leat váldán muhtin Virtasa dehe Rantasa duoppe lulde dahkat dán? Diehtit man sohkkii gulat, sáhttitgo luohhtit dutnje? [...]”

” [...] Go hubmojuvvo, ahte givssideapmi lea dáhpáhuvvan, dat leat dáhpáhuvvan sihkkarit čuohtejagiid áigge, mii leat láttiiduhhton, min giellamet lea dulbmojuvvon jeaggái. Muhto dat givssideapmi soittii leat de muhtin beaivve vajálduhhton ášši, muhto dál sámediggi ja sápmelašnationalisttat givssidit anáraččaid. Givssidit ja atnet goalmmát luohká riikkavuložin, eai luoitte jienastit ja gildet min leahkimis giige. Muhtin beaivve vuodđuduvvo lappalaškomisšuvdna, daddjojuvvo ahte Juuso nieida manai dáppe min dutkame, muhto ovdasta ieš dan beali mii min soardá. Dat lea ahkidis dovdu, go dovda iežas álgovuolggalažžan muhto stáhta ii dohkket. [...]”

” [...] Mot sáhttit diehtit, ahte dat min sátni sirdása. Luohhtámuš ii leat mange guvlu.”

3.9 Šleađgaboastta bakte doaimmahuvvon celkosat

Gullamiidda oassálastima várás rahppojuvvon šleađgaboastta bakte váldojuvvoje vuostá nuppeloškái cealkámuša. Šleađgaboastta bakte vuostá váldojuvvon cealkámušat leat váldon vuhtii juogo almmolaš gullamiid sisdollui gullevaš čoahkkáigeasus dehe juos cealkámuš lea guoskan juoga dihto čuozáhatjoavkku, dan čuozáhatjoavkku dárkilit guorahallama oktavuodas.

Šleađgaboastta bakte doaimmahuvvoje eanasin almmolaš beali váldimat, mat guske proseassa. Cealkámušain suokkarduvvoje vejolaš sápmelaččaid duohtavuolta- ja soabadankomisšuvnna jierpmálašvuolta Suomas jur dálá áigge. Dain evttohuvvoje maid

vuogit, maiguin proseassa sáhtálii ollašuhttot sihke evttohuvvoje komissárat vejolaš komiššuvdnii.

Mandáhtan vejolaš komiššuvdnii lea Suomas leamaš almmolaččat ovdan internáhttamuosáhusat ja giela ja kultuvrra massin daid geažil. Dán fáttás celkojuvvui maid šleađgaboastta bakte.

Máŋggain boasttain váldojuvvui bealli sápmelaččaid ja váldoálbmoga čohkaluvvan gaskavuodaide. Dasa lassin rahppojuvvui historjá ja historjjás guiváseaddji sivat manne leat vuostálágaid.

Vearru diehtu mii viiddiduvvo algoálbmot sápmelaččain, disinformašuvdna ja dan váikkuhusat sápmelaččaide loktejuvvoje ovdan.

Váldoálbmoga celkosiin bohtá ovdan fuolla sierra olmmošjoavkkuid, duogážiid ja etniseahta gealdagaslaš gaskavuodaide Sámis. Gealdagasain gillájit buohkat davvin seammas go muosáhuvvo Lulli-Suoma dušše bogostallat. Váldoálbmogis leat maid fuolas das, ahte sierra joavkkut Sámis ásahit soabadankomiššuvdnii ovdaevttuid. Váldoálbmoga sávaldahkan livččii, ahte prosessii eai biddjole ovddalgihtii eavttut, vai proseassas livččii vejolašvuohta lihkestuvvat čoavdit bakčaseamos áigeovdilis riidduid.

Váldoálbmogii gullevaččaid áššis cealkán celkosiin ovdanbuktojuvvo sávaldahkan, ahte váldoálbmot ii biddjo ovddasvástádussii mannaáiggis dáhpáhuvvan vearrivuodaide, maidda sii eai leat sáhtán váikkuhit. Ballun lea, ahte dilli čavga ovddežis earenoamážit sámiid ruovttugovllus sierra etnikalaš duogáža ovddasteaddji olbmuid gaskkas.

ČUÁKANKIÄSU

Suomâ haldâttâs lii roovvâdmáánust 2017 algâttâm sämmilij aasijid kyeskee sovâdâttâmproosees valmâštállâm. Aalgâ prosesân lii puáttám Suomâ sämitiggeest, mii lii iävtuttâm Suomâ haldâttâsân sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio asâtem.

Proosees valmâštálmist lii olášuttum algâalmug sämmilij kuullâm ääšist vyysi-kesimáánust 2018 uárnejum tilálâšvuotâin sämmilij päikkikuávlust já kaavpugijn, moin tuáimih sämiseervih.

Algâalmug sämmilijn láá vuolgâsajasávt positivláš jurduuh tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio asâtem háárán. Sijjân lii tehálâš, ete jis komissio asâttuvoo, tot čielgâd vistig tuotâvuotâ ađai tom, mii lii tábáhtum. Tastmaŋa lii äigi usâškyettiđ sovâdâttâm, ađai tom maht sämmilij, staatâ já válduaalmug pyehtih juátkiđ ohtsâšpargoost ovdâskulij pyereeb puátteevuotâ kuuvl.

Ko tábáhtum aasij čielgâdem lii vuossâmuš lävkki sovâdâttâm, lii Suomâ staatâ prosesist kevttim nomâttâs sovâdâttâmproosees sämmilij mielâst fillejeijee já koččâmušvuáluš. Algâalmug sämmilij mielâst proosees nommâ kolgâččij leđe tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio, mii lii almugijkoskâsávt táválumos nomâttâs prosesáid, moh totkeh já čielgâdeh moonnâmääigi puástuvuotâid sehe toi suujâid já čuávumušâid toin uáinoin, ete puátteevuotâ šodâččij pyerebin.

Algâalmug sämmilij iä lah kiärguseh prosesân, jis staatâ ij almostit ulme, mon lii asâttâm prosesân. Lasseen váttoo, ete staatâ puáhtá almosvuotân jieijâs motiiv algâttiđ sämmilijid kyeskee sovâdâttâmproosees. Suomâ staatâ motiiv ij lah puáttám tiätusân.

Staatâst maŋa ij vuárdoo addâgâsáánum algâalmug sämmilijn per se proosees ääigi tai ton maŋa, jis tom áiguuh oovdânpyehtid tuše nuuvt kočodum symbolin mast ij lah konkreetláš siskáldâs.

Algâaalmug sâmmilijn lii kulâmij vuáđuld almonâm tárbu peessâđ siillâđ jieijâs feerimijđ puástuvuođâin já tárbu sárnuđ toi pirrâ. Sij tobdeh puástuvuođâ feerimij ovtâskâs ulmuin já oles almugist tovâtem čuolmâid, mutâ vyevih viggâđ pyerediđ toid láá vääniht, ko puástuvuođâ feerimij pirrâ ij lah kuassin kollektivlávtt sarnum já lekkâsum. Ohtân suijân puástuvuođâ feerimij kiedâvušhánnáávuotân aneh tom, ete algâaalmug sâmmiliih láá ubâ Suomâ jiečânâsvuođâ ääigi feerim válduaalmug paijeelkeččâđ sii vyeleebârvusâš aalmugin. Aašij almosân pyehtim tađe várás olášuttettee prosesist aneh máhđulávtt pyeremus tiileest išediđ sâmmilijđ nuuvtt almugin ko ovtâskâs olmožin.

Algâaalmug sâmmiliih aneh eromâš tehálâžžân, ete prosesáin puávtáččii lasettiđ olmâ tiäđu sâmmilij pirrâ. Suomâst tiädu já tiettim sâmmilij pirrâ lii uáli vááijuvlâš, mii uáinoo ohtân suijân toos, ete válduaalmug lättee negativilávtt sâmmilij kuáttá. Tiäđu lasseetmáin oskoh meiddei koskâvuodâid muttuđ positivlubbon, ko palo já vaje tovâtteijee munekááduh muttojuh olmâ tiättun. Prooses sáttá meiddei ävttiđ meiddei válduaalmug já Suomâ aalmug eereeb iárrás kiedâvuššâđ jieijâs kollektivlâš traumaid.

Algâaalmug sâmmilij mielđ máhđulâš tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio kalga vuáijud vuosâsaajeest já tuše sâmmilij já staatâ koskâsâš koskâvuotân, ko staatâ tooimâi tâi toimâhánnáá kyeđđimeh annojuh stuárráamus puástuvuottân. Suomâ staatâ annoo hárvuttâm algâaalmug sâmmilij suddâdem tađe várás sierâ seettum lavâittáá. Sâmmilij pággulâdijduttem ij kuittâg lah Suomâst páaccám historjân, peic tom aneh jotkášud ain onnáá peeivi. Majemui käävci ive ääigi sâmmilij vuástásâšvuotâ já assimilistem láá sâmmilij mielâst niávránâm. Suomâ vuáđulaavv siäđus (PL 17.3 §) sâmmilij vuoigâdvuodâst paijeentoollâđ já hárvuttiđ jieijâs kielâ já kulttuur ij olášuu. Almugijkoskâsâš sopâmušâin, moid Suomâ lii čonnâsâm, ij lah torvo sâmmilâid staatâ hárvuttem assimilaatio vuástá, ko Suomâ staatâ ij oro kunnijâtmin täid sopâmušâid.

Kulâmijn almonij, ete komission adeluvvee mandaat ij pyevti raijiđ tárkká kuoskâđ tuše oovtâ feerejum puástuvuođâ. Ij lah meiddei máhđulâš valjiđ tuše oovtâ puástuvuođâ puástuvuođâi rááidust, ko sâmmilij puástuvuođâi feerimijn Suomâst ij lah loppâ kavnamist. Kielâ já kulttuur ij meiddei pyevti sierrid nubijnis.

Algâaalmug sâmmiliih halijdeh jiejah muštâliđ mii sijjân lii tábâhtum já maid sij láá feerim, já ain onnáá peeivi feerejuh. Sij halijdeh, ete ko sij láá muštâlâm jieijâs feerimij pirrâ, toid ij kihheen innig piejâ koččâmuš vuálá. Tot, maid sâmmiliih muštâleh, lii tuotâvuotâ, mutâ kalga huámmášiđ, ete sâmmiliih láá heterogenlâš aalmug, mast lii jieijâs historjá já eromâšvuodâh kuávlui já säämi kielâjuávhui mielđ. Algâaalmug sâmmiliih halijdeh jiejah čäällid jieijâs historjá Suomâ staatâst uáinusân.

Algâaalmug sämmilij tuáivuh, ete Taažâ, Ruotâ já Suomâ, main puohâin lii algâttum tâi valmâštállâmnaál västideijee sämmilijd algâaalmugin kyeskee proosees, toh proseseh toimâččii oovtâst, ko koččâmuš lii oovtâ algâaalmug sämmilij neelji staatâ siste.

Algâaalmug sämmilij juávkkutuhhiitemttáá leijee kuullâmnaál ulmuuh iävtuttii vuosâsajasávt, ete Suomâ kalga vistig čielgâdid tom, kiäh láá tuotâ algâaalmug já ton jesâneh Suomâst. Tastmaņa pyehtip maccâđ sovâdâttâmprosesân. Sii mielđ algâaalmug sämmilij láá Suomâst enâmânvärreijeeh já poolitlâš miärdâssáin algâaalmugin rahtum aalmuguási, kiäin iä koolgâ leđe algâaalmugân kulle vuoigâdвуođah Suomâst. Lasseen sämitige valjâluvâttâlmân kalga tuhhiittid puohâid taid, kiäh tohon kuleh. Kaaljâluvâttâlmân áiguh uuccâđ nuuvt kuhháá, ete puohah tohon merkkimnáál kulle ulmuuh láá tobbeen, ko merkkim mielđ puáttee hiäđuin kalgeh puoh hiätuhaldâšeijeeh peessâđ meridid.

Sovâdâttâmproosees juátkim ulmemiäldásâšvuođâ kalga tuođâlâvt suogârdállâđ tiileest, mast algâaalmug sämmilij mielâst nuuvt staatâ ko válduaalmug-uv äštih sii eellim aalmugin. Algâaalmug sämmilij eellim aalmugin äštih staatâ lahâasâtemtoimah, moh iä tuubdâst tâi vääldi huámmášumân algâaalmug vuoigâdвуođâid já ton sierânâšvuođâ Suomâ aalmugist já syemmilâšvuođâst. Sämmilij päikkikuávlust kištottellee eennâmkevttimvyevih tegu kuáivuttuvah já lasaneijee mađhâšem äštih algâaalmug sämmilij vuoigâdвуođâ paijeentoolldâđ já ovdedid kielâs já kulttuuris. Algâaalmug sämmilij eellim aalmugin pieijih koččâmuš vuálá, já sii vuástálisteh vuáimálvâvt eromâšávt Tave-Suomâst já sämmilij päikkikuávlust juávhuh moh láá feerim eennâm-, čääci- já iälâttâshárjuttemvuoigâdвуođâid aštuđ 1990-lovvoost laavâ sämitiggeest asâtem räajjist.

Sovâdâttâmproosees juátkim ulmemiäldásâšvuođâ já jirmáávuođâ ferttee kejâdid meiddei Suomâ staatâ já Suomâ aalmug keččâmkuávlust. Proosees subjektin láá sämmilij algâaalmugin. Sij ferttejehe leđe kiärguseh lekkâđ jieijâs feerim puástuvuođâid já lekkâsid tain puástuvuođâ feerimijn máhđulâš komission, vai prosesist ličij maggaargin luhostume máhđulâšvuotâ. Proosees luhostum váátâ kuittâg meiddei staatâst já válduaalmugist rehelâš táátu čielgâdid já tubdâstid sämmilijd kyeskee tábâhtum puástuvuođâid. Suomâ staatâ kalga oovtâst válduaalmugâin leđe kiärgus tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio lágán psykkisávt já ekonomlâvt luis prosesân. Komissio ij koolgâ asättid keppâ vuáđđusijguin.

1 Kulâmij olášuttem já toid uásálistem

1.1 Sovâdâttâmproosees tuávááš

Suomâ haldâttâs lii 19.10.2017 almottâm algâttid sâmmilij aášijd kyeskee sovâdâttâmproosees valmâštállâm. Haldâttâs lii savâstállâm ääšist sämitiggijn. Aalgâ prosesân lii puáttám sämitiggeest.

Staatâräädi kanslia já riehtiministeriö ohtsâšpargoost Suomâ sämitiggijn láá karttiimin maht sovâdâttâmproosees (komissio) kolgâččij pieijâđ tooimân já maggaar jieš prosesist västideijee jiešráđálâš komissio pargo já čuákánpieijâm kolgâččij leđe. Sâmmilij kuullâm ääši pirrá lii lamaš iähtu proosees ovdánmân.

Staatâräädi kanslia, riehtiministeriö já sämitige stivrâ soppii 18.4.2018 sovâdâttâmproosees ovdánmist sâmmilij kulâmân ääšist.

1.2 Kulâmij äigitavlu

Kulâmeh olášuttojii 2.5.2018 – 27.6.2018 kooskâst. Kulâmijd uárnejii laavâst sämitiggeest 4 §:st seettum sâmmilij päikkikuávlust sehe päikkikuávlvlu ulguubeln kaavpugijn, moin tuáimih sâmiseervih. Kulâmijn valdii huámmášumán meiddei riehtiministeriö sâmmilâšaašijn kuullâm uásipeelijd.

Kuullâmsajeh lijiii oornigist Njuárgám, Ucjuhâ, Kârigâšnjargâ, Čevetjävri, Lismá, Njellim, Avveel, Aanaar, Avveel, Avveel, Avveel, Anŋel, Lemmee, Kuttoor, Vuáčču, Ruávinjargâ, Oulu, Tampere, Jyväskylä, Heelsig, Aanaar, Päärtih, Piälduvyemi, Palojärvi, Hetta, Hetta, Kârisavvoon já Kilbisjävri.

Tilálâšvuodái lasseen ääšist lái máhđulâš celkkiđ šleđgâpostáin 29.6.2018 räi.

1.3 Kulâmij čuosâttâhjuávku

Tilálâšvuodâi eidusâš čuosâttâhjuávkkun lijji kuullâđ algâalmug sämmilijđ sii jieijâš ääši ooleest. Kulâmáid uásálistii suullân 300 olmožid.

Kulâmeh lijji almolâš já ávus tilálâšvuodâh. Ohtâ tilálâšvuotâ piištij 2 – 3 tiijme.

1.4 Tilálâšvuodâi häämi já tai pirrâ tiedettem

Kulâmeh uárnejuvvojii maangâ ucceeb tilálâšvuottân, vâi nuuvt maangâs ko máhđulâš anaččii ääši tehálâžžân olssis. Maangâ tilálâšvuodâ ornimáin háputtallui meiddei kuávlulâš juksâm já tom, ete šiälmá celkkiđ ääšist ličij nuuvt vyeligâš ko máhđulâš.

Tilálâšvuodâi keevâtlâš ornim máhđulistem várás toimii ohtsâšpargoost sämiservijguin, eres servijguin já páihâlâš ulmuiguin. Ohtsâšpargeeh meiddei västidii jieijâš kuávlulâš tilálâšvuodâi pirrâ tiedetmist jieijâš táátu miel. Tilálâšvuodâi pirrâ tiedetmân uásálistii meiddei Yle Säämi já sämitigge almostitmáin peividuvvee kuullâmäigitaavlu jieijâš nettisijđoin. Kuullâmäigitavlu almostittui meiddei staatâräädi kanslia päikkisijđost.

Kulmâlov almottum tilálâšvuodâst olášuvvii loopâst kyehtloovooce. Kulâmijn love lijji eivi sämikielân, love kyehtikielâg (säämi já suomâ) já oovce lijji eivi suomâkielâgeh.

1.5 Tilálâšvuodâin eromâšávt kiedâvuššum koččâmušah

Tilálâšvuodâin savâstellii tuotâvuotâ- já sovâdâttâmprosesijn almolávt já reflektistii proosees ulmemiäldásâšvuodâ Suomâ algâalmug sämmiláid maailmist jo olášum prosesijguin. Nubben olesvuottân suogârdellii komission asâttuvvee mandaat ađai tom, maid komissio kolgâččij čielgâdiđ já tutkáđ. Tilálâšvuodâin savâstellii almolâšvuodâst oovdân puáttám mandaatteemast asodâhfeerimeh já nuuvt kielâ ko kulttuur monâtem toi keežild, já ton heivim mandaatin máhđulâš komission. Lasseen tilálâšvuodâin savâstellii tast, maggaar ulmuid puávtáččii lyettiđ máhđulâš komissio jođettempargoin nuuvt kočodum komissaarin, já maht komissaarijđ kolgâččij valjiđ taan paargon.

Tiläläšvuodâin kojâdum vâldukoččâmušah:

1. Maggaar jurduid máhđulâš tuotâvuotâ- já sovâdtâmkomissio paa-
jeed, lii-uv prosesân tárbu?
2. Maid máhđulávt asâttuvvee komissio kolgâččij tutkáđ já čielgâdiđ
ađai komissio mandaat? Asodâhškovlâfeerimeh já nuuvt kielâ ko kult-
tuur-uv monâtem asodâhškovlâfeerimij tiet?
3. Koččâmuš komissaarijn – maggaar ulmuid uásálisteeh riemâččii
muštâliđ vâddâsumos feerimijdis ađai maggaar kriterijd kolgâččij asâ-
tiđ valjiittettee komissaaráid? Já maht sii kolgâččij valjid?

2 Sovâdâttâmprosesist, mandaatist já komissio pirrâ celkkum

2.1 Sovâdâttâmproosees

Algâaalmug sämmilij kulâmijn pajanij uáinusân eromášávt tot, ete sämmiliih láá Suomâst oppâm, sij láá válduaalmug lattiimáin máttááttum válduaalmug hyeneeb, vyeleeb almugin válduaalmug sämmiláid čuosâttâm pilkkedem já sämmilij háárán lattim keežild. Sij láá oppâm, ete sii tiäđuh já tááiđuh iä juuvsâ siämmáá tääsi válduaalmug tiäđuiguin já tááiđuiguin.

Taat jurdâččemvyehi algâaalmug sämmilij hyeneebvuodâst já vyeleebárvusâšvuodâst lii kolvum sämmiláid aainâs-uv Suomâ jiečânâsvuodâ ääigi aalgâ räajjist. Jo tain jurdâččemvuovvijn ohtuu sáttá leđe korrâ sämmilijd lädijduttee vaiguttâs, ko sämmiliih piäijojeh tegu párnáá sajadâhân, válduaalmug aitârdemnáál; syemmiliih tiettih já mättih, mij ep uážu ettâđ maiden. Algâaalmug sämmiliih halijdeh leđe, já láá, sämmiliih. Sij láá čivlááh jieijâs madduin, kielâin já kulttuurist, ige sist lah haalu suddâluđ válduaalmugân.

“Maailm korâsmuvá ubâ paje já kalga väldiđ puátteevuodâ huámášumán, váldá nuuvt ennuv seerâid taistâliđ sämmilij peeleeest, ij lah suotâs sijnân, kiäh taistâleh sämmilij peeleeest. Enni-uv ain eedâi muin, ete ele tun lah tegu sämmilâš, já tun koolgah vuálániđ, tun koolgah vuálániđ, tun lah vyeleeb. Ij must lah kävni, ko mun lam sämmilâš.”

Algâaalmug sämmilij kulâmijn puohtii oovdân, ete Suomâ prosesist kolgáččij huámášiđ tom, ete sämmiliih láá ohtâ aalmug neelji staatâ raajij siste. Sij aneh luándulâžžân tom, ete staatah, moin almugijkoskâsâš tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissioinstitiution vuáđuduvvee proseseh láá siämmáá ääigi joođoost tai valmâštállâmnáál, tuáimih meiddei ohtsâšpargoost. Suomâst valmâštállâmnáál sovâdâttâmproosees västideijee proosees ulmemiäldásâšvuodâ totkeh eidu tääl Ruotâst. Ruotâ lii pieijâm joton munevalmâštállâm sämmilij tuotâvuotâ- já

sovâdättâmkomissio aasâtmân ive 2015. Taažâst stuorrâtigge lii asâttâm sâmmilijđ já kveenijđ kyeskee tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio kesimáánust 2018 suullân ive pištâm valmâštâlmij maŋa. Taažâ tuotâvuotâ já sovâdättâmkomissio toimâpaje pištâ ive 2022 räi.

Suomâst algâaalmug sâmmiliih aneh eromâš tehálâžžân, ete máhđulâš asâttuvvee komissio toimâččij staatâraajij rasta. Sâmmiliih halijdeh tain naaliŋ nuuvt nanodiđ jieijâs aalmug oohâtkuullâm staatâraajij rasta ko estiđ tom, ete ovtâskâs sâmmilâš ferttee valjiđ, kote staatâ prosesân sun kalga kuullâđ.

Almugijkoskâsâš tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissioinstituutio aneh pyerrin äššin. Suomâst valmâštâllâmnaál proosees algâaalmug sâmmiliih aneh nuuvt äigidem, staatâ epičielgâ motiiv ko ulmemiäldâsâšvuodâs tááhust eromâšâvt iäpâdâs vuälâsâžžân.

“Muu mielâst lii stuorrâ koččâmuš, sâmitiggelaahâ já veik Jieŋâmeerâ ryevidrađe, ij ovdil tom pyevti meridiđ masten tágarist. Ko tot muštâl staatâ haalust. Tästhân lii ennuv kiddâ luáttâmušâst ete lii-uv tot, täälhân mist ij lah tot ennuv. Uáinám, ete Jieŋâmeerâ rađe lii stuorrâ dilemma, maht Sipilä lii sivnedâm taam proosees já siämmâst Jieŋâmeerâ rađe-uv, mii lii váhá mottoomnáál taan proosees ulme, ete mij finnip tiäđu tast ete kolonisaatio ij jotkâšuu. Nuuvt et lii aaiâs jollâ, ete mij halijdep Jieŋâmeerâ rađe tii enâmiŋ čoodâ já tastoo mahtnii viggeh maka sovâdâttâđ. Jiem tieđe mij lii stuárráamus aasâ, lii-uv tot, ete staatâ sovâdât tääl. Já puátteevuodâst ain, jis miinii mana sâmmilij hááran puástud, te pyehtih ettâđ ete “Mijhân lep sooppâm já áánum addâgâs.” Jiem tieđe, lii-uv täst miinii eres skenaaroid.”

“Oro ete mij kolgâp tuhhiittiđ taam tile mii tääl lii. Já adeliđ addâgâs puoh, maid staatâ lii mii vuástá porgâm. Návt mun lam iberdâm. Ep mij vaadâ, ete puoh kalga finniđ maassâd mii lii valdum meddâl, mut mii párnáid já párnáipárnáid kalga visásmittiđ vuoigâdvoodâid puátteevuodâst, ton oovdân mij porgâp.”

2.1.1 Proosees máhđulâš hiäđuh

Tilälâšvuodâin almonij, ete tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio asâttem aneh jiešalnees kyedittittee juurdân. Algâaalmug sâmmilij mielâst ličij tehálâš čielgâdiđ, mii sâmmilij historjá Suomâst lii lamaš já mii sâmmilij tile Suomâst lii tääl.

Aašij almosân pyehtim kiäččoo leđe ävkkín nuuvt sâmmiláid olssis ko meiddei váldualmugân. Algâaalmug sâmmiliih finniččii komissio pargo peht tiäđu jieijâs historjâst Suomâ staatâst. Sij feerejeh, ete sii jieijâs tiätu historjâstis lii vááijuvlâš nuuvt rájikiddimij tiet ko aalmug vyeledum sajaduv tiet koskâvuodâst váldualmugân. Tiätuvääni jieijâs aalmug historjâst lii vuálgus meiddei tast, ete sâmmilij pirrâ iä sâmmiliih jiejah tâi kihheen ereskin lah oppâm Suomâ škoovlâin maiden. Sâmmilij pirrâ ij oopâ škoovlâst maiden onnáá peeivigin. Tárbu

sämmilij historjáčälimân lii stýeres. Máldualmugân proosees tovâtem hiätu ličij tot, ete olmâ tiäđu lasanem peht meiddei válduaalmug paloh, munekááduh já negativlâš jurdáččemvyehi puávtáččii kiäppániđ.

Sovâdâttâmprosesist ij vuorduuh puoh čuolmâid čuávdee loppâpuáđus. Tast puávtáččij leđe iše sovâdâttâm tuoijumist sämmilij já válduaalmug kooskân, sämmilij jieštoobdon nuuvt ovtâskâs ulmuu ko siärvus tääsist já ovtâskâs sämmiláid, ko sij peessih siillâđ jieijâs vädis-uv feerimijd iivij já iheluvvij josijdum maŋa. Tiäđu lasanem ubâ uccáá puáhtá loopâst leđe stuorrâ ävkkín.

Algâaalmug sämmiliih iä moonnâm noomâst haalijd sovâdâttâmprosesist uhremainâs. Sij halijdeh, ete jis komissio asâttuvvoo, te tot puáhtá almosân meiddei tom positivlii mon sämmiliih láá siäiludâm sämmilâžžân Suomâst staatâst hárjuttum já hárjuttitee assimilaatiost já toos lahtojeijee tedduin já viggâmušâin huolâhännáá. Algâaalmug sämmiliih tuáivuh, ete sovâdâttâmproosees čyevvee ton positivlii, mii sämmilâšvuodâst lii sämmiláid olssis.

Algâaalmug sämmilij mielâst áinoo olmâ nomâttâs prosesân lii tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio. Sijjân lii tehálâš, ete vistig čielgâduvoo tuotâvuotâ ađai tot mii lii tábâhtum nuuvt, ete almosânuáttâm tábâhtuumijd ij kihheen piejá koččâmuš vuálá. Tuotâvuotâ ij lah kuittâg tuše ohtâ sämmilâš tuotâvuotâ, peic tuotâvuotâ lii maangâmuáđusâš, ko jieškote-uv kuávluin já säämi kielâjuávhuin láá puohâin jieijâs historjá já feerimeh, jieijâs tuotâvuotâ. Tuotâvuodâ čielgâdem maŋa pyehtih algâttid oovtâst suogârdállâđ sovâdâttâm ađai tom, maht algâaalmug sämmiliih já nuuvt Suomâ staatâ ko válduaalmug juátkih oovtâst ovdâskulij nuuvt, ete tábâhtum puástuvuodah iä innig tábâhtuuččii tâi jotkuuččii. Tuotâvuodâttáá ij kuittâg lah máhđulâš sovâdâttâđ.

Algâaalmug sämmiliih láá kiärguseh servâđ tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissioprosesân, jis Suomâ staatâ čáittá ete tot rehelávt haalijd čielgâdid tom, maid sämmiliih Suomâst láá feerim já ain feerejeh. Staatâ kalga meiddei rehelávt čonâsid toos, ete prosesist čuávu Suomâst konkretlâš ovdánem algâaalmug sämmilij vuoigâdvuodâi olášumán. Algâaalmug sämmilij jiešmeridemvuoigâdvuodâ kalga tubdâstid. Staatâ kalga tubdâstid algâaalmug sämmilij vuoigâdvuodâ leđe. Nuuvt kočodum merhâšumettes addâgâsáánum áiguhánnáá mutted aášiid pyerebin puáhtá tilálâšvuodâin almonâm mielđ kyeđid porgâhännáá.

“Já kalga vvestipeeleest leđe fälskittes aaigâ. Kalehân mij toos lep tääbbin hárjánâm, ete lopedeh love pyerrid já muččâdid. Tast tuše hepâdittep jieččân, ko riemmâp sooppâđ.”

“Pyereh peleh láá tiäđust-uv toh, ete sämmilij tile, historjá já puástuvuodah, maid mij lep feerim, tuáivum ete toh puáđáččii taan prosesist uáinusân já savâstâlmáid, vâi mii jurduuh já feerimeh, já mii vuorduuh kullojeh. Tot váátá tom, ete tot mana syemmilij čoodâ, já

tot vátá tom, ete staatâi uáiváámuuh, president, uáiviminister völdih pele já ettih, ete mij lep toohâm puástud sämmilij vuástá. Mutâ nuuvt kuhháá ko Suomâ president, ij mii jieččân president peic Sauli Niinistö lii juskâ, jem lah kuullâm ete ličij váldám mii aášij peeleeest maggaargin pele, lamaš juskâ, uáiviminister lii lamaš juskâ, eres ministereh tuše karveh. Ihmisoikeusliitto seminaarist ettii “mij tuálvup tiervuođâid haldâttâsân”. Oro, ete sij iä peerust. Jis juurdâš onnáá peeivi, sämmilij juridisâš tile tááhust äšši lii oovtâkiärdán. Mist láá laavâst kyehti pyeri vuáđulahâceehi, mutâ Suomâ staatâ ij olášut toid vyeleeb lahâaasâtmist. Talle ko sämitigge asâttui, lâi pyeri áigumuš já lii vala-uv, mutâ ko ovdâskodde ij haalijd heiviittiä lahâceeheid vyeleeb lahâaasâtmân keevâtlávt, vâi sämmilij vuoigâvuodâh olášuuččii mii jiešhaldâšem miel. Tot lii jiešhaldâšem juurdâ, ete mii jiejah peessâp meridiä, mutâ tääl mij keččâp paaldâst ko syemmilâš virgeulmuuh merideh mii peeleeest. Tot ij lah olmânáál. Vuáđujuurdâ lii oovtâkiärdán: staatâ uáiváámuuh, virgeulmuuh, sij kalgeh pyehitiä ääši tääl oovdân já celkkiä čielgâsávt, maid sij láá porgâm já maht áiguh porgâđ, mudoi jem osko prosesân.”

“Staatâ kolgâččij addiä mane sämmilijn lii vaigâd onnáá peeivi lyettiä staatân. Tot ličij ubâ pargo vuáđu já iähtu, ete staatâ äddee mane sämmilijn lii vaigâd lyettiä staatân.”

“Mij eellip čiarumin já muštâlep, vâi totkeeh peessih ettäđ ete lâi vaigâd, já te áánuh addâgâs, já mihheen ij muttuu. Tot ličij niävráamus, mun lam ton uáivilist, kalga leđe čielgâ áigumuš, mii aavhijd lii mijjân täst.”

“[...] Mij ep pyevti kiedâvuššâđ jieččân historjá kiedâvušhánnáá iäláttâsâid já kielâ. Tot lii mijjân ubâ pakkeet. Jis mist lii tiätu já táidu já liččijm kiärguseh prosesân já ličij pyeri peessâđ aášijn ovdâskulij. Mutâ äddee-uv staatâ maid tot meerhâš, lii-uv staatâ kuittâg kiärgus? Já jis tággáár proosees puátá, ličij tergâd, ete nommâ lii tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio. Ij pyevti leđe tuše, ete tääl mij soovâim já tij adelijd addâgâs já puoh lii oornigist. Kale tot ferttee leđe taggaar, ete jis tot puátá, te talle mij ferttip ruggâđ pajas aášijd, moin tuotâvuotâ paijaan viehârâš oovdân. Ađai tot lii vaarâ pággu leđe miel tot tuotâvuotâ. Smietâm meiddei tom, ete Suomâ staatâ tile lii vaarâ hastâleijee. Ko Taažâsthân tot lii laavâst lamaš, tom ij pyevti kieldiä, Ruotâst lii lamaš veikâ maggaar, pajeuilmuid láá viggâm suojâliä “lapp skall vara lapp” mutâ toh kiäh iä lam “olmâ” sämmiliih ađai pajeuilmuuh, sii láá viggâm toohâđ ruátálâžžân. Suomâst lii tot, ete ko laavâst ij lah luuhâm tot lädijduttem, te sij pyehtih tom kieldiä. Äddee-uv staatâ, ete tot lii lamaš nuuvt käävvil tot lädijduttem. Tot eidu lii lamaš nuuvt pehtil.”

2.1.2 Proosees vuástá oovdânpuohtum epiluáttámušâst já paloin

Veikâ algâaalmug sâmmiliih jurdâččeh positivlâvt almugijkoskâsâš tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissioinstituoitio pirrâ, kulâmijn oovdânpuohtii maangâid paloid já aštuid Suomâst vuávâmnáál proosees vuástá.

Kulâmijn almonâm miel sâmmiliih iä lyeti Suomâ staatân já sist lii noonâ epiluáttámuš staatâ vuávâmijid algâaalmug sâmmilij várás. Tilálâšvuodâid uásálisteeh halijdeh tiettiđ, mondiet Suomâ staatâ lii ubâ algâttâm proosees valmâštállâm. Halijdeh meiddei tiettiđ, jis Suomâ staatâ lii jo meridâm proosees loppâpuáttus. Tilálâšvuodâin almonâm miel uásálisteeh iä iberdâm, mii lii staatâ vuávâmnáál sovâdâttâmproosees ulme já kuus prosesáin viggeh.

Algâaalmug sâmmiliih feerejeh, ete Suomâst sâmmilijn láá tuálvum puoh. Vuoigâdvoudâh enâmân já čáácán, luándun já luándu ávhástâlmân sâmmilâš ärbivuovij miel. Sâmmilâš puásuituálust ij lah maggaargin syeji. Sâmmilâš tyejiärbivyehi lii puohâi ávhástállâmnáál. Säämi aalmug láá kiäldám ubâ leđegin já sâmmilij identiteet lii tolvum.

Vuáđulaavâ 17.3 § miel sâmmilijn algâaalmugin lii vuoigâdvoutâ paijeentoollâđ já ovdediđ kielâs já kulttuuris. Taat vuoigâdvoutâ ij olášuu ige vuáđulaavâ siättusist lah maggaargin merhâšume keevâtlâš tiileest, mast válduaalmug meerrid sâmmilij jiešmeridemvuoigâdvoudâ váimusân-uv kullee aašijn. Suomâst algâaalmug sâmmilijn ij lah vuoigâdvoutâ jieš meridiđ tast, kii kulá almugân já kiäh láá ton jesâneh. Puoh lasseen, ko sâmmilâš riámá taistâliđ vuoigâdvoudâidis peeleeest teikâ ubâ liäkká njäälmis, válduaalmug vollit vajemielâlâvt säämi aalmug vuástá já kojâd, mondiet sâmmiliih ain pahaduveh jyehi ääšist. Sâmmilij feerim miel puoh, mii lii sii já sijnân tehálâš, lii Suomâst rievvejum sist. Tuše algâaalmug sâmmilij tobdoit ij Suomâst pyevti kihheen tuálvuđ.

Algâaalmug sâmmiliih pieijih koččâmuš vuálá staatâ motiiv prosesân. Epideh, ete motiiv lii tot, ete Suomâ staatâ viggá algâaalmug sâmmilijid kyeskee proosees olášutmáin nanodiđ almugijkoskâsâš peggimis olmoošvuoigâdvoudâi já algâaalmugvuoigâdvoudâi kunnijâttien, veikâ siämmást staatâ hiäjud sâmmilij vuoigâdvoudâid ovdebist. Staatâ tuotâ, fälskittes táátun olášuttiđ proosees algâaalmug sâmmilij pyerrin iä osko. Tilálâšvuodâin suogârdâllui, láá-uv syemmilâš politikkáreh háputtâlmin prosesáin olssis peggim. Nube tááhust smiettui meiddei tot, mii ovdâmerkkân táálâš haldâttâsâst lii monâttiđ tast, ete historjâst tábâhtum ääših totkojeh.

“Munjn poodij vuosmužžân mielân, ete mane tääl? Ete lii-uv nuuvt, ete ko mist lii puoh tolvum, te tuálvuh vala taam. Ete ko puoh tuálvoo, ko mij lep tuálvum puoh, te ko talle kuullâp tii, te tot lii tast? Mii jurduid täst lii tyehin? Mii täst lii ulmen? Ko mij eellip nuuvt korrâ aagijid tääl, tegu ličij lădijduttem äigi, ete ij kihheen eres lah pyeri ko syemmilâš, te

mane tääl? Kenski, ete OA lii tutâvâš, mutâ maid taat puáhtá mijiân? Tääl ko mij lep tääl kuullâm, te oroseh tobbeen. Taat lii taggaar vuosmuš juurdâ, mutâ jiem tieđe vala ete kolgâččij-uv tággáár algâttiđ.”

Algâaalmug sämmilij epiluáttámuš staatân almonij kulâmijn meiddei talle, ko suogârdellii mondiet sämitigge já staatâ kevttih ereslágán noomâ. Sämitigge kiävttä prosesist almugjokoskâsávt táválumosávt kevttum noomâ tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio. Staatâ kevttim sovâdâttâmprosees annoo lohtuđ rijdočuávdimân já rijdoid. Imâstellii tom, mast lii šoddâm rijdo já maid kolgâččij čuávidiđ. Lasseen epidii, ete staatâ ulmen lii páguttid sämmilij adeliđ staatân addâgâs ton sämmiláid tovattem puástuvuođâid nuuvt, ete staatâ ij jieš čonnâs sämmilij páguttum addâgâsadelem maŋa moossân.

Sovâdâttâmprosees paleh staatâ peeleeest leđe uáivildum loopâst aabâs iärásij ko algâaalmug sämmilij ävkkín já nomâlâsân sämmilij vuástá.

Algâaalmug sämmiliih čaittii kulâmijn epiluáttámuš meiddei sämitige háárán. Sämitige staatân toohâm alguu sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio kale kunnijáttoo já kijttejuvoo. Sämitige motiiv kuáttá lii kuittâg epiluáttámuš já epiosko tiileest, mast Suomâst láá monâmin maangâ sämmilij kyeskee lahâasâtemprosees já eres algâaalmug sämmilij kyeskee, sämikielâ já kulttuur äštee hahhuuh já vuávameh. Algâaalmug sämmilij epiluáttámuš sämitige háárán almoon suogârdâlmist ton pirrâ, láá-uv sämitige jesâneh alguinis tuođâi oovdedmin sämmilâš algâaalmug aašijd kollektivlávt vâi háputtâlmin persovnlâš kunnee já peggim. Sämitige aneh toimâđ uáli passivlávt jieijâs aalmug kuáttá. Tot ij väaldi huámášumán, tâi tuubdâ puoh sämmilij päikkikuávlun eromâšvuodâid tâi ulguubeln päikkikuávlun ässee sämmilij táárbuid tâi tile. Sämitigge kiäččoo meiddei staatâ vyeledempolitik olášuttee orgaanin. Lasseen sämitige legitimitet ovdâstiđ algâaalmug sämmilij smietâttit tiileest, mast sämitigge lädiluvá ubâ paje ton valjâluvâttâlmân tuhhiittum, algâaalmug sämmilij aalmugis jesânin tubdâhännáá ulmui vievâst.

“Mudoj mij kale väzzilep, jis sij kyeđih mii vuoigâdvuodâid já kielâ tain, ete finnejeh nomâidis historján, tom ij uážu porgâđ. Tot lii tot ohtâ äšši.”

“Puáhtá-uv taam mutteđ, ete ličij tuše tiäđulâšvuotâkomissio, vâjaldittep sovâdâttâm. Ko mun tuubdâm taan mii kuávlun puárásijd, te kale tot lii puáris ulmuid tegu majemuš luávkkám, ete sij muštâleh tääbbin mottoom virgeulmuid tom mon táválávt muštâleh psykiatráid, jeđe sij pieijih tom tuš mappi ö:n. Tast lii miinii siävŋusijd já tot suátá muu vuoigâdvuodâ äddejume vuástá.”

“Mun halijdâm, ete staatâ jođetteijeeh kalgeh sárnuđ jiejah, ige tuš vuolgâttiđ tuu teehein. President, uáiviminister, haldâttâs, sij kalgeh čielgâsávt muštâliđ, maid áiguh. Ovdil tom jiem lyeti ollágin, mun lam porgâm nuuvt kuhháá sämpolitikist. 1960-lovvoost muštâm,

ko riemmim politikân, mij čokkânijm já čokkáim konferensijn. Mij lep porgâm kuhháá, maid mij lep uáinám, mij lep uáinám tom ovdánem. Suomâ staatâ lii ubâ paje halijdâm assimilistiđ sämmilijd eepidhánnáá. Jis kiäččá soti- já eennâmkoddelaaavâid, váldu-ulme lii tot, ete sämitigge kačča tobbeen meddâl, ete sämitiggeest ij lah ko muáddi ive, neelji-vittâ ive lii vala merhâšume. Mun lam kiärgus juskâđ já ettâđ ete taan riijkâst ij kannat leđe sämmiláš.”

Kulâmijn aggân proosees vuástá oovdânpuohtii epiluáttámuš lasseen palo tast, ete oppeet algâaalmug sämmilij já sämmilij aasijid totkeh täähidhánnáá tom, ete mihheen šadda puárániđ. Sämmilijd kenigitteh väldiđ uási komissio toimáid informantin já siillâđ rašemus feerimijdis komission, máhđulávt nuuvt ete sij šaddeh killáđ traumaidis uđđâsist.

Algâaalmug sämmiláid proosees lii staatâ já sämmilij koskâsâš proosees. Suomâst sämmilij feerim puástuvuođah láá tilálâšvuodâin almonâm mielđ vuálgus staatâ toomâin tai toimâhánnáá kyeđđimijn. Palloon lii kuittâg, ete staatân proosees ulme lii vuáijuđ tavekuávlu ulmui, sämmilij já válduaalmug koskâsâš koskâvuodáid já toi čuávdimân válduaalmug pyerrin.

“Staatâ vissásávt noomât komission 2000-lovo uđđâ jurduu miäldásâš ulmuid, ete sämmiliih iä lah algâaalmug. Niävráamus ličij, ete komissio puáđus lii bling – Suomâst lii uđđâ algâaalmug. Tuot puáđus palda já ferttee jurdâččid, lii-uv taan komission ubâ tárbu. Toh láá nuuvt čeepeh pillediđ, puoh maid mii várás lii vuávájum.”

“Niävráamus ličij, ete mij sämmiliih já tuot já tuot suhâpuolvâ, mij lep váldám olmâ laapi aalmug saje já kivsedâm sii já tááláš sämipárnááh ášâskuttojeh näliolgooštminist.”

2.1.3 Sämitiggelaavâ nubásmittmist já sämmilii miäruštâlmist proosees ooleest

Kulâmijguin siämmáá ääigi ovdáneijee sämitiggelaavâ nubásmittempargo siävuttui tilálâšvuodâi uásálistei mielâin siskáldâs tááhust sämmilij sovâdâttâmprosesân. Sovâdâttâmproosees já sämitiggelaavâ nubásmittempargo sierânâsvuotâ ij lah čielgâm táváláš ulmuid.

Kulâmij uásivâldeeh savâstellii ennuv sämmilášmiäruštâlmist já sämitiggelaavâ nubásmittmist. Algâaalmug sämmilij oovtčielgiitláš uáinu sovâdâttâmproosees vuástá lii sämitiggelaavâ 3 §:st seettum sämmilášmiäruštállâm. Jis sämitiggelaavâ nubásmittemprouses mielđ sämmiliih iä finnii jiešmeridemvuoigâdvuođâ ton háárán, kii almugân kulá, ij sovâdâttâmproosees lah máhđuláš. Sämitige ovdâsteijeevášvuotâ algâaalmug sämmilij koskâstis valjim orgaanin lii jo pieijum koččâmuš vuálá alemus haldâttâhrievti toohâm miärádâsâiguin väldiđ valjâluvâttâlmân sämmilâžžân ulmuid, kiäin

ij lah algâalmug juávkkutuhhiitem. Jis sämitiggelaavâ nubásmitem ij pyereed sämmilij jiešmeridemvuoigâdvođâ, tâi jis tot joba hiäjud tom ovdebist, ij sämmilijn lah luáttámuš toos, ete staatâst ličij fälskittes áigumuš asättiđ sovâdâttâmpoosees sämmilij pyerrin. Algâalmug sämmiliih šalligâšeh tom, ete staatâ uáiváamuin já syemmilâš merideijein lii vaigâd aiccâđ, kiäh láá sämmiliih já kiäid kalga kuullâđ sämmilijd kyeskee aášij ooleest.

“[...] Maid sárnuh, já ubâ paje selvâneh toin eennâmkiirijn já jieggâkiirijn já räjjipevdikiirijn, ete toh lijjii uđâsâsseeh eidu toh, kiäh láá peessâm AHR miärádâssáin valjâluvâttâlmân. Toos ij lah maggaargin vuáđus, ete sij liččii sämmiliih. Já ain tot lii tot maid tääl lii kuullâm, ete tot ličij kompromis mast lii saahâ, ete váldáččii tom lappalâšmiäruštállâm meddâl, mutâ pieijih sirdumäáigi, ete čuávuvâš vaaljah vala puáris lavváin, já 2020 puáđáččij tot uudâs, mut ton puudâhân taah láá jo peessâm siisâ. Muu mielâst tot lii talle jo moonnâm nuuvt kuhás, ete kolgâččij smiettâđ, ete vuálgám-uv meddâl sämitige valjâluvâttâlmist. Tot lii, ete jis tom kalga jieijâs čolmijguin keččâđ tom, ete jieijâs aalmug piäijoo meddâl, tot lii murâšlâš. Tot ij lah vissâ koggoon maailmist tábâhtum, nk. čuovviittum staatâin, moin láá puoh máhđulâšvuodah ton aamnâslâš pyereestpiergiimân. Suomâ lii ohtâ maailm riggâsumos staatâin já Taažâ já Ruotâ, ij toin ličij mihheen eedijđ orniđ sämmilij aášijđ, mutâ toh iä tuš haalijđ. Halijdeh ain suddâdiđ. Váhâ oro ete Ruotâ sämitigge lii áinoo mii piäjä váhá vuástá. Oro, ete Suomâ sämitigge lii monâmin toho kulij. Tot lii ahevis proosees, já talle tuođâi, jis návt mana, jiem tieđe maid mij porgâp tuotâvuotâkomissioin. [...]”

Sämmilâšmiäruštállâm já sämitiggelaavâ nubásmitempargo smietâttittii meiddei sii, kiäin ij lah algâalmug sämmilij juávkkutuhhiitem kuullâđ säämi almugân. Siämmáá náál miäruštállâm muttem kielâvuáđuslâžžân ij tuhhiittuu. Algâalmug sämmilij tuhhihännáá ulmui kulâmij mielđ sämmilij sovâdâttâmpoosees lii äšitem, jis tot ij kuuskâ meiddei Suomâ olmâ algâalmug. Olmâ algâalmugáin uáivildeh taan ohtâvuodâst sii, kiäh láá kuhemus ääigi aassâm Suomâ staatâ raajij siskiibeln, mutâ kiäh iä lah tuhhiittum sämitige valjâluvâttâlmân. Komissio aasâtmân ađai proosees eidusâš aalgâtmân iähtun piäijoo tot, ete vistig kalga čielgâdiđ, mii aalmug uási lii algâalmug Suomâst já kiäh ulmuuh kuleh taan algâalmugân.

“Kale taat tuotâvuotâkomissio tarbâšuvvoo, mutâ jiem osko ete toin lain maht sämitigge tom uáivild. Mun lijjim Anarist, ko tollii tom vuossâmmu tuotâvuotâkomissiotilâlâšvuodâ, mast lijjii taah eres maailm tuotâvuotâkomissio ulmuuh, kiäh lijjii kuávluin kost ulmuid kuddii já sordii. Mutâ talle pevdipiällást lijjii tai olgoennâmlij lasseen kulmâ sâminieidâ, nuorah. Ko sii sahâvuáru poođij tast, te sist juáhâš čäruui, konnjâleh čoolmijn, sii vyerbi, maht sii vuástá lii tohhum. Te mun tast herkittim, ete lam-uv mun puáttám puástu sajan, ete lam-uv mun puáttám teatterân. Mutâ tastoo algim imâštállâđ, ko sij sarnuu sâmikielâ, já tobbeen sâmikielâ tulkkâ tulkkui suomâs, já čäruui še. Tot tulkkâ še čäruui. Kale lâi uáli teatrallâš ohjelnummeer.”

“Vistig kalga leđe oovtmielâlâšvuotâ tast, kiäh láá algâalmug. Ko taat kuáská algâalmug, manen Suomâst kočodeh sämmilijđ. Mut jis keččâp, et sämmiliih láá tuše toh, kiäh láá registerist, finnim jienâvuoigâdvođđâ, tot lii tegu taggaar riehtimorhe, ton olmâ algâalmug vuástá, kiäh láá meccisämmiliih ađai meccilappaliih. Já ko sämitige jienâvuoigâdvođđâ finnee kustoo máttááttâlmáin kielâ já háárjutmáin mahtnii kulttuur. Ij taarbâš leđe geenijdis peeleeest sämmilâš tâi syemmilâš, puáhtá leđe mii peri. Muu mielâst ij kannat ubâ algâttid, jis ep lah oovtmielâliih tast kiäh láá algâalmug. Ij uážu raijđ sâmikuávlun já stuorrâkaavpugáid, city-sämmilij kooskân. Ete olmâ algâalmugeh ääsih toovlâš lappikyláin Kuáccám räi. Toi ulmui kooskâst.”

2.2 Mandaat

Kulâmijn jieškote-uv kuávlun tollum tilâlâšvuodâin já majeláá taan raportist oovdânpuohtum sierânâs jiešvuodâin lii máhđulâš čuággid komissio mandaat nuuvt, ete tot luávdá puoh kuávluid já toi eromâšvuodâid sehe kuáská puoh sämmilijđ algâalmugin. Algâalmug sämmiliih tuáivuh, ete komission adeluvvee mandaat ij räijejuuččii, peic sämmiláid adeluuččij tuodâlâš máhđulâšvuotâ muštâlid puoh Suomâst feerejum kollektivlâš puástuvuođâid nuuvt, ete täid puástuvuođâ feerimijđ ij innig kihheen piejâ koččâmuš vuálá.

Kulâmijn savâstellii meiddei eromâšávt sämmilij asodâhfeerimijn já nuuvt kielâ ko kulttuur-uv monâtem tai feerimij keežild. Taat teema komissio mandaatin lii lamaš almolâšvuodâst. Kulâmijn almonâm mielđ taat teema annoo ohtuunis liijkás käržin máhđulâš komissio čielgâdemnáál.

2.2.1 Teemah komissio mandaatin

2.2.1.1 Vuoigâdvođâst eennâmkevttimân, vuoigâdvootâ enâmân já čáácán

Algâalmug sämmilij oovdân pajedem mandaatiävtuttâsâin ienááš uási lahtoo eennâmkevttimân mahtnii. Eereeb iärrás sämmilij ärbivuáválâš iäláttâsâi, kuálástem, pivdem já puásuituálu tile lii Suomâst ovdánâm nuuvt, ete toi háarjuttem lii masa máhđuttem. Ärbivuáválâš iäláttâsâid iä tuubdâst, ege toi siäiludem tuárju. Suomâst tuárjuh ovdâmerkkân puásuituáloin kištottellee eennâmkevttimhaamijđ já tuurism. Ärbivuáválâš kyelipivdemvuovijđ luáptih lahâaasâtmáin, mii ij tuubdâst ij sämmilâš ige páihálâš tavekuávlun ässee, peic piájá sii pivdemvuoigâdvođâi tááhust siämmâš sajadâhân luámustellee turistáin.

Vuoigâdvođâi käržidem já kioldim tuššâdeh algâalmug sämmilij eellim vuáđu, ko ovdâmerkkân ärbivuáválâš kulttuurháarjuttem häämih šaddeh máhđutteemmin. Komissio tuáivuh čielgâdid säämi siärvusij eennâmkevttim jotkuuvâšvuodâid já toid čuáccám já čyeccee nubâstusâid ovdâmerkkân ärbivuáválâš sijdâoornig keččâmkuávlust.

Algâalmug sämmilij já sii juávkkutuhhiitemttáá leijee ulmui ohtásáš mandaatiävtuttâs lii čielgâdiđ nomâlsân eennâmkevttimân já čassijd lahtojeijee vuoigâdвуođâid. Iärrun enâmij já čaasij oleest algâalmug sämmiliih kevttih noomâ navdâšem- já haldâšemvuoigâdвуotâ, ko vist algâalmug juávkkutuhhiitemttáá leijee ulmuuh tiädutteh nomâlsân omâstemvuoigâdвуođâ ton priivaatomâstem uáivildeijee merhâšumeest.

“Tehálumos koččâmuš lii eennâm. Jis almugist ij lah eennâm, tot páácá aalman, tot maht Sämieennâm lii jođettum, lii tulkkojum kyevti náál. Mij tulkkup, ete sämikuávlv lii sämikuávlv, mutâ syemmiliih tulkkojeh nuuvt, ete sämikuávlv lii kuávlv, mast láá čuággáh, ete táágu já tuogu ääsih sämmiliih. Tulkkuumist lii stuorrâ iäru, tot vaaigutt lahâasâtmân. Ovdâmerkkân meccihaldâtâslaahâ, tasthân vuáđđun lii tot, ete puoh, oles kuávlv lii staatâ eennâm, mut tobbeen láá mottoom soojijn sämmilijn aassâmsajeh. Já taggaar tulkum lii puurrâm vuáđu oles säämi almugist. Säämi aalmug lii eliministum. Jyehi náál.”

2.2.1.2 Lahâasâtem

Puoh kulâmijn oovdân puáttám teemah láá mottoomnáál čonnum syemmilâš lahâasâtmân. Mandaatin lii iävtuttum čielgâdiđ, maht lahâasâtem lii Suomâ jiečânâsvuođâ ääigi hamâšum tagarin, ete tot lii käržidâm algâalmug sämmilij vuoigâdвуođâid já kääřžid toid ain. Lahâasâtem ij lasseen lah váldám huámášumán algâalmug sämmilij feerimij miel sii aamnâslâš tâi amnâsttes vuoigâdвуođâid já aalmug eromâšvuođâid. Lahâasâtem ij onnáá peeivigin väaldi algâalmug sämmilij vuoigâdвуođâid huámášumán.

Suomâ vuáđulaavâ 17.3 §:st seettum sämmilij vuoigâdвуotâ algâalmugin paijeentoolâđ já ovdediđ kielâs já kulttuuris lii algâalmug sämmilij miel pááccám merhâšumettáá. Lasseen säämi kielâlaavâ kenigâsvuođah vuoigâdвуođâst kevttiđ sämikielâ virgeomâháiguin iä olášuu keevâtlávt. Lahâasâtmist meiddei sihoh ubâ paje sämikulttuur torvon seettum hiäjudemkiäldusijd. Eereeb iärrâs eennâmkevttimân já kyelipiivdon lahtojeijee lahâasâtem uđâsmitmijn sämmilij vuoigâdвуođâid algâalmugin hárjuttiđ kulttuuris miäldásáš ärbivuovijid iä väaldi ollágin huámášumán. Algâalmug sämmilij hárjuttem puásuituálust ij lah maggaargin lahâsyeji.

Algâalmug sämmilij kulâmijn muštâlem miel Suomâ staatâ ij čuávu almugijkoskâsáš sopâmušâid, moid tot lii čonnâsâm já moh kenigitteh staatâ koskâvuođâst sämmiláid algâalmugin.

“Ohtii mottoom juuriistjuávku poodij Strasbourgist kolliđ. Mij čielgijm, maggaar šiev laavah mist láá. Vuáđulahâceehih já staatâ já eres virgeomâhááh kalgeh ráđádâllâđ miiguin. Eurooplâš juristeh ettii “Tist lii šiev laahâ, maht veto-vuoigâdвуotâ heiviittuvvoo?” Ettim, et taggaar mist ij lah. Tot nohá taas. Ettii, ijhân taat lah tastoo

mihheen, tij leppeđ tuše tiätujehheeh. Suomâ staatâ lii hirmâd tárkká varjâlâm tom, ete mij ep finni meridemvääldi moossân. Mii fillejeh, mij lep tegu párnááh, movtáin čäällip ciälkkámušâid, mutâ staatâ já eres virgeomâhááh iä peerust toin.”

“Staatâ jaskood já ubâ paje čavgee lahâasâtem. Meccihaldâttâslaahâ, kuálástem-miäcâstem. Puásuituálulaahâ lii tollum tagarin. Tom ij kulloo pyevti lekkâđ ko tot lii Mooses laahâ. Suijâ lii tot, ete jis tom älgih sruuváđ, puátá vuoigâdvuotâ poccust. Lii-uv poccust vuoigâdvuotâ kuáttumân. Vuástálistee haalijd sirded poccuu káárdán, navittân masa.”

2.2.1.3 Algâaalmug sämmilij historjá Suomâst

Algâaalmug sämmilij halijdeh máhđulâš komissio čielgâdiđ, mii lii sämmilij historjá Suomâst. Historjá čielgâdmist kalga kuittâg huamásiđ sämmilij historjá meiddei Taažâst, Ruotâst já Ruošâst, ko sämmilij láá staatâ rajijguin piedgejum ohtâ aalmug. Algâaalmug sämmilij feerejeh, ete sij iä ennuv tieđe jieijâs historjást, ege eres staatâin ässee sämmilij historjást. Historjá tubdâm lii tehâlâš identiteet tááhust.

Sämikielân iä lah čallum sämmilij historjákirjeh. Škoovlâin ij meiddei máttáattu mihheen algâaalmug sämmilij. Sämmilij iä jiejahkin veltihánnáá tuubdâ, maid sij láá monâttâm lädijduttemtoomâi tiet.

Algâaalmug sämmilij mielâst sii historjáčälímist ličij ävkki meiddei válduvmugân, kiäi tiäđuh sämmilij pirrâ láá ain jo-uv vánáseh tâi vuáđuduveh puástu tiäđoid, oskomuššâid já stereotypiaid. Tiäđu lasanem puáhtá kepidiđ válduvmug paloid já vaje sämmilij kuáttá.

“Mii historjá lii nuuvt- valdum meddâl, ete ko mij moonnâp museon, tobbeen láá pähtisárguseh, mut tobbeen iä eedâ ete toh liččii sämmilii. Mutâ tastoo vist syemmilij lii arkeologia já eteh et toh láá syemmilij, mutâ sämmilij láá siäivum teehi tegu cissááh. Ij lah maggaargin, tot historjá lii škovliittâs já tiettuu tääsist tolvum mist.”

2.2.1.4 Eellim iävtuh tavveen

Sämmilij halijdeh komissio čielgâdiđ, mondiet máhđulâšvuodah asâmân já jieijâs eeleetmân sämmilij päikkikuávlust láá hiäjunâm iheluvij mielđ ivveest nuubán já hiäjuneh ain. Palvâlusah tuálvojev meddâl já škovliittâs tâi pargo tiet ferttee vyelgiđ kuhás. Maangâs halijdiččii maccâđ päikkikuávlustis tavas, mutâ pargomáhđulâšvuodah láá uccáá já luánduäláttâsâiguin piergim ij lah tuodânálâsâš, jis luánduäláttâsâst ij lah lamaš jo ubâ elimis. Eellimáhđulâšvuodâi karžum vaaigutt negativlávtt njuolgist algâaalmug sämmilij máhđulâšvuotân paijeentoollâđ já ovdediđ kielâs já kulttuuris eereeb iärrás kielâ

kiävhuditmáin já toovvâtmáin vaigâdвуодâid kulttuur miäldásâš ärbivuovij sirdemân puáttee puolváid.

Nube tááhust algâalmug sämmilij kulttuur miäldásâš ärbivuovijid eelliđ luándust já luándoin láá toh-uv forgâ máhđuttemeh. Lahâasâtem muttoo ubâ paje nuuvt, ete sämmilâš kulttuurân kullee ärbivuovij härjuttem, tegu kuálástem já pivdo, lädijduttojeh pággoin. Algâalmug sämmilij já sämikulttuur sierânâsvuotâ syemmilâšvuodâst já syemmilâš kulttuurist ij tubdâstuu.

Tavveen staatâi räjjitesvuotâ spejâlistuvá ulmui vuáhán eelliđ já feeriđ jieijâs pirrâs. Räjjitesvuotân kulá meiddei nube staatâst porgâm, ášástállâm sehe hylkki- já ustevkoskâvuodâh. Taat räjjitesvuotâ lii sämmiláid luándulâš äšši, mii áávhut meiddei tavveen eellim. Suomâ staatâ ij feerejuu tubdâđ, teikâ tubdâstiđ, taamgin sämmiláid luándulâš vuáruvaiguttâs. Suomâ staatâ feerejuvoo stengiđ Suomâ paasâ kyeddee algâalmug sämmilij Suomâ staatâ raajij siskiibel.

“Jiävtâš lii meid historjá, ep mij pyevti keččâđ tuše čyede ive tuáhá. Tot lii tuš niävránâm, muu vuoigâdвуодâi tuolmâm. Jiem tieđe maailmist mii lii lamaš loppâpuáđus, ete ko kirkko, staatâ ánuččij addâgâs. Ij tast lah kävni, mun halijdâm staatâst toid vuoigâdвуодâid moh mist láá lamaš Sämiénâmist, ete jis toos ep viigâ, te aaiabâs tuše taam pargo lii porgâđ. Tot lii nuuvt, ete jis mij sämmiliih ep pyevti tääbbin eelliđ, sämikielâ já kulttuur jäämih. Tot lii vaarâ jiävttáá já onnáá peeivi politik, kuuloold koddeđ kulttuur.”

“[...] Mutâ kale tom eedâm, ete tääl mij eellip Suomâ sämmilij historjást niävráamus máhđulâš ääigi. Ij talle ko koolgâi varriđ räjjikiddimij tiet, asoduvah, ij talle lamaš taggaar aasâ ko tääl, mii keččâl muttiđ ubâ siärvádâhráhtus já máhđulâšvuodâ siäilud almugin. Staatâ lii nuuvt pehtilávt lädijduttám puoh máhđulijid. [...]”

2.2.1.5 Eres teemah

Kulâmijn pajedum fáádáh máhđulâš mandaatin:

Sämmilâš päikkinoomah; sämmilâš nommâärbivyehi; sämikielâi tile; kieldâi já eennâmkuudij ohtâsâš kielâstrategiah; räjjiottee vuoigâdвуодâh; sämmilâš uásálistem soodijid; media rooli sämmilij vuástásâš vajesaaVIN; media máhđulâšvuodâh vaiguttiđ äššijid positivilávt; kirho/ kirhoi vaiguttâs sämmiláid já sämikulttuurân; nuorttâlâšlaavâ siskáldâs já merhâšume; nuorttâsämmilij Suomâ staatân monâtem suhâkuávluh já toi tubdâstem; anarâšâi historjá ollásávt; sämmilij pirrâ levâttum puástu tiätu; sämmilij áárvuh; sämmilâš áárvuh; säämi vuoingâlâšvuotâ; Suomâ škovlâlájádâs; syemmilâš ollâškoovlâi ovdâsvástádâs ovdediđ sämmilij vuoigâdвуодâid já čuovviittiđ ulmuud sämmilij pirrâ; vajesaaVAH; argâpeeivi raasism

já olgoštem; sämmiláš riehtilájádâs čahhim meddâl; algâalmug jiešmeridemvuoigâdвуотâ; teermâ algâalmug čielgim puástuibárdâsâi vuoigim várás; identiteet; maht sämmiliih miäruštâleh sämmilâšvuođâ; sämmilâš toimâraijiittâslâš ulmuuh já sii sajadâh já vuoigâdвuođah; kuás já maht enâmeh Tave-Suomâst láá sirdâšum staatân; maht válduaalmug instituutioh láá puáttám Sämienâmân; sämmilâšjuávhui koskâsâš koskâvuođah; sämmilij koskâvuođâ anneem nuuvt kočodum sämmilâš maassâdvärreijeidis já sämmilâš päikkikuávu ulguubeln ässee sämmiláid; sämmilij eellim já säämi siärvádâh sämmilij čolmijguin 100 ive keččin.

“Sämmilâžžân ličij nuuvt ennuv pargo, mutâ äigi ij lah mii peln. Ij lah masten ävkki, veikkâ rasa já vuástálist já ovdeed, toos piäjä naavcâid, mutâ kuásson tast ij lah mihheen aavhijd. Motomin ličij nuuvt älkkee, ete ij tarbâšičij taistâliđ. Ete kiinii iberdičij, ko eeđah, ete “ele kârvudât fake-mááccuháin” te kiinii oskoččij. Mutâ ko ij tastkin innig vaje sárnuđ, tast-uv lii sarnum 10 ihheed ige tot ovdán kuussân.”

“[...] Maht mij puávtáččijm tuárjuđ nubbe nube, vâi toh kiäh ääsih tääbbin finniiččii tast vala tiennâs, mutâ toh kiäh láá varrim uážuččii jotteeđ tääbbin. Tegu tot ohtâ nissoon eeđâi, mii hiäđuid lii leđe sämmilâš, te tothân tuše lii sämmilâš. Jis šoodah sämmilâžžân, te tun lah. Ij tom pyevti valjiđ, sämmilâžžân šadda. Tot lii ain miel, veikkâ mij asáččijm kost.”

“Syemmilâš ij ubâ tieđe, ete sämmiliih láá lamaš, saksaliihhân poldii Sämieennâm. Tast álgá historjá, aalmugovdâsteijeji räi muštâleh tuotâvuođâ, toh láá enâmânvärreijejeeh puáttám eres enâmijn, iä toh lah sämmiliih peic “mamuh”, ete láá tuše muáddi anarâš, já sii suárdojeh. Tot lii tot mii neetist lohá. Já aalmugovdâsteijeetääsist čäählih tágarijd. Suomâ staatâ pargee, puáhtá-uv tot rähtiđ luáttámuš sämmiláid monnân ääšist.”

2.2.2 Asodâhfeerimeh já nuuvt kielâ ko kulttuur monâtem tai feerimij keežild

Kulâmijn savâstellii detaljilávt asodâhfeerimijn. Tilâlâšvuođâin ulmen lâi suogârdâllâđ asodâhškovlâteema paajeeld já tubdâstállâđ tom máhđulâš komissio mandaatin. Tast huolâhánáá asodâhškovlâaaigijd, tâi škovlâaaigijd ubâlohán, muštáččii uáli tärhis-uv muštâlusâiguin.

Kulâmijn almonâm miel masa jyehi uásivâldest lii miinii muštâliđ asodâhškovlâaaigij pirrâ. Meiddei sist, kiäh iä lah jiejah aassâm škovlâaaigjdis asoduvâin, lii mottoomlágán feerim tain jo-uv vanhijjdis tâi áhuidis já äijihijdis peht. Meiddei škovlâääigih ubâlohán pajedeh tobdoid. Syemmilâš škovlâlájádâs kiäččoo jiešalnees assimilisten.

Asodâhškoovlâ jottáám ulmui maajeeldpuáttei mielâkuuvijn asodâhškoovlâ lii lamaš ohtâ merhâšitteemus, jis ij puoh merhâšitteemus suijâ kielâ moonâtmân. Asodâhškoovlâ jieš jottáám ulmuuh iä noomât asodâhškoovlâ suijân kielâ moonâtmân, veikâ sâmi kieliä sárnum asoduvâin ličij lam kiieldum. Kielâ monâttäm feerejuvoo eenâb-uv kielâ čahhimin meddâl vâldikieliä oovdâst tiileest, mast monnii suujâ tiet asodâhškoovlâin kevttum kielâ lii lamaš suomâkieliä.

Toh, kiäh láá monâttâm kielâs asodâhškoovlâfeerimij tiet, feerejeh ääši mangáin jieškote-uv vuovvijn já ohtâgâslávt. Motomeh láá asodâhškoovlâaigij oppâm, ete sâmmilâšvuotâ já sâmi kieliä láá árvuttemeh, já tondiet sij láá hilgom sâmi kieliä ege lah kuássin innig váldám tom maassâd. Nubehkis láá lamaš kivsedum, já tondiet sâmi kieliä lii pááccám máttáthánnáá jieijâs maajeeldpuátteid, veikâ olmooš jieš tom ain mátáččij-uv. Jieijâs párnáid láá halijdám varjâliđ kivsedemnáál šoddâmist. Motomijn sâmi kieliä lii pááccám jo škoovlân monâdijn, ko pääihist vanhimeh láá tuše suomâstškuáttám párnáidiskuin, vâi sist ličij škoovlâst älkkeb piergiittállâđ. Suujah vanhimij valjimân iä lah čielgejum, ko tot, mii lii tábâhtum, lii tábâhtum uáli luándulávt, ege kielâs monâttâm ulmuuh ane jieijâs monâttâm taam vanhimijdis valjim miel sâmmilâš identiteetis, veikâ kielâtaidu ličij monâttum.

Asodâhškoovlâfeerimij negativlášvuotâ koskâvuodâst kielâ moonâtmân almoon ienááš Aanaar já Ucjuvâ kieliäin asodâhškoovlâ jottáám kooskâst. Eromâšávt Avelist asoduvâst aassâm já škoovlâ jottáám ulmui feerimijn asodâhškoovlâäigi muštojuvoo sevŋâdin já Avveel uáli sâmmilij vuástásâš päikkikodden. Asodâhškoovlâst já -aigijn láá almolávt kulâmijn almonâm meiddei positivláš feerimeh já muštoh.

Veikâ asodâhškoovlâfeerimij negativláš vaiguttâsah tobdojeh ain toi sâmmilij já sii maajeeldpuáttei kooskâst, kiäh juttii škoovlâ sâmmilij päikkikuávu nuorttiioosijn, ij asodâhškoovlâst lah lamaš ovdâmerkkân Kietâruottâs sâmmilij muštâlem miel ollágin negativláš vaiguttâs sii sâmi kieliä kevttimân. Sâmmilij stuorrâ meeri asoduvâst, párnái koskâsâš hylkkikoskâvuodah, pajeulmui siärvusláš eellimvyehe sehe aassâm stuárráámmu uási ivveest tuoddârist já meecist jieijâs siärvusáin láá kulâmijn almonâm suujah toos, mondiet asodâhškoovlâäigij iä lah vaiguttâm negativlávt sâmi kieliä tilán Kietâruottâsist. Almolávt puáhtá ettâđ, ete sâmi kieliän já kulttuurân já toi máhđulâš moonâtmân láá vaiguttâm maangah suujah kuávu já kielâjuávu miel, ij tuše asodâhškoovlâäigi.

Tilálâšvuodâin almonij, ete asodâhškoovlâfeerimij kulá meiddei ráhisvuodâttesuodâ feerim. Uccâ škovlâpárnááh láá pááccám vanhimijdis ráhisvuodâ vááijuv ko sij karttii iärániđ perruinis uáli kuhes aigijd kuhes maadhiij tuáhá. Pááikán láá peessâm táválávt kuohtii ivveest, juovláid já keesi paijeel. Asoduvâin páárnáš ij lah finnim suu tarbâšem vanhim kieresvuodâ ige feerim, ete sun lii ráhistum. Tot lii vaiguttâm asodâhškoovlâ feerim ulmui kooskâst nuuvt, ete sij pyehtih tubdâđ jieijâs naavcâid ráhistiđ jieijâs párnáid, kyeimi tâi eres

aldaulmuid vááijuvlâžžân. Asodâhškovlâfeerimeh láá tovâttâm ovtâskâs ulmuid meiddei feerimij kiedâvušhánnáá pääccim tiet alkoholism já mielâtiervâsvuotâčuolmâid.

Ubâlohán sämmilijn lii ennuv tiätu nubijdis asodâhfeerimijn já asodâhškoovlâi iäruin já siämmáálágánvuodâin, pyeri já hyenes feerimijn já muštoin. Päihistis meddâl karttâm feerim jo uccâ pärnážin kuhes määđhi tuáhá já kuhes aigijd lii kollektivlâš feerim. Asodâhškovlâaigij oleest maangâs meiddei almottii, ete sij iä haalijd monnân tábâhtusâst sárnuđ toin aagijn innig kiässán. Tilálâšvuodâin sarnuu meiddei váhá asodâhškoovlâin feerejum viehâvääldi já seksual illáástem. Párnáiguin illáástâm olmožin muštâččeh nomâlâsân asodâhškoovlâin porgâm ulmuid.

Asodâhškoovlâid iberdeh meiddei keevâtlâš pággun, ko škoovlâ koolgâi jotteeđ já škoovlah lijii kukken. Nube tááhust lii puohtum oovdân, ete asodâhškovlâfeerimeh láá máhđulávť juáhám säämi aalmug Suomâst kyevti uásán – sijjân, kiäh láá meridâm ete iä vuállán ege luovâ sämmilâšvuodâstis, já sijjân, kiäh iä lah nahcim luis feerimijdis maŋa tuárruđ luoppâm ja luovâttem vuástá, peic láá jorgettâm jieijâs aalmug vuástá.

Asodâhškovlâfeerimij siillâm aneh tehálâžžân. Tot lii kuittâg tuše ohtâ äšši maangâ iärrás algâaalmug sämmilij mielâst tehálub sämmilij puástuvuodâ feerim juávhust. Asodâhškovlâaigijd láá lasseen jo tutkâm já dokumentistám. Asoduvâid, tãi monnân ovtâskâs ääši tarkkuustâldijn kalga meiddei huámášiđ, ete algâaalmug sämmiliih iä pyevti sierrid nubijnis kielâ já kulttuur. Puoh lahtoo oohtân.

Algâaalmug sämmilij kulâmijn almonâm mielđ škovlâääigih já škovlâjotteem feerejuvoo ubâlohán asodâhškoovlâ niävráb lâdijdutten já lâdijduttem feerimin aagij čoodâ.

Asodâhškovlâaigijd, toi suujâid já čuávumušâid, aneh oovtâmielâlávť liijkâs käržin komission adeluvvee mandaatin.

“Suomâ kalga tähidiđ sämmiláid máhđulâšvuodâ eelliđ jieijâs kuávluin sämmilâžžân. Nanodiđ sämmilij sajaduv, tom iä lah porgâm. Mii kuávlui laigoo ubâ paje pitážin já vuábdoo kävppikálvun meddâl. Staatâ kolgâččij hoittáđ toid vuáđuaašijđ, ij tuše asodâhaaigijđ. Tobbeen lâi nuuvť pyeri ko hyeni-uv, mutâ ij tot lah mihheen čuávdusijđ.”

“Puáhtá ettâđ, ete moos tast lii kävni tutkáđ asodâhaaigijđ. Jis nuuvť mana, ete jis nuuvť mana, jiem osko ete sämmiliih riemmih mielđ. Jiem mun toos riemâččij, mii kaavnijđ tast lii sämmiláid.”

“Mun šoodâm nievris mielân, ko asodâhaaigij pirrâ sárnuh. Porgemáánu majemuš peeivi vuolgijm já juovlâid pááikán, já keessiv päähist. Jiem haalijđ ubâ sárnuđ tast. Mun

halijdâm aabâs ollásávt vájaldittiđ tom. Jis fáddá lii asodâhäigi, jiem äälgi muštâliđ, toh lijjii nuuvt ilgâdis feerimeh, ete uázžuh orroođ.”

“Ij tot lah innig asodâhäigi. Maid tain innig tivo.”

“Toh láá uccâ áššáh, mutâ loopâst ko toh láá ennuv te toh láá stuárráh, ko ain váldoo pittááš meddâl, toos čuáccá meiddei sâmikielâ rievvim, tot lii meiddei kuuloold tábáhtum. Tot lii identiteet ráhtimân tergâd. Jis tom lah monâttâm, puávtáh monâttiđ jieštobdo olmoosvuogâdnuođâ. Toh láá nuuvt kienâlis ääših, main kolgâččij peessâđ sárnuđ. Tegu škovláasoduvah, tohhân tohhii tom, ete monâttih ohtânuođâ jieijâd ulmuiguin, jieh oppâm aášijđ, jis vuolgih škovláid, tun lah majeláá kolgâm väldiđ maassâd tom, jis tot lii lamaš máhđuláš. Tagareh moh väivideh ulmuid, tot lii taggaar mii vaaigut vala eenâb ko asoduvah. Tot mana mii ärbivuovvijđ, filosofian já árvoid, ton táásán.”

“Škovlá lii kuávdášláš, maht tot lii máttááttâm sâmmilijđ tâi kuáđđám máttáthánnáá. Tobbeen tot vuálgá škoovlâin, maggaar vuáđu mij finnip, maid mij oppâp historjástân, kielâstân, tot lii institutionalláš olgoštem mii vala-uv tábáhtuvá.”

2.3 Komissio

Tilálâšvuođâin smiettui máhđuláš komissio čuákánpieijâm. Maggaar ulmuid ličij luáttámuš komissio jođettempargoost, nuuvt kočodum komissaarin? Moin naalijn komissio já nomâlásán ton komissaarijđ kolgâččij valjiđ, vâi sii paargon ličij luáttámuš?

2.3.1 Komissaareh

Algâaalmug sâmmilij adalem absoluutláš iähtu valjimnáál komissaarijđ lii tot, ete sij kalgeh iberdiđ sâmmilijđ. Tain uáivilduvvoo, ete komissaareh kalgeh tiettiđ sâmmilij já sâmikulttuur sehe sâmmilij kuávluláš já historjáláš iäru pirrâ. Taat lii teháláš, amas algâaalmug sâmmiliih karttâđ oppeet nuuvt kočodum máttááteejee sajadâhân čielgiđ mondiet sij muštâleh maid muštâleh ovdil ko ubâ peessih muštâliđ jieš ääši pirrâ. Algâaalmug sâmmiliih halijdeh muštâliđ ašijdis pirrâ ulmuid, kiäh iberdeh mondiet sâmmiliih toi pirrâ muštâleh já maid sij muštâlusâidiskuin uáivildeh.

Komissaarijn vadâttettee, luáttámuš pyevtitteejee jiešvuođah láá tilálâšvuođâin muštâlem mielđ vuogâlâšvuotâ, pelettesvuotâ, täsipiälâsâšvuotâ, sidhesvuotâ, stäđisvuotâ, jiečânâšvuotâ, vijđesuáinulâšvuotâ, pyereh kuldâlem- já kuullâmnavaah sehe empatianaavcah. Teháláš jiešvuottân annoo tot, ete komissaarin väljejuvvee ulmust lii

alnestis tuođâlâš haalu já ibárdâs sunjin adelum pargoost. Komissaareh iä uážu siämmást ovdediđ jieijâs aašiid já sii kalga kenigittiđ kyeddiđ ovdâsvástádâs sii porgâm pargoost.

Tehálâžžân annoo meiddei tot, ete komissaarijn lii valjimnâál mandaatist äššitubdâmuš. Komissaareh kalgeh leđe vijđáht jieškote-uv syergi äššitobdeeh. Äššitobdei máttu kalga leđe čonâsist komissio mandaatân. Äššitubdâmuššáin sämmiliih iä uáivild oppâáárvu tai škovliittâs, já uáinuh aabâs pyereest meiddei nuuvt kočodum táválâš tai säämi iäláttâs hárjutteijee ulmuu máhđulâš komissaarin.

Algâaalmug sämmiliih halijdeh komissaarin etnisâš sämmilâš ulmuid. Etnisâš sämmilâš komissaarin uáivildeh sämmilii Suomâst, Taažâst, Ruotâst tai Ruošâst. Nube staatâst ässee sämmilâš puáhtá uáinid Suomâ tile objektivlubboht, nube tááhust historjá tai veikâ lahâasâtem tubdâhánnáávuotâ sáttá šoddâđ čuolmân.

Jyehi kielâjuávkku haalijd jieijâskielâlâš ulmuu jo-uv komissaarin tai komissio nuuvt kočodum keevâtlâš pargo pargee olmožin. Feerejuvoo, ete jieijâs kielân lii älkkeemus já torvolumos muštâliđ jieijâs vaigâdis-uv feerimijn. Nanosávt lii almonâm meiddei tot, ete kuávlulâš ovdâsteijeevâšvuotâ lii eromâš tehâlâš, veikâ sämmiliih kulâččii siämmâš kielâjuávkun-uv. Kuávlulâš iäruh láá sämmilij miel nuuvt stuárráh, ete paajeeld sämmilij aašij pirrâ tiettee, tai joba siämmâá sâmi kiela sárnoo sämmilii, tiätu já tubdâmuš sáttih leđe uálináál rajiášum kuávlulávt. Kuávlulâšvuotâ kalga väldiđ huámášumán, vai puoh sämmiliih láá ovtviárdásâš sajaduvâst komissio hááran.

Tilâlâšvuotâin iävtuttii meiddei, ete aainâs-uv ohtâ komissaarijn puávtáččij puáttid algâaalmug sämmilij ulguubeln. Tággáar komissaar puávtáččij leđe ovdâmerkkân nube algâaalmug ovdâsteijee, kote ličij tuođálávt objektivlâš Suomâ tááhust. Jo olášuttum tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissioin tuoivuu meiddei máhđulâš ovdâsteijee komission, mon pargo ton máhđulâš asâtem maŋa lii aabâs uudâs já áinookiárdásâš Suomâst. Komissio onnii tarbâšid sii äššitubdâmuš, kiáh láá jo ovdil toimâm komissaarin.

Algâaalmug sämmiliih iä uáini iästuid etnisâš syemmilii toimâđ komissaarin. Áinoo iästu lii etnisâš syemmilii toimâmân uáivikomissaarin komissio joođeetmist. Meiddei staatâ ovdâsteijee komission uásálistem vuástá já peeleeest oovdânpuohtii aagâid. Staatâ ovdâsteijee kiäččoo kenigittiđ staatâ komissio iävtuttem loppâpuátusân eresnáál ko komissio, mast ij lah miel staatâ ovdâsteijee. Staatâ ovdâsteijee vuástá sárnu noonâ epiluáttámuš staatâ hááran. Staatâ ovdâsteijee komissiost kiäččoo stivriđ komissio pargo staatâ muuneeld meridem kuávlun.

Ahe- já suhâpelijuávu ferttee väldiđ huámášumán komissaarij valjiimist. Tilâlâšvuotâin oovdânpuohtum miel lii eromâš tergâd, ete komissaarij juávhust láá sehe nuorâbeh já

puárásub ulmuuh. Puárásub säämi suhâpuolvâ tobdá, ete sijnân lii älkkeb lyettiđ já sárnuđ jieijâs suhâpuolvân kullee ulmuiguin ohtásâš eellimfeerimvuáđu tiet.

Tilálâšvuodâin luvâttellii meiddei tagarijd komissaariävtukkâsâid kiäh lijiii njuolgist máhđuttemeh. Komissio komissaarin iä haalijd politikkárijd ege aktiavlávt mediast, sosial mediast tâi eresnáál almolávt uáivilijdis almottâm ulmuid huolâhánnáá sii etnisâš tuáváást. Suomâ Sämitiggeest iä haalijd ovdâsteijee komissaarin. Meiddei totkeeh pieijih sii epidid, ko sämmilij feerimijn totkein lii masa ain miinii jieijâs agenda pargostis. Komissaarin iä haalijd meiddei almolâšvuodâst tobdos ulmuid tâi nuuvt kočodum stuorrâ noomâid, ko nommâ ij täähid ulmuu tuotâ já fálskittes jieijâs haalu tevidiđ adelum virge. Komissaarin iä haalijd meiddei väldiaalmug ovdâsteijee ulmuid, kiäh láá taan räi puáhtám jieijâs oovdân sovâdâttâmpoosees oleest mottoom roolist.

“Taggaar olmooš, kote tiätá, máttá, pyeri váimu. Tuodâi pyeri váimu já ibárdâs. Kalehân tiäđuid já tááiduid sáttá, tegu ohtâ professor eedâi, taid puáhtá kii peri skappuđ. Mutâ kalga leđe meiddei vijsesvuotâ. Mun oskom, ete vijsesvuotâ uáiniđ, iberdiđ, ko nubbe muštâl, mane sun muštâl nuuvt. Ij tot, ete tot muštâl návt, mutâ nahciđ uáiniđ, ete mane, maid tot tuotâvuodâst muštâl já mane tobdá návt. Puoh vijsásumos ulmuid valjiiččim toos. Jiem kuittâg huolâ sämmilâš tâi syemmilâš politikkárijd.”

“Tot lii ennuv kiddâ ulmust. Veikâ maht ličij tääbbin mii kuávlust lamaš, ij tot täähid, ete lii vijses já tiätá. Motomeh ulmuuh láá, lijiii kost peri, toh láá seehâ siste ain, iä toh uáni. Kuávlui miel, ličij ohtâ vyehi, ete váldáččij tuáváážin ulmuu kote máttá ja tiätá ton kuávlui tile jo muuneeld, ličij älkkeemus juátkiđ ovdâskulij tienuuvt. Kielah, mist láá kuulmâ sâmikielâ, tot lii ohtâ, mii toovvât tom, ete kalga leđe tavesâmikielâlâš, anarâškielâlâš já nuorttâlâškielâlâš.”

“Tot, ete ko kihheen ij tieđe maiden, lii tušâštittee čielgiđ. Mon kielâ tij sárnuvetted, sâmikielâ. “Tot lii-uv láppojeijee kulttuuräri” Jis aalgâ räajist kalga älgid muštâliđ toid aašijd, maid mun lam feerim pärnivuođâ räajist. Ij tot lah kale älkkee. Tot váátá ulmust uáli ennuv taggaar sensitivlâšvuodâ. Ete lii miinii mast toppiđ kiddâ, ete toid kalga iberdiđ.”

“Puávtáččij leđe pyeri, ete liččii meiddei iäráseh ko syemmiliih já sämmiliih. Peic liččii aabâs ulguupiälásiih. Kiäin ij lah maggaargin tobdofeerim taan ääši pirrâ. Tiäđust-uv taggaar ulmuu, kiäst ij lah tobdofeerim lii vaigâd kavnáđ, mutâ mun uáinám aštuu meiddei tast, ete lii syemmilâš. Tast lii jieijâs riskâ já aaštâ. Eidu ko smiättá konkreetlávvt, maggaar tot olmooš puávtáččij leđe kiäs mun sárnuččim. Tastpa lii-uv šiev koččâmuš.”

“Mun lam čuávvum taam ovdánem sämitiggeest, sämitiggelaahâ, sämmilâšmiäruštállâm jna. Nuuvt ete siämmáánáál tiäđust-uv, ete kii taam pargo kalga jođettiđ. Lii siämmáá

njuškiđ meddâl, ij jienâstiđ sämitiggeest, ij vyelgiđ tágáráid mielđ. Jis ulme lii finniđ mielđ taggaar ulmuđ, ete “puoh lii pyereest, mij lep sooppâm” veikkâ sämiääših iä ovdán kuussân ovdâskoddeest, ko toh láá tájuškuáttám sämmilášmiäruštálmijn. Láá tagareh äššitobdeeh kiäh siävvutteh aašijd, tobbeen sämitiggeest láá taggaar pieđgejejee vyeimih mielđ. Jis komissiost láá meiddei mielđ tagareh vyeimih, te tot lii eivi jyevdivâš, tot lii staatâ kolonialism jotkâ. Jiem luátáččij toos, mutâ uázžuhân tast njuškiđ meddâl jis oro, ete tast ij puáđi mihheen. Já ennuvhân lii kiddâ tast kuás tot álgá já kest lii poolitláš vâldi. Lii-uv tot tot mii stuorrâ piäládâh, jis mij finnip tom meddâl. Kuávdášpiäládâh. Toh poreh puoh enâmus sämmilij vuoigâdvuođâid Laapi läänist-uv, kuávdášpiäláduv ovdâsteijeeh láá niävráamuuh. Šaali mut tot lii nuuvt.”

“Ij-uv tot lah siämmáá, kii tobbeen lii, ko mij tiettip ete loppâpuáđus lii tot, ete staatâ finnee sudopestim.”

2.3.2 Komissaarij valjim

Komissaarij valjim onnui oles proosees valmâštállâm vaigâdumos pargon. Äšši feerejuvoo nuuvt, ete luáttámušttáá komissaaráid proosees luhostum máhđulášvuodah kiäppáneh. Algâaalmug sämmilij halijdeh leđe jieijâs ääšist jieš valjiimin komissaarijđ.

Sämmilij epiluáttámuš staatân já joba sämitiigán spejâlistuvá meiddei jurduin komissio valjimvyevist. Sämmilij iä ane máhđulážžân lyettid komission, mon staatâ já sämitigge oovtâst nomâttiččijn. Taam uáinu ij mute tot, ete nomâtem vuáđustâsâid piejáččii almolážžân, ko sehe staatâ já sämitigge annojeh poolitláš tuáimen, já toi nomâtem algâaalmug sämmilij kyeskee komissio, šadda komissio sämmilij čoolmijn poolitlášžân. Algâaalmug sämmilij iä haalijđ prosesist poolitlii.

Tilálášvuodâin almonâm mielđ halijdeh jiejah peessâđ meridiđ komissaarijn tâi ucemustáá tuhhiittid pargon valjiittettee komissaarijđ, vâi proosees objektiviláš loppâpuátusân ličij ubâlohán luáttámuš. Tilálášvuodâin smiettii jieškote-uvlágán vuovijđ valjiđ komissaarijđ nuuvt, ete luáttámuš nuuvt komissaaráid ko sii peht oles prosesân ličij torvejum.

Jieškote-uv maalijn tävjimuš iävtuttum, váhá nubbe nubbeest spiekâstejee vyevi sáttá oohtânkiesâđ nuuvt, ete sämmilij väljejehe jieijâs ärbivuovvijđ já kuávluláš siärvushammim vuovvijđ (ovdâmerkkân siijdah) vuáđuduvvee siärvusist nuuvt kočodum valduuttum ulmuu, kii nubij valduuttum sämmilijguin čokkân valjiđ komissaarijđ. Valduuttum sämmilij väljejehe komissaarijđ juávhust, mii lii muuneeld čoggum siärvusij já ovtâskâs sämmilij iävtuttâsân.

Komissaarij valjimvyehin iävtuttii meiddei sämmilij hámmejum ucceeb juávhuvu, mon pargon ličij uuccâđ pyeremus iävtukkâsâid komissaarin. Tastmaŋa-uv puoh sämmilij pesáččii máhđulávt vala valjiđ taan uccâjuávhuvu čuággim juávhust pargon nomâttittee komissaarijđ.

Tiläläšvuodâin suogârdellii meiddei ollásávt ávus uuccâm máhđuläšvuodâ já ton puorijd já hyenes peelijd. Ávus uuccâm pyerrin peellin annoo tot, ete tot taha máhđuläžžân puoh halijdeijei ucâlem paargon sehe tot, ete uuccâmkritereh láá puohâi uáinusist. Ávus uuccâm vuástá nomáttuvvoo tot, ete pyeremus máhđuläš occeeh iä veltihánnáá uusâ komissaarin ávus uuccâm peht. Problematläžžân annoo meiddei, kii tâi mii uásipeelijd ávus uuccâm peht puáttám ucâmušâin loopâst väljee komissio komissaarijd.

Komissaarij valjim kalga valjimvyevist huolâhánnáá leđe ávus já čoodâčyevvee. Meiddei lopâlâš komissaarij valjimvuáđustâsah kalgeh leđe almoliih.

Komissaarij lohomeereest lii iävtuttum, ete sij kalgeh jyehi tábâhtusâst leđe eenâb ko kuulmâs. Tiläläšvuodâin iävtuttii komissaarij meerrin 5 – 15 komissaarid. Puoh komissaarijn kalga leđe algâaalmug sämmilij luáttámuš. Luáttámuš lii tehäläš eereeb iärrás tondiet, ete tiläläšvuodâin suogârdállum mielđ taah komissaareh šaddeh jiejah valjiđ jieijâs máhđuläš išedeijeid jieškote-uv komissio pargoid. Komissaarijn lii puohnâsân eromâš stuorrâ ovdâsvástádâs pargoinis komissio joođeetmist já mandaat olášutten.

“Tothân tot lii-uv, ete kii tom väljee já moin naalijn. Tast lii hirmâd stuorrâ merhâšume oles komissio luhostumán. Muu mielâst tohon kolgâččii väldiđ meiddei táválâš ulmuid, amas táválâš ulmuuh päacciđ ulguubel. Ko mist láá ennuv sämmiliih kiäh iä ovdâmerkkân čuávu politik, tuše eellih tom jieijâs aargâ. Mutâ jis staatâ sii noomât, tom tiätá maht kiävá. Tohon puátih taggaar ulmuuh, kiäh láá sämmilij vuástá jo aalgâ rääjist, ige tast lah ävkki. Tâi kenski kiäidnii ävkki, motomáid ij. [...] Stuarráamus hiätu täst puávtáččij leđe táválâš ulmuid kiäh láá killám. Mun jurdâččâm tääl ovtâskâs ulmuid, jiem määtii jurdâččiid oles juávhu. Ulmuuh kiäh láá killám Suomâ staatâ tavoi tiet. Jis sijnân ličij váhá-uv ävkki elimist ovdâskulij, tot sátáččij išediđ oles siärvus. Mii kuávlust lii vala siärvusläšvuotâ, mut maangâ sajeest sämmiliih láá nuvt piäđgui, já ohtâsâš juurdâ ij kavnuu. Jis ovtâskâs olmooš tubdâččij ete suu láá kuullâm já sun lii peessâm muštâliđ tavoin, moh láá suu väividâm. Jis tot ubâ tom ovtâskâs ulmuu išedičij. Stuarráamus palo lii, ete komissioist láá ulmuuh, kiäh iä tuubdâ sämmilâš kulttuur ege ane tom áärvust. Já tot mana syemmilâš vyevi mielđ já ij pyevti oovdân sämmilij uáinu. Talle oles hommá jorgeet mii vuástá.”

3 Detaljilub tilálâšvuodâi tarkkuustállâm sehe eromâš jiešvuodah kuávlui já kielâjuávhui miel

3.1 Ucjauhâ

Ucjuuvâst tollum tilálâšvuodâin tiäduuvvii eromâšávt sämmilij já eres kuávluin puáttee ulmui ohtâlistem eereeb iärrás kuálástem, pivdo já luándust jotteem háarán. Staatâ lii toimâidiskuin tuálvum sämmilijn merhâšittee mere vuoigâdvuodâid hárjuttid kulttuuris miäldásâš kuálástem já luándust eellim. Vuoigâdvuodah kepiduvvojeh ain.

Ucjuuvâst sämmilâš kulttuur hárjuttem vaigâdubbon toohâm tiättoo eereeb iärrás tast, ete sämmilij ärbivuávlâš puáđukuálástem já kulgâdem láá kiäppánâm. Ovdâmerkkân puáđu ráhtim lii áijáás pargo siämmást ko pivdemäigi lii uánidum kyevti, kuulmâ jándurân.

Ucjuuvâst láá maangâ eennâmkevttimvuávám, moh äštih sämmilij ärbivuávlâš vyevi eellid luándust já luándoin. Tágáreh vuávámeh láá ovdâmerkkân šleđgálinjá, pieggâmiloh já kuáivuttuvah.

Meccihaldättâs haaldâš nuuvt miäcâstem, kuálástem ko eennâmkevttim. Ucjulij miel sämmilijn ij lah lamaš máhđulâšvuotâ uástid ovdâmerkkân enâmiid. Eres kuávluin puáttee ulmuin (turisteh) taat máhđulâšvuotâ lii lamaš já lii ain. Stuorrâjuávu aneh kolonialistlâš toimân já puástuvuottân algâaalmug sämmilij vuástá. Staatâ lii toimâidiskuin almolávt-uv käržidâm já ain käržid nuuvt sämmilij ko páihálâš válduaalmug máhđulâšvuodâid eellid tavveen.

Ucjuuvâ kulâmijn algâaalmug sämmilij kielâlâš vuoigâdvuodâid suogârdellii maangâ tááhust. Ucjuvâst sämikielâ sárnojuvoo argâpeeivij, mutâ čäällim já luuhâm jieijâs

eenikielân lii vaigâd tâi joba máhđuttem, ko taid ij lah lamaš máhđuláš oppâđ. Sii, kiäh láá monâttâm eenikielâs, tuáivuh finniđ tom mahtnii maassâd. Tilálâšvuodâin suogârdellii maht miäruštállâđ tuárvi pyeri, pyeri tâi eromâš sâmikielâ tááiđu. Huolâ paajeed meiddei tot, maht sâmikielâ šadda siäilud puáttee suhâpuolváid, jis virgeomâháin ij lah kenigâsvuotâ uásálistiđ kielâ siäilumân? Säämi kielâlaahâ ohtuu ij torvod kielâ siäilum.

Algâaalmug sâmmilij jieijâs ucceeblovo, toimâraijittâslâš ulmui, sâmmilij mielđ “eromâš ulmui”, vuoigâdvuodâi olášume já huámášumân vâldim lii Suomâst vâjâldum. Sâmmiliih láá jieijâs vuovijguin huolâttâm toimâraijittâslâš aldaulmuinis. Onnáá peeivi ulmuuh diagnosistuveh kii maggaar-uv diagnoosáin já tipšom tábáhtuvá suomâkielân, vieres kielân, já sâmmiláid vieres pirrâsijn. Toimâraijittâslâš ulmui kielâlâš vuoigâdvuodâh iä olášuu. Toimâraijittâslâš olmooš kalga jieš leđe kievrá vâi sun puáhtá šoddâđ sâmmilâžžân.

Kielâlâš vuoigâdvuodâid lahtoo meiddei sâmmilij jieijâs historjá tubdâhännáávuotâ; sâmikielân ij lah čallum sâmmilij jieijâs historjá. Jieijâs historjá tubdâhännáávuotâ lahtoo čovgâdávť meiddei Suomâ škovlâlájádâsân, mon máttááttâsvuávámijn ij kenigittuu máttááttiđ sâmmilij pirrâ maiden. Meiddei škoovlâin ij lah máttááttum tâi aingin máttááttuu sâmmilij pirrâ mihheen. Ucjuvvâst láá vuálgám ovdâmerkkân Taažân Kuovdâkiäinun oppâđ jieijâs aalmug kulttuur pirrâ já Oulu ollâopâttâhân oppâđ sâmiaalmug jieijâs historjâst. Institutionallâš olgoštem lii onnáá peeivi realitet, ij historjá. Škovlâlájádâs jieš lädiđut, veikkâ škoovlâin uázžu máttááttiđ sâmikielâ já sâmikielân. Škovlâlájádâs jieš kuittâg feerejuvoo tuše válduaalmug palvâleijen.

Jieijâs historjá tubdâhännáávuotân lahtojeh meiddei staatâi räjjikdimeh, moh láá toohâm algâaalmug sâmmilijđ “rajijguin piedgejum almugin”. Tilálâšvuodâin smietii, moin eres naalijn staatâi räjjih vaigutteh sâmmilij elimân. Staatâi koskâsâš räjjikessimeh láá toohâm sâmmilij vieresin nubijdis, joba huolhijdis. Taan suujâst táálâš sâminuorah iä tiäđušt sâmmilij ohtâsâš historjá já orroom ohtân almugin neelji staatâst. Lii-uv iävtuttum, ete máhđuláš komissio kolgâččij leđe staatâraajijđ rastelditte komissio, ko staatâraajij mielđ olášuttum komissiopargo šodâččij oppeet piedgiđ aalmug. Ucjuvvâst stuorrâ uásist láá hylkkikoskâvuodâh Taažân, ege sij tuáivu, ete oppeet kárttih tilân, mast ferttejeh valjiđ kode staatân kii-uv kulá já kode staatâ komissiopargo kuoskât eidu muu.

Čuodij iivij tassaaš tábáhtum staatâi räjjikessimij, moiguin sâmiaalmug lii piedgejum neelji staatâ kuávloid, kiävttojeh tääl sâmmilij vuástá; sâmmiliih Suomâst láá šoddâm enâmânvarreijeijen Taažâst, Ruotâst já Ruošâst. Räjjijotemij já sâmiaalmug historjá ij tobdojuu tâi tom iä haalijđ tubdâđ. Siämmáá ääigi sâmmilij jieijâs tiäđu iä ane manengin, ige tot tuhii moossân.

Tááláš vajesavah nuuvt mediast ko sosial mediast kyermejehe sämmilij nuuvt psykkisávt ko fyysisávt-uv. Ko stuorrâ mediah almostiteh sämmilij vuástásáš uđđásijd, tot puáhtá meiddei uálguttiđ ovtâskâs ulmuud almostittiđ sosial mediast sämmilij vuástá vajalâš čalluid.

Termâ algâalmug lii váldualmugân vieres. Ko iä tieđe, maid termâ meerhâš, ličij jyehe sajeest ain vuossâmužžân “lekkâđ” teermâ merhâšume. Suomâst sämmiliih láá staatâ korrásávt tuolmâm aalmug.

Ucjuuvâst joteh pargoost Taažâst, mondiet viärruttâsääših, nuuvt kočodum räjjjottee viärruttâs, annojeh rángášeijen já epivuoigâlâžžân. Ovdâmerkkân epivuoigâlâšvuodâst lii Taažâ staatâ peerrâm trygdeavgift, mii västid Suomâ sosialtorvomáávsuid, mutâ maid Suomân viäruidis mäksee räjjjotteehe iä finni luhhuđ pyerrin jieijâs viärruttâsâst, ko avgift jurgâluvoo njuolgist suomâkielân máksun, ij viärrun. Tilâlâšvuodâin almonâm miel tuáivoo, ete miinii tahhoo räjjikuávluin aassâm tohâmân älkkeebin. Ulmuuh halijdeh aassâđ päikkikuávluinis, ege varriđ pággoin ovdâmerkkân máádás.

Kulâmijn smiettii meiddei evakkoaaigij vaiguttâs sämmiláid, almonij, ete Ucjuuvâst láá evakkoaaigij tiet molsom sämmilâš suhânoomâid syemmilâžžân. Evakkoaaigij tiet kielâ lii monâttum já maangâs láá pááccám macâhännáá maassâd tavas. Suátiaaigij tavas pááccám sämmiliih kolgii sajanmávsuttáá njuovvâđ poccuid suátivievâ purrâmuššân. Ovdâmerkkân poccuu merhâšumeest suáđist nuuvt purrâmuššân ko tävirij fievrídeijen ij kuássin mainâšuu kosten. Suomâ hiävuš kale nomâttuvoo sángárin siämmâš ohtâvuodâin. Almolávt-uv sämmilij uásálistem suátán Suomâ peeleeest ij mainâšuu kosten ige muštuu Suomâ jiečânâsvuodâpeeivi.

Kirhoost lii lamaš merhâšittee vaiguttâs sämmilâšvuotân, kielân já kulttuurân. Ucjuuvâst eromâšávt lestadiolâšvuotâ. Juoigâm lii stuorrâ oosijn lappum, ko ulmuuh oppii, ete tot lii hyeni, “tuše juhheeh jyeigih”. Sämmilij jieijâs kulttuur, luándu kunnijâtem, láá oppâm paijeelkeččâđ. Epi-immeellâžžân nomâtteh aášijd, moh láá uási säämi kulttuurist.

3.2 Anaar

Aanaar kieldâ lii sämitiggelaahâ 4 §:st seettum sämmilij päikkikuávlust uási, mast ääsih puoh Suomâ säämi kielâjuávhoid kullee sämmiliih. Anarâšâin, nuorttâlijn já tavesämmilijn láá jieijâs tilâlâšvuodâin pajanâm eromâš jiešvuodah historjá, puástuvuodâi já onnáá peeivi háárán. Puáhtá aiccâđ, ete oovtâ kielâ kuávlui jyehim kuulmâ sierâ sämijuávhui kooskâst puáhtá feeriđ sämmilij koskâsâš koskâvuodâid pilledeijee tahhen. Eromâšávt anarâšâi kooskâst feerejehe šoddâđ olgoštemnáál eennâmkevttim- já navdášemvuoigâdvuodâid lahtoo aášijn nuorttâlij já tavesämmilâš pajelmuu háárán.

3.2.1 Anarâšah

Anarâšâi kulâmijn suogârdellii anarâškielâ já kielâ sajaduv. Anarâškielâ tile annoo raššeen já hávâduvâžžân, mondiet jyehi kielâ sárnoo já máttááttellee lii kielâsiärvusân eromâš tehâlâš.

Anarâškielâ lii masa monâttum jo suhâpuolvâi tassaaš, mutâ taan peeivi kielâ maassâdvâldei meeri stuáru. Maangâin anarâškielâ lii meiddei passivlâvt jo pääihist oppum, veikkâ vanhimeh iä liččii tom sárnumgin párnáidis. Kiäččoo, ete vanhijij valjim leđe sárnuhánnáá anarâškielâ maajeb puolvâidis lii uásild lamaš tiäđulâš valjim. Lii jurdâččum, ete párnááh piergejehe pyerebeht škoovlâst, jis sij láá sárnum tuše suomâkielâ. Nube tááhust kielâ sárnoo anarâšah láá škoovlâst šoddâm kivseduđ, mondiet kielâ sirdehánnáá kyeđđim lii feerejum suojâliđ maajeb puolvâid siämmáá kivsedemnâál šoddâm feerim vuástá.

Anarâšâin lii feerim, ete sii kielâ lii olgoštum sâmi kielâ. Škoovlâin lii lamaš máhđulâš luuhâđ tuše tavesâmi kielâ. Anarâškielâ lii lamaš máhđulâš luuhâđ tuše eenikiellân, mutâ eenikielâlâš anarâšah iä lah ennuv lamaš vala 1990-lovvoost. Tâäl Aanaar škoovlâin lii máhđulâš máttááttállâđ meiddei anarâškielâ já ovdâmerkkân škoovlâi juuhlijn lálvuh meiddei anarâškielân. Anarâškielâ kielâpiervâleh láá tuše Aanaar kieldâst. Eres paaihijn párnáid ferttee pieijâđ tavesâmi kielâlâš kielâpiervâlâid.

Maangah anarâšah láá šoddâm uánoin, ete tavesâmmiliih láá olmâ sâmmiliih. Taat feerim lii maađgâlovivvááš.. Anarist nuorah 1970-lovvoost kiddâ 1990-lovo räi láá oppâm anneeđ tavesâmmilijid olmâ sâmmilâžžân já imâštállâm kaavpijn vuobdum “nunnukka”-spellâkoortâi sâmmilâškuuvijid, moin sij iä tuubdâ jieijâs. Eresnáál ko “uáinimettumis” anarâšah, tavesâmmiliih láá nanosávt puáhtám oovdân já čáittám sâmmilâšvuodâs almolávt. Tavesâmmilij noonâ hylkkisiärvusijid arvâleh nanodiđ siärvuslâšvuodâ já identitet.

Toh anarâšah, kiäh iä lah šoddâm pajetiileest, láá lamaš rašeh lädilumán. Anarâš tâi sâmmilâš identiteet lii lamaš vieres, ko noonâ ohtâvuotâ enâmân lii váilum.

Anarâš perrui elimân lii vaiguttâm ovdâmerkkân 1900-lovo aalgâst vuáđudum Rivdul párnáipáikki. Anarâš vanhijij láá joba iällám táttumin, ete vanhimeh adeliččii párnáidis párnáipááikán. Párnáipääihist sâmi párnááh kuittâg monâttii kielâs já kulttuuris. Espanjataavdân jammii čuođij miel anarâšah 1920-lovo aalgâst. Uárbisin pááccám párnááh karttii párnáipááikán. Suomâkielâlâš párnáipääihist uárbisin pááccám anarâšpárnááh meiddei monâttii anarâškielâ.

Anarâšâi miel sii kielâsiäilum tááhust lii tehâlâš, ete nuuvt kočodum kielâpooliseh iä ennuv lah. Kielâpoolisijn uáivildeh ulmuid, kiäh tarvaneh kielâfeilâid já nuuvt paldeh iärsijid meddâl kielâ oppâmist. Kielâ máttááttellee tâi kielâ maassâd váldám ulmuiguin lättejehe ávus mieláin já tuhhiitteijeht. Anarâškielâ lii juohhum nuorttii- já viestârpele kuávlukielâid. Nuorttiibeln kielâst láá ohtâsâš jiešvuodâh nuorttâlâškieláin, viestârpelngis láá váldám

vaiguttâsâid tavesämikielâst já tot lii nuuvt kočodum tobdosub anarâškielâ. Uđđâ säänih hámmejeih kielâ ain ovdâskulij já uđđâ saanij oppâmân tuáivuh torjuu. Anarâššâid lii tehálâš, ete nuuvt kielâ maassâdväldein ko uđđâ kielâmáttáttellein lii máhđulâšvuotâ já vuoigâdvuotâ anarâškielâ oppâmân aassâmpäähist huolâhánáá.

Anarâšah aneh jieijâs ain lamaš ávuseh väldid syemmilâšvuodâst tom pyere, mon tast kuás-uv lii tarbâšâm piergim várás. Anarâšvuotân muštâlii lohtuđ jo oovdiš aagij meiddei noonâ osko virgeomâháid.

Anarâšâid smietâttiteh sijnân ärbivuáválâš enâmij kevttim- já haldâšem máhđulâšvuodah, moh láá aagij mielđ käržidum já käržiduvvojeih ain. Anarâšâi vuoigâdvuodâid ärbivuáválâš kuálâstemčassijd já pivdoenâmáid láá juáhám nuuvt eres sämmilâšjuávhoid ko Aanaar kieldâst asâhánáá turistáid. Ohtâ informant pááhui kuálâstem pirrá: *“Juvduujuuvâst lii siämmáá náál, ovdil jurdâččij ete tääl lii šiev šonjâ, munba moonâm párnáin kyelipiivdon. Tääl ij pyevti, tot kote lii vuossâmmu puudâst peessâm vuossâmužžân uástiđ luuvijđ. Puávtâččimhân mun jieš-uv keččâliđ peesâm-uvks uástiđ luuvijđ, mun lam siämmáá tiileest ko iäráseh, sveiciliih já puoh.”*

Jienjâmeerâ ryevdirađehahhuu vaiguttâsâid puásituálun smiettii. Jienjâmeerâ rađe feerejuvoo kolonialism jotkân. Aalmugmolsom Anarist kiäččoo staatâ peln puáttee pággun, ko ärbivuáválâš iäláttâsah šaddeh máhđutteemmin. Päikkikuávlun lii loopâst pággu kyeddiđ tondiet, ete eellimmáhđulâšvuodah iä lah, ige päikkikuávlust finniin innig iälámâš.

Jo tábáhtum páguttum aalmugmolsomin annoo 1940-lovvoost álgám Aanaarjäävri tulvâdem vyeimilájdâsâi tárboid. Tulvâdem lii vaiguttâm ulmui eellimtiilijđ já iäláttâsâid nuuvt, ete páihálâš ulmuuh láá karttâm vyelgiđ vai piergejeih, já uđđâ ulmuuh láá puáttám sajan. Tilálâšvuodâin smiettii, láá-uv tulvâdem aalgâtdijn ubâ smiettâm ton vaiguttâsâid páihálâš ulmuud.

Anarâšâi puásituálu ij taistâlmistis kištottellee eennâmkevttimvuovij vuástá finniin ulguupiälâsâš iše. Palgâsij ovtâstus iä ane išediđ sämmilâš puásituálu ollágin, peic nubij keijj.

Anarâšah feerejeih jieijâs leđe sierâárvusâš sajaduvâst nuorttâlij háárán. Nuorttâlâšlaahâ annoo puástuvuottân anarâšâi vuástá. Laavâ stuárráamus puástuvuottân anarâšâi vuástá kiäččoo tot, ete anarâšâi ärbivuáválâš enâmáid asâttum nuorttâliih finnejeih laavâ peht torvejum máhđulâšvuodâ enâmij já čaasij naavdâšmân. Ko enâmijn ärbivuáválávt aassâm anarâšah ferttejeih uástiđ tâi laiguuttiđ staatâst tâi ovtâskâs ulmuin nuuvt enâmijdis ko navdâšemvuoigâdvuodâidis vai sij pyehtih hárvuttiđ ärbivuáválâš eellimvuovijdis maddârijdis enâmijn, uázžuh nuorttâliih tyeid vuoigâdvuodâid nuuvtá nuorttâlâšlaavâ vievâst.

Tiläläšvuodâin muštâččii, maht anarâškielâ aabis teddilmân lii finnejum ruttâ kirkkohiärá sivnádâssáin vyebdimáin anarâšâi taavtjid hävdieennâmsuolluin. Oles tähtirieggee hadde lii lamaš 70 000 märkkid. Anarâššáid pälgisliäkkoo aabis teddilem tyehin láá julme tavoh, maid halijdiččii peivičuovân. Äštim já čovgättem láá hárjuttum Suomâ jiečânâsvuodâ algâaigij rääjist.

Kulâmijn iävtuttum miel halijdeh tiettiđ, maht instituutioh láá puáttám tavas já hammim tavekuávu jo ovdil Suomâ jiečânâsvuodâ.

Anarâšah aneh nanosvuotânis tom, ete sij láá ávuseh väldid siärvussis uđđâ jesânijd. Nube tááhust ovdâmerkân espanjataavdâ tiet uárbisin pááccám anarâšâi sämikielâ mätihánnáá maajeeldpuátteeh aneh jieijâs šoddâđ olgoštuđ joba jieijâs kielâjuávhu siste. Anarâšâi kulâmijn tiäduutti taan sämmiläšjuávhu siskáldâs juáhásume kielâ mätihánnáá já kielâ mättee anarâššáid. Tiläläšvuodâin iävtuttii čielgâdid vijdáht anarâšâi aassâm- já kulttuurhistorjá.

3.2.2 Nuorttâliih

Suomân asáttum nuorttâliih láá vuálgus kuulmâ siijdâst, Suonnjelist, Paččimvejeest já Piäccámist. Tarto ráávhust ive 1920 Piäccám kuávu lobdui Suomân já Suonnjel, Paččimvei já Piäccám siijdâi nuorttâliih evakuistuvvii Piäccám kuávlust, mon Suomâ loopâst monâttij maassâd Sovjetliiton suáđi maŋa. Evakkoääigi maŋa jyehi sijdâ asáttui sierâ kuávlun já tááláš pisováš aassâmsojjidis Aanaar kieldâ nuorttiioosijd. Motomeh nuorttâliih meiddei paccii macâhánnáá evakkost maassâd tavas.

Nuorttâlij feerimijn pääihi monâttem já siärvus piedgânem staatâi koskâsáš räjjikessimist lii nanosávt miel onnáá peeivist. Siämmást, ko ärbivuáváláš suhâkuávu máhđulistem eellimvyehi já varriistállâm lii puátkejum, láá oppâm madduutteemmin. Jo päähist lii oppum, ete päikki já olmâ eellim lii pááccám ovdâmerkân Suonnjelân. Lii oppum, ete nuorttâliih láá asáttum jo iärásij aassâm enâmáid, ko ärbivuáváláš suhâkuávu láá pááccám staatâräaji tuáhá. Pääihi moonâttmist pajaneijee madduuttesvuodâ, mutâ meiddei ruottâsij tubdâm já čiävláávuotâ ruottâsijn láá uassin nuorttâlij onnáá peeivist.

Jieijâs áárvu tobdo lii lappum, mutâ tot lii pajaanškuáttám 1990-loopâ rääjist. Feerejuvvoo, ete iä lah puáhtám porgâđ maiden nuorttâlâšvuodâ pyerrin, ko iä lah máttám anneeđ jieijâs áárvust sämmilâžžân ige meiddei madduidis. Taan suujâst iä lah oppâm ovdâmerkân kielâ tâi tyejiärbivyevi, veikkâ ulguubeln láá irättám movtjidittid já rammuđ.

Nuorttâliih láá oppâm tubdâđ jieijâs vyelebin eres sämmilij háárán. Sämmilij já sämmiläšvuodâ pirrá sárnudijn láá oppâm tubdâđ, ete tain uáivildeh eres sämmilijd ko nuorttâlijd, veikkâ nuorttâliih kočodeh jieijâs noomáin sä'mmlaž, sämmiláš.

Suomâ staatâ nuorttâlâid čujottem aassâmkuávluin láá piergim já toid láá vuáhádum, veikkâ tot ij lah lamaš älkkee. Staatâ huksiittem nuorttâlâštuvviid iä lah aalgâst uázžum tivwood ubâ jielâ estim tiet, tâi oovtâ tuve finnim marja ij lah innig finnim uđđâs. Nuorttâlâih láá feerim kivsedemnâál šoddâm. Ko eellimmáhđulâšvuodah láá šoddâm máhđutteemmin, nuorttâlâih láá varrim nuorttâlâškuávlust meddâl. Nuorttâlâih láá pyereeb eellim háputtâldijnis joba molsom suhânomâidis. Hyelkkikoskâvuotâ lii potkânâm, ko huolhijid iä lah uáinám maangâlov ihán, motomeh láá iäskán puárisin iállám oppeet tavveen.

Vuossâmuš nuorttâlâšlaahâ, laahâ motomij nuorttâlâij aasâtmist (laki erâiden kolttien asuttamisesta, 273/1955) seettui ive 1955 já nuorttâlâij eennâmornimlaahâ (kolttien maanjärjestelylaki, 593/1969) ive 1969. Tai laavâi nubástusâiguin 1970-lovvoost viijmâg máhđulistii nuorttâlâid pyereeb eellimmáhđulâšvuodâid nuorttâlâškuávlust. Tegu ohtâ informant valdâlij aasij tile ovdil lahâasâtemuđâsmittem, *“riämnjâst-uv lii jieijâs piäju, sâmikaandâst ij mihheen, koolgâi vyelgiđ meddâl”*. Mutâ siämmâst ko nuorttâlâijn aalgij eellimtile šoddâđ älkkeebin, algii iärâsij lunne saavah tast, maht nuorttâlâih finnejeh puoh staatâst nuuvtâ. Onnâá peeivi nuorttâlâih tobdeh ete sij láá iärâsij oovdâst.

Nuorttâlâšlahâasâtem nurrui oohtân siättusân, nuorttâlâšlaahân, ive 1984. Ive 1995 nuorttâlâšlaahâ (253/1995) komettij ive 1984 laavâ. Laavâ ulmen lii ovdediđ nuorttâlâšlaalmug já -kuávlui eellimtiilijid já áigápuátumáhđulâšvuodâid sehe paijeentoolâđ já ovdediđ nuorttâlâškulttuur. Kulâmijn oovdân puohtum miel nuorttâlâih tuáivuh, ete nuorttâlâšlaavâ siskâldâs sehe tot, maid hiäđuid já vuoigâdvuodâid tot tuotâvuodâst addel já maid laahâ meerhâš, čielgejuvoo puohháid. Lekkâmáin laavâ siskâldâs puohháid iberdetten puávtáččii renskiđ ulmui mielâin meddâl puástuibárdâsâid já tain ittee jurduuh hiäđuin, maid nuorttâlâih finnejeh nuuvtâ staatâst. Nuorttâlâij feerimijn nuorttâlâšlaavâ tovâtem puástu kááduh pajedeh nuorttâlâšvuástâsâšvuodâ sujâttâá.

Nuorttâlâij miel nuorttâlâšlaavâ, ko tot vuábdâ nuorttâlâškuávlust enâimijd laavâ asâttâs vuástâ. Nuorttâlâij tuáivu lii eelliđ já aassâđ nuorttâlâškuávlust nuuvt, ete siärvusist já ton siäilumist lii máhđulâšvuotâ eelliđ. Niävrâamus palo lii karttâđ oppeet varriđ.

Nuorttâlâšlaavâst siättoo meiddei nuorttâlâij kyláčuákkimist, mii lii nuorttâlâij ärbivuovviid vuáđuduvvee jiešhaldâšemvuáhádâh. Veikkâ nuorttâlâij kyláčuákkimist siättoo laavâst, ton sajadâh feerejuvoo staatâ čoolmijn västidiđ eenâb seervi ko jiešhaldâšemorgaan. Kyláčuákkim kolgáččij laavâ miel kuullâđ já tast lii vuoigâdvuotâ celkkiđ ovdâmerkkân eennâmkevttimân kyeskee aasijn, mutâ keevâtlávt taat kyláčuákkim vuoigâdvuotâ virgâlâš kulâmân nuorttâlâijid kyeskee aasijn ij olášuu. Ovdil kyláčuákkimist lii lamaš noonâ sajadâh já meiddei staatâ lii kuullâm tom.

Tiläläšvuodâin muštâččii kyläčuákkim kuorättälmettumis lahâtulkkum, mon miel nuorttälâš monättij nuorttälâštááalus, jis sun naajâi iärásijn ko nuorttäláin. Kyläčuákkim olmä čuávdusijd meiddei kijttech ovdâmerkkân tast, ete Suonnjel gramota lii siäilum. Ruošâ caarih vuáláčallii nuorttälâšsijdáid äššikiirijid, maid nuorttälíih siäiludii äššikirjearkkâduvâinis, gramotain. Gramotah siskeldii nuorttälâšsijdáid sajaduv já vuoigâdvuodâid kyeskee äššikiirijid sehe äššikiirijid ekonomlâš koskâvuodâin nuorttälíid viärutteijee kiirkon. Nuorttälíid ij caarij miel uázžum viäruttiđ nuuvt korrásávt ko kirkko halijid. Gramotain lii siäilum tuše Suonnjel gramota, mon kylä njunoš almaah čiehii ton muddoost, ko kirkko aalgij nuurrâđ kylái gramotaid meddâl vai viäruttem ličij älkkeb.

Ortodokskiirkon kullee nuorttälíih láá feerim jieijâš šoddâm vááinu vuálá meiddei jieijâš oskolduv tiet, ko sij kuleh “ruoššâkiirkon” (ryssänkirkkoon).

Nuorttälâškielâ monâtem lii álgám iänááš oosij iivij 1955-1970 nuuvt, ete perruu párnááh, kiäh láá algâttâm škoovlâs 1950-lovvoost láá sárnum nuorttälâškielâ tievâslávt, mutâ 1970-lohon juovdâdijn škoovlâ algâttâm nuorttälâšpárnááh láá sárnum tuše suomâkielâ. Kielâs siäiludâm nuorttälíih iä lah máttááttâm eenikielâs innig jieijâš párnáid. Máttáthánnáá kyeđđim suujah láá lamaš kivsedemnâál šoddâm feerimeh sehe tot, ete ko ij lah jieš oppâm suomâkielâ olmânáál, ige čäällid jieijâš eenikielâ, lii jurdâččum, ete jieijâš párnáin ličij älkkeb ko sij opáččii oovtâ kielâ, suomâkielâ, olmânáál. Kielâmonâtem suijân annoo uásild meiddei nuorttälíid pieijâm “rááidun” ovdâmerkkân Čevetjävri luoddâpiállán. Kukken aassâm nuubijn lii potkim nuorttälíj ärbivuáválâš siärvuslâšvuodâ já toohâm kielâ siäilum vaigâdin.

Nuorttälâškielâ lii siäilum iänááš pajetiileest ellee nuorttälíj argâpeeivi kiellân, sehe toin, kiäh láá uázžum porgâđ nuorttälâškielân. Suhâsiärvus lii siäiludâm kielâ, veikká maangah aabâs táválâš-uv säänih láá jo lappum. Uđđâ saaniid puáris-uv äššijid kalga rähtiđ, ko kielâ lii jo kiergânâm masa lappuđ. Nuorttälíj kielâ lappum lii arvâlum älgid jo siijdâi ääigi, ko veikká siärvus lii lamaš nuorttälâškielâlâš, láá párnááh finnim máttááttâs suomâkielân. Kielâ monâtem suujáid lahtojeh meiddei staatâi räjikessimeh, jiešáárvu tobdo váilum, nuorttälíj asâtem kuhâs nubijnis já hyeneebvuodâ tobdo.

3.2.3 Tavesämmiliih

Aanaar kieldâst tollum tavesämmilij kulâmijn savâstittii sämmilij vuoigâdvuodâh. Sämmiliih smiettii vuoigâdvuodâid ärbivuáválâš kyeličassijid, pivdoenâmáid, poccui kuáttumáid já vuoigâdvuotâ sämmilâš puásuituálun, mutâ meiddei tom, mii lii sämmilii vuoigâdvuotâ leđe sämmilâš Suomâst já mii lii sämmilij historjá já mii lii sämmilij vuoigâdvuotâ historjâsis.

Sämmilij ärbivuáválâš iäláttâs, puásuituálu, tile já puátteevuotâ feerejuvvo huolâstuten. Sämmilâš puásuituálust sárnudijn lii tehálâš meiddei iberdiđ, ete ton hárvuttem lii sämmilij-uv ereslágán jieškote-uv kuávlv taavij já ärbivuovij sehe enâmij miel. Sämmilâš

puásuituálu já ton sierânâsvuođâ válduaalmug puásuituálost iä Suomâst kuittâg haalijd tubdâstid, peic sämmilij puásuituálu halijdeh ohtâlistid válduaalmug hárjuttem eennâmtuálu maalij miäldásâš šiiveettuallun. Staatâ já Palgâsij ovtâstus iä tuárju sämmilâš puásuituálu, peic puoh laavah, asâttâsah já miärádâsah láá tohhum eennâmtuáluvuáhâduv miel. Puásuituálu lii tohhum byrokraatlâžžân; kalga leđe tilitárkkojejee, ruttâtuálee já irâttejee vâi piergee. Kulâmijn tuoivuu, ete mottoom peeivi finniiččii čielgâsvuođâ toos, moh puoh ääših Suomâ historjást já onnâá peeivist láá vaiguttâm toos, ete iälâmâš haahâm pajetiileest lii tohhum masa máhđutteemmin já mondiet sämmilâš puásuituálu iä tuubdâst.

Kulâmijn suogârdellii, tiäđusteh-uv meccituálu já vyevedičuoppâmij vaiguttâsâid enâmân já elleid já tiettih-uv, mon kannattejee meccituáli tavveen ubâlohán lii. Anaar kieldâ kuávlust láá oláštuttám vijđes vyevedičuoppâmijd. Vyevedičuoppâmeh láá tuššâdâm meecij loddenaalijd já tovâttâm vaigâdvuođâid puásuituálu. Vyevedi šadda tavveen eromâš hitásávt, nuuvt ete čuoppâmij tovâttäm hiävuh tobdojeh luuvij iivij. Enâmeh totkojeh já kuáivojeh lasseen jieškote-uv ulmij várás, mutâ páihálâš ulmuuh iä finnii tutkâmušâin tâi toi puátusijn maggaargin tiäđu.

Eellimáhđulâšvuođah tavveen láá karžum. Tavveen eellim vuáđurâhtusijd tegu palvâlusâid, mađijijd tâi tiätujotolâhohtâvuođâid iä jo-uv oláštut ollágin, tâi toin iä huolât. Ulmuuh páguttuvvojeh varriđ stuárráb aassâmkuávdâid pargo já škovliittâs maŋŋaal. Sämmiliih tobdeh, ete puoh tave páihálâš ulmuuid halijdeh meddâl tavveen.

Páihálâš já tuuriist navdáseh siämmâš vuoigâdvuođâin nuuvt kuálástmân ko miäcástmân. Iäru páihálâš já mäddin puáttám tuuriist kooskâst lii innig tuše tot, ete mäddin puáttám tuuriist jurdá, ete tave lii kuávlust kost aabâs puoh lii loválaš. Ko tave olmooš vuálgá máádás, ij sun piejâ leerâ nubij kiddoduvváid tâi vyeje nubij šiljoi čoođâ. Puástuvuottân feerejuvoo tot, ete siämmâst ko páihálâš ulmust já suu eellimhistorjást já ärbivuovijn ij lah árvu, lii mäddin puáttám tuuriist tegu hiärrá ko sun iälá tavveen. Lasseen válduaalmug hárjuttem mađhâšemiälättâs ávhástâl sämmilijguin ruávváht.

Sämmiliih tuáivuh, ete sämmilâšvuotâ já sämmilii vuoigâdvuotâ šoddâmkuávlusis ij ličij kiddâ tast, kost sij ääsih. Vuoigâdvuotâ šoddâmkuávlun já ton naavdášmân kolgáččij siäilud, veikkâ olmooš varriiččij ovdâmerkân pargo tâi uápui tet meddâl.

Sämikielâ siäilum tááhust eellim máhđulâšvuotâ tavveen já uccâ meccikyláin lii eromâš tehálâš. Čaavdes, uccâ suhâ- já kylásiärvusijn já pajetiileest kielâ lii siäilum kevttimkiellân, veikkâ ton sirdem puolvást nuubán lii vaattâm tiäđuáš pargo já valjim haalust sirded sämikielâ maajeb puolváid. Kulâmijn smiettii meiddei, mondiet lii nuuvt-uv, ete kielâ ij lah siäilum puoh uccâ kyláin. Kielâs monâttâm já majeláá maassâd váldám ulmuuh láá ennuv 1920-1930-šoddâm ulmui maajeeldpuáttein.

Sämikielâ päikkikiellân annoo tehälâžžân, ko päähist oppum sárnumkielâ lii aabâs eres äšši ko škoovlâst oppum já máttáattuvvee kielâ. Tovle škoovlâin, moin škoovlâ juttii sämmiliih sierâ kuávlukielâ- já kielâjuávuin, sämmiliih mulsuu meiddei luándulávt koskânis sárnum kielâ suomâkiellân, ko jo-uv kuávlukielâ tâi kielâ iä iberdâm.

Aanaar kielâd haldättâhkuávdáš Avveel lii sämmilij čoolmijn tievâslávt syemmilâš kylá. Avveel feerejuvvoo meiddei sämmilij vuástásâš päikkin, kost sämmiliih kuittâg ääsih já kost sämmiliih láá aagij miel jottám škovlâidis. Sehe Aanaar já Ucjuvvâ kieldâi Avelân puáttám sämmilij láá sevñis asodâhfeerimeh Avelist. Avveel škoovlâin sämikielâ máttááttâs adelui 1980-lovvoost škovlâidis algättâm ulmui miel škovlâpeeivi maŋa, mondiet uápuh paccii, ko škovlâpeeivi iä halijdâm kuhediđ čuuvtij. Sämikielâ eenikiellân Avelist vala 1990-lovvoost luuhâm škovlâliih feerejeh jieijâs pááccám sierâ jieijâs ahejuávuust, ko sii pieijii spesialjuávuiguin, tegu ovdánemvâdulijguin siämmáá luokan tuše tondiet, ko sij luhhii sämikielâ.

Tavesämmilijd smietättitij meiddei sämmilâš nommâärbivyevi potkânem, ko paapah iä tiptám kästiđ párnáid sämikielâlâš nomâiguin. Tääi tot lii oppeet máhđulâš.

Kulâmijn muštâččii meiddei 1960-1970-lovoi molsom ääigi olášuttum sämmilij mittedmeh. Mittedmijn ulmuid lijii nuollâm piättáá já rummâš puoh oosijd mittedâm maka tondiet, ko halijdii selvâttiđ, moh sämmiliih láá. Tutkâmuššáid lijii avžum puohâid uásálistiđ, mutâ sämmiláid ij lah čielgâm, mađe várás sii loopâst mitteduvvojii. Mielâkove lii tot, ete mittedmijd čuosâttii eromâšávt säminisonáid já -nieidáid.

Kulâmijn pajanij meiddei sämmilij jieijâs riehtivuáhádâh, vyehi tipšod já orniđ aášijd, mii lii sihostum válduualmug vuovijguin já lavâiguin.

Kulâmijn smietättitij meiddei, lii-uv tot merkkâ sämmilij vuállánmist vuáimáb tedduu vyelni, ko jieijâs-uv ulmuid pyehtih olgoošškyettiđ ovdâmerkkân talle, ko sämmilâš värree maassâd tavas päikkikuávlusis. Sämmilij lattim jieijâs maassâdvärreijejei kuáttá sáttá leđe uáli ruávis já olgos stengejejee. Maassâdvärrejejee kielâ árvuštâlloo já vyevih láittojeh, ko sämmilâš ärbivuávlâš vyevih porgâđ aášijd já sämikielâ láá ruástum. Maassâd päikkikuávlusis varrim sämmilâš sáttá tubdâđ jieijâs vieresin jieijâs siärvusist já päikkikuávlust.

“Lááhân ulmuuh kiäh láá párnážin karttâm vyelgiđ já talle puáti, mun kuulâm toid. Ko puáta maassâd, te veikká tun lah eivi jieijâs olmooš, te kuittâg tuubdah ete jiehe kuulâ, kalga roččoođ korrâsávt maangâ ive ovdil ko ulmuuh tuhhiitteh. Tun jiehe lam rivgoo, mutâ ládiluvvih. Jiehe mäiti vyeijid kiälháin. Jiehe tiede maangâ ääši. Koolgâi oppâđ, ain olgoštii ete tun lah nuuvt rivgoo, moonâ maassâd.”

3.3 Suáđikylá taveuási – Vuáčču

Vuáčču lii Suáđikylá kieldâ taverääji já Aanaar kieldâ máddááräji alda, já kulá Suáđikylá kieldân. Laavâst sämitige pirrâ seettum sämmilij päikkikuávlun máddáás raajijn tiäduuttuvá räjjikuávlueellim já ohtuu taistâlem nubástusâi vuástá, tâi tuuttâm nubástussáid, jis naavcah iä pijssáá tiileest, mast iše tâi torjuu iä feerii finniđ masa kosten.

Vuáčust sämmilij mielâid teddih Lokka já Porttipahta tahojaavrij rähtim. Kemijoki oy tahojäävrih, Lokka já Porttipahta, moh ráhtojii 1960-lovo loopâst, lovdii vuálâsis čuođij ulmui paaihijđ, iälámâš já historjá. Tááluid poldii, kuáttumijđ tolvuu, Sompio jalgejui nievriht, stäjidi, já ulmuid páguttii evakkon, motomeh joba kuálmád keerdi. Poccuuh já sorvâvyesih hevânii tahojavrijđ. Uási irättii kááijud kobđoo lavņepuárrein juhâkárbaid. Páiháliih jiejah fallii čuoppâđ muorâid meddâl tahojaavrij vyelni, mutâ iä finnim toos love. Páiháliih tolvuu Kemijoki oy keriváid já annuu staatâst iše vâi hiävuh orostiččii. Porttipahta tevdim orostittui muádi ookon. Äšši feerejui talle eenâb luándu ko kulttuur tuššâdeemmin. Kemijoki oy arkkâduvah láá vala taan-uv peeivi syeligâsah. Vuáču sämmiliih halijdiččii arkkâduvâid almólâžžân, vâi tot, mii lii tábâhtum, pesâččii peivicuovân. Sämmilij mielđ ääši pirrâ láá Suomâst jávuttum, ko eres kuávluin maailmist taggaar hiävuh liččii lamaš stuorrâ já tuodâlâš äšši.

Vuáčust iä puohah lah vala onnáá peeivigin čiävzám tahojaavrij puáttimist. Maangâs feerejeh puáris avestis jieijâs päihitteemmin, ko päikki lii pááccám tahojaavrij vuálá. Vuáčust eelliih ain kulumii tâi neljii paihijdis kuáđđám sämmiliih. Sij láá vistig vuálgám talvisuáđi tiet päikkikuávlustis Kittâlân, talle Vuáčun, Laapi suáti tuálvui sii evakkon Pohjanmaan já loopâst sij láá karttâm varriđ tahojaavrij vyelni oppeet Vuáčun. Ko Vuáčust ij lah puárásijviäsu, vuáčulijn lii ovdiibeln vala ohtâ varrim meddâl päähist vááijuv 100 kilomeetter kiäčán Suáđikylá puárásijviäsun.

Tiänu uđđâ kuálastemsopâmuš lii oovdâst vijđes almólâš savâstâlmist. Ko vuáčulij luosâjuuhâ, Tankajoki, puođđui ovtâstittiđ Lokka já Porttipahta tahojaavrijđ já juuhân rahtui kanava sehe čäciveimiruustig, ij ääšist sarnum almólávt kosten. Tääł tahojäävrih láá tievâ lyenikuolijđ já Tankajoki luosâjuuhân tuše toovláš mušto. Oovtmanolâš eellimtiilij nubástusah já kulttuurhárjuttem vaigâdin tovâtteijee tooimah teddih Vuáču kuávlun sämmilijđ. Vuáčust lii kuittâg lamaš tääppin iänááš tuuttâđ vuárban ton sajeest, ete riemâččii larmâdiđ jieijâs pirrâ.

Sämikielâ lii iänááš oosijn lappum Vuáču kuávlun sämmilijn jo muádi suhâpuolvâ tassaaš eereeb iärrás škovlâlájádâs já pirrâs tovâtem tedduu keežild. Pyeremusávt kielâ lii siäilum pajetiileest ellee ulmui siste, ko puásuituálu lii luándulávt siärvusláš eellimvyehi já puásuituáluon tâi poccuid lahtojijee sánáduv puáhtá haldâšid tuše sämikielân. Puárásub puolvah láá sárnum koskânis sämikielâ já kielâsárnooh láá ain. Luándulâš kielâ sirdem

puáttee puolváid lii kuittâg pááccám. Suáđikylá škoovlâin ij vala 1980-lovvoostkin lam máhđulâš luuhâđ sâmi kiela, já sâmi párnááh já -nuorah lijjii joskâ jieijâs sâmmilâšvuodâst. Tääi sâmi kiela tile Vuáčust lii jo čuovâdub, ko škoovlâin uázžu luuhâđ sâmi kiela já nuorah tyestih meiddei čäittid almolávt jieijâs sâmmilâšvuodâ. Päikkikiellân sâmi kiela ij tiädui miel lah ko muádi perrust.

Suáđikylá kiela ij feerejuu valagin leđe positivlâš sâmmilij tâi sâmi kiela kuattá. Sâmmilij pirrâ ij máttáattu škoovlâst, ege sâmmiliih mudoigin mainâšuu Suáđikylá kiela monnân ereskin ohtâvuodâst. Tankavaara kollemuseo lii vuáđudum muštâliđ kollekuáivoi historjást, mutâ tobbeen ij lah sânnigin sâmmilij pirrâ. Sâmmiliih še láá kuittâg kuáivum kole, mutâ iä lah toohâm virgâlâš vâldimijd. Vâlduamug virgâlâš vâldimijdiskuin lii lopâttâm sâmmilij kollekuáivum.

Vuáčuliih irâttii masa 60 ihheed finniđ kylâsis kappel, mutâ kappel finnim estui kiela já servikode jienâiguin. Kappeltesvuotâ feerejuvoo Vuáčust suárdimin, ko ulmuid págutteh vuoinâlâš kuárusvuotân. Vuáčulij mielâst sii päikkikuáivu annoo Suáđikylá kiela mottoomlágân reservaatin, mon árvu lii tast, ete kiela merideijeeh peessih virkosmittid jieijâs meecist.

Suomâ staatâ hárvuttem politik sâmmilij ärbivuávlâš iäláttâs, puásuituálu háarán feerejuvoo penttâ kulttuurilâš aalmugkoddemin. Staatâ lii ton hárvuttem politikáin tuššádâm sâmmilâš sosioekonomilâš vuáháduv puásuituálu háarán eereeb iärrás estimáin kuáttumjuurrâm já kieđâvušmáin puásuituálu eennâmtuáluvuáháduv uáassin. Laavah láá seettum nuuvt, ete “aainâskin pajeolmooš ij uázžu vuástálistid siärváduv normaal ovdánem”. Lahâasâtmist sâmmilij ärbivuávlâš puásuituálu ij lah tubdâstum tâi torvejum mahten. Virgeomâhááh láá joba kiäldâm sâmmilij puásuituáluvuovijd ubâ leđegin celkkimáin, ete sâmmilij ij iärvut vâlduamugist eres ko pihtâseh. Tääi vâlduamug lii nabdeškuáttâm, ete sâmmilij pihtâsehkin iä kuulâ sâmmiláid, peic vâlduamugân.

Vuáču tilâlâšvuodâin páhudii, ete ovdil vâlduamug siste almonâm sâmmilij vuástásâšvuotâ lâi pilkkedem sâmmilij hyeneebvuodâst, onnáá peeivi sâmmilij vuástásâšvuotâ almoon puigâ vaijeen.

“Ulmuu miela, mun lam feerim, ko alma lii tobbeen mii paasij čääsi vuála. Tääi puárisin sun muurâšt, sust ij lah päikki. Tot ulmuu miela val, pääihi monâttem, ij puoh lah pyereest. Toin naalijn, harvii, aalgâst tast lijjii fiilmah já puoh, lijjii mučis lavluuh. Mutâ te ijba tast, pyeri ko valdim taam oovdân, mangii lii tuuttâm vuárbâsis, já uccâ seervijn muurâšt.”

3.4 länudâh

länuduvvâst, länuduv kieldâ nuorttiioosijn, sämmilijd savâstitij puoh enâmus Suomâst sämmilij vuástá hártuttittee rááhtuslâš raasism. Sämmiliih feerejeh, ete rááhtuslâš raasism lii sehe staatâ já válduaalmug tooimâin já lattimist jo nuuvt luándulâš äšši, ete tom iä ubâ tiäđušt.

Sämmilij aasijid já vuoigâdвуодâid láá luuvijd iivijd viggâm ovdediđ jieškote-uvnáál, mutâ staatâ tâi veikâ länuduvvâst länuduv kieldâ láá iästám puoh positivlâš viggâmušâid. Áinoo äšši, mast láá ovdánâm, lii sâmi kielâ sajadâh škovlâmáttááttâsâst. Sâmi kielâ uázžu luuhâđ škoovlâst, veikâ vala-uv sâmi kielâ luhâmân lahtojeijee aasij olâšume oovdân kalga máhđulávt taistâliđ.

Lahâasâtem, mii kolgâččij leđe seettum sämmilij vuoigâdвуодâi olâšuttem várás, ij feerejuu ávhálâžžân sämmiláid. Sämmilij vuoigâdвуодâi olâšutmân uáivildum ruodâid kevttih kieldâin maht halijdeh eres ulmijd ko toos moos toh láá uáivildum.

länuduv kieldâ lii ain hártuttâm sämmilij vuástásâš politik.

Rááhtuslâš raasism sämmilij vuástá oskoh leđe vuálgus paloin. Palo paijaan tast, ete jurdeh, ete tobdeh sämmilijd já sii eellim já tiettih, mutâ iä kuittâg tuubdâ tâi tiede. Tietimettumvuotâ paajeed paloid.

Rááhtuslâš raasism annoo ohtân suijân toos, ete meiddei länuduvvâst láá ennuv kielâs monâttâm ulmuuh já toh, kiäh iä lah halijdâm máttááttid jieijâs párnâid sâmi kielâ. Škovlâaaigij feerejum olgoštem, pilhe, paijeelkeččâm já kivsedemnâál šoddâm feerimeh láá uási rááhtuslâš rasismist. Toh láá finnim sämmilijd hepânâššâđ jieijâs sämmilâšvuodâ. Sämmiliih láá pieijum tubdâđ jieijâs hyeneebvuodâ jieijâs kielâ já kulttuur tiet. Siärvádâh lii finnim sämmilijd pieijâđ jieijâs kielâ válduaalmug kielâ vyeleebárvusâžžân.

länuduv sämmilijd savâstittii še koččâmušah tast, kii lii sämmilâš. Sämitiggelaavâ nubâsmittem iskâmeh feerejuvvojev viggâmuššân lopâstuttid sämmilijd Suomâst, ko sämmilijn ij lah jiešmeridemvuoigâdвуотâ ubâ meridiđ tom, kii kulá almugân. Sämitige naavcah ovdâstid sämmilijd piäijoo koččâmuš vuálá tiileest, mast sämitiigán láá jo tuhhiittum alemus haldâttâhrievti miäradâsâiguin válduaalmug jesâneh, kiäid sämmiliih iä jiejah tuubdâ jieijâs almugân kullen. Taat lii hiäjudâm já hiäjud ain laavâst seettum sämmilij jiešhaldâšemorgaan legitimitet, já smiettâmnáál páácá, lii-uv sämmilijn loopâst pággu kyedđid sämitige já vyeješkyettid vuod ašijdis seervij peht, tegu ovdil láá porgâm.

länuduvvâst feerejuvvoe, ete sämmilijn ij Suomâst lah vuoigâdвуотâ leđe. Sämmilijd já sämmilij aasijid láá kale tutkâm, mutâ tutkâmušâid tâi joba toi kavnum kieldih, ko sämmilijn

ij lah Suomâst saje. Suomâ ij čuávu almugijkoskâsâš sopâmušâidis moid tot lii čonnâsâm kieldidijnis sâmmilijđ já sâmmilij vuoigâdnuođâid. Suomâ vuáđulaavâ 17.3 § lii pááccám kuárusin. Säämi aalmug kieldim lii lamaš čallum siisâ Suomâ já staatâ toimâmvuáhán jo ovdil Suomâ jiečânâsvuođâ. Jiečânâs Suomâ ääigi sâmmilijn lii tolvum puoh. Vyeimittesvuotâ tast, ete puoh lii tolvum já tääl identitet-uv tuálvoo, lii hirnos. Tegu ohtâ informant eedâi, *“áinoo, mon mist iä pyevti tuálvuđ, lii tobdoh”*.

Säämi iäláttâsah láá lädilum. länuduvvâst stuárráamus uási sâmmilijn láá pajetiileest tâi vuálgus pajesuuvâst. Sâmmilâš puásituálu tubdâstmettumvuotâ Suomâst feerejuvoo ubâ säämi puásituáluvyevi tuššâdeijen, ko sâmmiliih páguttuvvojeh jieškote-uvlágán torjuiguin já poccui lasepiemmâmáin kuulood syemmilâš maali miäldâsâš šiiveettuálun. Piemmâm luándun tuššâd nuuvt enâmiđ ko meiddei ulmuid, ko jis lasepiemmâm ohtii aalgât, tast ij pyevti innig juskâđ. Ulmuuh čalmettuveh já kađâšvuotâ paijaan. Sâmmilâš puásituálust länuduvvâst láá eellimmâhđulâšvuotâid käržidâm meiddei puásituálu majeláá riemmâm syemmiliih. Palgâsij ovtâstus ij tuárju sâmmilâš puásituálu, ige oovded sâmmilâš puásituálu hiäđu.

länuduvvâst smiettii pajesâmmilij muádilov ive verd táálunáid mäksim syeinivaahâgsajanmáávsuid. Pajesâmmiliih kolgii sajanmäksiđ taalunáid stuorrâ suumijđ nobdum poccui viljâlmáid tovâtem hiävuin. Pajesâmmilâšperruuh karttii še varriđ meddâl länuduvvâst, ko vattum máávsuh stuorruu liijkás ennuv sâmmiláid mäksiđ.

länuduvvâst sâmmilij vuástá láá tiäđui mielđ tohhum jieggârikoseh 1930-lovvoost. Motiiv lii lohtum poccuid, moh rikosij peht šoddii uđđâ omâstusân. Taah jieggârikoseh láá pááccám virgálávt tuđhâhannáá. Páihálávt toi tahheid kuittâg tobdeh já toh smietättiteh sâmmilijđ vala onnáá peeivi.

Lestadiolâšvuotâ já kirho vaiguttâs sâmmilâšvuotân já sâmikulttuurân smietättitij länuduvvâst. länuduvvâst smiettii korrâ syemmilâš sârnialmaid já sâmmilâšvuotâ hiäjunem, lädilume koskâsâš máhđulâš ohtâvuotâ. Lyetiärbivyehi lappui länuduvvâst, mutâ meiddei sâmikielâ hiäjunij.

länuduv sâmmilij evakkoaaigijn Ruotâ peln Juhâmohheest iä lam muštâlâm hyenes muštoid maajeeldpuátteid. Meiddei syemmilâš veerdijđ, ustevperruid Paloajokisuust, vävliipiällást (jurg. huám. väylän varressa), mušteh pyerrin syemmilâžžân, kiäiguin láá ain tohâmušâin.

3.5 Kietâruotâs

Kietâruottâs sämmiliih länuduv kieldâ viestâroosijn, Könkämäeno ja Muoniojuuhâ ridoin, tááláš Ruotâ já Suomâ raajijn láá pajesämmiliih. Sii siärvuslášvuotâ já eellimhistorjá miäruštâllee jiešvuodâh láá jotteem (poccuiguin oovtâst varriistállâm ärbivuáváláš ihásâšjuurrâm miel, táválávt kesikuáttumijn tälviikuáttumáid já maassâd) já noonâ sämikielâ kevttim argâpiäivälášvuotâ. Kietâruottâs sämmiliih feerejeh, ete Kietâruottâsist sämmiliih láá ain lamaš čiävláht sämmiliih, čiävlááh jieijâs kielâst já kulttuurist. Jieijâs kielâ já kulttuur sehe tuáváá áárvust anneem kiäččoo vuáđđun meiddei noonâ sämikielân. Kietâruottâsist sämikielâ kulá pajetiilán, ige kielâst pyevti sárnuđ sierâ poccust tâi nubij kejj.

Kietâruottâsist puásuituálu ornijduvá sämmiláš ärbivyevi miäldásâš sijdámaalin. Siijdah, puásuikyláh, láá ucceeb, táválávt suuvâi miel ornijdum, historján vuáđuduvvee puásuituáluohtâduvah. Siijdah merideh puásuituálus orniimist jiečânávt já juáháseh jiečânávt vala ucceeb tälvisijdáid ärbivuovijdis já tárbuidis miel.

Kietâruottâs pajesämmilij siijdâi, kylái jotteemkiäinuh, varriistâlmeh láá lamaš vala 1970-lovvoost masa 400 kilomeetterid kuheh. Jotteem lii šoddâm máhđutteemmin kuittâg 1970-lovo pelimudo räajist eereeb iärrás ulmui aassâmsoojij, aaidij já palgâsij koskâsâš enâmij loonootmij tiet. Kietâruottâsist ärbivuáváláš puásuituálukulttuurist varriistâlmijdiskuin iä kuittâg lah luoppâm, veikkâ tälvi- já kesikuáttumij kooskah láá uánánâm ennuv. Kietâruottâs sämmiliih láá vuáhádum já vuáháduđám puásuituálus jieškote-uv ääigi pyehtim máhđulášvuodâi miäldásâžžân.

Kietâruottâsist kuáđuttejee puásuituálukulttuurân já varriistâlmáid lii kuullâm kuávdášláš jiešvuottân meiddei veeridikulttuur. Pajesämmilijn lii jyehi suuvâst já perrust lamaš jieijâs syemmiláš veeridipeerâ (uápis peerâ) tälviikuáttumij kyláin. Veeridikulttuur lii vuáđudum lonottállámekonomian. Veeridiperrui lunne sämmiliih láá uázžum aassâđ täälví paijeel jo-uv siämmáá táálust veeridiperruin tâi sierânâs tuuveest. Veeridih láá uázžum sämmilijn nuuvt purrâmušpoccuid ko kiäččupoccuid kijttosin tälvisaajeest. Syemmilâštáálunij riggom miel meiddei veeridikulttuur lii lappum. Kietâruottâs sämmilij mielâin eromâšávt Palojokisuu kylá já ton ässeid mušteh ain sämmilij kuáttá pyerrin olmožin, já koskâvuodâh sijjân láá siäilum taan peeivi räi.

Kietâruottâs tilálášvuodâin sämmilij mielâin lijji eromâšávt puásuituálu lahtojejee ääših. Kietâruottâsist paleh, ete ärbivuovij, čuođij iivij suuvâin já ärbivyehin jotkum puásuituáluvuovijn já -elimist ij lah máhđulášvuotâ jotkuđ. Suomâst sämmiláš puásuituáluvuovijd iä tuubdâst já palgâsvuáhádâh feerejuvvoo sämmiláš puásuituáluvuáhán vaahâglâžžân, ko palgâsvuáhádâh vuáđuduvá eennâmtuálumallijd. Palgâsij ovtâstus ij tuárju sämmiláš puásuituálu siäilum máhđulášvuodâid.

Kulâmijn suogârdellii tom, maht sämmilâš puásuituálu aimâkkâšeh já haldâšeh jieškote-uvnáál. Feerejuvoo, ete uásipeleh, moh merideh meiddei sämmilâš puásuituálist, iä tom kuittâg ibbeerd tâi peerust tast. Pajemus loválâš puásuimereh láá aaštâ sämmilâš puásuituálu. Toh láá páguttâm Kietâruottâs sämmilijđ mutteđ meiddei ärbivuáválâš vyevis vyebediđ poccuid, ete tääl kalga vyebediđ puoh vuosijd, veikkâ ärbivuáválávt Kietâruottâsist láá vuábdám varehijđ já ovdil tom späilihijđ.

Eennâmtuálu vuáđuduvvee toorjâvuáháduvah já sajanmáksuornigeh kiäččojeh aaštân sämmilâš puásuituálu. Ruttâ ij pyevti puáttiđ paje-eellim sajan, mii lii Kietâruottâs sämmiláid oles eellim vuáđu. Sämmilâš puásuituálu lopâstuttoo Suomâst meiddei ruuđáin já toorjâvuáháduvâiguin, moh hokâttâleh lase ulmuid puásuituálu. Tađe mielđ palgâseh tievih já pajemus loválâš puásuimeerijđ ferttejuh vyelediđ ain. Pajeulmuid págutteh poccui lasepiemâmân.

Enâneh kuármáduveh, ige tuše luánduellei tiet mutâ meiddei lasaneijee mađhâšem já huksim keežild. Lasaneijee tuurism já mađhâšemirâtem taheh ärbivuáválâš sämmilâš puásuituálu vaigâdubbon. Turisteh pieđgejuh iäluid tietimettumvuođâs tiet. Keessiv turisteh viggeh siämmâš váarán, kuus poccuuh láá patârâm paalgâd oovdâst, já págutteh poccuid vuáluš liähán, kost láá turisteh jyehi leevist. Kiđđu v moottorkiälhástelleeh maneh káhvástállâđ siämmâš pievlân, kost puásui áiguččij kuáttuđ. Puásui ij uážu innig leđe ráávhust kosten. Mađhâšemirâtteijeehkis vuástálisteh poccuid, ko toid feerejuh toohâđ mađhâšemyergi ovdánem vaigâdubbon. Iänuduv kieldâ tuárju mađhâšemyergi já tuáivu sämmilijđ riemmâđ mađhâšemirâtteijen, veikkâ tot ij kuulâ sämmilâš kulttuurân, ege sämmiliih tom haalijđ.

Iänuduv kieldâ kaavampolitik feerejuvoo sämmilij vuástásážžân. Siämmáá ääigi, ko sämmilij áigumušáid orostiteh avžumáin vyerdiđ kaavam, kaavajeh ovdâmerkkân Kilbisjäävri kulâhánnáá sämmilijđ tâi vâldihánnáá sämmilâš puásuituálu huámášumán. Kilbisjäävri vijđán korrâ lävttoin, mutâ eellimtile poccuin iä tuáivu tuše viäsuh, rakânâsah já uđđâ mađijeh, mutâ meiddei tot, ete kylâ rääjih láppojuh huksim mielđ. Poccui eellimtile ucco tegu syele kištottellee eennâmkevttimvuovij oovdâst. Kilbisjäävrist meiddei Helsig ollâopâttuv biologlâš sajadâh lii toimâinis ohtâ puásuituáloin kištottellee eennâmkevttimvuovijn. Biologlâš sajaduv feerejuh nomâlâsân halijdiđ toohâđ puásuituálu hárjuttem Kilbisjäävrist máhđutteemmin eereeb iärrás oovdedmáin Malla luándumeeci áidum amas poccuuh peessâđ Mallan. Biologlâš sajadâh leevvân tutkâmkuávluidiskuin vijđáht Kilbisjäävri pirrâsân, eres soojijđ-uv ko Malla luándumiácán.

Kietâruottâs sämmilijn sämikielâ lii siäilum ellee argâpeeivi kevttimkiellân suhâpuolvâi miätá. Kietâruottâsist sämmiliih iä mátáččii eres kielâ ubâ kevttiđgin argâpeivistis já koskânis. Pajetiileest eellim lii jieš siäiludâm kielâ, ege puásuituálusánáduv ubâ määtingin suomâkielân, já feerejuh ete tot ij ubâ lah suomâkielân. Pajesämmilij eellim ubâlâš noonâ siärvuslâšvuotâ

já suhâkuávdášlášvuotâ láá adelâm Kietâruottâs sämmiláid čäivláávuodâ madduinis já kielâst sehe jiešáárvu tobdo. Noonâ njálmálâš árbitiäđu sirdášum puolvâst puolvân lii tai aagij räi lamaš pehtil siäiludiđ noonâ identitet. Onnáá peeivi njálmálâš árbitiäđu sirdášum lii Kietâruottâsist aštum, ko ulmui siärvástállâm lii eenâb já eenâb sirdášum moobiilviärmán já sosial median. Luándulâš tileh ulmui já suhâpuolvâi koskâsâš savástálmáid iä innig lah, ige árbitiätu peesâ sirdášuđ luándulávt puolvâst nuubán.

Sämmilášvuotâ lii Kietâruottâsist argâpiäiválâš mutâ ollâ áárvust onnum äšši. Sämmiliih láá kuittâg váivášum tast, ete suomâkielâ táidu, eromâšávt čäällimtäidu lii pááccám vááijuvlâžžân ton háarán, maggaar suomâkielân virgeomâháiguin já virgálâš Suomáin kolgáččij ášástállâđ vâi addiittáláččij. Virgálâš äššikiirjijđ ráhtidijn maangah turvâsteh suomâ čäällimkielâ haldâšeijee ulmui išan. Ko jurdáččem-uv tábáhtuvá sâmikielân, viggá suomâkielâ čäällim leđe sâmikielâlâš jurdáččem miäldásâš, já tást sämmiliih láá šoddâm kuullâđ pilhe tâi joba muáittusijđ škovláaagij rääjist kiddâ onnáá piäiván.

Kietâruottâs kulâmijn pajanij eromâšávt säämi instituutioi váilum kuávlust. Áinoo kuávlust toimâm instituutio, Yleisradio Yle Säemi, lopâttij 40-ihásâš tooimâs Kârisavonist ive 2010, mon maŋa ubâ sâmikielâlâš radiost iä lah kullum kietâruottâslij ääših tâi kielâ. Instituutioi váilum keežild Kietâruottâs sämmiliih feerejeh ete sij pääcih ohtuu ovdediđ ašijdis já piäluštiđ päikkikuávlus. Sist ij lah tuárvi ekonómilâš tâi vuoiŋâlâš toorjâ toimâđ jieijâs aášij aktivlâš ovdedeijen já piälušteijen. Lasseen luándulâš ohtâvuotâ nuuvt jieijâs ko válduaalmug instituutioi váilu kuávlust. Kietâruottâs sämmiliih láá oppâm vuáháduittiđ jieijâs eellim ääigi tile miel ovdil ko riemmâđ jienniht piäluštiđ jieijâs ääši.

Kulâmijn suogârdellii meiddei sämitige merhâšume kietâruottâslij ovdâsteijen. Sämitigge ij onnuu ovdâstiđ Kietâruottâs sämmilijđ já sii aášijđ. Sämitigge ij oro tubdâmin Kietâruottâs tile. Tot ij meiddei feerejuu leđe ubâ perustum Kietâruottâs tiileest já sämmilijn. Kietâruottâsist ij lah ovdâstem sämitiggeest. Sämitigge oro lädilum, já tom paleh lädiluđ ain.

Kietâruottâsist smiättii meiddei vuorâsulmui uási. lánuduv kieldâ áinoo puárásijviäsu lii lánuduvvâst, Hettaast, mii lii vuoiŋâlávt kukken kietâruottâslij eellimpirráduvâst já eellimhistorjást. Sii, kiäin iä lah hyelhih tâi párnááh turviimin puáris ave, vuárdá varrim meddâl päikkikuávlust puárásijviäsun, ige Hetta annoo luándulâš eellimpirâsin kietâruottâsláid. Kietâruottâsist tuáivuh, ete kieldâ máhđulist puárásáid puárásijviäsu ovdâmerkkân Kârisavonân, mii lii Kietâruottâs kuávdášpäikki.

3.6 Kaavpugeh

Kaavpugijn ässee sämmilij mielâin pajemussân lijjii sämikielân kyeskee koččâmušah. Kulâmáid uásálistám ulmuin stuárráamus uási láá jiejah vuossâmuu suhâpuolvâ kaavpugsämmiliih. Sist sämikielân lahtojeijee feerimeh, ovdâmerkkân kielâ mättim tâi mätihánnáávuotâ, láá jottáám sii mielđ kaavpugân jo sämmilij päikkikuávlust. Kielâ lii finnejum päähist tâi monâttum päähist jo ovdil škoovlân vyelgim. Nuuvt sämikielâ mättim ko mätihánnáávuotâ láá eromášávt puárásub kaavpugsämmiláid siämmáá luánduláš ääših, ige kielâ lah miäruštelleemus jiešvuotâ sämmiláš identitetist.

Kaavpugijn sämikielâ kevttimáhđulášvuodah láá rájálíih, já sämikielâ kiävttoo iänáás perruin já ustevijguin sehe sämiseervij čokkânmiijn.

Sämikielâ paijeentoollâm kaavpugijn váátá eenâb tiäđuláš pargo. Kielâ feerejuvoo meiddei kievhtuđ, ko luánduláš eellimpirrâsist ij pyevti kevttiđ sämikielâ tegu suomâ. Kielâ ivnettuvá.

Nuorâb kaavpugsämmilij suhâpuolvâ ana sämikielâ mättim eromáš tehálâžžân, ko kielâ mättim máhđulist sämisiärvusân já kielâ mättee huolhijd oohťankuullâm tobdo mittedmettum vuovijguin. Heeppâđ já sierânâsvuodâ tobdo páácá, ko uáppá kielâ. Kielâtáiduttáá sämmilij päikkikuávlust Suomâst, Ruotâst tâi Taažâst ässee suuvâstis páácá ulguupiälásâžžân aainâs-uv tobdoi tääsist. Kielâtáiduttesvuotâ vaaigut tánávt negativávt aainâs-uv nube puolvá kaavpugsämmilij jieštoobdon ko sij teivâdeh kielâ mättee sämmilijđ.

Kulâmijijn smiettii, maht sämikielâ lii lamaš máhđuláš kevttiđ Suomâst. Virgeomáháin, tuáhtár lunne, škoovlâst já peivitišooost lii lamaš pággu ášástállâđ suomâkielân. Vieres kielân ášástállâm lii puáhtám tovâttiđ meiddei vuoigâdvuotâmoonâtmijđ. Sämmiliih láá ládijduuttum meiddei tohâmáin máhđutteemmin finniđ palvâlusáid jieijâs eenikielân. Säämi kielâlaavâ seettim mielđ sämmilij ášástállâm jotkâšuvá sii haalust huolâhánnáá ain suomâkielân.

Kielâláš vuoigâdvuodâi olášume já olášuttem meiddei sämmilij päikkikuávlust ulguubeln tuáivuh jotkuuvâšvuodâ nuuvt, ete vuoigâdvuodâi olášuttem já olášum iä vadâččii oovtmanoláš ovtâskâs ulmui taistâlem jieijâs vuoigâdvuodâi peeleeest. Kielâ maassâđ finnim já paijeentoollâm kolgâččij tuárjuđ, ko kielâ tuárju sämmilij oohťankuullâm tobdo já siärvuslášvuodâ.

Sämipárnái máhđulášvuotâ kielâ oppâmân sämmilij päikkikuávlust ulguubeln lii päähi ovdâsvástádâs, ko sämikielâláš peivitišoo tâi škovlâmáttááttâs ornim lii ain korrâ pargo tyehin. Kaavpugnuorah uáppih sämmilášvuodâstis hahâmáin tiäđu jieš já máhđulášvuodâi mielđ päähist. Škoovlâin ij máttááttuu mihheen sämmilijj já sämmilij historjást.

Sämitiggeest ij oro lemin lope jyehid staatâst jyehimnâál finnejum išeruudâid ubâ kielâ máttáattem ornimân sämmilij päikkikuávu ulguubel. Tâin toimâinis sämitigge lii jieš olášutmin staatâ sämmilij vyeledejee politik.

Sämitiggeest tuáivuh meiddei eenâb jieijâs aktivlášvuodâ ovdediđ sämmilij vuoigâdvuodâi olášum, ige tuše tuuttâm ovdâstiđ Suomâ staatâ staatâ ruđâiguin. Sämmilij pirrâ ij syemmilijn, ij ubâ virgeulmuin tâi meridejein, lah ennuv tiätu. Tiäđu jyehimist tuáivuh sämitige lede miel tuáimen, ko sämitigge oovdâst säämi aalmug laavâst seettum miel.

Kaavpugijn sämmilâš identiteet pajanij savâstâlmáid. Sämitige valjâluvâttâlmân kuullâm ij kolgâččij lede miärusin ulmuu lopán tubdâđ jieijâs sämmilâžžân identiteet peeleast.

Nuuvt kočodum uáinimettumis sämmilâšvuodâ oovdân pyehtim annoo tehâlâžžân savâstâlmijn ton pirrâ, mii taha ulmuu sämmilâžžân. Ovdâmerkkân tom, maht sämmiliih uáppih jieijâs suuvâ, mii annoo siärvuslášvuodâ váimusin. Ij lah tuárvi ete škoovlân máttááttuvvoo sämmilij pirrâ, jis ij lah ibárdâs ige tiätu tast mii iärut sämmilijd váldualmugist. Sämmilij jiešmeridemvuoigâdvuotâ ij pyevti Suomâst olášud tievâslávt, jos sämmilijd iä addii jieijâs almugin.

Máhđulâš komissio tuoivuu meiddei pajediđ já tutkáđ tom, mii sämmilâšvuodâst lii positivláš. Mondiet sämmiliih láá ain lemin já halijdeh máttáattiđ kielâs já kulttuuris puáttee suhâpuolváid? Mondiet kielâs monâttâm ulmuuh halijdeh oppâđ kielâs maassâd? Ohtân suijân sämmilij elimân ain onnâá peeivi annoo tot, ete sämmiliih láá čiävlááh madduinis já aneh jieijâs säämi aalmug áárvust.

Almolâš sämmilâšvuodâ tobdomeerhâi miäruštellee savâstâlmist olgoldâs, uáinimnâál uásih tegu kielâ tâi pihtâseh láá kuávdáást. Kulâmijn almonâm miel annoo kuittag tehâlâžžân čielgâdiđ, moh láá sämmilij jieijâs tobdomeerhah sämmilâšvuotân. Lasseen halijdeh tiettiđ, moh láá lamaš sämmilij jieijâs čuávduseh cevziđ staatâin.

Kaavpugsämmiliih suogârdellii še sämmilij sämmilâš áárvuh. Maggaar áárvuh luádu já pirrâs hááran perruin máttááttuvvojeh? Kunnijättih-uv luádu já kevttih-uv tom ekologálávt, vâi jiejah liččii miel olášutmin sämmilâš kulttuur siäilum pisovâš pirâssuojâlem keččâmkuávlust.

“Juáhâš kote lii toin kieláin taistâlâm, lii karttâm taistâliđ jieijâs vanhimijguin. Ete ijhân tot nuuvt kolgâččij lede, ete mun lam suttoost já poččâ jieččân vanhimáid.”

“Heppâd tobdo lii keppisub ton maŋa ko lii oppâm. Must lii ain lamaš heppâd tast, ete jiem määti sämikielâ. Suhâčokkânmiijn mun lam moonnâm eeni seelgi tuáhâ, veikkâ tot

ij lekken muu suijâ. Mut must ij oro, ete hepânâšâččim innig. Jiem lah innig tuávkki, ko máátám.”

“Áármu já addâgâsadelem tast, ete lii lädilum, ete lii máhđulâš puárâsub avestis máttááttállâđ kielâ já kulttuur. Ko tot lii stuárráamus uásist, veikkâ tom ličij-uv čiehâm, tot lii pittááš vááimust, tom kalga tivvoođ mahtnii.”

“Jis smiättá historjá puástuvuođâid, kost kielâ lii uázžum kevttiđ. Ij tuše asodâh, peic tuáhtár, ášástállâm, mon ennuv lah monâttâm ekonolmâš hiäđuid, ko jieh máttám kielâ, ubâ kieldâi apparaat já staatâ apparaat lii pááccám. Mon ennuv láá huksimprojektijn já eennâmkaavpijn fillim, ko jieh máttám kielâ. Tot asodâh lii tuš jieñvääri keeči. Sämmlilâš olmooš, ko lii moonnâm tuáhtár luus, lii-uv máttám ettâđ tuáhtárâin kuásnii 1960-lovvoost, mii lii. Lii-uv tot máttám tevidiđ luámáttuvâid, lii-uv iberdâm kuus noomâs piejâi. Já val totkeeh, kiäh tobbeen láá iällâm, mon ennuv láá ávhástállâm ulmuu kote ij lah kielâ máttám. Eti jis jieh ibbeerd, tot lii pááccám savâstâlmij ulguubeln. Toh suhâpuolvah kiäh iä tom olmânáál máttám. Ep mij lah jiejahkin tom ennuv tutkâm tâi luptim. Vaarâ iäskán kielâlaahâ ko tot poođij, tobbeen lâi ete sämmilijn kalga leđe vuoigâdvuotâ ášástállâđ sämikielân staatâ virgeomâháiguin.”

3.7 Säminuorah

Säminuorah láá huolâst Suomâ staatâ oovtáigásâš sämmilijđ já sämmilij päikkikuávlv kyeskee tooimâin, tegu sovâdâttâmproosees já nube tááhust ton kometteijee Jieñgâmeerâ rađehaahâ. Nuorâid smietâttit tot, ibbeerd-uv staatâ, ete puoh tooimah lahtojeh oohtân, ige toid pyevti sierânittiđ ovdâmerkkân nuuvt, ete olâšuteh sovâdâttâmproosees, mon mañja ráhtih Jieñgâmeerâ rađe vâldihánnáa mahten huámášumán sovâdâttâmproosees já ton ulme.

Nuorâi elimân kuleh kuávdáslâžžân škovlâ já škovliittâs kyeskee ääših. Sii feerimijn sämikielâ luuhâm vuáđuškoovlâst já luvâttuvâst lii lamaš máhđulâš. Škovlâ vvestimielâ sämikielâ luuhâm háárán lii kuittâg almonâm jo-uv tiijmij vânuvottân tâi eres negativlâš jurdâččemvyehin sämikielâ luuhâm háárán. Sämikielâ tiijmeh škovlâin láá kuávdásmittum nomâlâsân kielâ luhâmân, mutâ iä sämmilij historjân, mast nuorah tiettih jieijâs muštâlem mielđ uáli uccáá. Säämi aalmug historjân nuorah uávildeh raajij rastelditte historjá, iä tuše Suomâ staatâst ellee säämi aalmug historjá. Jieijâs aalmug historjást kalga jieš vâldiđ čielgâs.

Ko škovlâin ij máttááttuu mihheen sämmilij pirrâ, lii nuorâi jieijâs ovdâsvástádâs västidiđ sämmilijđ kyeskee koččâmuššâid tegu “asâvetteđ-uv tij koođijn?”. Oovtmanolâš västidem já jieijâs aalmug pirrâ muštâlem feerejuvvo kyermejeijen, ko sämmilij västádâsah

koččâmuššaid kuittâg piäijojeh koččâmuš vuálá. Koččâmuš vuálá pieijâm kiäččo
čuávumuššân tietimettumvuodâst, kroonisâš tiätuväänist algâaalmug sämmilij pirrâ.

Nuorâi uáinu miel válduaalmug olmâ tiätu sämmilijn lasaničij toin, ete škoovlâin
máttáattuucčij já ovdâmerkkân historjá kiirjijn muštâliččii sämmilij pirrâ. Tiäđu lasanem
miel meiddei vávjálâsvuotâ, paloh já puigâ vajesavah sämmilij vuástá uccániččii. Ličij
meiddei säminuoráid olssis sehe ávhálâš já säämi identiteet háarán kiävrudittee oppâđ
rajijguin loigum aalmugis jieijâs historjá.

Sämmilâš päikkinoomâid še halijdeh uáinusân, vâi nuorah uáppih ärbivuáválâš
päikkinoomâidis. Tääl ärbivuáválâš säämi pääihih láá nomâttum válduaalmug utkâm
nomâttâsâiguin.

Nuorâi mielâst syemmilâš škovlâlâjádâs assimilist sämmilijd. Suomâst sämmilij lădijduttem
lii mudoi-uv olášuttum kăävvilávt. Aašijd láá pyerebeht-uv kuáđđám porgáhánnáá já
vuoigădvuodăid olášuthánnáá ton sajeest ete liččii siättám laavăid, moi ulmen lii lamaš
lădijduđđi säämi aalmug. Suomâst sämmilij lădijduttem čielgădem feerejuvoo hastăleijen
eidu tondiet, ete ko čallum tekstă văilu, aašijd já toi tăbăhtum puăhtă kieldiđ.

Săminuorah văătih mediast ovdăsvăstădăs sämmilij lădijdutmist. Mediain uăivildeh
ärbivuávălăš mediai lasseen meiddei sosial media. Săminuorah feerejeh válduaalmug
paijeentoollâm media atăšteijen já smiettih media ovdăsvăstădăs ovdămerkkân uălgutmist
vajesavvăid sämmilij vuástă. Nuorăi feerimijn media oovdănpuăhtă sämmilijd kyeskee aašijd
tiăđulávt já ulmelávt nuuvt, ete válduaalmug ibbeerd sämmilijd oppeet suddâm mastnii,
veikkă nuuvt ij ličij. Uăli harvii almostiteh positivlăš uđđăšijd sämmilijn tăi sämmilijd kyeskee
aašijn.

Ăăigist, mast media lii miel ubă paje, văătih nuorăin eromăš pyeri jieštobdo já
kierdăvăšvuodă nahciđ piăluštiđ jieijâs, uăivilijdis já aalmugis. Muulsăiăhtun uăinih tom, ete
jo-uv iă peerust sämmilij tăi joba jieijâs persovn vuástăsăš macăttăsăst, tăi tastoo jăvuttuvă
ollăsăvt, ko pala macăttăsăst.

Nuorah láá huolăst nubij săminuorăi vajemist. Sist, kiăh iă lah lamaš tuărvi kievrah kierdăđ
macăttăs tăi almolăš sämmilij vuástăsăš jurdăččemvyevi, puăhtă mielă vahaduđ, tăi lii jo
vahadum.

Ko nuoră mielă lii vahadum sämmilij vuástăsăš vajesavvăi tiet já sun taarbăš áámmătiše,
puăhtă iše pivdem păăccid savăstălmăid nubij săminuorăiguin. Taat lii vuălgus tast, ete
sămikielălăš já säämi kulttuur tobdee mielătiervăsvuotăpalvălusah văiluh Suomăst. Lii
tuśăstíttee ko iše taarbăšdijnis kărttă čielgiđ jieijâs tuávăá, kielă já kulttuur văi išedeijee
iberdičij mondiet iše tarbăšeijee lii puăttám suu kuuvl.

Säminuorah nomâtteh sämmilij nanosvuottân siärvuslâšvuodâ já ohtânkuullâm tobdo nuuvt nubij ulmuiguin ko luándoin. Siämmáš siärvuslâšvuotâ já ohtâvuotâ lii nuorâi feerimijn sämmilij syemmilijn iärutteijee tahhee nuuvt sii jieijâs syemmilâšvuodâst ko aalmugin. Veikâ vâlduaalmug Suomâst uáppá škoovlâin historjâs já sämmiliih iä, lii ibárdâs tast kost mij puáttip já kuus lep monâmin kievrâb sämmilijn ko vâlduaalmugist.

Säminuorâid smietâttit sämmilij teivâdem enâmânvarreijee-retoriik já ton almolâš tuhhiitem Suomâst. Nuorâi mielâst saavah tast, ete sämmiliih láá ovdâmerkkân varrim Taažâst Suomân, láá vuájjum Suomâst almugân. Mainâseh láá šoddâm vâlduaalmug tuotâvuottân. Jurdáččemvuovijd paleh ain niävrâniđ Suomâst. Nuorah smiettih, šaddeh-uv sij jieijâs ääigi vala tilân, ete sij kárttih varriđ Taažân, kost arvâleh sämmilij uázžuđ eelliđ koskâvuodâlâš ráávhust.

Nuorah suogârdellih, lii-uv Suomâ kiärgus čielgâdiđ já tubdâstiđ sämmilij Suomâst feerim puástuvuodâid, ko Suomâ jieijâs historjá já traumaid iä lah veltihánnáa kiedâvuššâm. Kiedâvušhánnáávuotâ almoon ovdâmerkkân syemmilâšnuorâi suttoost säminuorâ muštâldijn, ete sun ij lah syemmilâš peic sämmilâš, ađai säminuorâ tulkkum mielđ syemmilâš nuorâ tietimettumvuodâst jieijâs syemmilâš identiteetist já historjâst. Säminuorah tuáivuh, ete prosesân láá čonnâsâm staatâ lasseen meiddei Suomâ aalmug, ko aalmugttáa meiddei prooses hiäđuid uáinuh ucebin. Eromâš tehálâš lii finniđ tiäđulâšvuodâ já olmâ tiäđu sämmilij pirrâ Suomâ merideijeid. Prooses halijdeh ävttiđ meiddei vâlduaalmug kiedâvuššâđ jieijâs feerimijđ já historjá.

“Pyeri puávtáččij leđe tot, ete vuossâmuu keerdi tot ličij čuávdus, ete mii historjá lii tuotâ já škovlâkiirjijn. Ete ij tarbâšičij algâttiđ, ete taat lii mijjân tuotâ, já nubbe iätá ete ij. Mij ep peesâ sárnuđ masten, ko mist ij lah čallum historjá. Tot puávtáččij leđe čuávdus, ete pesâččijm jiejah luuhâđ jieččân aalmug pirrâ kiirjijn. Tot ličij tot, ete jis monâččij pyereest te tot ličij konkreetlâš.”

“Mij ep lah Učjuuvâst tohâmušâin iänuđâhlijguin. Rävistolmožin ko kuullim vuossâmuu keerdi iänuđâhlij sâmielâ, ko ep lah hárjánâm kuullâđ. Tääbbin Anarist kullojeh puoh kuávlukielah já iärâseh. Puávtám ettâđ, ete jem tuubdâ viestârpele ulmuuid. Sämmilij historjâst, ovdâmerkkân toi Ruotâ tâi Taažâ máddááooosijn, ep mij lah tohâmušâin, tot lii jieijâs kuávluh, tot lii hirmâd uccáa maid mij tiettip. Tiäđust-uv lii tot olesvuotâ, ete tiätá ete talle láá vuossâmuš ulmuuh puáttám já räjikiddimeh, tiätá tom, mutâ jyehi saajeesthân lii jieijâs kulttuur.”

3.8 Algâalmug sämmilij juávkkutuhhiitemttáá leijee kuullâmnáál ulmuuh

Algâalmug sämmilij juávkkutuhhiitemttáá¹ leijee ulmui kulâmijn merhâšittee jiešvuottân tiäduttui feerimij já jurdui sierâlágánvuotâ sämmilij kulâmijn. Saavâin sij asâttii nanosávt vuástáluvâi sämitige valjâluvâttâlmân kullee ulmuud, nuuvt kočodum “registersämmilijd”, já Suomâ algâalgâlâš almugân já tánávt algâalmugân kullee, mutâ sämitige valjâluvâttâlmân merkkiihännáá ulmuud. Kulâmijn almottum miel sämitigge oovdâst eelit, mii olgoošt Suomâ staatâ áinoo algâalmug.

Suomâ staatâ algâalmug kiävttá alnestis maangâ nomâttâs, ovdâmerkkân lappaliih, algâalgâlâš aalmug (jurg. huám. alkuperäisväestö), vuáđualmug (kantaväestö), algâalgâlâš ässeeh (alkuperäisasukkaat), meccilappaliih já meccisämmiliih. Sämitige valjâluvâttâlmân kullee ulmui algâalmugân kuullâm iä kieldi, mutâ sij iä lah algâalmug nomâlâsân Suomâ staatâst já Suomâ staatâraajij siskiibeln.

Taažâ mainâšuvvoo áinoo staatân, mast pyehtih leđe sämmiliih. Suomâst já Ruotâst muštâleh leđe tuše lappaliih. Sämmilâš lii termâ, mii ij lah Suomâst lamaš, já tot lii rahtum 1970-lovvoost. Ko sämmilâš-termâ lii rahtum, lii sämmilij orroom Suomâst še rahtum.

Kulâmijn tiäduttii eromâšávt tavesämmilij varrim Suomâ staatân Taažâst. Motomeh sist láá varrim Suomân meiddei Ruotâst. Kannat še kuittâg huamášid, ete meiddei Ruotâst iä lah sämmiliih, tuše lappaliih. Nuorttâliih láá varrim Ruošâst. Algâalmug sämmiliih láá kulâmijn almolávt almottum miel enâmânvärreijeijeh Suomâst.

Kulâmijn tiäduttii, ete tot, mii lii algâalmug, miäruštâlloo almugijkoskâsâš pargo-ornijdume ILO sopâmušâst nummeer 169. Tehálmus algâalmug miäruštellee kriiteer lii nálášume, vorráärbi. Lasseen Suomâ algâalmug miäruštâlmist tehálâš kriiteer lii tot, ete aassâm já eellim siämmâš sajeest lii jotkum táálâš Suomâ staatâ raajij siskiibeln ihečuodjij.

Kulâmijn tiäduttii, ete algâalmugân já algâalgâlâš ulmuud kuullâm tuođâstem várás kolgâččij puohâid kenigittiid toohâđ DNA-iskosijd. Kielân já kielâtááidun vuáđuduvvee miäruštállâm algâalmugân kullee ulmust lii koččâmušvuálásâš, ko kielâ puáhtá máttááttâllâđ kii peri. Ton lasseen tiileest, mast vorráärbi miel algâalmugân kullee ulmuud iä tääl tuhhit sämitige valjâluvâttâlmân, feerejuvvo puástuvuottân ete ovdâmerkkân olgoenâmijn adoptistum párnááh láá algâalmug jesâneh vorráärbittáá.

¹ Almugijkoskâsâš rievttist puáttee algâalmug jiešmeridemvuoigâdvuotân kuávdáslávt lahtojee kriiteer algâalmug jieijâs vuoigâdvuođâst juávkkun tubdâđ algâalmug jesânin jieijâs identifisistee ulmuu kuullâđ algâalmugân. Taan raportist uáivilduvvoo algâalmug sämmilij jieijâs aalmug jesânin tuhhiitem *per se*, ij sämitige valjâluvâttâlmân merkkim tâi merkkiihännáá pääccim.

“Mun eedâm, ete ijgo ILO-sopâmušast ettuu čielgâsávt, maid algâalmug meerhâš, jis tom tulkoo, te tuodânlâsávt maid savâstállâp, mij lep algâalmug, tobbeen lii čallum já maailmist tulkkojum.”

Kulâmijn almonâm miel algâalmug sâmmilij juávkutuhhiitemttáá leijee ulmuu láá tovâttâm DNA-iskosijd. Toi ulmen lii tuodâštiđ kuullâm algâsseid sehe ILO 169 -sopâmušast miäruštállum algâalgâlâšvuodâ ađai tom, ete sii suuhâ lii aassâm kuávuin ihečuodijd já aainâs-uv ovdil eres ässeid. Sij láá meiddei haahâm äššikirjetuodâštusáid algâalgâlâšvuodâstis, aassâmhistorjástis já eereeb iärrás suvâidis eennâmoomâstmijn. Sij láá kiärguseh vaattâđ “utkum, poolitlâš miärádâssáin šoddâm” algâalmugân, sâmmiláid, adelum vuoigâdвуодâid olssis. Vuoigâdвуодâiguin čujotteh eromâšávt eennâm- já čäcivuoigâdвуодâid. Ovdâmerkkâm lappalâžžân jieijâs identifisistee ulmuuh muštálii ete sij oceh lappaláid algâalmugvuoigâdвуодâid, mon maŋa taah vuoigâdвуодâh iä tilâlâšvuodâin muštâlum miel kuulâ innig kiässán iärasân ko lappaláid.

Algâalmug sâmmilij juávkutuhhiitemttáá leijee uásálistei miel sij, kiäh identifisisteh jieijâs meccisâmmilâžžân, tiädutteh, ete Suomâ tuodâlâš algâalmug láá meccisâmmiliih. “Sij láá aassâm Suomâst uáli kuhes ääigi já sij láá karttâm jieškote-uvlágán já jieškote-uv staata suárdim-, olgoštem- já suddâdemtooimâi vuálá. Majemuš suárdee já ucâšeijee lii naaburenâmijn puáttâm sâmijuávhuh. Sij viggeh finniđ olssis Suomâ algâalmug status puoh vuovijguin.” Meccisâmmiliih láá kulâmijn almottum miel “eidusâš meccisâmmiliih ain onnáá peeivi Kuáccám räi, Anaar kuávu jävrisâmmiliih sehe Ucuuvâ juhâsâmmiliih já tuodârsâmmiliih”. Meccisâmmilij miel sovâdâttâmproosees kolgâččij kiedâvuššâđ tuodâlâš algâalmugân kuullâm čielgâdem lasseen Laapi enâmij vâldidem já ávhástállâm majemui 150 ive ääigi.

Tilâlâšvuodâin almonâm miel sämitige valjâluvâttâlmân peessâm tehâlâšvuotâ ij lohtuu vuosâsaajeest ulmuu vuoigâdвуотâ identiteetân. Olgoštemnáál já suárdimnáál šoddâm feerimijd ij siho vuoigâdвуотâ identifisistid jieijâs maht haalijd. Sämitige valjâluvâttâlmân ucâlem almottii juátkid nuuvt kuhháá, ete puohah kiäh toos kuleh láá merkkejum valjâluvâttâlmân. Taat tondiet, ete tehálumos algâalmug sâmmilij juávkutuhhiitemttáá leijee kuullâmnáál ulmuud lii peessâđ uásálâžžân sämitige valjâluvâttâlmân kuullâm miel puáttee hiäđuin já sierânâsvuoigâdвуодâin sehe meridid toi jyehimist. Tilâlâšvuodâin iä tárkkilistám tom, maid sämitige valjâluvâttâlmân merkkim mieldis pyehtim hiäđuud tâi sierânâsvuoigâdвуодâid sij tárkká uáivildeh.

Tilâlâšvuodâin almonâm miel eennâmvuoigâdвуодâi pirrâ sárnudijn tiädutteh eennâm omâstem. Lappalij já meccisâmmilij eennâmomâstem vuáđduvá Ruotâ vääldi áigásâš lappikyláid já tot kiäččoo jotkuđ potkânhánnáá onnáá peeivi räi. Lappalij já meccilappalij omâsteh enâmijd iäpádâsttáá.

“Mij sárnum eennâm- já čäcivuoigâdvvuođâin, toh iä iärásijn lekken peic mist. Mutâ toid adeleh mii vuoigâdvvuođâid, ijhân tot lah adelum, enâneh kuleh mijjân. Veikkâ staatâ vyevidi. Tot lii tot aasât. Jieš mun lam jurdâččâm nuuvt, taam oles riijdo. Ete jis kihheen ij ličij sárnum enâmijn já čäcivuoigâdvvuođâin peic kielâst já kulttuurist, jiem osko ete mij liččijm tääbbin. Mutâ ko pottii eennâm- já čäcivuoigâdvvuođah, aalgij tot hommá kuoskâđ mii. Mij ep addel iärásáid vuoigâdvvuođâidân.”

Nuuvt sämikuávlu ulguubeln ko sämitige valjâluvâttállâm ulguubeln puásuituálu hárjutteijeh feerejeh puásuituálu hárjuttem iävtuid válduaalmug olgošteijen. Algâaalmug sämmiliih finnejeh valjâluvâttâlmân kuullâm miel maanggâ keerdi stuárráb sajanmáávsuid ovdâmerkkân piäđui tai kuáskimij tovâtem hiävuin ko sämmilij päikkikuávlu ulguubeln puásuituálu hárjutteijee ulmuuh tai ulmuuh, kiäh iä lah merkkejum sämitige valjâluvâttâlmân. Sämitige valjâluvâttâlmân merkkim peht algâaalmug jesânin šoddâm pajeulmui, sämmilij, pyevtittem poccupiärgu lii meiddei vuáđđusttáá jieškote-uvlágán pyevtittâsmerhâiguin syeijejum. Merhâšittee lii, ete kulâmijn almonâm miel puásuituálu hárjuttem kulá algâaalmug miäruštâlmân. Taan tiet puásuituálu hárjutteijee olmooš feeree nanosávt jieijâs iälâttâs peht kuullâđ algâaalmug jesânin. Kulâmijn muštâlum miel Suomâst poccuin stuárráamus uási lii Suomâ tuodâlâš algâaalmug, meccilappalij omâstusâst.

“Lii ryevdisrangâäiđi. Nubebeln lii sämikuávlu. Mii iälu kuáttu tääbbin kost lii kuáskim, já sämikuávlust iä lah ruopsisvuásâšäiđi poccuuh. Te tobbeen lii 1,5-kiärdâsâš sajanmáksu, láá ennuv miärdâsah, ko moonnâp ryevdisrangâäiđi taavaabeln. Mii kohtâleh raasistlâvt tast. Maid iätâ kulttuurân, jiem lah kuáassin epidâm jieččân identiteet. Muu tobdeh pajealmajin já meridum suuvâ olmožin, ij tot lah koččâmuš vuálá pieijum.”

“[...] Sämmilâšregisterist leijee ulmuuh finnejeh pyereeb hiäđuid, toin láá eenâb poccuuh, finnejeh puásuituálu aalgâtdijn. Aasâtâhân lii tot-uv, mist tolvuu lappikáárvu, tot lii tuotâvvuođâst lamaš koskâlaapi ubbâkârvu. Ij toin kievhis tuodârulmuin lamaš ruttâ leđđei, mutâ taah markkânulmuuh ostii leđđee. Mist láá nuuvt puáris kâárvuh, ete iärásijn iä lah siämmáá puáráseh. Luhhoost láá siäilum soođijn uási. Ko kyláh láá poldum. Lyeti-uv suáláduvvo mist. Já Luonto-liitto eedâi ete uásti piärgu tuše sämmilijn, tot lii olmânáál šoddâdum poccust. Čielgâ olgoštem. [...]”

Kulâmijn puohtii oovdân meiddei tom, maht algâaalmug sämmiliih láá omâstállâm Suomâ olmâ algâaalmug pihtâsijd, kietâtyeji já lyeđi vuáđđusttáá olssis.

“Historjâhân lii tast komálâš, ete tothân vuálgá nomâlâsân jieškote-uvlágán pyevtittâsâin moh láá lamaš já tolvum. Šaapšâ, láá čáállám ete kavnum Anarist, ij veltihánnáá tuše Koskâ-Laapi arkkâduvâin. Ko tuše toin soojijn, lii lamaš sâmmimááccuh, vistig poođij pargomááccuh, ubbâkârvu, toh láá lamaš 500-vala kuhheeb, ärbi meiddei eurooplâš ubbâkâárvun. Râhteeh láá lamaš uccáá, já kest lii lamaš ruttâ, kolgâm leđe viärupuáđuh

ete finnee leđđee uástinnáál. Tot lái masa siämmáá ennuv ko puásui-iälu vyebdim, mutâ taah stuorrâ lappikyláh láá uástám já ráhtám pyevtittâsâid. [...] Must láá 150 ive puáris pidoh, vala láá šiev oornigist, veik álgá soovsâ nuuhâđ. Täst lii iäru, ko sárnuv sämimáaccuh, já talle šalligâšeh kest lii vuoigâdvuotâ kevttiđ mááccuh. Mist lii vissásávt vuoigâdvuotâ, ete kest láá vuosmužžân toh mááccuheh lamaš. Mist láá lamaš mááccuheh ihečuodijđ. Ete tommiit jáválâš suuhâ lamaš.”

“Sáárnuim tast, nuuvt oovtkiärdánis äšši ko kietâtyeji. Muu kálgu ráhtá kietâtuojijđ, talle poođij taat, ete kii uázžu tuoijuđ. Smiettâđ, kost lii laapi ullolijne puáttám, tiäđáh-uv tun? Mij tiettip, tot lii puáttám Pohjanmaast, ko iä tääbbin lah lamaš väärispuita (jurg. huám. máhđulávt jálumuorâ). Kannat-uv mastnii tuoijumist, vaacâi, sovsammui ráhtimist, älgid larmâid. Maid mij lep uccâkaandâ räjjist ráhtám.”

Tilálâšvuodâin almonâm miel lii algâaalmug sâmmilij juávkutuhhiitemttáá lejee ulmui sâmikielâ monâtem tábáhtum jo ihečuodij tassaaš ton ääigi, ko sâmmilij ladijduitem lii lamaš puoh korrâsumos. Sâmikielâ kevttimist láá rángášâm ovdâmerkkân jyelgimuoráin. Virgeulmui já paapâi tárbu tiettiđ, maid ulmuuh tavveen sárnuh koskânis, lii tovâttâm kielâ monâtem já kielâ lii tilálâšvuodâin muštâlum miel puáhtám siäilud tuše kukken tuárispeln. Ko kielâ monâtem lii tábáhtum jo áigáá, kalga sämitige valjâluvâttâlmân uuccâm várás uuccâđ tuođâštusâid kuhes aagij tyehin. Puáris tiäđui já äššikiirij haahâm lii vaigâd. Tiätuhaahâm halijdeh älkkeebin, vâi meiddei ucâlem sämitige valjâluvâttâlmân ličij älkkeb.

“Taan sâmmilâšmiäruštâlmân. Tavesâmmiliih iä ubâ lamaškin Suomâst, ko tääbbin kieldii laapi kielâ. Tondiet sii kielâ lii siäilum, tondiet tiädutteh kielâvuáđustâs, ege tuhhit jotkuuvâš tuođâštum aassâmhistorjá, ege jotkuuvâš tuođâštum nálâšume. Ege ILO-sopâmuš miäldásâš algâaalmug miäruštâllâm. Puoh eres soojijn tom čuávuh mutâ iä Suomâst.”

Tilálâšvuodâin almonij, ete suhânoomâid muttii syemmilâžžân, vâi poostâ finnim pááikán šodâččij älkkeebin. Paaihijn, kost láá lamaš maangâs siämmáš suhânoomáin, poostâid láá karttâm vyerdiđ maangâid ohoid, ko toh láá ovdâmerkkân moonnâm puástu ulmuud.

Staatâräädi kanslia, riehtiministeriö já sämitige Anarist 10.2.2018 ornim almugijkoskâsâš seminaar savâstittij kulâmijn. Seminaar feerejui “čiärrumteatterin”. Kulâmijn tiäduuttii tom, ete seminaarist sárnum sâminuorah iä lah feerim olgoštem. Sehe nuorâi já tuulhâi čiärrum feerejui uárnejum čaitâlmin almugijkoskâsâš kuosij fillim várás. Olmâ algâaalmug äšši ij peessâm seminaarist oovdân já almugijkoskâsâš kuossijđ lijji muuneeld muštâlâm puástu tiäđu algâaalmugist Suomâst.

Tilâlâšvuodâin tuostuu asodâhfeerimij tutkâm. Asoduvâin lii muštâlum miel lamaš pyeri leđe ige toin lah tábáhtum maggaargin kivsedem. Jis párnááh láá-uv kivsedâm nubijdis, tot lii lamaš tuše luándulâš.

Algâaalmug sämmilij juávkkutuhhiitemttáá lejee kuullâmnáál ulmuuh vattii tilâlâšvuodâin almonâm miel, ete sämmilij sovâdâttâmproosees válduäššin ličij vistig čielgâdiđ kii Suomâst lii algâalgâlâš. Nubben ovdil komissio asâtem kolgâččij čielgâdiđ tilâlâšvuodâin nomâttum miel “sämitige eelit” já valjâluvâttâlmân kulâhánáá ulmui koskâsâš riijdoid, moh kyeskih algâaalmugân kuullâm, já motomijd aneh vyelgiđ sämitige eelit hárvuttem valjâluvâttâllâm ulguupiälâsâš ulmui suárdim. Sämitige elittäin uáivildeh tilâlâšvuodâi uásálistei ulmui miel pajesämmilâš tavesämmilijđ, kiäh láá varrim Suomân ovdâmerkkân Taažâst. Jis komissio asâttuvvoo mutâ Suomâ olmâ algâaalmug kuáđđoo toos adeluvvee mandaat ulguubel, lii tot kullum ulmui miel tuodâlâš riehtimorhe já kulttuurlâš aalmugkoddem.

“Suomâkielân lappalâš lii lappalâš jiem tieđe kost tot lii utkum tot sämmilâš sääni teehi Suomân. Tot lii täst väädikomettemsystemist puáttám miel sämitiggeest tâi kostnii. Stuárráamus čuolmâhân tääbbin, kiän olgošteh, láá toh lappaliih kiäh iä uážu ubâ jieijâs kuávlust jienâstiđ, iä tääbbin eres čuolmah lah.”

“Tuotâvuotâkomissio sâtáččij tarvaniđ taan sämitiigán uuccâmáášán. Ko tavesämmiliih eteh, ete kale sij suuvâs tobdeh mutâ iähân sij tuubdâ mii.”

“Pyeri ovdâmerkkâ láá nuorttâliih. Toh pottii vuossâmuš nuorttâliih Suomâ aalmugjesânin 1920 ráávhusopâmušâst. Já sij monâttii tom vuoigâdvođâ, ko monâttii enâmiđ, mutâ suáđi maŋa adelii suonnjelláid, veikkâ toh iä lamaš Suomâ pelnigin peic Ruošâ, sijnân adelii nuorttâlâškylá. Já algâaalmug šoddii. Ain sárnuh staatâlâš aašijn. Irâtteh láivudiđ, ete ohtsâštave-eennâmlâš sämitigge. Miinii eromâš tave-eennâmlâš sopâmušâid, kuulmâ staatâ sämitigeh vyejih täid. Toin irâtteh väldiđ algâaalmugvuoigâdvođâid mist. Tot lii aaštâ, tääl jo tääbbin lii tolvum, aanaarliih iä peesâ puohah registerân, veikkâ lii viärukirje čäittiđ.”

“Maht puáhtá čielgâdiđ maht algâaalmug vuástá láá toohâm puástud, jis ovdâskoddeest láá meridâm ete registerist lejee ulmuuh láá algâaalmug. Mii suuvâst láá ivveest 500 lii mii suuhâ haldâšâm kuávluin, maht puáhtá poolitlâvt meridiđ ääši jeđe tutkâđ. Vistig historjá äigioornigân, kiäh láá algâaalmug, já máksám viäru lappienâmiijn. Mun kiäldám kolmâsávt ete staatâst já sämitiggeest ij lah vuoigâdvođâ staatâ enâmáid. Tot lii lappikylá jesâniijn já toi maajeeldpuáttein. Staatâ puáhtá sämitiggijn ráđádâllâđ eennâmvuoigâdvođâin. Toh láá must pápáriijn, jiem addel toid nuuvt peri, tom lam Sipilâin-uv ettâm.”

“Tuotâvuotâkomissio lii olmâ hommá, mutâ kalga tuotâvuotâ puáttiđ oovdân, kiäh láá algâalmug kiäh iä, kuás láá puáttám, maggaar rooli lii lamaš. Mij lep tutkâm meccilappalâšvuotâ, puávtám tuođâštiđ mii lii čuolmân Ruotâst. Ko tobbeen iä tuubdâst virgeulmuuh sämmilijđ, peic lappalijđ. Lii lappieennâm, ij sämieennâm. Já tot lii lappalij eennâm, siämmáá Ruotâst. Taažâst lii eres, tobbeen lii sämmilâšvuotâ puáttám. Toh láá, Alta maŋa fiđgâsist pottii sämmiliih. Jiem uccááš, ete tobbeen láá sämmiliih já algâalmug, mutâ Suomâst ij. 1800-lovvoost pottii kollekuáivum mielđ vuossâmuš sämmiliih. Meccilappalijn kávnoo puoh, pappâkiirjijn tiäđuh. Áinoo mast tiggojeh lii tot, ete 1700-lovvoost taah lappalijh algii rähtiđ tááluid já finnejii táálun noomâ já suhânoomâ, ko táálu várás koolgâi leđe. Mutâ tast huolâhännáá láá kirkkokiirjijn ete lii lappalij tuon já ton suuvâ. Tom kalga pyehitiđ oovdân, ko stuárráamus juávkku, lii meccilappalijh. Toh omâsteh 95% poccuin-uv já lii kuhes historjá. Kielâgin ij lah lappum ollásávt, puásituálust kevttip, kevttip toid saanijđ. Mutâ tot kielâ kuddui 1960-1970-lovvoost, ij uázžum sárnuđ, mun lam lamaš nurheest-uv, ko maidnii taid puásuiaašijđ máttám suomâkielân. Taažâsthân lii tot sämmilâšvuotâ valdum anon majeláá ennuv, ko kveenih láá lamaš stuárráamus aalmug tobbeen. Taa kárttáást kávnoo, maggaar pivdoelleh lijji. Kittâl lii vuossâmuš, kost aalgij nuuvt kočodum puásituálu ko tobbeen nuhhii kodeh vuossâmužžân.”

Algâalmug sämmilij juávkkutuhhiitemttáá leijee kuullâmnáál ulmui jurdáččemyehi sovâdâttâmproosees kuáttá ij lah tuše positivlâš. Sij puohtii tilâlâšvuotâin oovdân huolâs kulâmijn lyetittetteevuotâ háárán eereeb iärrás kulâmijđ staatâ peeleeest olâšuttám virgeulmuu tuáváá tiet. Tilâlâšvuotâid uásalistám ulmui mielđ sij iä finnii viestâs čoodâ kosten tâi kiässán, mon suujâst sij iä lyeti kiässán.

“[...] Kalga kojâdiđ taam luáttámušhomá, taan tilâlâšvuotâ háárán? Mondiet staatâräädi ij lah váldám kiännii Virtanen tâi Rantanen tyebbin mäddin porgâđ taam. Mij tiettip mon suuvâ tun lah, pyehtip-uv lyettiđ tunjin? [...]”

“[...] Ko sárnuh, ete lii kivesdem tábáhtum, tot lii vissásávt tábáhtum ihečuotij mielđ, mij lep lädiđuttum, mii kielâ láá tuolmâm jägán. Mutâ tot kivesdem lâi kenski mottoom peeivi vájaldum äšši, mutâ tääl sämitigge já säämi nationalisteh kivesdeh aanaarlappalijđ. Kivesdeh já aneh kuálmád luoka aalmugjesânin, ep peesâ jienâstiđ já kieldih mii leđe kihheen. Mottoom peeivi – vuáđudeh lappalâškomissio, eteh ete Juuso nieidâ eelij tääbbin mii sahhiittâlmin, mutâ oovdâst jieš tom uásipele kii suárdá mii. Tot lii ahevis tobdo, ko tobdá jieijâs leđe algâalgâlâš mutâ staatâ ij tuhhit. [...]”

“[...] Maht mij pyehtip tiettiđ, ete tot mii viestâ mana ovdâskulij. Luáttámuš ij lah kuussân kulij.”

3.9 Šleđgâpostáin toimâttum celkkimeh

Kulâmáid uásálistem várás lekkum šleđgâpoostâ peht valdui vuástá nubáloh ciäلكkámuššâd. Šleđgâpostáin vuástávaldum ciäلكkámušah láá valdum huámášumán jo-uv almolâš kulámij siskáldâslâš čuákánkiäsust tâi jis ciäلكkámuš lii kuáskám monnii tiätu čuosâttâhjuávhu, ton čuosâttâhjuávhu täärhib tarkkuustállâm ohtâvuodâst.

Šleđgâpostáin toimâttuvvii iänááš proosees kyeskee almolâš uáivileh. Ciäلكkámušâin suogârdellii máhđulâš sämmilijj kyeskee tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio jïrmáávuodâ Suomâst eidu taan puudâ. Tain iävtuttii meiddei vuovijj, moiguin proosees puávtáččij olášuttiđ sehe iävtuttii komissaarijđ máhđulâš komission.

Mandaatin máhđulâš komission lii Suomâst lamaš almolâšvuodâst asodâhfeerimeh já nuuvt kielâ ko kulttuur monâtem toi keežild. Taan teemast celkkii meiddei šleđgâpostáin.

Maangâin poostáin valdii pele sämmilij já válduaalmug huánánâm koskâvuodáid. Lasseen lekkii historjá ja historjást pajaneijee suujâid vuástáluvâi aasâtmáid.

Algâaalmug sämmilij pirrâ levâttittee puástu tiätu, disinformaatio já ton vaiguttâsah sämmiláid váldojii oovdân.

Válduaalmug celkkimijn almoon huolâ jieškote-uv olmoošjuávhu, tuávái já etnisiteetij keldâšum koskâvuodâin Laapist. Kelduin kierdih puohah tavveen siämmást, ko feerejeh Maadâ-Suomâ tuše povvâstiđ. Válduaalmug siste láá meiddei huolâst tast, ete sierâ juávhuh pieijih sovâdâttâmprosesân muneiävtuid. Válduaalmug tuoivân ličij, ete prosesân iä pieijuuččij muuneeld iävtuh, vâi prosesist ličij máhđulâšvuotâ luhostuđ čuávidiđ rašemus äigikyevdilis viižijj.

Válduaalmugân kullee ääši pirrâ celkkim ulmui ciäلكkámušâin tuáivuh, ete válduaalmug ij pieijuu kyeddiđ ovdâsvástádâsân moonnâmääigi tábáhtum puástuvuodâin, moid sij iä lah puáhtám vaiguttiđ. Palloon lii, ete tile keldâšuvá ain eromâšávt sämmilij päikkikuávlust sierâ etnisâš tuávái ovdâsteijee ulmui kooskâst.

VUÄNÖS

Lää'ddjânnam halltös lij kâlgmannust 2017 alttääm sä'mmlai aa'ssid kuoskki suävâdvuöttproseess valmštööllmööžž. Aalgto's prose'sse lij puättam Lää'ddjânnam sää'mtee'ggest, kää'tt lij e'tkääm Lää'ddjânnam halltö'sse sä'mmlai tuõđâšvuõtt – da suävâdvuõttkomissio piijmööžž.

Proseezz valmštööllmööžžâst lij čõõđ vikkum alggmeer sä'mmlai kuullmõš ää'sšest vue'ss-kie'ssmannust 2018 riâššum pooddin sä'mmlai dommvuu'dest da gâârdin, koin toimmai sää'mõhttös.

Alggmeer sä'mmlain lij vue'lğgemsââ'jjen positiivlaž šiõhtlõõttmõš tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõttkomissio piijmõ'sše. Si'jjid lij tää'rkes, što jös komissio piijât, tõt se'lvvat vuõššân tuõđâšvuõđ le'be tön mii lij šõddâm. Tãn mâŋŋa lij äi'gğ ä'lğged ooccâd suävâdvuõđ le'be tön, mä'htt sä'mmlai, valdia da vä'lddnarod jue'tkê õhttsažtuâjast ooudârra till pue'rab jââđjõõžž.

Gu šõddmõõžž se'lvvtummuš lij vuõssmõs läu'kk till suävâdvuõđ, lij Lää'ddjânnam valdia proseezzâst tãn poodd äâ'nem nõõmtös suävâdvuõttprosess sä'mmlai miõlâst ča'jjõõtti da snâänte'm. Alggmeer sä'mmlai mie'ldd proseezz nõmmân õõlgçi lee'd tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõttkomissio, kää'tt lij meeraikõõskeld takainalla õnnum nõmm proseezzid, kook tu'kkee da se'lvvte mõõnni puâsttadvuõđid di tõi mäâinaid da seu'rrjõõzzid, kicstös pue'rab pue'ttivuõđâst.

Alggmeer sä'mmla jiâ leäkku vaalmâš prose'sse, jös valdia ij õlmmed tön prose'sse piijâm täävtõõzz. Lââ'ssen õõlgtet, što valdia õlmmsa põhtt motiiv altteed sä'mmlai aa'ssid kuoskki suävâdvuõttproseezz. Lää'ddjânnam valdia motiiv ij leäkku puättam tie'ttemvuällsen.

Valdia õhttsažtuâjjuâjilai beä'lnn čuä'jteei pro'sttjõõttmõõžž alggmeer sä'mmlaid vue'itlvânji proseezz poodd le'be tön mâŋŋa jiâ vue'rd per se, jös tõt lij miârtkös čuä'jted pâi nu't sarnnum symboollân likstõssân konkreetlažtaa siiskõõžž.

Alggmeer sä'mmlain lij kuullmõõžžin õlmsa puä'dee'l tarbb piässâd pu'rggheed puästtadvuõđķiõččlâsttmõõžžid da tarbb piässâd tõin mainsted. Sij toobdste puästtadvuõđķiõččlâsttmõõžž persoonin da obb meer tuejjeem vaiggâdvuõđid, leša nää'l kâittad ko'rjjeed liâ ooccanj, gu puästtadvuõđķiõččlâsttmõõžžin i'lla ni kuä'ss kollektiivlânji mainstum jiõ'nne da ävvnun. Õ'htten mäinnan puästtadvuõđķiõččlâsttmõõžži ķiõtt'tõõlķanivuõ'tte ķiõččlââ'stet tõt, što alggmeer sä'mmla liâ obb Lää'ddjânnam jii'jjesvuõđ ääi'j ķiõččlâsttam vâ'lddnarood pâi'lķiõččâm si'jjid vue'lbužärvvsi'žžen meeran. Aa'sšin vaikknummuš lij leämmaž nää'll se'lvvned vâ'lddnarood teä'ddõõzz vue'lnn. Aa'sši õlmsapõhttmõõžž tän miârktõõzz diõtt čõõđ viikkmest proseezzâst ķiõččlââ'stet pue'rmõsân vuei'ttem vie'kkted sä'mmlaid nu't meeran gu persoonân.

Alggmeer sä'mmla ä'nne samai tää'rķen, što proseezzin vuaitced lââ'zzted vuõigg teäđ sä'mmlain. Lää'ddjânnmest teätt da tie'ttemvuõtt sä'mmlain liâ samai vännseeja, mii vuei'net õ'htten mäinnan tõõzz, što vâ'lddnarood šiõhttlâätt sä'mmlaid negatiivlânji. Tie'ttemvuõđ da täaid lââ'zztee'l äâskat še šiõhttlõõttmõõžž mõttjam positiivlubun, gu põõl da vââ'j tuejjei oudjurddi mõttje vuõigg teättan. Proseezz ķiõččlââ'stet vuei'ttem lee'd äü'kķen še vâ'lddnarood da Lää'ddjânnam meeru jeä'rbi mie'ldd ķiõtt'tõõllâd jiiijâs kollektiivlaž traumaid.

Alggmeer sä'mmlai mie'ldd vuei'tlvaž tuõđâšvuõtt - da suävâdvuõttkomissio älgg činglmõõvvâd vuõss-sâjjsânji da tä'lķ sä'mmlai da valdia kõskksi'žže kõskkvuõ'tte, gu valdia tuâim le'be toi'mmje'ķani kuâđdmõõžž ķiõččlââ'stet šuurmõs puästtadvuõttân. Lää'ddjânnam valdia ķiõččlââ'stet spraavdõõttâm alggmeer sä'mmlai assimilaatio krââ'ma jee'rab tän miârktõ'sse šiõttuum lää'jjid. Sä'mmlai päkklä'ddlâsttmõš ij Lää'ddjânnmest kuuitâg leäkku kuâđđjam histoo're, pâi tõn ķiõččât juätkkjem ooudâs tän peei'v. Mââimõõzz kää'uc ee'jj poodd sää'mvuâsttlažvuõđ da šiõttlõõvvâmtuâimi säärnat kõrrnem. Lää'ddjânnam vuâđdläâ'jj šeâttmõš (PL 17.3 §) sä'mmlai vuõiggâdvuõđâst tuõ'll'jed da spraavdõõttâd ķiõl da kulttuur ij tiõuddu. Meeraikõskksaž suâppmõõžžin, koid Lää'ddjânnam lij čõnnõõttâm, i'lla sä'mmlaid staan valdia spraavdõõttâm assimilaatio vuâstta, gu Suomen valdia jiâ ķiõččlõõđ ci'sttjem täid suâppmõõžžid.

Kuullmõõžžin õlmsa puä'dee'l ij komissio'je u'vddi mandatt vuei't tää'rķeld räâ'jted kuõskkâd pâi õõut ķiõččlõ'ttum puästtadvuõđ. Alggmeer sä'mmlai ķiõččlâsttmõõžž õ'httne puk nuu'bbeež. I'lla ni vuei'tlvaž vaalšed õõut puästtadvuõđ puästtadvuõđi juä'tķkempäâi'ķest, gu sä'mmlai puästtadvuõđķiõččlâsttmõõžžid ij Lää'ddjânnmest leäkku kaunnum puuttâmceäk'kaz. Ķiõl da kulttuur ij vuei't ni še rätkkad nuu'bbin.

Alggmeer sä'mmla haa'lee jiiij mainsted mii si'jjid lij šõddâm da mâi'd sij liâ jõuddam ķiõččlâ'stted, da võl tän peei'v ķiõččlâ'stte. Sij haa'lee, što gu sij liâ ķiõččlâsttmõõžžeez mainstam, tõid ij ni ķii vuâsttlâ'sttce. Tõt, mõõn sä'mmla mainste, lij tuõđâšvuõtt, leša lokku vâ'lddemärvvsaž lij, što sä'mmla liâ heterogeenlaž meer, ķeä'st lij jiiijâs histor da

jii'jjesnallšemvuött vuu'di mie'ldd da sä'mkiölljoouki mie'ldd. Alggmeer sä'mmla haa'lee jiiij kee'rjted histoo'res Lää'ddjânnam valdiast vuei'nnemnalla.

Alggmeer sä'mmla tuäivva, što Taarr, Ruöcc da Lää'ddjânnam, koin juõ'kk valdiast lij alttuum le'be valmmštööllâm vue'lnn va'sttei sä'mmlaid alggmeeran kuõskki proses, ták proseezz toi'mmje'če õõutsâ'jest, gu lij kõõččmõš õõutâst alggmeer sä'mmlain neellj valdia vuu'dest.

Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa kuullâm vue'lnn âarrai čuä'jte vuõss-sâjjsânji, što Lää'ddjânnmest âlgg vuõššân se'lvted tõt, keäk liä vuõigg alggmeer da tøn vuäzzla Lää'ddjânnmest. Tãn mânŋa vuei'tet mä'cced suävâdvuöttprose'sse. Sij miöläst alggmeer sä'mmla liä Lää'ddjânnmest jânnmasii'rda da poliittlaž meärrõõžzin alggmeeran rajjum naroodbie'kk, keäin jiä õõlg lee'd Lää'ddjânnmest alggmeeru kuulli vuõiggâdvuõd. Lää'ssen sä'mtiiggi vaal-logstõ'kke â'lgge priimmâd mie'rkkëemnalla puk tók oummu, keäk tok ko'lle. Vaal-logstõ'kke puä'det oocâd nu't kuu'kk, što puk tok mie'rkkëemnalla to'ben kuulli liä, gu mie'rkkuumnalla âârmõõžž mie'ldes pu'httem ouddõõžzin âlgg pukin ouddõsvuä'msteejin piässâd mie'rreed.

Suävâdvuöttproseezz juätkkmõõžž miärktõsmeâldlažvuõd âlgg tuõdlânji tu'mmjed vue'jjest, ko'st alggmeer sä'mmla vuei'ne čõõd ääi'j leämm'mõõžž ä'stteem nu't valdia gu vä'lddnarood tuäimest. Alggmeer sä'mmlai leämm'mõõžž ä'sttee Lää'ddjânnam valdia lää'jjiõttummuštuäim, kook jiä toobdest le'be vää'ld lokku alggmeer vuõiggâdvuõdid da tøn päädvuõd Lää'ddjânnam meerast da lä'ddlažvuõdâst. Sä'mmlai dommvuu'dest keäšt'te mäddâännemâä'blek hä't kuäivâstoi'mmjummuš da lãssneeit tu'rii'smm ä'sttee alggmeer sä'mmlai vuõiggâdvuõd tuõ'll'jed da ooudâs viikkâd kiõl da kulttuu'res. Alggmeer sä'mmlai leämm'mõõžž kritisâ'stte, da si'jjid viõggsânji vuästtlâ'stte jeä'rben Tâ'vv-Lää'ddjânnmest da sä'mmlai dommvuu'dest, joouk, kook liä kiõččlãsttam mädd-, čää'cc-, da jie'llemvue'jjvue'kkâ'ttemvuõiggâdvuõd ä'sttummšen lää'jj sää'mtee'ggest siõttummšest 1990-lãggâst vue'ljeel.

Suävâdvuöttproseezz juätkkmõõžž miärktõsmeâldlažvuõd da perstummuž âlgg tä'rkkõöllãd še Lää'ddjânnam valdia da Lää'ddjânnam meer vuei'nnemkuu'lmest. Proseezz subjektân liä sä'mmla alggmeeran. See'st âlgg lee'd vaalmãš ää'veed kiõččlõsttum puästtadvuõd da ävvned tãin puästtadvuõdkiõččlãsttmõõžžin vuei'tlivi'žže komissioo'je, što proseezzâst le'čči ni mãkam o'nnstummuž oudldõõžž. Proseezz o'nnstummuš õõlgat kuuitãg še valdiast da vä'lddnaroodâst vuõiggmiõllsa täätt se'lvted da tobdsted sä'mmlaid kuõskki šõddãm puästtadvuõd. Lää'ddjânnam valdiain õõutsâ'jest vä'lddnaroodin fe'rttai lee'd vaalmãš tuõdãšvuõtt- da suävâdvuöttkomissio ettšem psykkilânji da ekonoomlânji lo'sses prose'sse. Komissio ij õõlg piijjãd keä'ppsõs vuãðavui'm.

1 Kuullmõõžži čõõđ viikkmõš da vuässõõttmõš

1.1 Suâvâdvuõttproseezz tuâgga

Lää'ddjânnam halltõs lij 19.10.2017 i'Immtam já'tt'tem sä'mmlai aa'sšid kuõskki suâvâdvuõttproseezz valmštõõllmõõžž. Halltõs lij saggstõõllâm ää'sšest sää'mtii'gğin. Aalgtõs prose'sse lij puättam sää'mtee'gğest.

Valdiasâbbar pravlee'nn'ja da vuõiggâdvuõttministeria õhttsažtuejast Lää'ddjânnam sää'mtii'gğin liâ kaart'te'mmen mä'htt suâvâdvuõttprosess (komissio) õõlgçi piijjâd tiu'dde da mâkam jiõčč proseezzâst va'stteei soorčte'mes komissio tuejj da norrõs õõlgçi lee'd. Sä'mmlai kuullmõš ää'sšest lij leämmaž oudldõs proseezz ouddnummša.

Valdiasâbbar pravlee'nn'ja, vuõiggâdvuõttministeria da sää'mtii'gği halltõs sue'ppe 18.4.2018 suâvâdvuõttproseezz ouddnummšest sä'mmlai kuullmõšše ää'sšest.

1.2 Kuullmõõžži äi'gğtaull

Kuullmõõžžid vi'kkeš čõõđ 2.5.2018 – 27.6.2018 kõskksaž poodd. Kuullmõõžžid jä'rjsteš lää'jj sää'mtii'gğin 4 š:st šiotteem sä'mmlai dommvuu'dest di dommvuu'd åålgbeä'lnn gâârdin, koin tuâimmai sää'mõhttõs. Kuullmõõžžin va'lddeš lokku lââ'ssen vuõiggâdvuõttministeria sää'maa'sššin kullum õhttsažtuâjjuâjjla.

Kuullâmpäi'kk-kââ'dd le'jje jä'rjstõõž mie'ldd Nuorgam, Uccjokk, Karigasnjargg, Če'vetjäu'rr, Lisma, Njeä'llem, Ä'vvel, Aanar, Aanar, Ä'vvel, Ä'vvel, Ä'vvel, Angeli, Lemmenjokk, Kuttura, Vuõccu, Ruä'vnjargg, Oulu, Tampere, Jyväskylä, He'lsen, Aanar, Päärtök, Peltovuoma, Palojärvi, Hetta, Hetta, Karesuvanto da Kilpisjäu'rr.

Pooddi lââ'ssen ää'sšest leäi vâajlažvuõtt ceä'lkked ne'ttpåå'st mie'ldd 29.6.2018 mõõnee'st.

1.3 Kuullmõõžži täävtõsjoukk

Pooddin vä'lddveärlaž täävtõsjoukkân leäi kuullâd alggmeer sä'mmlaid sij jiijjâs ää'sšest. Kuullmõõžžid vuässõ'tte nu'tt 300 oummu.

Kuullmõõžž le'jje õlmmilaž da äävai šõddmõõžž. Öhtt podd pii'sti 2 – 3 čiâss.

1.4 Pooddi äå'bleķ da tõin teådtummuš

Kuullmõõžžid jä'rjsteš määng vuâra uu'ccben poddân, što vuei'tlva määngas vuei'tte ää'sš peä'lest lee'd mie'ldd. Määngain pooddin täävtõ'leš še vooudlaž kättemvuõđ di tõn, što kõõddâs ceä'lķked ää'sšest le'čči vuei'tlva hiälpp.

Pooddi vue'ķķjä'rjstummši ainsmä'ttem diõtt tuåimmješ õhttsažtuejast sää'mõhtõõžzin, jee'res õhtõõžzi da pääiklaž oummuivui'm. Öhttsažtuejtaaurõõžž va'stee še jiijjâs vuu'd pooddi teådtummšest haa'leem naa'lin. Pooddin teådtummša vuässõ'tte še Yle Sápmi da sää'mte'ğğ õlmstâ'ttee'l pei'vevei kuullâmäi'ğğtaaul dommseeidain. Kuullâmäi'ğğtaaul õlmstõ'tteš še valdiasábbbar pravlee'nn'ja dommseeidain.

Kolmmlo i'lmmtum pooddin teåuddje looppâst kuåhttloååu'c poodd. Kuullmõõžžin låai le'jje obbnes sää'mķiõllsa, låai kuei'tķiõllsa (säå'm da lää'dd) da ååu'c obbnes lää'ddķiõllsa poodd.

1.5 Pooddin jeä'rben ķiõtt'tõllum kõõččmõõž

Pooddin saggstõ'leš tuõđâšvuõtt- da suåvâdvuõttproseezzin takainalla reflektioi proseezz vääžnaivuõđ Lää'ddjânnam alggmeer sä'mmlaid maai'lmest ju'n teåuddjum proseezzid. Nu'bben obbvõttân tu'mmješ komissioo'je piiijemvuålaž mandatt le'be tõn, mâi'd komissio õõlgçi se'lvted da tu'tķķeed. Pooddin saggstõ'leš õõlmâsvuõđâst tiõttu pu'httum ns. tuåjjânouddmõõžžâst mandatt-tee'mest aaztõkškooulķiõččlâsttmõõžž da nu't ķiõl gu kulttuur mõõntummuš tõi mie'ldd da tõn vääžnaivuõđâst mandattân vuei'tlvaž komissioo'je Lää'ssen pooddin saggstõ'leš tõ'st, mu'vddem oummid le'čči na'ddjõs vuei'tlvaž komissio jåå'dtemtuejast nu't sarnnum komissaarân da mä'htt komissaar õõlgçi vaalšed tän tuõjju.

Pooddin kõččum vä'lddkõõčmõõžž:

1. Mâi'd ju'rddjid vueil'tivaž tuõđâšvuõtt- da suâvâdvuõttkomissio câunn, lij-a prose'sse tarbb?
2. Mâi'd vueil'tlvânji piijâm vuâlaž komissios õõlgçi tu'tkķeed da se'l-vted le'be komissio mandatt? Aaztõkškooulķiõččlâsttmõõžž da nu'tt ķiõl gu kulttuur mõõntummuš aaztõkškooulķiõččlâsttmõõžži diõtt?
3. Kõõččmõš komissaarin– mu'vddem oummuid mie'lddâarraai vuâlgče sârnad čue'ccteei tobdlmeez le'be mâkam kriteer õõlgçi piijjâd vaalšem komissaarid? Da mä'htt komissaar õõlgçi vaalšed?

2 Suåvådvuõttproseezâst, mandaattâst da komissiost ciõlkkum

2.1 Suåvådvuõttprosess

Alggmeer sä'mmlai kuullmõõžžin kaggõõdi ou'dde jeä'rben tõt, što sä'mmla liä Lää'ddjânnmest mättjam, si'jjid liä vue'jjest mättum vä'lddnarood hue'naben, hue'nab meerran vä'lddnarood sä'mmlaid šõddi viggtummuž da sä'mmlaid šiõhtlõõttâm diõtt. Sij liä mättjam, što sij teâdes da tääid jâ vuäl seämma tässa vä'lddnarood teâdi da tääidaivui'm. Tät ju'rddem nää'll alggmeer sä'mmlai hue'nabvuõđâst da vue'llärvsažvuõđâst lij išt'tum s'mmlaid kuuitâg Lää'ddjânnam jiijjâsvä'lddvuõđ ääi'j aalgâst vue'ljee'l. Tâ'lk täin ju'rddemnaa'lin vuäitt lee'd še ravvsânji sä'mmlaid lä'ddlõõvvi vaikkõs, gu sä'mmla piijât mâte päärna sâjja, vä'lddnarood peâmmumša; lä'ddla teä'tte da silttee, jeä'p mij vuäžž sârnnad ni mâi'd. Alggmeer sä'mmla haa'lee lee'd, da liä, sä'mmla. Sij liä i'lbbes alggeärlažvuõđâst, kïõlâst da kulttuurâst, ij-ka see'st leäkku haall õhttõõttâd vä'lddnaroo'de.

“Maai'lm kõrran čõõđ ääi'j da lij päkk vä'ldded lokku pue'ttivuõtt, veekk nu'tt jiânnai viõggid ââ'nned beä'l sä'mmlai peä'lest, i'lla šiõgg si'jjid, kook â'nne beä'l sä'mmlai peä'lest. Jeä'nn še säärnai mu'nne pâi, što jïõk tâma leäkku mâte sä'mmlaž, da tu'st âlgg vuâllned, tu'st âlgg vuâllned, leäk vuâllbeä'lnn. Ij mu'st leäkku vie'kk, gu leäm sä'mmlaž.”

Alggmeer sä'mmla kuullmõõžžâst e'tkkeeš, što Lää'ddjânnam proseezâst puäđci vä'ldded lokku tõt, što sä'mmla liä õhtt meer neellj valdia vuu'dest. Sij vuei'nne luâđližžen tõn, što valdia, koin meeraikõskksi'žže tuõđâšvuõtt- da suåvådvuõtt komissioinstituoio'je vuâđđõõvvi proseez liä seämma ääi'j jââ'ttmen le'be valmštõõllâm vue'lnn, tõk še tuâimmje õhttsažtuejast. Lää'ddjânnmest valmmštõõllmõõžžâst âârrai suåvådvuõttproseez va'stteei proseez mie'rmeâldlažvuõđ tu'tkkeet pue'rmõsân Ruõccâst. Ruõcc liä jâtt'tam oudvalmmštõõllmes sä'mmlai tuõđâšvuõtt - da suåvådvuõttkomissio piijmmõ'se

ee'jjest 2015. Taarâst Jõnnte'ğğ lij piijâm sä'mmlaid da kveenid kuõskki tuõđâšvuõtt- da suâvâdvuõttkomissio kie'ssmannust 2018 nu'tt ee'jj pešttam valmmštõõllmõõžži mângja. Taar tuõđâšvuõtt- da suâvâdvuõttkomissio tuâimpââ'jj peštt ekka 2022.

Lää'ddjânnmest alggmeer sä'mmla â'nne samai tää'rken, što vuei'tlvaž piijâmnallšem komissio tuâimje'če valdiai raaj râstldeejen. Sä'mmla haa'lee täin nääi't naaneed meer õ'httekuullâmvueõđ pâ'jjel valdiaraaji gu cõggâd tõn, što õõutsä'mmlaž jõudd vaalšet, mõõn meersažvaldia prose'sse son tãbdd kuullâm.

Meeraikõskksa tuõđâšvuõtt- da suâvâdvuõttkomissioinstituutio ââ'net pue'rr ä'sšan. Lää'ddjânnmest valmmštõõllmõõžžâst âârrai proseezz alggmeer sä'mmla vuei'ne nu'tt ääi'jtõõžž, valdia pannçiõlgas motiiv gu mie'rrmeâldlažvueõđ diõtt aabâs kaadčemnalšmen.

"Muu miõlâst lij jõnn kõõččmõš, sää'mte'ğğlää'kk da hã't Jiõnngmiâr čuâggas, ij ou'ddel tõn vuei't meârreed näkkemest. Gu tõt maainast valdia haalâst. Tä'st ve't lij jiânnai na'ddjõõžžâst kïdd što lij-a tõt, ââ'n mee'st tõt i'lla jiânnai. Vuâinam, što Jiõnngmiâr čuâggas lij jõnn dilemma, mä'htt Sipilã lij blouslõõvvâm tãn proseezz da seãmma poodd Jiõnngmiâr čuõkku še, kãâ'tt mä'htt-ne lij tãn proseezz täãvtõs, što vuãžžap teãđ što kolonisaatio ij juãtkkje'če. Nu't lij samai jõll, što haa'leep Jiõnngmiâr čuõkku jiijjãn mäãddi čõõđ da mângja mä'htt-ne seãmma poodd äãlgčep suãvtõõllãd. Jiõm tie'd što mii lij šuurmõs vaarr, lij-a tõt, što valdia suãvtãõll ââ'n. Da pue'ttiãäi'jest pâi, jõs mããnn mii-ne sä'mmlai mããin mie'ldd puãsttad, tã'l vuãitt sãrnnad "Mij tãma leã'p suãppam da pro'sttjõõttam". Jiõm tie'd, lij-a tã'st mii-ne muu skenaario. "

"Vaaikat nu'tt, što mee'st âlgg priimmãd tãt vue'kk mii ââ'n lij. Da pro'sttjed puk, mãi'd valdia lij mi'jjid tuejjãã. Nääi't leãm tãn fi'ttjam. Jeã'p mij õõlgat, što puk âlgg mee'st vuãžžad mii lij valddum meãdda, leša mij pããrnãid da pããrnaipããrnãid âlgg nããneed vuõiggãdvuõtt pue'ttiãäi'jest, tõn õu'dde tuejjeep tuejaid."

2.1.1 Proseezz vuei'tlvain aau'kin

Pooddin puõdi õlmma, što tuõđâšvuõtt- da suâvâdvuõttkomissio piijmõõžž ââ'net nu't ka'nnteei ju'rddjen. Alggmeer sä'mmlai miõlâst le'čči tää'rkes se'lvted, mii sä'mmlai histor Lää'ddjânnmest lij leãmmaž da mii sä'mmlai vue'kk Lää'ddjânnmest lij ââ'n.

Aa'sši čõõdtummšest vuei'net âãrram äãu'k nu'tt sä'mmlaid jiõccses gu še vä'lddnaroo'de. Alggmeer sä'mmla vuãžžče komissio tuej mie'tt teãđ jiijjãs historãst Lää'ddjãnnam valdiãst. Sij keãčča, što sij jiijjãs teãđ historãst lij vää'nes nu'tt raajjuustõõggi gu meer vuãlla vä'lddi statuuzz kõskkvuõđãst vä'lddnarood diõtt. Teãđ puuttmõš jiijjãs meer historãst šãdd še tõ'st, što sä'mmla jiã jiijj le'be ij ni kii ij ni mii leãkku mãttjam Lää'ddjãnnam škooulin ni mãi'd. Sä'mmla jiã mãttai škooulãst ni mãi'd tãn peei'v. Tarbb sä'mmlai histor'kee'rjummša lij

šurr. Vä'lddnaroo'de proseezâst šõddi äü'kk le'čči tõt, što vuõigg teäđ lââ'zztummuš mie'tt še vä'lddnarood põõl, ouddjurddi da kõiõddsaž vue'jj sä'mmlai ärra vuäitče occned.

Suävâdvuöttproseezâst jeät vue'rd juõ'kk pro'bleem rä'tkkee lopp-puäđõõzz. Tõ'st vuäitči lee'd äü'kk suävâdvuõđ raajjmõõžžâst sä'mmlai da vä'lddnarood kõ'skķe, sä'mmlai jiõččtobddma nu't person- gu õutstõstää'ss'est da o'dinakai sä'mmlaid sij piázzeen pu'rğgeed kõrr tobdlmid ee'jji da lââi ee'kked vaikknem mângja. Ju'n uu'ccest teäđ lâsnummšest vuäitt lee'd looppâst šurr äü'kk.

Alggmeer sä'mmla jiä ni mâkam nõõmest haa'led suävâdvuöttproseezâst kõiõrdmainnâz. Sij haa'lee, što jõs komissio pijjât, tõt põhtt õlmmaš še tõn positiivlaž mõõn sä'mmla liä seilltam sä'mmlil'žžen Lää'ddjânnmest määdast harjtõllum, da harjtõõllâm, assimilaatiast da tõõzz õhtneei tiäddõõzzin da kâittmõõžžin huõlkani. Alggmeer sä'mmla tuäivva, što suävâdvuöttprosess čuõvat tõn positiivlaž, mii sä'mmlažvuõđâst lij sä'mmlaid jiõccses.

Alggmeer sä'mmlai miõlâst o'dinakai vuõigg nõõmtõs prose'sse lij tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõttkomissio. Si'jjid lij tää'rķes, što vuõššân se'lvtet tuõđâšvuõtt le'be tõt mii lij šõddâm notta, što õlmmaš puättam šõddmõõžž ni kii kritisâstt. Tuõđâšvuõtt ij leäkku kuuitâg pâi sä'mmlaž tuõđâšvuõtt, pâi tuõđâšvuõtt lij määngsallaš, gu jee'reš mädttiõđlain vuu'din da jee'reš sää'm kõiõlljoukk lij juõkkkast jiijjâš histoor da tobdlmes, jiijjâš tuõđâšvuõtt. Tuõđâšvuõđ se'lvtem mângja vuei'tet altteed õõutsââ'jest smiõttâd suävâdvuõđ lebe tõn, mä'htt alggmeer sä'mmla da nu't Lää'ddjânnam valdia gu vä'lddnarood jue'tkķe õõutsââ'jest ooudârra nu't, što šõddâm puästadvuõđ jiä teänab nobstõvvči le'be juä'tkkje'če. Tuõđâšvuõđtaa ij kuuitâg leäkku vuei'tivaž lee'd suävâdvuõđ.

Alggmeer sä'mmla liä vaalmâš vuässõõttâd tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõttkomissio prose'sse, jõs Lää'ddjânnam valdia čuä'jat vuõiggnalla haa'leem se'lvtem, mâi'd sä'mmla Lää'ddjânnmest liä kõiõččlâsttam da võl kõiõččlâ'ste. Valdia älgg še tuõđe'ld čõõnõõttâd tõõzz, što proseezâst seu'rrai Lää'ddjânnam konkreettlaž oou'deem alggmeer sä'mmlai vuõiggâdvuõđi teäuddjummša. Alggmeer sä'mmlai jiõččmeärreemvuõiggâdvuõtt älgg toobdstes. Valdia älgg toobdsted alggmeer sä'mmlai vuõiggâdvuõtt leämm'mõ'sše. Nu't sarnnum miärkâltesmesnallšem pro'stjõõttmõõžž äiggmõõžžtaa mu'tted ää'sšid pue'rba, vuäitt poddin ou'dde puu'teel kue'dđed tuejje'e'kani.

“Da fe'rttai vue'sttbeä'lnn lee'd vuõiggmiõllsaž äiggmõš. Kâ'l-ba tõõzz lij tääi'ben tuõttum, što loppeet lââi šiõgg da mooččâd. Tõ'st pâi okknâ'ttep jii'jjem, gu vue'ljet suäppâd.”

“[...] Šiõgg beä'l liä teäđast tõk, što sä'mmlai vue'kk, histoor da puästtadvuõđ, koid leä'p vuäinnam, tuäivam što tõk puäđče tä'st proseezâst kuästtjemnalla da saggstõõllmõ'sše, što mij jurddi da kõiõččlâsttmõõžž, da mij vuârdmõõžž koll'je. Tõt õõlgat tõn, što tõt mâänn lä'ddlai čõõđ, da tõt õõlgat tõn, što valdia vä'lddoummu, preside'ntt, vä'lddminister

vä'ldde beä'lid da sārnnā, što leä'p tuejjääm puästtad sä'mmlaid. Leša nu'tt kuu'kk gu Lää'ddjānnam preside'ntt, ij mij jijjān preside'ntt pāi Sauli Niinistö lij jōskk, jiom leäkku kuullām što le'čči välddam mij aašši beä'lest ni mād, leämmaž jōōskās, vä'ldminister lij leämmaž jōōskās, jee'res minister pāi kārve. Ooumažvuōiggādvuōtt leett seminaarāst sarnnuš "viikkāp tiōrvvuōđid halltō'sse". Puätt nākam miōlle, što jia peerast. Jōs jōrdd ānn'jōžāi'j, sä'mmlai juridlaž vue'jj mäāine'ld vue'kk lij õōutkerddsāž. Mee'st liā lä'jjest kue'htt šiōgg vuāđlāä'kkpeett, leša Lää'ddjānnam valdia ij viigg čōōđ tōid āā'jbuž lää'kkasetōōzzin. Tā'l gu säā'mtee'gğ pi'jješ, leāi šiōgg jōrddmōš da lij vōl še, leša gu parlame'ntt ij haa'led suāvlded lää'kkpeett vuāllsab lää'jjiōttummša vue'jjest, što sä'mmlai vuōiggādvuōđ šōōddče jioččeāreemvuōiggādvuōđ mie'ldd. Tōt lij jioččeāreemvuōiggādvuōđ juurd, što jijj piāssāp meārreed, leša āān kioččāp lu'nn, gu lä'ddla ve'rğğnee'kk meārree mij peä'lest. Tōt ij leäkku vuōiğgest. Vuāđjuurd lij õōutkeārddsāž: Valdia vä'lddoummu, ve'rğğnee'kk, see'st ālgg pu'htted ä'sš āā'n õu'dde da sārnnad ä'sš čiołggsānji, mād liā tuejjääm da mā'htt meinna tuejjeed, muđoi jiom āāsk prose'sse."

"Valdia õōlgči fi'ttjed mō'nt sä'mmlain lij vaiggād ānn'jōžpeeiv valdia'je luō'ttjed. Tōt le'čči obb tuej vuāđđ da māinn, što valdia fi'ttai mō'nt sä'mmlain lij vaiggād valdia'je luō'ttjed."

"Jie'llep reākkmen da mainstep, što tu'tkkeei peä'sse sārnnad, što leāi vaiggād, da māņņā prosttjā'tte, da ij ni mii mottai. Tōt le'čči hue'nmos, leām tōn miōl, ālgg lee'd se'lvv āiggmōš, mii mi'jjid lij āu'kk tā'st."

"[...] Jeä'p vueit' historo kio'tt' tōōllād kio'tt' tōōllkani jie'llemvue'jjid da kio'l. Tōt lij mi'jjid obb pa'kat. Jōs mee'st lij teätt da täidd da le'ččip vaalmāš prose'sse da le'čči šiōgg piāssād āā'sšin ooudārra. Leša fi'ttai-a valdia mād tōt miārkat, lij-a valdia kuuitāg vaalmāš? Da jōs nākam proses šād, le'čči täärkes, što nōmm lij tuōđāšvuōtt- da suāvādvuōttkomissio. Ij vueit' lee'd pāi, što āā'n sue'ppeš da pro'sttjiid da puk liā puārast. Kā'l to'b ālgg pue'tted nākam, što jōs tōt puätt, nu't māņņā mij jōuddap kuāivvad āā'sšid, koin tuōđāšvuōtt puätt pāi'lviōggin õu'dde. Što tōt lij možāt päkk lee'd mie'ldd tōt tuōđāšvuōtt pāi'lviōgg. Smiōttem še tōn, što Lää'ddjānnam valdia vue'kk lij aainās pukin va'žžteei. Gu taarāst ve't tōt lij lää'jjest leämmaž, tōn ij vueit' ke'ldded. Ruōccāst liā leämmaž māāngnallšem, puāz33sä'mmlaid lij kioččlum suōjjeed "lapp skall vara lapp" leša tōk kook jia leäkku leämmaž "grāātnai" sä'mmla le'be puāz33sä'mmla, si'jjid lij kioččlum ruōccāstted. Lää'ddjānnmest tōt lij, što gu lää'jjest ij leäkku lookkām lä'ddlāsttmōš, da sij vueit' tōn kie'ldded. Fi'ttai-a valdia, što tōt lij leämmaž samai nu't peittvellai tōt lä'ddlāsttmōš. Tōt lij samai leämmaž nu't viōkkāš."

2.1.2 Proseezz ärra čuä'jtum pann-na'ddjöözžâst da põölin

Hå't algmeer sä'mmla šiöhttlá'tte meeraiköskksi'žže tuõđâsvuõtt- da suävâdvuõttkomissioinstituoio'je positiivlânji, čuä'jteš kuullmõõžžin määngaid põölid da vaarrkaartid Lää'ddjânnmest jörddmõõžžâst äârrai proseezz vuâstta.

Kuullmõõžžin õlmma puä'đee'l sä'mmla jiâ luõ'tte Lää'ddjânnam valdiaa'je da see'st lij naanâs pann-na'ddjõs valdia plaanid kuõskee'l algmeer sä'mmlaid. Pooddid vuässõõttâm haa'lee tie'tted, mõ'nt Lää'ddjânnam valdia lij proseezz valmštõlškue'ttem ni alttääm. Haa'leet še tie'tted, jõs valdia lij ju'n meärrääm proseezz lopp-pohttmõõžž. Pooddin õlmma puä'đee'l, pooddid vuässõõdi jiâ fi'ttjam, mii lij valdia valmštõlškue'ttem vue'lñn äârrai suävâdvuõttproseezz täävtõs da koozz proseezzâst kíččlõõđât.

Algmeer sä'mmla vuei'nne, što Lää'ddjânnmest sä'mmlain liâ vikkum puk. Vuõiggâdvuõđ kulttuur da kíõl tuejjumša da oudâsjuä'tkõkummša liâ vikkum viiggee'l vuõiggâdvuõđ määdadaid da čacca, luõttu da luâđast naudšem diõtt sää'mä'rbbvue'jj meâldlânji. Sää'm puä'žžhââidast ij leäkku ni määkam suõjj. Sä'mmlai kíõtt-tuejjä'rbbvuõtt lij juõ'kõka äü'kõken äâ'nnemnalla. Sä'mmlai leämm'mõš lij kíõlddum da sä'mmlai identteett lij vikkum.

Vuâđdlää'jj 17.3 § mie'ldd sä'mmlain algmeeran lij vuõiggâdvuõtt tuõ'll'jed da oudâs viikkâd kíõl da kulttuur'es. Tât vuõiggâdvuõtt ij tiõuddu ij-ka vuâđdlää'jj šeâttmõõžžâst leäkku ni mii miärktõs nää'lin vue'jjest, ko'st vä'lddnarood meärrad sä'mmlai jiõčcmie'rreemvuõiggâdvuõđ pââmõsvõudda kuull'jin aa'sšin. Lää'ddjânnmest algmeer sä'mmlain i'lla vuõiggâdvuõtt jiõčč mie'rreed tõ'st, kíi kooll meeru da keäk liâ tõn vuazzla. Puki tai lââ'ssen, gu sä'mmlaž älgg peälšted vuõiggâdvuõđeez peä'lest le'be äävad njää'lmes, vä'lddnarood võ'llai paasnken sää'm-meer ool da kââčč mõ'nt sä'mmla tu'kõkee hue'n pâi juõ'kõ ää'sšest da pe'cclâ'stste tõ'st miõl. Sä'mmlai kíõččlâsttmõõžži mie'ldd puk, mii lij sij da si'jjid samai vääžnai, lij Lää'ddjânnmest see'st valddum meâdda. Tâ'lõ algmeer sä'mmlai tääbdiid ij Lää'ddjânnmest ni kíi vuei't viikkâd meâdda.

Algmeer sä'mmla jiâ vuõ'i'ggest äâsk valdia motiiv prose'sse. Kaadčet, što motiiv lij tõt, što Lää'ddjânnam valdia kíččlââtt algmeer sä'mmlaid kuõskki proseezz čõõđ viiggee'l nââneed meeraiköskksânji slää'ves ooumažvuõiggâdvuõđ da algmeervuõiggâdvuõđ ci'sttjee'jen, hâ't-i seämma poodd valdia huânn'nad sä'mmlai vuõiggâdvuõđid oudlõõžžâst. Valdia vuõigg, vuõiggmiõllsaž tattu čõõđ viikkâd proses algmeer sä'mmlai pue'rren jeät äâsk. Pooddin smiõ'tteš, liâ –a lää'dd politiknee'kõ ha'ñkõee'men proseezzin jiõccses poožž ha'tte. Da nuu'bb beä'lñn smiõ'tteš še tõn, mâi'd änn'jõž halltõõžžâst lij mõõntemnalla tõ'st, što historâst tu'tkõket šõddâm aa'sšid.

"Mu'nne pue'đi vuõssmõsân miõ'le, što mõ'nt äâ'n? Što lij-a nu't, što gu mee'st lij puk vikkum, na mâñña võl tât. Što gu puk viiggât, gu leä'ped viikkâm puk, na mâñña gu kuullâp ti'jjid, na tõ'st tõt? Mii juurd tât'st lij tuâggâst? Mii lij tän täävtõs? Gu mij jie'llep

nu't kõrr ääi'j ään, mâte le'čči *lä'ddlâsttmõõžž äi'ğğ*, što ij ni kii jee'res leäku šiõgg mâte lä'ddlaž, na *mõ'nt* ään? Možât, što YK lij toodvaž, leša mâi'd tät põhtt mi'jjid? Tãn poodd mä'htt ään leä'p kuullâm, na põõššâd to'ben. *Tät lij nâkam vuõssmõs juurd, leša jiõm tie'd võl, što õõlgçi-a nâkam altteed.*"

Alggmeer sä'mmlai pann-na'ddjõs valdiaa'je oçndõõdi kuullmõõžžin še tu'mmjeen mõ'nt sää'mte'ğğ da valdia ä'ne proseezâst jee'res nõõm. Sää'mte'ğğ äänn proseezâst tõn meeraikõskkse'ld takainalla õnnum nõõm tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõttkomissio. Valdia ää'nem suävâdvuõttprosess miõllstet õhttnem reeidrä'tkõkummša da reeidaid. Õõmšummuž coouni tõt, ko'st lij reidd da mii õõlgçi rä'tkõkeed. Lää'ssen kaadčeš, što valdia jõrddmõššân lij pääkkted sä'mmlaid u'vded valdiaa'je pro'sttjõõžž tõn sä'mmlaid tue'jjeem puästtaivuõđitaa, što valdia jiõčč čõõnâatt sä'mmlai pääkktum pro'sttjõõžž mâņņa ni koozz.

Suävâdvuõtt proseez põõlât valdia õhttsažtuâjjuâjilai äârram jurddum looppâst aivv nuu'bbi gu alggmeer sä'mmlai äü'kķen da vuõssmõsân sä'mmlai vuâstta.

Alggmeer sä'mmla čuä'jte kuullmõõžžin pann-na'ddjõõžž še sää'mtii'ğği ärra. Sää'mtii'ğği valdiaa'je tue'jjeem alttõõžž sä'mmlai tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõtt komissiošt tâä'den ci'sttjet da spä'ssbõõššât. Pann-na'ddjõõžž da pannkâddmõõžž čaunn kuuitâg sää'mtii'ğği motiiv prose'sse vue'jjest, ko'st Lää'ddjânnmest lij jâä'ttmen määngaid sä'mmlaid kuõskki lää'jjiõtlvaž proseez da jee'res alggmeer sä'mmlaid kuõskki, sä'mmlai kiiõl da kulttuur a'stti ha'ņkõõžž da plaanummuž. Alggmeer sä'mmlaid pann-na'ddjõs sää'mteggga puätt õlmmaa tu'mmjummšest liâ-a sää'mtii'ğği vuäzzla aalgtoõžžin tuõđi vuejmen sää'malggmeer aa'sšid kollektiivlânji avi täävtõõllmen persoon'nallšem ciist da slää'v. Sää'mtee'ğği kiiõččât tuâimjem samai passiivlânji jiijjâs meer vue'neen. Tõt ij vää'ld lokku, võl što toobdçi puki sä'mmlai dommvuu'd jii'jjesnallšemvuõđid le'be äâlgbeä'lnn dommvuu'd jâlstei sä'mmlai taarbid le'be sâä'j. Sää'mtee'ğği vuei'net še valdia vuâlla vä'lddem politiikk čõõđ viikkjen orgaanân. Lää'ssen sää'mtii'ğği legitimitett ee'ttkâ'stted alggmeer sä'mmlaid peejj smiõttâd vue'jjest, ko'st sää'mte'ğği lä'ddlâäv oudndee'jest meä'rin tõn vaal-logstõ'kķe primmum, alggmeer sä'mmlai meer vuässl'ižžen tââbdste'mes oummui tuâimest.

"Muđoi mij kâ'l vue'lğğep mõõnnâd, jõs sij kue'dđe mij vuõiggâdvuõđ da kiiõl tõi, što vuäžžâ nõõmes histoo're, tõi ij vuäžž tue'jjeed. Tõt lij tõt õhtt ä'sš."

"Vuäitçi-a tãn mu'tted, što le'čči pâi tie'ttemvuõttkomissio, väjldâ'tted suävâdvuõtt. Gu toobdam täid mij vuu'd vuä'mmoummuid, na kâ'l tõt lij vuä'mm oummuid nu't gu mââmõs raiskkjummuš, što mainste tääi'ben koid-ne ve'rggoummuid tõi mâi'd täujja mainstet psykiatrid, da mâņņa pe'jje tõi pâi õ-ma'ppe. Tõ'st lij mii-ne iimšõs da tõt reidd vuõiggâdvuõttan fi'ttjem vuâstta."

”Mon še haa'lääm, što valdia jáâ'dtee'jin âlgg mainsted jiöčč, ij-ka pâi tuu vuöltteed tii'k. Preside'ntt, vä'ldminister, halltös, see'st âlgg čiölgšanji särnnad, mâi'd sij äigga. Ouddâl tön jiöm luö'tte ni voo'ps, leäm tuejjääm nu't kuu'kk tuejid sää'mpolitiikkâst. 1960-lååggâst mooštam, gu a'lğgem politi'kkê, noorööđim da iistim konfereensâst. Leä'p tuejjääm kuu'kk ääi'j tuejid, mâi'd leä'p vuäinam, leä'p vuäinam tön ouddnummuš. Lää'ddjânnam valdia lij haa'lääm čööđ ääi'j assimilâ'stted sä'mmlaid kaadčekan. Jös keäčč sote- da mäddkâ'ddlää'jjid, vuei'vvtäävtös lij, što sää'mte'ğğ râvv to'b meadda, što sää'mtee'ğgest ij leäkku gu ee'kk, nellj-vitt ee'jj lij vöi miârktös. Leäm vaalmâš looppted da särnnad, što ij tä'st mäaddast ka'nnet lee'd sä'mmlaž.

Kuullmööžži vuâđđan proseezz vuâstta čuä'jteš pann-na'ddjöözz lââ'ssen pâäll tös't, što e'pet ööutuâra algmeer sä'mmlaid da sä'mmlai aa'sšid tu'tkkêet snäätinasvuöđta tös't, što ij ni muttu pue'rben. Sä'mmla öölgtet vuässööttâd komissio tuäimjummsa informantân da ääveed vaiggâd še tobdlmes komissio'je vuei'tlvânji traumatisösttjee'l tobdlmest o'ddest.

Algmeer sä'mmlaid prosess lij valdia da sä'mmlai kösksaž prosess. Lää'ddjânnmest sä'mmlaid šöddâm puästadvuöđ liä šöddâm kuullmööžžin ölmmsa puä'dee'l valdia tuäimin le'be tös't mâi'd valdia lij kuâđđam tuejee'kani. Pööllân lij kuuitäg, što valdiaa'je proseezz miârktös lij čiölmöövvâd tä'vv beä'l oummui, sä'mmlai da vä'lddnarood kösksnaž kösksvuöđid da tõi rä'tkkummša vä'lddnaroo'de miöttlösânji.

”Valdia aainâs nõömat komissio'je 2000-låågg ođđ jurddi meâldlaid oummuid, što sä'mmla jiä leäkku algmeer. Beâdlvaž le'čči, što komissio pohttmös lij bling – Lää'ddjânnmest lij ođđ algmeer. Töt pohttmös pöolat da fe'rttai juurdced, lij-a tääzz komissio'je ni tarbb. Liä nu't čie'pp pe'llsted, puk mii mij värra lij plaanuum.”

”Beâdlvaž, što pohttmös le'čči, što mij sä'mmla da töt da töt puölvvök, leä'p čorstâttam grââtnas lappimeer da keeu'sääm si'jjid da änn'jöz sää'mpäärna vuäžža viârtoözz roodpâi'lkiöččmööžžâst.”

2.1.3 Sää'mte'ğglää'jj mu'ttmest da sää'm-meärtummšest prose'sse öhttee'l

Kuullmööžži poodd jáättmen seämma poodd leämmaž sää'mte'ğglää'jj muuttâstuejj seäkkni pooddid vuässööđji miölin siiskâž mie'ldd sä'mmlai suävâdvuöttprose'sse. Suävâdvuött proseezz da sää'mte'ğglää'jj muuttâstuej pääđvuött ij leäkku puättam se'lvven takai oummuid.

Kuullmööžžid vuässööđi saggstö'lle jiânai sää'm-meärtummšest da sää'mte'ğglää'jj oodummšest. Algmeer sä'mmlai öhttiölguum vuäinmös suävâdvuöttproseezz vuâstta lij lääi'j sää'mte'ğgest 3 š:t šioottuum sää'm-meärtummuš. Jös sää'mte'ğglää'jj muuttâstuej

mie'tt alggmeer sä'mmla jiâ vuäžž jioččmie'rreemvuõiggâdvuõđ mie'rreed tõ'st, kii kooll meeru, ij suävâdvuõttoprose'sse vuei'net âârram oudldõõzzid. Säa'mtee'ğğ ee'ttkâsttmallaš alggmeer sä'mmlai kõõskâst vaalšem orgaanân lij ju'n ââ'n kritisõ'stum pââmõs vaaldšem-vuõiggâdvuõđ tue'jjeem rä'tkkummšin vä'ldded vaal-logstõ'kke sä'mmli'žžen oummuid, kook jiâ naaudâž alggmeerjoukk priimm'mõõžž. Jõs säa'mte'ğğlää'jj muuttâs ij pue'red sä'mmlai jioččmie'rreemvuõiggâdvuõđ, le'be huänn'nad tøn jo-ba oudldõõzzâst, jiâ sä'mmlain leäkku na'ddjõõzz tõõzz, što valdia suävâdvuõttproseezzâst le'čči vuõiggmiõllsaž jõrddmõš sä'mmlai pue'rren čõõđ viikkjen prosessân. Alggmeer sä'mmla liâ pe'cclest tõ'st, što valdia jââ'dtee'jin da lää'dd mie'rree'jin liâ vaiggâdvuõđ âblkâ'sted, keäk liâ sä'mmla da keäit älgg kuullâd sä'mmlaid kuõskki aa'sši õhttvuõđâst.

" [...] Mâi'd mainstet, da samai čõõđ ääi'j puä'tte õlmmaš tõin mäddkii'rjin da jioğgkii'rjin da raajjpârdkii'rjin, što tõk le'jje ođđaaši samai tæk, kook liâ piässâm KHO: tu'mmstõõggjin vaal-logstõ'kke. Tõ'st i'lla ni mii vuâđid, što sij le'čči sä'mmla. Da pâi tõt lij tõt mâi'd ââ'n lij kuullâm, što le'čči tõt kompromiss ko'st le'čči mainstam, što väaldče tøn lapplažmeärtummuž meädda, leša pe'jje tøn se'rddempoodd, što pue'tti vaal võl vuä'mm lää'jjin, da 2020 puä'dči tõt oodâs, leša tøn poodd ve't tæk liâ ju'n piässâm sizz. Muu miõlâst tõt lij mâŋŋa ju'n mõõnnâm nu't kookkas, što õõlgči smiõttâd, što vuâlqče-a meädda säa'mtii'ğgi jioñnlogstõõggâst. Tõt lij, što jõs tøn jõudd kioččâd jijjâs čõõ'lmin tøn, što jijjâs meer vue'jat vuâlas, tõt ij leäkku hää'sk. Tõt aainâs ij leäkku ni kuä'ss ni ko'st nu't maai'lmeš kiiävâm, ns. čuõvtõšvaldiâst, ko'st puk vue'ttmõõžž tøn aunnsallaš puärastpi'rğgeem vuäžžmõ'sše da staanummša lij vuei'tlvaž. Läa'ddjânnam lij maai'lm reggsummuš valdiaid da Taarr da Ruõcc, ij see'st le'čči jie'tt riäššâd sä'mmlai aa'sšid, leša sij jiâ haa'led. Haa'lee pâi õhtteed. Siõmmna tobđai, što Ruõcc säa'mte'ğğ lij o'dinakai kââ'tt kioččal siõmmna piijjâd vuâstta. Kuâsttai nu't, što Läa'ddjânnam säa'mte'ğğ lij mõõnnmen tõõzz. Tõt lij ä'kked proses, da mâŋŋa tuõđi, jõs näai't mâân, jioñm tie'd mâi'd tue'jje tuõđâšvuõttkomiteea. [...]

Säa'm-meärtummuš da säa'mte'ğğlää'jj muuttâstuejj pe'jje smiõttâd še si'jjid, kook jiâ naaudâž alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžž kuullâmnalla säa'm-meeru. Läa'jj säa'mtee'ğgest 3 § mu'ttem jeät priim ni mâkam nõõmest nu't, što tõ'st piijât meädda šeättmõõžž 2- säa'jj lappla puõlvvõõvmmõõžžâst. Še meärtummuš mu'ttem kio'lle vuâđdõõvmmõššân jeät priim. Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa âârrai ju'n kullummu mie'ldd sä'mmlai suävâdvuõttprosess lij mäaimte'm, jõs tõt ij kuõskk še Läa'ddjânnam grââtnai alggmeer. Grââtnas alggmeerin miârktet tä'st õhttvuõđâst si'jjid, kook liâ jâlstaam kuu'kkben Läa'ddjânnam valdia raaji sii'skbeä'lnn, leša kook jeä'la piässâm säa'mtii'ğgi vaal-logstõ'kke. Komissio piijjmõ'sše le'be proseezz vä'lddveärlaš aalgto'sse piijât õõlgtõssân tøn, što vuõššân see'lvtet, mâkam narodbie'kk lij alggmeer Läa'ddjânnmest da kook oummu ko'lle tääzz alggmeeru.

“Kâ'l tän tuõđâšvuõttkomissio taarbšet, leša jïõm âđsk što tøn miõlâst mâi'd sä'mte'ğğ tøn miârkat. Le'jjem Aanrest, gu õ'neš tøn vuõssmõs tuõđâšvuõttkomissio poodd, ko'st le'jje tøk maai'lm tuõđâšvuõttkomissio oummu, kook le'jje vuu'dest ko'st ko'ddeš oummuid da iilbšeš. leša mâŋŋa pâ'rdräädast le'jje tai-aa âlggânammii'kķi lââ'ssen kolmm sä'mniõđ, nuõr. Gu sij saakkpodd pue'di tõ'st, na see'st juõ'kķkaž reâggai, čää'cc čõõ'lmin, sij jie'llem, mä'htt si'jjid le'jje hue'neld âânnam. Na mon smiõttem tâ'lles tõ'st, što leäm-a puättam puästt sâjja, što leäm-a mon tea'ttrest. Leša mâŋŋa a'lğgem õõmtõõššâd, gu sij mainste sä'mkiõl, da to'b sä'mtulkk tu'lķķii läddas, da še reâggai. Tõt tulkk še reâggai. Kâ'l leäi miâlggâd teatraalaž čuä'jtõs.”

“Vuõššân âlgg lee'd õõutmiõllsažvuõtt tõ'st, ķeäk liâ alggmeer. Gu tät kuâskk alggmeer, ķeäid Lää'ddjânmmest säärnat sä'mmli'žžen. Leša jõs ķiõččât, što sä'mmla liâ pâi tøk, kook liâ registrest, vuäžžam jïõnnvuõiggâdvuõđ, tõt lij gu nõkam vuõiggâdvuõttšâ'rmm, tøn tuõttvuõđ alggmeeru ârra, kook liâ me'ccsä'mmla le'be me'cclappla liâ. Da gu sä'mtii'ğği jïõnnvuõiggâdvuõđ vuäžž prâđstainalla mätt'tõõđee'l ķiõl da spraavdõõđee'l mõõn-ne naa'lin kulttuur. Ij taarbâš lee'd ää'rb mie'ldd sä'mmlaž le'be lä'ddlaž, vuäitt lee'd mii täättas, Muu miõlâst ij ka'nnet ni altteed, jõs jeä'la õõutmiõllsa ķeäk liâ alggmeer. Ij vuäžž rää'jted sä'mvoudda da jõnngârdid, city-sä'mmlai kõ'sķķe. Što alggvearlaž alggmeer jälste vuä'mm lappisiidin Kuusamo mie'tt. Tai-aa oummui kõõskâst.”

2.2 Mandatt

Kuullmõõžžin jee'res vuu'din õnnum pooddin õu'dde kaggõõttâm da mâ'ŋŋlubust tä'st rapoortâst čuä'jtum spesiaalijijjâsnallšemvuõđin lij vuei'tlvaž noorrâd komissio mandatt nu'tt, što tõt kätt puk vuu'did da tõi spesiaalijijjâsnallšemvuõđ di kuâskk puk sä'mmlaid alggmeeran. Alggmeer sä'mmla tuäivva, što komissio'je u'vddi mandaatt jeät rää'jte'či, pâi sä'mmlaid uu'dčeš vuõigg vuei'ttmõš sârnad jïõčč puk Lää'ddjânmmest vuõinnum kollektiivlaž puästtadvuõđ krââ'ma, što tai puästtadvuõtt-tobdlmi tuõđnallšemvuõđ kritisââ'stet teänab tän mâŋŋa ni mõõn õhttsažtuâjjuâjllâst.

Kuullmõõžžin saaggstõ'lleš še jeä'rben sä'mmlai aaztõkškooultobdlmin da nu't ķiõl gu kulttuur mõõntummšest tai ķiõččlâsttmõõžži mie'tt. Tät tee'mm komissio mandattân lij leämmaž čuä'jtõõžžast õõlmâsvuõđâst. Kuullmõõžžin õlmma puä'đee'l ââ'net tän tee'm õhttu čuu't vânnsen tuejjan vuei'tlvaž komissio se'lvtem diõtt.

2.2.1 Tee'm komissio mandattân

2.2.1.1 Vuõiggâdvuõđâst mäddânnmõ'sše, vuõiggâdvuõtt maddu da čäcca

Alggmeer sä'mmlai ou'dde kaggmõõžž mandattehtõõzzin määng õ'httne mäddânnmõ'sše vue'jjest le'be nuu'bbest. Jeä'rbi mie'ldd sä'mmlai ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jji, kue'llšeellmõõžž, mie'cstummuž da puä'zžhâaid vue'kk lij Lää'ddjânnmest ouddnam nâkkmen, što tõiđ ij vuei't teänab âlddsin ni vue'kkâ'tted. Ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jjid jiâ toobdest, jiâ-ka tõi seillmõõžž tue'rjjed. Lää'ddjânnmest tue'rjjeet ouddm. puä'zžhâaidain ķeäštõõli mäddâ'nnemâ'blķid da tu'rrii'sm. Ä'rbbvuõđlaž kue'llše'e'lemâ'bleķ jaukkeet lää'jjiõttumšsin, kâ'tt ij toobdest leeigas sää'm gu pääiklaž tâä'v jälsteei, pâi peejj si'jjid kue'llše'e'lemvuõiggâdvuõđ mie'ldd seamma certldõ'kkē luõvâsvuõđâst âârrai tu'rrii'stivism.

Vuõiggâdvuõđi uu'ccummuš da ķeâlddmõš hiävtē alggmeer sä'mmla leämm'mõõžž vuâđ, gu ouddm. ä'rbbvue'jj mie'ldd kulttuurtuejjummuž âä'blķid ij vuei't teänab tue'jjeed. Komissio tuäivat se'lvtem sä'mmlai õutstõõzzi mäddânnmõõžž juätkkmõõžž da tõiđ šõddi da šõddum muttsid ouddm. ä'rbbvuõđlaž siidariâššmõõžž vuei'nnemkuu'lmešt.

Alggmeer sä'mmlai da sij joukkpriimm'mõõžžtaa âârrai ju'n kullummu, õhttsaž mandattehtõs lij se'lvted nu'tt-i mäddânnmõ'sše da čaa'zžid õhttnee i vuõiggâdvuõđid. Jeä'rdõssân mäaddaid da čaa'zžid õhttee'l alggmeer sä'mmla â'ne teermid naaudšem- da vaaldšemvuõiggâdvuõtt, kun e'pet alggmeer joukkpriimm'mõõžžtaa âârrai ju'n kullummu teä'ddte vuõssmõsân vuä'mstemvuõiggâdvuõđ tõn privattvuä'mstem miärktem miõlâst.

"Täärķmõš kõõčcmõš lij mädd. Jõs meerast i'lla mädd, tõt kuâđđai ääimid, tõt mä'htt Sää'm-mädd lij jâä'dtum, lij tu'lķķuum kuei'tnalla. Mij tu'lķķēep, što sää'mvu'vdd lij sää'mvu'vdd, leša lä'ddla tu'lķķēe nu't, što sää'mvu'vdd lij vu'vdd, ko'st liâ pääi'ķ, što tõ'st da tõ'st jälste sä'mmla. Lij šurr jeä'rdõs tu'lķķummšest, što tõt vaikat lää'jji šiõttumšša. Ouddmiärkkân meä'cchalltõslä'ķķ, tõ'st tâma vuâđđan lij tõt, što puk, obb vu'vdd lij valdia mädd, leša to'ben liâ pâi ko'st-ne vuu'din sä'mmlain jälstemsâä'j. Da nâkam tu'lķķēem, lij poorrâm vuâđ obb sää'm-meerast. Sää'm-meer lij eliminõsttum. Juõ'ķķ lää'jjin."

2.2.1.2 Lää'jjiõttummuš

Puk kuullmõõžžin ou'dde kaggõõttâm tee'm liâ vue'jjest le'be nuu'bbest ķidd õhttuum lä'ddlaž lää'jjiõttumšša. Mandattân lij e'tķķuum se'lvted, mä'htt lää'jjiõttummuš lij Lää'ddjânnam jijjâsvä'lddvuõđ poodd šõddâm nâkkmen, što tõt lij uu'ccääm alggmeer sä'mmlai vuõiggâdvuõđid uu'ccee'l tõiđ oudâs. Lää'jjiõttummuš ij leeigas leäkku vâlddam alggmeer sä'mmlai ķiõččlâsttmõõžž i mie'ldd lokku sij aunnsallaš le'be aunnsate'mes vuõiggâdvuõđēez da meer spesiaalijjâsvuõđid. Lää'jjiõttummuš ij võl ni tån peei'v vää'ld alggmeer sä'mmlai vuõiggâdvuõđid lokku.

Lää'ddjännam vuâđdlää'jj 17.3 §:st šiöttuum sä'mmlai vuõiggâdvuött alggmeeran tuõ'll'jed da õõu'deed jiijjâs k'iol da kulttuu'res lij alggmeer sä'mmlai mie'ldd kuâđđjam miârkâlte'mmen. Lää'ssen sää'mkiõll-lää'jj õõlgtõõzz vuõiggâdvuõđâst ââ'nned sää'mkiõll ve'rğgnii'kk'in jîâ tiõuddu praksiižžâst. Lää'jjšiõttummšest še pijjât meâdda čõõđ ääi'j sää'mkulttuur staanân šiöttuum hue'neemkiõliddid. Jeä'rbi mie'ldd mäddâânmmõ'sše da kue'llšeellmõ'sše õhtteei lää'jjšiõttummuž oodummsin sä'mmlai vuõiggâdvuõđid alggmeeran vue'kkâ'tted kulttuu'res meâldlaid ä'rbbvuõđid jeät vää'ld ni voo'ps lokku. Alggmeer sä'mmlai vue'kkâ'ttem puäz3hâaidain ij leäkku ni mâkan lää'jjsuõjj.

Alggmeer sä'mmlai kuullmõõžžin sârnmmõõžž'i mie'ldd Lää'ddjännam valdia ij jää'kket meeraikõskksaid suâppmõõžžid, koid tõt lij čõnnõõttâm da kook õõlgtē valdia kõskkvuõđâst sä'mmlaid alggmeeran.

“Õ'httešt õhtt ju'ri'stjoukk puõđi Strasbourgist jie'lled kue'ssest. Se'lvtiim, mâkam šiõgg lää'jj mee'st liâ. Vuâđdlää'kkpeett da valdia da jee'res ve'rğgnii'kk'in fe'rttai saaggstõõllâd mijvui'm. Eurooppnee'kk ju'ri'st tuõ'tte “Tee'st lij šiõgg lää'kk, mä'htt kie'ssmõš-vuõiggâdvuõđ suâvvted?” Sarnnum, ij mee'st tõt leäkku. Tõt põõtt täâz. Sarnnu, ij tâma tât leäkku mâñña ni mii, leä'ped pâi teâđjuõ'kk'i. Lää'dd valdia lij tuõđi târkka varjjlõõllâm tõn, što jeä'p vuäžž tu'mmstõkvää'ld ni ko'st. Mi'jjid keâlsta'lle, leä'p mâte päärna, ä'lššaivuõđin kee'rjtep ceâlkmid, leša valdia da jee'res ve'rğgne'e'kk jîâ peerast tõin.”

“Valdia jäävtââvv da čõõđ ääi'j čouggad lää'jjšiõttummuž. Meä'cchalltõslää'kk, kue'llšeellmõš- mie'cstummuš. Puäz3hâiddamlää'kk lij õnnum tââ'den. Tõn ij vuei't sij mie'ldd ää'veed gu tõt lij Mooses lää'kk. Mäinn lij tõt, što jõs tõn ää'ljet ru'vvjed, šâdd vuõiggâdvuõtt puõccust. Lij-a puõccuin vuõiggâdvuõtt puäz3kuäivõ'sse. Vuâsttlõ'stti haa'lad se'rdded puõccu aiddu, nää'vta âlddsîn.”

2.2.1.3 Alggmeer sä'mmlai histor Lää'ddjännmest

Alggmeer sä'mmla haa'lee vuei'tlvaž komissio se'lvvtem, mii lij sä'mmlai histor Lää'ddjännmest. Histor se'lvtummsēst âlgg kuuitâg vä'ldded lokku sä'mmlai histor še Taarâst, Ruõccâst da Ruõššjännmest, gu sä'mmla liâ valdia raa'jin jeä'rduum õhtt meer. Alggmeer sä'mmla k'iččlâ'tte, što sij jîâ tie'đ historâst jîännai gu jîâ ve't ni nuu'bbin valdiain jâlstei sä'mmlai historâst. Histor tobddmõš lij tää'rkes identee'tte.

Sää'mkiõlin jeä'la kee'rjtam sä'mmlai historkii'rjid. Škooulin jîâ še mätt'ted ni mâi'd alggmeer sä'mmlain. Sä'mmla jîâ veä'lttkani ni jiijj toobdest, mâi'd liâ mõõntam lä'ddlâsttmõš-tuâimi diõtt.

Alggmeer sä'mmlai miõlâst sij historkee'rjtõõzzâst le'čči äü'kk še vä'lddnaroo'de, koon teâđ sä'mmlain liâ tän peei'v võl ju'n-a uu'cces le'be vuâđđâ'vve puâstt teâđid, âskkmõõžžid da stereotypoid. Teâđ lâssnummuš vuâitt uu'ceed vä'lddnarood põõlid da vââ'j sä'mmlai ârra.

"Histoor lij nu't še valddum meâdda, što gu mõõnnâp museoo'je, to'ben liâ ka'llikälkkõõzz, leša ij to'b leäkku peäggum što tõk le'jje sä'mmla. Leša mâ᳚᳚᳚ e'pet lä'ddlain lij arkeologia da peäggum što tõk le'jje lä'ddla, leša sä'mmla liâ keârdam tii'k mâte varbbuž. Ij leäkku ni mâkam, tõt histoor lij škooultõõzz da tiõđ taa'zzi mie'ldd vikkum mee'st."

2.2.1.4 Jie'llemvui'ttmõõžž tâ'vven

Sä'mmla haa'lee komissio se'lvtem, mõ'nt vui'ttmõõžž jâlstummša da porrmõõžž teä'n'jumša sä'mmlai dommvuu'dest liâ huänn'nam ee'jji mie'ldd da ee'kk ee'jjin huänn'nam võl jeänab. Käzzkõõžžid viiggât da škooultõõzz le'be tueji mie'ldd fe'rttai vü'lgged kookkas. Määngas haa'le'či se'rdded mââusat dommvoudda tââvas leša tuejvui'ttmõõžž liâ uu'cces da luättjie'llemvui'ttmõõžž pi'rğğummuž lij pannvui'tlvaž, jõs luättjie'llemvui'ttmõõžž i'lla vü'kkâttam ju'n čõõđ ääi'j jie'llemvui'ttmõõžž huänn'nummuš vaigat negatiivlânji vuõ'i'ğğest alggmeer sä'mmlai vui'ttmõõžž tuõ'ljed da õõudâs viikkâd da kulttuu'res jeä'rbi mie'ldd kiõl vääivõõtte'e'l da vaigtee'l kulttuur meâldlai ä'rbbvuõdi se'rddmõõžž pue'tti puõlvõõggid.

Nuu'bnalla alggmeer sä'mmlai kulttuur meâldlaž ä'rbbvuõđ jie'lled luâđâst da luâđin sä'mmlai dommvuu'dest liâ tõk še samai vui'tt'e'm čõõđ viikkâd. Lää'jjšeâttmõõžž muu'tet čõõđ ääi'j nu't, što sää'mkulttuu're kuulli ä'rbbvui'ttmõõžž mie'ldd vü'kkâ'ttem, ouddm. kue'llšeellmõš da mie'cstummuš, lä'ddlâ'sted pääkktee'l. Alggmeer sä'mmlai da sä'mmlai kulttuur pääđnallšemvuõđ lä'ddlažvuõđâst da lää'ddkulttuu'rest jiâ toobdest.

Tâ'vven valdiai raajte'mesvuõtt seeičâstt oummui nää'lest jie'lled da kiõččlâ'sted pirrõõzzâs. Raajte'mesvuõ'tte kooll še nuu'bbest meersažvaldiast tuâjj, ä'ššee di ruâttvuõtt- da na'zvaankõskkvuõtt. Tât raajte'mesvuõtt lij sä'mmlaid luândlaž ä'šš, kââ'tt vie'kkat še tâ'vven pi'rğğummuž. Lää'ddjânnam valdia jeät vui'tn tobddâm, jiâ toobdstem ni tän sä'mmlaid luândlaž õõoutsââ'jest âârmõõžž. Lää'ddjânnam valdia vui'tnet piijjâm kiddy Lää'ddjânnam paass kuõ'ddi alggmeer sä'mmla Lää'ddjânnam valdia raaji sizz.

"Še jâautjaž lij histoor, ij vui't kiõččâd pâi čue' đ ee'jj tuâkka. Tõt lij pâi huân'nnam čõõđ ääi'j, vuõiggâdvuõdi tanccmõš. Jiõm tie'đ maai'lmet mii lij leämmaž lopp-pohttmõš, što mâte ceerkav, valdia äännči pro'stjõõzz. Ij tõi'leäkku äü'kk, haa'lâam valdiast tõi'd vuõiggâdvuõdid, kook mee'st liâ leämmaž Sää'mjânnmest, što jõs tõi'leäkku jeät kiõččlõõđ, di tu'šš tõi'd tuejid lij tuejjeed. Lij tõi'leäkku nu't, što jõs mij sä'mmla jeä'p vui't tääi'ben jâlsted di tâ'l kiõll da kulttuur läppje. Tõt lij aainâs jâautja da tän peei'v poliitikk, siõmmnai siõmmnai kâ'dded kulttuur."

" [...] Leša kâ'l tön säärnam, što ää'n jie'llep Lää'ddjânnam sä'mmlai historâst hue'nmõs vueilvvaž ääi'j. Ij tâ'l gu õõlgi mu'tted raajjuustõõggin, aaztõõgg, ij tâ'l leämmaž nõkam vaarr gu ää'n, kâ'ât meinn mu'rded ceälai õhttsažkâ'ddrajjâz da vueil'tmõõžž seillad meerran. Valdia lij lä'ddlâsttam nu't tärkka puk vueil'tlvaid. [...] "

2.2.1.5 Jee'res tee'm

Kuullmõõžžin õu'dde kaggum aa'ssid vueil'tlvi'žžen mandattân:

Sä'mmlaž päi'kkõõmmõs; sä'mmlaž nõmmä'rbbvuõtt; sää'mkiõl vueil'kk; koo'ddi da mäddkoo'ddi õhttsaž kiiõllstrategia; raajj-joo'di vuõiggâdvuõõd; sä'mmlai vuässõõttmõõš vainnu; media roo'l sä'mmlai ool spraavdõõtti vää'jjsaaggin; media vueil'tmõõš vaaikted aa'ssid positiivlânji; ceerkav/ceerkvi vaikkõs sä'mmlaid da sää'mkulttuu're; (nuõrtt) sää'mlää'jj siiskõs da miärktõs; nuõrttsä'mmlai Lää'ddjânnam valdiaa'je mõõntum sokkvuud da tõi toobstmmuõš; aanarsä'mmlai histor ceälaivuõõdines; sä'mmlain liävtem puästt teätt; sä'mmlai äärv; sä'mmla äärv; sä'mmlaž jioõglvažvuõtt; Lää'ddjânnam škoolstrooite'l; lä'ddlai õllškooli vasttõs oou'dad saa'mi vuõiggâdvuõõdid da õuõvat narood sä'mmlai leämm'mõõžžâst; vää'jjsaakk; arggpeei'v rasism da çårstummuõš; sä'mmlai vuõiggâdvuõõttssystem çårõõttmõõš; alggmeer jioõççmie'rreemvuõiggâdvuõõtt; teerm alggmeer se'lvtummuõš puästtadfi'ttummuõš vuõigeem diõtt; identteett; mä'htt sä'mmla meä'rtte sä'mmlažvuõõd; sää'm tuäimmmem cõgldõõsnlõõsem oummu da sij statuuz di vuõiggâdvuõõdi cõõd viikkõõs; mä'htt da kuä'ss määd Tä'vv-Lää'ddjânnmest liä serddjam valdiaa'je; mä'htt vä'lddnarood instituutio liä puättam Sää'mjânnma; sää'mjoouki kõõskknaž kõõskkvuõõd; sä'mmlai šiõõhtlõõttmõõš nu't sarnnum sä'mmlai jânnmamaazjijid da sä'mmlai dommvoudda äälgbeä'lnn jâlstei sä'mmlaid; sä'mmlai jie'llem da sää'mõõhttsažkâ'dd sä'mmlai cõõ'imin 100 ee'jj kee'jjest.

"Sä'mmli'žže le'ççi nu't jânnai tuej, leša äi'gõ i'lla mij beä'lnn. I'lla ni ko'st äü'kk, hä't reäugg tuu'd jeä'nab da vuästtast da õõu'dad, tõõžž peejj viõggid, leša ni kuä'ss i'lla ni mãkam äü'kk. Kuä'ss-ne le'ççe nu't hiälp, što ij taarbše'çe paddâd. Što kii-ne fi'ttje'çi, gu säärnak, što "jeä'l cää'jj fake-sää'mpihttâz" di kii-ne ääskçe. Leša gu tõiin ij viižž teänab maisted, tõ'st lij mainstum ju'n 10 ee'jj ij-ka tõt ni voo'ps mõõn õõudâs."

" [...] Mä'htt vuäitçip tue'rjjeed nu'bbeen, što gu keäk-ne jâlste tääi'ben tâ'l vuõõžžçe tõ'st pi'rõõgummuõš võl, leša tõk kook liä serddam vuõõžžçe tääi'ben jâ'õtted. Mäte tõt , gu õhtt neezzan säärni mii äü'kk lij lee'd sä'mmlaž, da tõiin tâma päi lij sä'mmlaž. Jõs šõõddak sä'mmli'žžen, tâ'l leäk. Ij tõiin vueil't jioõçç vaalõed, sä'mmli'žžen šâdd. Tõt lij päi mij mie'ldd, jâlstep mij ko'st täätas."

"Lä'ddlaž ij ni tie'd, što sä'mmla liä leämmaž, sakssla ve't puõ'ldde Sää'm-määd. Tõ'st älgg histor, parlame'ntnii'kkie mie'tt mainste tuõõdâšvuõõd, tõk liä jânnamsi'rddi

puättam jee' res jânmin, jiâ tøk leäkku sä'mmla pâi jânamsi'rddi, što liâ pâi muä'dd aanarsä'mmla, da tõið çårstet. Tõt lij tõt mii nee'ttest lååkk. Da meeree'ttkeetitää'zzest kee'rjtet näkmid. Lää'ddjânnam valdia tuejjaž, vuäitt-a tõt tuejjeed na'ddjõõz sä'mmlaid ni måkam aa'sšin."

2.2.2 Aaztøkškooulkiõččlâsttmõõžž da nu't kiõl gu kulttuur mõõntummuš tai kiõččlâsttmõõžži diõtt

Kuullmõõžžin saggstõ'lleš samai tää'rkelð aaztøkškooulkiõččlâsttmõõžžin. Pooddin jorðdmõššân leäi smiõttâð aaztøkškooultee'mm taarbšeei beä'lin da toobðstõõllâð tõn vuei'tlvi'žžen komissio mandattân. Tä'st huõl'kani aaztøkškooulääi'jid, le'be školulääi'jid takainalla, muštliim samai tää'rkelð mainnsin.

Kuullmõõžžin õlmsa puä'dee'l lij âlðdsin juõ'kk vuässõõðjest mii-ne sârnnamnalla aaztøkškooulääi'jin. Kiõččlâsttmõõžž, mooš le'be seu'rrjõõz liâ nu't pue'r gu hue'n da â'kked oummust sõõrçee'l. Še si'jjin, kook jiiij jiâ leäkku jâlðtam školulääi'jeez aaztõõgggin, lij måkam-ne toobðâlm tõin ju'n-a puârri le'be äåkk da ää'jji mie'ldd. Še školulääi'j takainalla câunna tobdðjid. Lää'dd školulstrooite'l vuei'net jiijstes assimiloivi'žžen.

Aaztøkškooul jeállam oummui pue'ttipuõlvvõõgg miõllkaartin aaztøkškooul lij leämmaž õ'hitten miårkteejin, jõs ij miårkteei mäinn kiõl mõõntõ'sse. Aaztøkškooul jiõčč jeállam jiâ nõmmed aaztøkškooul tââ'den määin kiõl mõõntõ'sse, hæ't sää'mkiõl mainstummuž aaztõõgggin le'čçi leämmaž kiõlddum. Kiõl mõõntõs kiõččâð õuddlest še kiõl çårstummsen vä'lddkiõl ooudâst vue'jjest, ko'st määinast le'be nuu'bbest aaztøkškooulâst ââ'nem kiõll lij leämmaž lää'ddkiõll.

Sij, kook liâ mõõntam kiõl aaztøkškooulkiõččlâsttmõõžži diõtt, kiččle ää'sš puârast jee' res naa'lin da persoon'nallšemnalla. Keäk-ne liâ aaztõkaai'jin måttjam, što sä'mmlažvuõtt da sää'mkiõll lij äärvt'e'm, mõõn diõtt sij liâ heelgääm sää'mkiõl jiâ-ka leäkku tõn ni kuä'ss vâlddam mååusat. Nuu'bbid liâ keeu'sääm, mõõn diõtt sää'mkiõll lij kuâððjam jiiijâs måñña pue'ttipuõlvvõõggid mått'teečkani, hæ't sij jeänab silttee. Jiiijâs päärnaid lij haa'luum suõjjeed nu't što si'jjid jiâ keeu'se'çe. Koin-ne sää'mkiõll lij kuâððjam ju'n školul le mõõneen, gu dâåma puârraz liâ älggam mainsted päärnaid pâi lää'ddkiõl, što päärnain le'čçi hiâlpab pi'rğğeed školulâst. Määinaid puârri vaalšummsid i'lla se'lvum, gu tõt, mii lij šõddâm, lij šõddâm samai luâðlânji, jiâ-ka kiõl mõõntam leäkku tän puârri vaalšem mie'tt kiččlam mõõntem sää'm identteett, hæ't kiõllsilttõs le'čçi mõõntum.

Aaztøkškooulkiõččlâsttmõõžži kiõldlažvuõtt kõskkvuõðâst kiõl mõõntõ'sse puätt õlmsa vä'lddvu'e'zzin Aanar da Uccjoogg koo'ddin aaztøkškooul jeállam školulni'kkîn. Jeä'rben Ä'vvel aaztõõggâst jeälstei da školul jeállam sä'mmlai kiõččlâsttmõõžžin aaztøkškoouläi'ğğ muu'stet iimšõssân da Ä'vvel miõrkumnalla võl še tän peei'v

sää'mvuâsttsaž päi'kk-kâ'dden. Aaztõkškoolâst da –aai'jin liâ takainalla kuullmõõžžin õlmmsa puâdee'l še miõttlõs kiõččlâsttmõõžž da moošt.

Aaztõkškoolikiõččlâsttmõõžži kiõldlaž vaikkõõzzi toobdeen sä'mmlai dommvuu'd nuõrttbeä'lnn aaztõkškool jeällam sä'mmlain le'be sij mângja pue'ttipuõlvvõõgggin, ij aaztõkškoolikiõččlâsttmõõžžin leämmaž ouddm. Kiõttmaddi sä'mmlai mainstem mie'ldd ni voo'ps kiõldlaž vaikkõõs sij sää'mkiõl âânmmõ'sše. Sää'mpäärnai jiânõsvuõtt aaztõõgggâst, päärnai kõskksaž ruåttvuõđ, puäz3säsä'mmlai õhttsažkååddlaž jie'llemååblek di šuurmõs ääi'j ee'jjest cuõkkutaa åårrai keäin tue'kken tuõddrest da mie'cest jålstummuš jiijjås õutstõõzz kõõskâst liâ kuullmõõžžin õu'dde puåttam mäain tõõzz, mõ'nt aaztõkškooläai'j jiâ vaikkam kiõlddlânji sää'mkiõl sä'jja kiõttmaddjest. Takainalla vuåitt sårnrad, što sää'mkõ'lle da kulttuu're da tõi vueil'tvaž mõõntõ'sse liâ vaaiktam mäang mäain vuu'dest da kiõlljooukâst soorčee'l, ij päi aaztõkškooläi'gg.

Pooddin puõdi õlmmsa, što aaztõkškoolikiõččlâsttmõõžžid kooll še räå'kkte'mesvuõđ kiõččlâsttmõš. U'cc škoolnee'kk liâ pääccam puårssi räå'kkesvuõđtaa jõõudeen see'st kookkas ku'kes ääi'j åårrad kuu'kki maa'tki tuåka. Domoij piåssâm gu päi mue'dd vuåra ee'jjest, joolupoodd da kie'sspoodd. Aaztõõgggâst päärna jiâ vuåžžam taarbsem kaibbjem puårssi ååldâsvuõđ jiâ-ka räå'kkesvuõđ. Tåt lij vaikkam aaztõkškool škoolni'kkîn nu't, što sij to'bdde vää'nesvuõđ ood rä'kksted jiijjås päärnaid, taaurõõžž le'be jee'res õõldâsoummu. Aaztõkškoolikiõččlâsttmõõžž liâ šõddåam keäid-ne še kiõččlâsttmõõžži kiõtt'tõõllkani kuåđđjam diõtt tuejjeem alkoholism- da miõlltiõrvâsvuõttvaiggådvuõdid.

Pukvee'zz sä'mmlain liâ jiånnai teåđ nuu'bbi aaztõk-kiõččlâsttmõõžžin da aaztõkškooli jeå'rdõõžžin da õõutnallšemvuõđin, hue'nes da pue'rin kiõččlâsttmõõžžin da mooštain. Kiõččlâsttmõš päkk vueil'lggmõš dommpõõrtâst meådda ju'n u'cc päårnžen ku'kes mäå'tk tuåka da ku'kes ääi'j lij kollektiivlaž kiõččlâsttmõš. Aaztõkškoolai'jid kuõskkee'l mäangas še i'lmte, što sij jiâ haa'led ni voo'ps tõin-aa aai'jin ni keå'ss teånab mainsted. Pooddi saaggstõõllmõõžžin kue'sskte še aaztõkškoolin vuõi'num viõkkvää'ld da seksuaal'laž kuei'mesåånnmõõžž. Päärnaid hue'neld åånnmen persoonån muštled nu'tt-i aaztõkškoolin leämmaž tuåjjlaid.

Aaztõkškoolai'jin fi'ttjet še praksispåkan, gu škool õõlgi kuuitåg jie'lled da škool le'jje ku'kken. Nuu'bnalla še liâ vuåinnam, što aaztõkškoolikiõččlâsttmõõžž liâ vueil'tlvånji juåkkam sää'm-meer Lää'ddjånnmest kuei't årra – si'jjid, keåk liâ tu'mmjam lee'd luõvte'kani da čåuddõõđkani sä'mmlažvuõđâst da si'jjid, keåk jiâ leåku vuåittam lo'sses kiõččlâsttmõõžžin paddåd luõppmõõžž da luõvtummuž vuåstta, leša liâ jåårglam jiijjås meer vuåstta.

Aaztõkškoolikiõččlâsttmõõžži pu'rğgeem åå'net täå'rken. Tõt lij kuuitåg päi õhtt ä'sš mäang jårraz algmeer sä'mmlai miõlâst aaztõkškoolai'jid täå'rkab sä'mmlai

puästtadvuõđkiõččlâsttmõžž jooukâst. Aaztõkškooulaai'jid lij lââ'ssen ju'n tu'tkkuum da dokumentõ'sttum. Aaztõõggid, le'be mâi'd täättas o'dinakai aa'sšid tä'rkkõõleen älgg vuâmmšed tõt, što algmeer sä'mmla jîa vuei't jeä'rded nuu'bbin ķiõl da kulttuur. Puk õ'htne õ'hte.

Algmeer sä'mmlai kuullmõžžin õlmma puä'dee'l vuei'net škoouläai'j da škoouljie'llem takainalla aaztõkškooul jeänab lä'ddlâsttjen da lä'ddlõõvvjen ķiõččlâsttmõššân čõõđ äai'j.

Aaztõkškoouläai'jid, tõi mäainid da seu'rrojõžžid, äâ'net õõutmiõllse'žže čuu't rää'jtummšen komissioo'je u'vddemnulla mandattân.

"Lää'ddjânnam õõlgçi staañad vuei'ttmõš jie'lled da jälsted jiijjâs vuu'dest sä'mmli'žžen. Tuõrvvâd sä'mmlai statuuzz, tøn jeä'la tue'jjäm. Mij vu'vdd pijjât čõõđ äai'j ku'skķen da kaaupšet kaupptä'vvren meädda. Valdiast õõlgçi hâiddad tõk vuâđđää'sš, jîa pâi aaztõkäai'j. To'ben leäi še šiõgg da hue'nn, leša ij tõt leäkku ni mii rä'tkķummuš."

"Vuäitt särnnad, što koozz tõ'st lij äü'kķ aaztõkäai'j tu'tkķummšest. Jõs nu't mâänn, jîõm åask što sä'mmla vue'lğģe mie'ldd. Jiõm mon tõõzz tõõzz ää'ljče, mii äü'kķ tõ'st lij sä'mmlaid."

"Mu'nne šâdd tuõđi hue'nn miõll, gu aaztõkäai'jest mainsted. Pâ'rğģmannu mâaimõspeei'v vuõ'ljim da jooulpoodd eman mââusat, da ķeässa dââma. Jiõm haa'led ni mainsted tõ'st. Mon haa'lääm tøn samai väjldâ'tted. Jõs tee'mm lij aaztõkäi'ğģ, jîõm haa'led ä'lğģed mainsted tõ'st ni voo'ps, tõk le'jje nu't iimžõs ķiõččlâsttmõžž, što tõk vuei'tte lee'd."

"Ij tõt aaztõkäi'ğģ leäkku teänab. Mâin tøn teänab ko'rjjad."

"Tõk liâ uu'cces ää'sš, leša looppâst gu tõk liâ jîännai tâ'l tõk liâ jõnn, gu pâi vää'ldet bie'kķ meädda, tõõzz kuâskķ še sää'mķiõl vä'lddmõš, tõt lij še siõmmnai siõmmnai šõddâm. Tõt lij identteett šõddmõ'sše tää'rķes ä'sš. Jõs leäk mõõntam tøn, vuäitak mõõnted jii'jjestâabd ooumažvuõiggâdvuõđ. Tõk liâ nu't čijñâl ää'sš, koin õõlgçi piâssâd mainsted. Hâ't škooulaaztõk, tõk ve't tue'jje tøn, što mõõntiķ õhttvuõđ jiijjad oummääd, jîõk mättjam aa'sšid, jõs vue'lğģiķ škooulid, tuu älgg õlggâm mâ'ñlest vä'ldded tõt mââusat, jõs tõt lij leämmaž vuei'tlvaž. Nâkam mõõk mue'kķee oummid, tõt lij nâkam mii võl jeänab vaikat mâte aaztõk. Tõt mâänn mij ä'rbbvuõđid, filosofiaa'je da äärvid, tøn tässa."

"Škoul lij kõskksaž, mä'htt tõt lij mättäm sä'mmlaid le'be kuâđdam mätt'tee'ķani. To'ben tõt vuâlgg škooulâst, mâkam vuâđ vuäžžap, mâi'd mättjep historâst, ķiõlâst, tõt lij instituutionaalaž čo'rstummuš mii võl še šâdd."

2.3 Komissio

Pooddin smiõ'tteš vueil'tvaž komissio norrõõzz. Måkam oummuid le'čči na'ddjõs komissio jåå'dtemtuejast, nu't sarnnum komissaarån? Måin naa'lin komissio da vuõssmõsån tõn komissaar õõlgči vaalšed, što sij tuõjju le'čči na'ddjõõzz?

2.3.1 Komissaar

Alggmeer sä'mmlai e'ttkēem mäai'nte'mes õõlgtõs vaalšem komissaarid lij tõt, što see'st fe'rttje'če fi'ttjed sä'mmlaid. Täin miårktet tõn, što komissaar ålgg tie'tted sä'mmlain da sää'mkulttuuråst di sä'mmlai vooudlaž da historiallaš jeå'rdõõzzin. Tät lij täå'rķes, što alggmeer sä'mmla jiå e'pet jõõudče nu't sarnnum u'čtee'l såjja se'lvted mõ'nt mainste måi'd mainste õuddål gu peå'sse mainsted jiõčč åå'sšest. Alggmeer sä'mmla haa'lee mainsted aa'sšin oummuid, kook fi'ttje mõ'nt sä'mmla tõin mainste da måi'd sij sårnnumõõžžin miårkte.

Komissaarin õõlgtēei, na'ddjõõzz counni jiijjåsnallšemvuõđ liå pooddin sarnnum vuõiggvuõđmeåldlažvuõtt, paa'rtite'mesvuõtt, õõutnallšemvuõtt, si'tkķesvuõtt, tuõđåsvuõtt, jiijjåsvå'lddvuõtt, veiddsõskiõččåmvuõtt, odd ku'vddled da kuullåd di mie'tt-tobddåd. Täå'rķes jiijjåsnallšemvuõttån åå'net tõn, što komissaarån vaalšem oummust lij jijstes vuõigg tått da fi'ttjõs su'ne oskkum tuåjast. Komissaar jiå vuåžž lee'd håiddmen jiijjås åå'sš da ålgg lee'd õõlgtēei kue'dded vasttõs tuejjeem tuejast.

Tää'rķen vueil'net tõt še, što komissaarin liå vaalšem mandaattåst å'sštobddåmvuõđ. Komissaarin fe'rttje veeidsånji lee'd jee'res vuu'di å'sštobddåmvuõđ. Å'sštoobdji siltteemvuu'dest ålgg lee'd čuõlmõs komissio mandaa'tte. Å'sštobddåmvuõđin sä'mmla jiå miårket måttåårv le'be škooultõõzz da vueil'nne puårast še aivv nu't sarnnum takai le'be hå't måka sää'mjie'llemvue'jj vue'kķå'ttem oummu vueil'tlvi'žžen komissaarån.

Alggmeer sä'mmla haa'lee komissaarån etnlånji sää'moummid. Etnlånji sä'mmlaž komissaarin miårktet sä'mmla Lää'ddjånnmest, Taaråst, Ruõccåst le'be Ruõššjånnmest. Nuu'bb meersažvaldiåst jålsteēi sä'mmlaž vuåitt vueil'nned Lää'ddjånnam vue'jj jeånab objektiivlån, nuu'bnalla vaiggådvuõttån vuåitt šõddåd histor le'be hå't läå'jjseåttmõõžž tobddte'mesvuõtt.

Juõ'kķkaž ķiõlljoukk haa'lad jiijjåskiõllsaž oummu ju'n-a komissaarån le'be komissio nu't sarnnum ķe'ddtuej tuejjeēi oummui jou'kķe. Vueil'net, što jiijjås ķiõlin lij hiålpmõs da staanni mainsted jiijjås, še vaiggåd ķiõččlåsttmõõžžin. Ravvsånji lij õu'dde puåttam tõt, što vooudlaž e'tkķeeivuõtt lij samai täå'rķes å'sš, hå't sä'mmla kuulče seåmma ķiõlljou'kķe še. Vooudlaž jeå'rdõõzz liå sä'mmlai mie'ldd nu't šuur, što hue'neld sä'mmlai aa'sšin tie'tti, le'be jo-ba seåmma sää'mķiõl mainsteēi sä'mmla, teått-tåidd vuåitt lee'd puårast še mådttiõdlånji

rää'jtum. Vooudlažvuõtt âlgg vä'ldded lokku, što puk sä'mmla liâ õõut-tää'ss'zažvuõd pääi'kkest kõskkvuõđâst komissioo'je.

Pooddin čuä'jteš še, što komissaarin kuuitâg õhtt vuäitči pue'tted sä'mmlai alggmeer dommvaldiai ââlgbeä'lnn. Näkam komissaar vuäitči lee'd ouddm. nuu'bb alggmeer ee'ttkeei, kää'tt le'čči obbnes objektiivlaž Lää'ddjânnma vuei'neen. Ju'n čõõđ vikkum tuõđâšvuõtt- ja suâvâdvuõttkomissioost tuâivvuš še vuei'tlvaž ee'ttkeei komissioo'je, koon tuejj vuei'tlvaž piijmoõžž mâŋŋa lij obbnes ođđ da o'dinakai Lää'ddjânnmest. Komissio čuä'jteš taarbšem sij ä'sštobddâmvuõđ, kook liâ tuâimmjam ju'n ääi'jab komissaarân.

Alggmeer sä'mmla jiâ vuei'n cõõggid etnlaž lä'ddla tuâimmjummsa komissaarân. O'dinakai cõgg lij etnlaž lä'ddla tuâimmjummuš vuei'vkomissaarân komissio jââ'dtummšest. Še valdia ee'ttkeei vuässõõttmõžžâst komissioo'je čuä'jteš vuâdid peä'lest da vuâsta. Valdia ee'ttkeei kiõččât õõlgtem valdia komissio čuä'jtet lopp-pohttmõ'sše jee'resnalla gu komissio, koin jeä'la valdia ee'ttkeei. Valdia ee'ttkeei vuâsta maainast raavâs pann-na'ddjõs valdiaa'je. Valdia ee'ttkeei komissioost vuei'net jââ'dtem komissio tuâimmjummuž valdia ouddkiõ'tte mie'rreem ârra.

Ää'kk- da sooggbie'lljuâggâlâm âlgg vä'ldded lokku komissaari vaalšummšest. Pooddin čuä'jtummšee'l, lij samai vääžnai, što komissaar jooukâst liâ nu't nuõrab gu puärrsab oummu. Puärrsab sää'msooggbie'll tâbddd na'ddjem da pâ'sttem hiâlpben mainsted seämma ää'kkpuõlv oummuin õhttsaž jie'llemtoobdâlmvuâd diõtt.

Pooddin looggtõ'lleš še aainâs meädda pijjum komissaaree'ttkeejid. Komissio komissaarân jiâ haa'led politiknii'kkid ij-ka aktiivlânji mediast, sosiaal'laž mediâst le'be jee'res-sââ'jest õlmsânji miõlljurddjeez õõlmtõõdi oummuid sij etnisitee'ttest soorčkani. Lää'dd sää'mtee'gğgest jeät haa'let ee'ttkeei komissaarân. Kaadčem cäu'ne še tu'ttkeei, gu sä'mmlai kiõččlâsttmõžžin tu'ttkeejin lij âlddsin pâi mii-ne jiijjâs agendas jiijjâs tuõjju. Komissaarân jeät haa'let ni še õõlmâsvuõđâst tobddsen pue'tti oummid le'be nu't sarnnum šuurid nõõmid, gu nõmm ij staanâd oummu grââtnai da vuõiggmiõllsa jiijjâs täättas teâudded u'vddum tuejj. Komissaarân jeät haa'let gõs ni vä'lddnarood ee'ttkeei oummuid, kook liâ tääzz mõõnee'st čuä'jtõõttâm suâvâdvuõttproseezâst ko'st-ne roo'lest.

"Nâkam ooumaž, kää'tt teätt, silttad, šiõgg čââ'd. Tuõđi šiõgg čââ'd da fi'ttjõs. Kâ'l te'be teâdid da tääidaid vuäitt, mä'htt ju'n õhtt professor säärnai, tõid vuäitt hä't kii ha'ŋkķeed. Leša âlgg lee'd še jeärrmadvuõtt. Äâskam, što jeärrmadvuõtt vuei'nned, fi'ttjed, gu nu'bb maainast, mõ'nt son särnn nu't. Ij tõt, što son särnn nääi't, leša pâ'stted vuei'nned, što mõõzz, mâi'd tõt tuõđiäâ'sšest särnn da mõõzz tâbddd nääi't. Pukin jeärrmsummuž oummuid vaalše'čem tõõzz. Jiõm kuuitâg huõl sää'm le'be lää'dd politiknii'kkid."

“Tõt lij jîannai oummust kîidd. Hâ't- i le'čči mä'htt tääi'ben mij vuu'dest leämmaž, ij tõt staanâd, što lij jeärrmai da teätt. Ķeäk-ne oummu liâ, le'jje hâ't ko'st, tõk liâ siâkkâst pâi, jîa sij vuei'n. Vuu'di mie'ldd, le'čči õhtt nää'll, što vaaldči tuâggžen oummu kââ'tt silttad tõn vuu'd vue'jj ju'n õuddkîõ'tte, le'čči nääi't hiâlpab piâssâd ooudâs: Ķiõl, mee'st liâ kolmm sää'mkiõl, tõt lij õhtt, kââ'tt tuejjad tõn, što âlgg lee'd tâ'vvsää'mkiõllsaž, aanarsää'mkiõllsaž da nuõrttsää'mkiõllsaž.”

“Tõt še, gu ij tie'd ni mâi'd, lij tuu'sšeei se'lvvted. Mõõn kîõl tij mainste'ped, sää'mkiõl. “tõt lij še jaukki kulttuurä'rbbvuõtt” Jõs aalgâst âlgg ä'lğged mainsted tõid aa'sšid, mâi'd leäm kîõččlâsttam pä'rnnvuõđâst ää'ljeel. Ij tõt leäkku samai hiâlp. Tõt õõlgat oummust miâlggâd jîannai nõkam sensitiivlažvuõđ. Što lij pâššnemoolâš, što tõk õõlgči kâ'l fi'ttjed.”

“Vuäitči lee'd miâlggâd šiõgg, što le'čči še jee'res gu pâi lää'dd da sä'mmla. Pâi le'čči še samai ââlgbeä'lnn puättam. Ķeäin i'lla ni mâkam toobdtoobdâlm äšša õhtnee'l. Teâđast nõkam oummu, Ķeäin i'lla toobdtoobdâlm lij samai hu'enn kaunnâd, leša vuäinam vaarrkaartid tõ'st, što oummu liâ sää'm-naroodâst, tõ'st liâ jiijjâs vaar, da mâñña aainâs še tõ'st, što lij lä'ddlaž. Tõ'st liâ jiijjâs riisk da vaar. Samai gu smeätt tõn konkreettlânji, mâkam tõt oumaž vuäitči lee'd keä'ss mainste'čim. Tõ'st-ba lij še šiõgg kõõččmõš.”

“Leäm seu'rrjam tän ouddnummuž sää'mtee'ğgest, sää'mte'ğğlää'kk, sää'm-meärtummuš dno. Da tâ'l seämmanalla teâđast, što kii tän tuej puätt jââ'dted. Lij seämma njui'kķeed meädda, ij jîõnâst sää'mtee'ğgest, ij vue'lj näkkmid mie'ldd. Jõs täävtõs lij vuäžžad mie'ldd nõkam oummid, što “puk liâ puârast, leä'p suâppam” hâ't sää'mää'sš jîa ouddan parlamee'ntest ni mä'htt, gu tõk liâ âlggam seäknõõllâd sää'm-meärtumšin. Liâ nõkam ää'sštobddi kook seäjje aa'sšid, to'ben sää'mtee'ğgest liâ nõkam piõddgtei viõgg mie'ldd. Jõs komissiost liâ nõkam viõgg, tõt lij jouddlõs, tõt lij valdia kolonialism juätkk. Jîõm luõttje'či tõõzz, leša vuäžž tâma tõ'st njui'kķeed meädda jõs tobddai, što ij tõ'st šõõdd ni mii. Da jîannai tâma lij kîidd tõ'st kuä'ss tõt âlgg da kii lij poliittlaž vää'ldest. Lij-a tõt tõt mij jõnn paa'rti, jõs vuäžžap tõn meädda. Keskusta. Tõk pâ'rre jeänab sä'mmlai vuõiggâdvuõđid Lappi lää'nest še, keskusta ee'tkķeei liâ keähnmöõzz. Vaidlânji tõt lij nu't.”

“Ij-gu leäkku seämma, kii to'ben lij, gu tie'ttep što lopp-pohttmõš lij tõt, što valdia vuäžž ka'jjõõttmõõžž.”

2.3.2 Komissaari vaalšem

Komissaari vaalšem õ'nneš obb proseezz valmmštõõllmõõžž vaiggubun tuejjan. Ä'sš kîõččât nu't, što na'ddjõõztaa komissaarid õccan proseezz o'nnstummuž vuei'ttmõš. Alggmeer sä'mmla haa'lee lee'd jiijjâs ää'sšest jîõčč vaalše'mmen komissaarid.

Sä'mmlai pann-na'ddjös valdiaa'je da jo-ba sää'mtii'gğid seeičästt še jurddjin komissio vaalšemnää'lest. Sä'mmla jiâ vuei'n pâ'sttem luõ'ttjed komissioo'je, koon valdia da sää'mte'gğ õõutsââ'jest nõõmte'çi. Tãn vuei'nnmõõžž ij muu'tt tõt, što nõõmtemvuâđ õõlmmeesh, gu di valdia de sää'mte'gğ vuei'net poliittli'žžen toi'mmjee'jen da tõi nõõmteen alggmeer sä'mmlaid kuõskki komissio, mõ'ttai komissio sä'mmlai čõõ'lmin poliittli'žžen. Alggmeer sä'mmla jiâ haa'led proseezzâst poliittlaž.

Pooddin õõlmsa puä'dee'l haa'leet piässâđ jiõčč mie'rreed komissaarin le'be uu'ccmõsân priimmâđ tuõjju vaalšeei komissaar, što proseezz objektiivli'žže lopp-pohhtmõ'sše le'čči na'ddjõõžž. Pooddin smiõ'tteš jee'resnallšem naa'lid vaalšed komissaarid nu't, što na'ddjõs nu't komissaarid gu sij mie'ldd ceâlai prose'sse le'čči staanuum.

Jee'resnallšmin maalin täujja čuä'jtum, siõmmna kuei'mm kuei'msteez čõ'rstei nää'll ij õõutmeâldlâ'sttee'l čuä'jtummšen tõt, što sä'mmla vaalše ä'rbbvuõđi da vuu'di mie'ldd õutstõsraajmõõžž maaleez (ouddm. siidaid) vuâđđeei õutstõõžžâst nu't sarnnum vä'lddumneķ oummu, kää'tt nuu'bbi vä'lddumnii'ķķi sä'mmlaivui'm noorâât vaalšed komissaarid. Vä'lddumnee'ķķ sä'mmla vaalše komissaarid jooukâst, kää'tt ij ouddķiõ'tte norrum õutstõõžž da o'dinakai sä'mmlai ehdtõõžžin.

Komissaari vaalšemnää'llen čuä'jtes še sä'mmlain norrum uu'ccab joouk, koon tuejjan le'čči oocčâđ pukin pue'rmõõžž ee'ttķeei komissaarân. Tãn mânġa puk sä'mmla piâžžce vuei'tlvânji võl vaalšed tä'st uu'ccesjooukâst norrum jooukâst tuõjju nõõmtem vue'lñn âârrai komissaar.

Pooddin smiõ'tteš še pâi äävooccmõõžž vuei'ttmõõžž da tõn nu't šiõgg di hue'nn peä'lid. Äävooccmõõžž šiõgg pie'llen vuei'net tõn, što tõt vuei'tlvâstt juõ'ķķka haa'leei oo33õõttmõõžž tuõjju di tõt, što oocčâmkríteer liâ juõ'ķķkai vuei'nnemnalla. Äävooccmõõžž vuâstta e'tķķuum argumentt lij tõt, što pue'rmõõžž vuei'tlva oo33i jiâ viält'tķani oo33õõđ komissaarân äävooccmõõžž mie'ldd. Vaiggâđvuõttân vuei'net še, ķii le'be ķeäk õhttsažtuâjjuâjju äävooccmõõžž mie'ldd pue'ttem ooccmõõžžin looppâst vaalše komissio komissaarid.

Komissaari vaalšem šâđđ vaalšemnää'lest soorčķani lee'd ääv da kuâstalv. Še looppaž komissaar vaalšemvuâđ fe'rttje lee'd õõlmla.

Komissaari lããkkmeä'rest lij e'tķķuum, što si'jġin šâđđ lee'd kuuitâg jeänab gu kolmm. Pooddin e'tķķees komissaari lããkkmie'rren 5 – 15 komissaar. Juõ'ķķ komissaarâst âlgg naaudšed alggmeer sä'mmlai na'ddjõõžž. Na'ddjõs lij tää'rķes jeä'rbi mie'ldd tõi't, što pooddin tu'mmjeest, puä'tte tõk komissaar vaalšed jiiġjâs vuei'tlvaž vie'ķķen jee'res komissio tuejid. Komissaarin tuejġ lij pukvee'zz aabâs vasttõõžžlaž tuejġ komissio jãã'đtummšest da mandatt čõõđ viikkjen.

”Tõt tâma i lij, što kii tøn vaalaš da mâkam naa’lin. Tõ’st lij samai jõnn miârktõs obb komissio o’nnstummša. Muu miõlâst tok õõlgçi vä’ldded še takai oummid, što jiâ takai oummu kuâđđje’çi åålgbeälla. Gu mee’st liâ jiânnai sä’mmla kook jiâ seu’rre ouddm. politiikk, jeä’lle pâi tøn aarg. leša jõs valdia si’jjid nõõmad, tøn teätt mä’htt kiâvv. Tok puä’tte nõkam oummu, kook liâ sä’mmlai vuâstta ju’n aalgâst, ij-ka tõ’st leäkku äü’kķ. Le’be možât ķeäid-ne lij äü’kķ, ķeäid-ne ij.[...] Šuurmõs äü’kķ tä’st vuäitçi lee’d takai oummid kook liâ jõuddam ķiõrddâd. Juurdčam ââ’n o’dinakai oummid, jiõm silttâd smiõttâd jõnn joouk. Oummu kook liâ jõuddam ķiõrddâd Lää’djânnam valdia tuejain. Jõs si’jjid le’čçi siõmne’žže ääü’ķ jie’llmest ooudârra, tõt vuäitçi vie’kķted obb õhttsažkââ’d. Mij vuu’dest lij võl õhttsallašvuõtt, leša määngain paai’ķin sä’mmla liâ piõdgnam jee’res ârra, da õhttsaž jurddi ij kaunnu. Jos o’dinakai ooumaž toobdçi što suu lij ââ’n kullum da son lij piâssâm mainsted tuejain, kook suu liâ ķeeu’sääm. Jõs tõt kuuitâg tøn o’dinakai oummu vie’kķte’çi. Šuurmõs pââll lij, što komissioist liâ oummu, kook jiâ toobd sää’mkulttuur jiâ-ka âânn tøn äärvest. Da tõt mâânn lää’d maall mie’ldd da ij puu’t sä’mmlai vuei’nnmõõžž kuâsttjummša. Tâ’l kâ’l obbnes hâ’mmm jâârgâl mij vuâstta.”

3 Tää'rķab pooddi ta'rķstõõllmõš di jiiĵâsnallšemvuõđ vuu'di mie'ldd da ķiõlljoouki mie'ldd

3.1 Uccjokk

Uccjooggâst õnnum pooddin teä'ddõttje jeä'rben sä'mmlai da jee'resä'rnn puõđi tassjumuš kuõskee'l jeä'rbi mie'ldd kue'llšeellmõõžž da mie'cstummuš, luõđâst liikkumuš. Valdia lij tuâimin viikkâm sä'mmlain miârkteeinalla vuõiggâdvuõđid vue'ķķâ'tted kulttuur meâldlaž kue'llšeellmõõžž da luõđâst jie'llmõõžž. Vuõiggâdvuõđid uu'cceet oudâs.

Uccjõõggâst sää'mkulttuur vue'ķķâ'ttem vaiggân tuejjumuš kuâsttai jeä'rbi mie'ldd tõ'st, što sä'mmlai ä'rbbvuõđlaž puâđđkue'llšeellmõš da vuejjamsäi'mmšeellmõš (koolgtem) liâ occnam. Ouddm. puâđ tuejjumuš lij tuejtiuddsaž seämma poodd gu šee'llepodd lij vuânuum mue'ddest koolm su'tķķe.

Uccjõõggâst liâ mäנג mäddââ'nemplaan, kook ä'stte sä'mmlai ä'rbbvuõđlaž nää'l jie'lled luâđast da luâđin. Näkam plaan liâ jeä'rbi mie'ldd liâdggliinj, piõggmaal da kuäivvõõžž.

Meä'cchaltõs vaaldašm nu't mie'cstummuš, kue'llšeellmõõžž gu mäddâânnmõõžž. Uccjokknii'ķķi mie'ldd sä'mmlain ij leäkku leämmaž vuei'ttmõš vuä'sted ouddm. määdmaid. Jee'resä'rnn puõđi oummuin (tu'rii'st) tät vuei'ttmõš lij leämmaž da lij võl. Jõnnjuâkk ķiõččât kolonialistsân tuâimman da puâsttadvuõttân alggmeer sä'mmlaid. Valdia lij tuâimines takainalla še uu'ccäâm da võl uu'ccad nu't sä'mmlain di pääiklaž vä'lddnarood vuei'ttmõõžžid jälsted tâ'vven.

Uccjoogg kuulmõõžžin alggmeer sä'mmlai ķiõl'laž vuõiggâdvuõđid tu'mmješ mäנגain jee'res beä'l vä'lddmõõžžin. Uccjooggâst sää'mķiõl mainstet arggpeei'vest, leša ķee'rjtumuš da lookmõš jiiĵâs jie'nņkiõlin lij vaiggâd le'be jo-ba vuei't'te'm, gu tõid

i'llak leämmaž vuei'ttmoš mättjed. Sij, kook liä mõõntam jie'nñkiõl, tuäivat tön vuäžžam määust. Pooddin tu'mmješ mä'htt meä'rtõõlläd ri'jttjeei, šiõgg le'be samai pue'rr sää'mkiõillsilttõs. Huõlid cäunn še tõt, mä'htt sää'mkiõll vuäitt seillad pue'tti sooggbeälla, jös ve'rğgnektuejjlain ij leäkku õõlgttemvuõtt vuässõõttäd kiõl sei'llmõ'sše? Öhttu sää'mkiõll-lää'kk ij staanäd kiõl sei'llmõžž.

Alggmeer sä'mmlai jiijjäs uu'ccbõs joouk, tuäimmjemrää'jtemoummuin, sä'mmlainalla "jeä'rab oummui", vuõiggädvuõđi teäuddjummuš da lokku välddmõš lij Lää'ddjännmest väjldõõvvâm. Sä'mmla liä äännam huõl jiijjäs naa'lin tuäimmjemrää'jtem õõldäsoummuin. Änn'jõžääi'j oummuid diagnosttsä'stted kii mâin diagnoosin da häidd mainstet lää'ddkiõlin, vee'reskiõlin da sä'mmlaid vee'res pirrõõzzin. Tuäimmjemrää'jtemoummuin kiõl'Isaž vuõiggädvuõđ jiä tiõuddu. Tuäimmjemrää'jtemoummuin älgg jiõčč lee'd nâanas tätt šõddâm sä'mml'ižžen.

Kiõl'Isaž vuõiggädvuõđid õhttan še sä'mmlai jiijjäs histor tääbdte'mesvuõtt; säämas i'lla kee'rjatum sä'mmlai jiijjäs histor. Jiijjäs histor tääbdte'mesvuõtt õhttan ravvsânji še Lää'ddjännam škooulstroittla, koon mä't'templaainin jeät õõlgät mä't'ted sä'mmlaid. Še vöi škooulin i'lla mättuum le'be jeät ni vöi mättuku sä'mmlain ni mâi'd. Uccjooggâst lij vuõlggum ouddm. Taar Kautokeino'je mä't'tjed jiijjäs meer kulttuur da Oulu pääimõs-škoou'le mä't'tjed sää'm-meer jiijjäs historâst. Institutionaalâž čärstummuš lij äärmest äärri änn'jõžpeei'v, ij histor. Škooulstroite'l jijstad lä'ddlâstt, hä't-i škooulin vuäžž mä't'ted sää'mkiõl da säämas. Škoouliäššâm jijstes vuei'net kuuitäg pâi vä'lddnarood kääzzkõ'sttjen.

Jiijjäs histor tääbdte'mesvuõ'tte õhttne še valdial raajcertldõõgg, kook liä tuejjääm alggmeer sä'mmlain "raa'jin kiskkum meer". Pooddin smiõ'tteš, mâin jee'res naa'lin valdial raaj vaikkte sä'mmlai jeällma. Valdial kõskksaž raajcertldõõgg liä veersmä'ttam sä'mmlaid da jo-ba nuu'bbin ruäđin. Tä'st määinast änn'jõžsää'mnuõr jiä teäđast sä'mmlai õhttsaž histor da leämm'mõžž õhtten meeran neelljast valdiâst. Lij še ehdtum, što vuei'tlvaž komissio õõlgči lee'd valdial raaj rästidei komissio, gu meersânji čõõđ viikkmen komissiotuejj puätt e'pet rätkkad meer. Uccjooggâst šuurin vue'zzin liä sooggkõskkvuõđ Ta'rre jiä-ka tuäiv, što e'pet jõõudat vuäkka, ko'st lij vaalšeei koozz meersažvaldiaa'je kooll da mõõn jännam komissiotuejj kuõskat samai muu.

Čue'đid ee'jjid mânja šõddâm meersažvaldial raajcertldõõgg, koin sää'm-meer lij jeä'rduum neellj valdia võudda, ää'net ään sä'mmlai vuâstta; sä'mmlain Lää'ddjännmest liä šõddâm jännmasi'rddi Taarâst, Ruõccâst da Ruõššâst. Raaj-jäättmõžžin da sää'm-meer histor jiä tääbd le'be jeät haa'let tobddâd. Seämma poodd sä'mmlai jiijjäs teäđ jeät ään ni mâä'den, ij-ka tõt ke'lbei ni koozz.

Änn'jõžpeeiv vâ'jjmaainâz nu't mediast gu sosiaal'laž mediast kuârmat sä'mmlaid nu't psyyklânji gu fyyslânji. Gu jönn media oodsá'stte sä'mmlažvuâstsânji lij tõ'st pue'rr vuäžžad äigga privattpersooni sosiaal'laž mediast ölmstâ'ttem sä'mmlažvâ'jjmiõllsaž kee'rjtõözz.

Termm alggmeer lij vä'ldnaroo'de jâkk. Gu jeät tie'd mâi'd teermin miârktet le'čči tarbb juõ'kk päai'kest pâi vuõššân "ää'veed" teerm miârktös. Lää'ddjânnmest sä'mmla liâ ravvsânji valdia tanccâm meer.

Uccjooggâst jeä'let tuâjast Taarâst, mõõn diõtt piidtemnallšem ää'sš, nu't sarnnum raaji-joo'tti piidtummuš, kiõččât ranņste'mmsen da pannvuõiggâdvuõđmeâldli'žžen. Ouddm. pannvuõiggâdvuõđmeâldlažvuõđâst lij Taar valdia ä'rbb trygdeavgift, kää'tt va'sttad Lää'ddjânnam sosiaalstaanmääusid, leša koid Lää'ddjânnma piid mahssi raaji-joo'tti jiâ vuäžž lookkâmnalla pue'rren piidtummušest, gu avgift jâârglâtted vuõ'i'gğgest lääddas mähssan, jiâ piidân. Pooddin ölmmsa puä'dee'l tuäivat, što mâi'd-ne tuejjeet raajvvu'din jie'llem hiâlp'tem diõtt. Oummu haa'lee jälsted dommvuu'dest, jiâ se'rdded päakktee'l ouddm. sau'jje.

Pooddin smiõ'tteš še evakkoai'ji vaikkõözz sä'mmlaid. Puõdi ölmmsa, što Uccjooggâst liâ evakkoai'ji diõtt vaajtum sä'mmlaž sokknõõmid lä'ddli'žžen. Evakkoai'ji diõtt kiõll lij mõõntum da määng liâ kuâđđjam maaccċkani määusat tâ'vvjânnma. Väinnaai'jin tâ'vvjânnma kuâđđjeei sä'mmlain õõlgi ko'rvveekani kâ'dded puõccuid porrmõššân sääldatviõ'kke. Ouddm. puõccu miârktõözzâst vääinast nu't porrmõššân gu tä'vvri jââđtee'jen jiâ peäggat ni kuä'ss. Lää'ddjânnam heävâš kâ'l nõõmtet sankaarân seämma õhttvuõđin. Takainalla še sä'mmlai vuässõõttmõöžž vainnu Lää'ddjânnam peä'lest jiâ peäggat ni kuä'ss jiâ-ni muu'st Lää'ddjânnam jii'jjesvuõttpeeiv pooddin.

Ceerkav lij miârkteeinalla vaikkam sä'mmlažvuõ'tte, kiõ'lle da kulttuu're. Uccjõöggâst jeä'rben lestaadiolažvuõtt. Joigg lij šuu'reld vue'zzin läppjam, gu lij mättjum, što tõt lij hue'nn, "pâi juukkiummu juõiggje". Sä'mmlai jijjâs kulttuur, luâđ ci'sttjummuš, lij mättuum vännšed. Puäste'mmlen kääččât aa'sšid, kook liâ pie'kk sää'mkulttuur.

3.2 Aanar

Aanar kää'dd vu'vdd lij läai'j sää'mtee'gğgest 4 § šio'ttuum sä'mmlai dommvuu'dest vu'vdd, ko'st jälste puk Lää'ddjânnam sää'mkiõlljou'kke kuulli sä'mmla. Aanarsä'mmlain, nuõrttsä'mmlain da tâ'vvsä'mmlain liâ jijjâs pooddin õu'ddekaggõõttâm jijjâsnallšemvuõđ õhttee'l histoo're, puästadvuõđid da änn'jõžpeivva. Lij vuâmmšummšest, što õõut kää'dd vuu'di jue'kkmõš koolm jee'res sää'mkiõlljoouk kõõsk vuei'tet vuei'nned sä'mmlai kõõsknaž äimmkruugg ännseei tuejje'e'jen. Jeä'rben aanarsä'mmlai kõõskõözzâst mäddâânnmõöžž- da

naaudšemuõiggädvuõðid õhttnee aa'sšin vuei'nne pue'ttem čo'rštee'jen kõskkvuõðät nuõrttsä'mmlaid da tâ'vvsä'mmlaid puäz3håiddjid.

3.2.1 Aanarsä'mmla

Aanarsä'mmlai kuullmõõžzin smiõ'tteš aanarsää'm kiõl da kiõl statuuzz. Aanarsää'mkiõl vue'kk vuei'net mordjee'jen da ränn'jee'jen, mõõn diõtt juõ'kkkaž kiõl mainsteei- da mättjeei lij kiõllõhtto'sse samai tää'rkes.

Aanarsää'mkiõll lij älddsin mõõntum ju'n puõlvvõõggi mænja, leša tän peei'v määusat va'lddji mie'rr lij šõddi. Määngain aanarsää'mkiõll lij še passiivlânji dääma ju'n mättjum, hã't i puärraz jiã le'ççi tõn päärnaid ni mainstam. Vuei'net, što gu puärraz jeä'la mainstam aanarsää'mkiõl pue'ttipuõlvvõ'kke što tõt lij vuässas leämmaž tiõðlaž vaalšem. Lij ju'rddum, što päärna pi'rğğee pue'rben škooulâst, jõs sij mainste pâi lääddas. Nuu'bb beä'lnn kiõl mainsteei aanarsä'mmla liã škooulâst jõuddam keeu'seem vuälla, mõõn diõtt kiõl see'rdkani kuãððjumuž lij kiõççum suõjjeem pue'ttipuõlvvõõgg seämma keeu'seem vuälla šõddâm kiõççlâsttmõõžžâst.

Aanarsä'mmlain lij toobdâlm, što sij kiõll lij çârstum sää'mkiõll. Škooulin lij leämmaž vuei'ttmõš mätt'tõõttâd pâi tâ'vvsää'mkiõl. Aanarsää'm lij leämmaž vuei'tlvaž lookkâd pâi jie'nnkiõllân, leša jie'nnkiõllsa aanarsä'mmla jeä'la samai leämmaž võl 1990-lååggâst. Tä'bbe Aanar škooulin lij vuei'ttmõš mätt'tõõttâd še aanarsää'mkiõl da ouddm. škoouli prää'znkn lääulat še aanarsää'mkiõlle. Aanarsää'm kiõllpie'zz liã tää'rkes kiõl da identteett se'rddmõ'sše. Aanarsää'm kiõllpie'zz liã pâi Aanar kää'ddest päärnaid. Jee'resä'rnn ä'lğğe päärna piijjâd tâ'vvsää'mkiõllsaid kiõllpie'zzid.

Määngas aanarsä'mmla liã vuäinnam, što tâ'vvsä'mmla liã grãâtnai sä'mmla. Tät toobdâlm lij nu't låã'i'ji iijji äkksaž. Aanrest nuõr 1970-lååggast 1990-lokku liã mättjam äã'nned tâ'vvsä'mmlaid grãâtnai sä'mmli'žžen da õõmtõõššân kaaupin kaaupšeei "nunnukka"-speâli sää'mkarttõõzz, ko'st jiã jiiijâs toobd. Nuu'bnalla gu "kuest'te'mes" aanarsä'mmla, tâ'vvsä'mmla liã naane'ld põhttam õu'dde da çuãjtam sä'mmlažvuõð õlmmsânji. Tâ'vvsä'mmlai ravvâz sooggõutstõõzz kiççlââ'stet naaneem õhttsažkã'ddvuõð da identteett.

Tõk aanarsä'mmla, kook jeä'la šõddâm puäz3sää'mpiãrrjin, liã leämmaž læððaz læ'ddlõõvmmõ'sše. Aanarsä'mmlaž le'be aanrõš identteett lij leämmaž jaakkâs, gu raavâs õhttvuõtt maddu lij puuttâm.

Aanarsä'mmlai piãrrji jie'llma lij vaikkam ouddm. 1900-låågg aalgâst rajjum Riutula päärnaipõrtt. Aanarsä'mmlaž puärrsin lij jiõllum jo-ba raukkmen, što puärraz uu'dçe päärneež päärnaipõrtte. Päärnaipõrttâst sää'mpäärna kuuitâg mõõnte aanarsää'mkiõl da kulttuu'res. Espanjakõ'ppe ja'mme çue'd aanarsä'mmla 1920-loogg aalgâst. Vuärbsen

kuâđđjam päärna jõuddu päärnaipõ'rtte. Lää'ddkiõllsast päärnaipõõrtâst vuärbbesen kuâđđjam aanarsää'mpäärna še mõõnte aanarsää'm kiõl.

Aanarsä'mmlai mie'ldd sij kiõllseillmõõžž mie'ldd lij tää'rkes, što nu't sarnnum kiõllpää'les jiâ samai leäkku. Kiõllpää'lsin juu'rdet oummu, kook paššne kiõllpuästtadvuõđid põõltee'l täin oummuid meadda kiõl mättjummuš kõõskâst. Kiõl mätt'tõõđjid le'be kiõl määusat vä'lddjid šiõhtlõõđât äävmiõlin da priimee'l. Aanarsää'mkiõll lij juõkkum nuõrtt da viõstârkiõllmainstemnä'le. Nuõrttkiõllmainstemnä'lest liâ seämmanallšemvuõđ nuõrttsää'mkiõlin, viõstârkiõllmainstemnä'll lij välldam vaikkõõzzid tä'vvsää'mkiõlin da lij nu't säärnee'l pue'rben tobddum aanarsää'mkiõll. Odđ sää'n muõkkje kiõl ooudâs da odđsaa'ni mättjummuša tuäivat tuärjõõzz. Aanarsä'mmlaid lij samai tää'rkes, što di kiõl määusat vä'lddjn, di odđ kiõllmätt'tõõđjin lij vuei'ttmõš da vuõiggâdvuõtt aanarsää'mkiõl mättjummuša jälstempäi'kest soorčkani.

Aanarsä'mmla tä'bdde päi äärram ääv vä'ldded lä'ddlažvuõđâst tön pue'r, mäi'd tõ'st kuä'ss kuä'ss liâ pi'rğgeembeä'lnn taarbšam. Aanarsä'mmlažvuõ'tte mainsteš õhttnem ju'n õuddlest še raavâs ve'rğgneķâskvâžvuõtt.

Aanarsä'mmlaid pe'cclâ'ste si'jjid ä'rbbvuõđlai mäaddai âânmmõš- da vaaldšemvuei'ttmõõžž, koid liâ uu'ccääm ääi'ji jâättmest da uu'cceeet õõudâs. Aanarsä'mmlai vuõiggâdvuõđ hä't ä'rbbvuõđlaž kue'llše'e'llemčaa'zzid da meäccjemmäddaid lij juõkkum nu't jee'res sää'mjooukid gu Aanarkää'ddest luõvâsvuõđ õõ'nni tu'rii'stid, kook jiâ ni jäälast to'ben. Õht informantt cie'lki kue'llšeellmõõžž kuõskee'l: *"Juutuajooggâst lij seämmanalla, ooudbeä'lnn smiõttem, ää'n lij šiõgg šõŋŋ, mõõnâm päärnain vuõggad. Ää'n ij vuei't, tõt kää'tt lij vuõsspooddâst vuõssmõsân vuõsttam lãä'v. Vuaitčim jiočč še kãittad vuõžžam-a vue'stee'l lãä'v, leäm seämman certldõõggâst gu järraz, sveiccjânnmnee'ķķ da puk järraz."*

Jiõŋŋmiâr čuâggasha'ŋķķõõzz vaikkõõzz puäzzhoiddu smiõ'tteš. Jiõŋŋmiâr čuâggas vuei'net kolonialism juätkan. Narod vaajtummuš Aanrest vuei'net valdia õhttsažtuâjjuâjjlai pääkkummušen, gu ä'rbbvuõđlaž jie'llemnääl jeä'la teänab vuei'tlvaž. Dommvu'vdd lij päkk looppâst kue'đded tön diõtt, što vuei'ttmõõžž jeä'la, ij-ka dommvuu'dest vuei't teänab pi'rğgeed.

Ju'n šõddeen pääkkummušen narodvaajtummušen vuei'net 1940-lããggâst älggam aanarjääu'r räätummuš viõkkenomia taarbid. Rää'tummuš lij vaikkam oummui jie'llemäärmõõžžid da jie'llemvue'jjid nu't, što pääiklaž liâ jõuddam vue'lğged pi'rğgeem diõtt jee'resârda da odđ oummu liâ puättam sãjja. Pooddin smiõ'tteš, lij-a räätummuž alteen ni voo'ps smiõttum räätummuž vaikkõõzzid pääiklažnaroo'de.

Aanarsä'mmlai puäz3hâidd ij paddmõõžžâst ķeâšt'teei mädđââ'nnemââ'blĳi vuâstta vuäžž
 ââlgbeällsaž vie'ķķ. Paalgâskoo'ddi õhttõõžž jiâ vwei'n vie'ķķtem sä'mmlaž puäz3hââid ni
 voo'ps, pâi nu'bioo'ri.

Aanarsä'mmla ķeä'čče âârram jee'resarvvsaz statuužžâst ve'rddee'l nuõrttsä'mmlaid.
 (Nuõrtt)sää'mlää'ķķ ķiõččlââ'stet puästtadvuõttân aanarsä'mmlai ârra. Lää'jj suurmõš
 puästtadvuõttân aanarsä'mmlai ârra vwei'net tõn, što aanarsä'mmlai ä'rbvuõđlaž määdmaid
 aazztum nuõrttsä'mmla vuäžžâ lää'jj mie'ldd ravvuum vwei'ttmõõžž määdmaid da čaa'žžĳi
 naaudšummša. Gu määdmain ää'rbvuâlželd jâlstim aanarsä'mmla jõu'dde vuâ'sted le'be
 vuâkrjet valdiast le'be privattoummin nu't määd gu naaudšemvuõiggâdvuõđ vwei'tted
 vwei'ķķâ'tted ä'rbvue'jj mie'ldd jie'llemnäâ'l maaddaree'jji määdmain, vuäžžâ nuõrttsä'mmla
 tõid vuõiggâdvuõđid dääras (nuõrtt)sää'mlää'jj vuäivva.

Pooddin mu'sttleš, mä'htt aanarsäâ'mķiõllsa abbâz teä'ddmõ'sše lij vuäžžum ceerkavhear
 blouslõsvuõđin tie'ğğ kaaupšee'l aanarsä'mmlai paažžtõõžžid čiõkkâmsââ'jjsuâljest. Obb
 tä'htraanjĳ hâ'dd lij leämmaž 70 000 mäâ'rĳ. Aanarsä'mmlai tuejjstraažžĳi abbâz teä'ddmõõžž
 tue'ķķen liâ samai rââ'des tuej, kook haa'leet pei'vvčuõ'vve. Äštummuž da sõõggeem lij
 leämmaž Lää'ddjânnam jiijjâsvä'lddvuõđ alggaai'jin vwei'ljeel.

Kuullmõõžžin säärneel haa'leet tie'tted mä'htt instituutio liâ tââvas puättam da muõkkjam
 tââv ju'n ouddâl Lää'ddjânnam jii'jjesvuõđ ääi'j.

Aanarsä'mmla ķeä'čče raavâsvuõttân tõn, što sij liâ ääv vä'ldded õutstõ'sses ođđ vuäzzlaid.
 Nuu'bb-beä'lĳn espanjakõõv diõtt vuärbbsen kuâđđjam aanarsä'mmlai pue'ttipuõlvvõõgg
 kook jiâ silttâd mainsted ķiõl tã'bde pue'ttem čârstummšen jo-ba jiijjâs ķiõlljoouk se'st.
 Aanarsä'mmlai kuullmõõžžin teä'ddõõvi tän säâ'mjoouk siiskâž juâkkõõttâmvuõtt ķiõl
 silttee'jid da kook jiâ silttâd mainsted aanarsäâ'mķiõl. Pooddin puõđi õlĳmsa tarbb se'lved
 veeidsânji aanarsä'mmlai aazztõs- da kulttuurhistor.

3.2.2 Nuõrttsä'mmla

Lää'ddjânnma aazztum nuõrttsä'mmla liâ koolm jee'res siidâst, Suõ'nn'jelsiidâst,
 Paččjooggâst da Peäccmest. Tarto rãâuhast ee'jjest 1920 Peäccam vu'vdd õhtteeš
 Lää'ddjânnma da Suõ'nn'jelsiid, Paččjoogg da Peäccam siidain šõõddi pie'ķķ Lää'ddjânnam.
 Nuu'bb jõnnvääin ää'ljeen Suõ'nn'jelsiid, Paččjoogg da Peäccam siidi nuõrttsä'mmla le'jje
 sirddest Peäccam vuu'dest, koon Lää'ddjânnam looppâst mõõnti määusat Ruõššjânnma gu
 väinn leäi puuttâm. Evakkoäai'j mângja kolmm siid aazteš jee'res voudda da ân'n'jõž põõšši
 sõõ'jid Aanar kãâ'dd nuõrttbeä'lid. Nuõrttsä'mmlain määngas jiâ mäccam sirddest määusat
 tââvas.

Nuorttsä'mmlai k'ioččlâsttmõžžin põört mõõntummuš da õhttsažkââ'dd piõdgnummuš valdiai raaji certldõõggjin liâ naane'ld mie'ldd še tän peei'v. Seämmast, gu ä'rbbvuõđlai sooggvuudi vuei'tlvâ'sttem jie'llemnäâ'll da eeggažjârrõs lij pue'tk'kuum, lij mättjum preednate'mmsen. Ju'n dââma lij mättjum, što dommpõört da vuõigg jie'llem lij päaccam ouddm. Suõ'nn'jelsi'jdde. Lij mättjum, što nuorttsä'mmla liâ aazztum ju'n nuu'bbi aazztum määdid, gu ä'rbbvuõđla sokkvuu'd liâ päaccam valdiai raaji tuâkka. Doom mõõntummšest šõddi preeddanvuõđtaa tobddmõš, leša še preedni teâđstummuš da ilbbâdvuõtt preednest liâ pie'k'k nuorttsä'mmlai ânn'jõžpeei'v.

Jiijjäsäärvtâbddd lij läppjam, leša tõt lij älggam kaggõõttâd 1990-lââgg looppâst ää'ljeel. Vuei'net, što ij ni mâi'd nuorttsä'mmlažvuõđ pue'rren leäkku leämmaž tuejjeemnalla, gu ij leäkku ärvvstam jiijjäs sä'mmli'žžen ij-ka ni preednes. Tâni diõtt jeä'la mättjam k'io'l le'be k'io'tt-tuejä'rbbvuõđ, hâ't ââlgbeä'lnn lij kâittum ilbbõõttâd da sme'llkâ'tted.

Nuorttsä'mmla liâ mättjam tobddâd vuâllnemvuõđ tobddmõžž kōskkvuõđâst jee'res sä'mmlaid. Sä'mmlain da sä'mmlažvuõđâst mainsteen lij mättjum tobddâd, što tâni juu'rdet jee'res sä'mmlaid gu nuorttsä'mmlaid, hâ't nuorttsä'mmla kâčča jiijjäs sä'mmlaž, sä'mmli'žžen.

Lää'ddjânnam valdia nuorttsä'mmlaid čuä'jtem jâlstemvuu'din lij pi'rğğuum da tõid lij šiõttlõvvum, hâ't-i tõt ij leäkku leämmaž hiâlpp. Valdia raajjâm sää'mpõõrtid i'lla vuäžžam teevvad ni voo'ps hâ't piõgg lij pââssam seei'ni luä'min le'be õõut vuâra põört vuäžžeen i'lla ni õđd teänab vuäžžam. Nuorttsä'mmla tobddmõš lij što si'jjid lij kee'u'suum. Nuorttsä'mmlain jie'llemvuei'ttmõžžäi šõddeen nut što jiâ pi'rğğed dommvuu'dest, tâ'l leäi pue'rmõs se'rdded meädda. Nuorttsä'mmla liâ pue'rab jie'llem tuäivast vaajtam jo-ba sokknõõm. Sokkõhttvuõtt lij puâtkknam, gu ruä'did jeä'la vuäinnam ku'kes ääi'j se'st, lij mõõnnâm jo-ba lââi ee'k'ked da jeänab, keäk-ne liâ puärrsmam di eman liâ puättam jie'lled dommvuu'dest.

Vuõssmõs sää'mlää'k'k, lää'k'k mättmi nuorttsä'mmi aazztumšest (273/1955) šiõ'tteš ee'jj 1955 da nuorttsä'mmi mäddriäššâmlää'k'k (593/1969) ee'jj 1969. Tâni lää'jji muttsin 1970-lââggâst mââimõõzzâst vuei'tlvâ'ststeš nuorttsä'mmlai pue'rab jie'llemvuei'ttmõžž nuorttsää'mvuuddest. Mä'htt õhtt informantt ä'sšvue'jj ou'ddel vuõssmõõzz lää'jjiõtteemoodummuž õlmmii, " *ri'mjjest še lij luä'mes, nuorttsää'mpäärnast i'lla ni mii, fe'rttji vue'lğğed meädda*". Leša seämma poodd, gu nuorttsä'mmlain aa'lji jie'llemvue'k'k hiâlpted, a'lğğe jee'res ä'rnn koll'jed mainnâz, mä'htt nuorttsä'mmid uu'det puk dääras valdia peä'lest. Tâ'bbe nuorttsä'mmla tâ'bde äârram jârssi häi'tten.

Sää'mlää'jjiõttummuž no'rreš õ'hte šiõttõ'sse, sää'mläkka ee'jj 1984. Ee'jj 1995 sää'mlää'k'k (253/1995) kââ'mti ee'jj1984 lää'jj. Lää'jj täävtõssân lij viikkâd oudâs nuorttsää'mnarood da -vuu'd jie'llemäärmõžž da pi'rğğeemvuei'ttmõžž di tuõll'jed da viikkâd oudâs

sää'mkulttuur. Kuullmööžžin ölmmsa puä'đee'l nuörttsä'mmla tuäivva, što sää'mlää'jj siiskõs di töt mäi'd öuddöözzid da vuöiggädvuöđid töt tuöttvuöđäst öudd da mäi'd lää'kk miärvat, see'lvtet juö'kkke'če. Äävee'l lää'jj siisköözz nu't što töt lij fi'ttjemnalla pukid, vuäžžčeš meädda puästtadfi'ttjummsid da tōin šōddi jurddi öuddöözzin, koid nuörttsä'mmla vuäžžä valdiäst dääras, vä'ldded oummui miōlin. Nuörttsä'mmlai kioččlásttmööžž sää'mlää'jj tuejjeem puäst jurddi vuäžžä äigga vuäđte'mes nuörttsä'mmlai vuästlažvuöđ.

Nuörttsä'mmlai mie'ldd valdia täncc sää'mlää'jj, gu töt kaupaš sää'mvuu'dest määdmaid vuästta lää'jjest šioottuum. Nuörttsä'mmlai tuäivvan lij jälsted da jie'lled sää'mvuu'dest nu't, što öhttsažkää'ddest da tōn seillmööžžäst lij jie'llemvui'ttmōš. Šuurmōs pääll lij jõuddad e'pet ö'htešt siirdčōöttäd.

Sää'mlää'jjest šiootteet še saa'mi siidsåbbrest, kää'tt lij nuörttsä'mmlai ä'rbbvuöđid vuäđđöövvi jioččvaaldäšmsysstem. Hå't saa'mi siidsåbbrest šiootteet lää'jjest, kioččäd tōn statuuzz valdia čōö'lmin va'stteei jeänab öutstööz gu jii'jjesvaaldšemorgaan. Siidsåbbar puä'đči lää'jj mie'ldd kuulläd da tō'st lij vuöiggädvuött ceä'lkked ouddm. mäddäänmööžž kuõskki aa'sšin, leša praksis mie'ldd tät siidsåbbar vuöiggädvuött šōddäd veerje'ld kuullämnalla nuörttsä'mmlaid kuõskki aa'sšin ij tiöuddu. Öuddäl siidsåbbrest lij leämmaž raaväs vä'lddstatus da töt lij kullum še valdia vue'rnn.

Pooddin mu'sttleš siidsåbbar spraavdööttäm vuä'nkōs vuöi'nni lää'jtu'lkkummša, möön mie'ldd möönti sää'mtäälās, jōs son ij näittlööttäm sä'mmlain. Siidsåbbar lää'jtu'lkkēem juöntääv 1950-lokku. Siidsåbbar vuöigg ra'tkkummšid e'pet spä'ssböššād ouddm. tō'st, što Suō'nn'jelsiid gramota lij seillam. Ruōšš caar vuällaķee'rjete nuörttsää'msiid ä'sškie'rjid, koid nuörttsä'mmla seillte ä'sškie'rjarkiiivin, gramotain. Gramota ö'ne se'st nuörttsää'msiidai statuuzz da vuöiggädvuöđid kuõskki ä'sškie'rjid di ä'sškie'rjid ekonoomlaž kōskkvuöđin nuörttsä'mmlaid piiđva'lddi ceerkva. Nuörttsä'mmlaid ij caari mie'ldd vuäžžam piiđted nu't kōrrsānji mäte ceerkav haa'lii. Gramotain lij seillam tä'lkk Suō'nn'jelsiid gramota, koon siid ouddoummu ruō'kke peittsājja tä'l, gu ceerkav aa'lji noorräd siidi gramotaid meädda hiälptem diött spraavdööttäm piiđtummuš.

Ortodokssceerkva kuulli nuörttsä'mmla liä vuäinnam pue'ttem väjjeei vuälla še äask diött, gu ko'lle "Ryssä ceerkva".

Nuörttsää'mkiöl mööntōs lij älggam šuurmōs vue'zzen ii'jjin 1955 – 1970 nu't, što piärrri päärna, kook liä alttääm škooul 1950 – lääggäst liä mainstam päi säämas, leša 1970- lokku puä'đeen škooul alttääm sää'mpäärna liä mainstam päi läädas. Kiöl seilltam nuörttsä'mmla jiä leäkku mättääm jie'nnkiöl teänab jiijjäs päärnee. Mätt'teekani kuäđmööžž mään liä leämmaž što si'jjid liä ķeeu'sääm di töt gu jeä'la mättjam kuddnalla lää'ddkiöl, jiä-ka kuddnalla ķee'rjted jiijjäs jie'nnkiöl, lij jurddum, što jiijjäs päärnain le'čči hiälpaab, gu sij mättje'ci öōut kiöl, lää'ddkiöl kuddnalla. Kioellmööntō'sse vuei'net mäinnan vuässas še

nuõrtsä'mmlai aazztummuš "raiddu" ouddm. Če'vetjääu'r čuõkku kuõngsa. Ku'kķen nuu'bbin jålstummuš lij pue'tkķääm nuõrtsä'mmlai ä'rbbvuõđlaž õhttsallašvuõđ da vaikkam ķiõl seilltummuž.

Nuõrtsää'mķiõl lij seillam vä'lddnalla puäzjie'llemvue'jj kõõskåst vue'kķå'tteei nuõrtsä'mmlain arggpeei'v ķiõllån di see'st, kook liå vuäžžam lee'd tuejast sää'mķiõlin da mainste še säämas. Sokkõhttsažkå'dd lij seilltam ķiõl, hå't mäångaid samai takai sää'n liå läppjam. Ođđ saa'nid vuä'mm aa'sšid še jõõudåt raajjåd, gu ķiõll lij miålggåd ju'n õsttåm läppjed. Nuõrtsä'mmlain ķiõl läppjam juu'rdet ålggam ju'n siidai poodd, gu hå't õutstõs lij leammaž sää'mķiõllsaž, lij päärnaid mättuum läaddas. Ķiõl mõõntummuž mäåinaid õhtne ķiddsånji še valdiai raajjcertldõõgg, jii'jjesäärvtobddmõõžž puuttmõš, nuõrtsä'mmlai aazztummuš kookkas nuu'bbeest di nuu'bbvuõđ da hue'nnvuõđ toobd.

3.2.3 Tå'vvså'mmla

Aanar kåå'dd vuu'dest õnnum tå'vvsää'mķiõllsai kuullmõõžžin mainstõ'tte jiånnai sä'mmlai vuõiggådvuõđ. Sä'mmla õ'ne huõl vuõiggådvuõđ ä'rbbvuõđlaž kue'llčaa'zjid, meå'cstemmäaddaid, puõccui viistsõõ'jid da vuõiggådvuõtt sää'm puäzjhåiddma leša tõt še, mii lij sä'mmlai vuõiggådvuõtt lee'd sä'mmlaž Lää'ddjånnmest da mii lij sä'mmlai vuõiggådvuõtt jiijjås histoo're.

Så'mmlai ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jj, puäzjhååid vue'kķ da pue'ttiåi'ğğ liå samai hue'nn maalåst. Sää'm puäzjhååidast mainsteen lij vääžnai še fi'ttjed, što tõn vue'kķåttmõš sä'mmlain še nuu'bbin moksteei kuå'ssja vuu'd naa'lin da ä'rbbvuõđin di jånnamtiõttjest soorčee'l. Sää'm puäzjhååid da tõn pååđvuõđ vä'lddnarood vue'kķå'ttem puäzjhååidast jeåt Lää'ddjånnmest haa'let kuuitåg toobdsted, põi sä'mmlai puäzjhååid haa'leet õõutnallšmåttded vä'lddnarood vue'kķå'ttem mådtdåål maali meåldli'žžen žee'vet-tåållan. Valdia da Paalgåskoo'ddi õutstõs jiå tue'rjjed sää'mpuäzjhååid, põi puk läå'jj, asetõõzz da meårrõõzz liå rajjum mådtdåållsysteem mie'ldd. Puäzjhååidast lij tuejjuum byrokraatlaž; å'lğğee lee'd teå'ğğta'rkķeei, ķee'rjtue'll'jeei da põrggi što pi'rğğgad. Kuullmõõžžin tuåivvuš, što koo-n-ne peei'v vuäžžčeš se'lvv-vuõđ tõõzz, mõõk puk åå'sš Lää'ddjånnam historåst da ånn'jõžpeei'vest liå vaikkam tõõzz, što porrmõõžž ha'ņķķummuš da pi'rğğummuš puäzjhååidain lij tuejjuum ålddsin vuei'tlvte'm da mõ'nt sä'mmlai puäzjhååid jeåt toobdstukku.

Kuullmõõžžin smiõ'tteš, teåđste-a meå'cctåål da čuõppmõõžži vaikkõõzz maddu da jie'lljid da teå'tte-a, mä'htt kannteei meå'cctåål tåå'v beå'lnn ķiõččee'l lij. Aanar kåå'ddvuu'dest liå čõõđ viikkåm vaiddåz meå'ccčuõppmõõžžid. Meå'ccčuõppmõõžž liå hiåvtam mie'cci låå'ddid da vaaikam puäzjhååid. Meå'cc šådd tå'vven samai meålgžet, nååi't čuõppmõõžži tuejjeem skååđ vaikkte võl låå-i-i'jji. Mååddaid tu'tkķeet da kuåivat låå'ssen jee'res miårktõõžži diõtt, leša pääiklaž jiå vuäzž tu'tkķummšin le'be tõi pohttmõõžžin ni måkam teåđid.

Jie'llemvui'ttmõõžž tâ'vven liâ occnam. Tâ'vven jie'llmõõžž vuâđdraajõõzz ouddm. kääzkkõõzzid, čuõkkuid le'be teåttčuâggasõhttvuõđid jiâ ju'n-a raaj ni voo'ps le'be tõid jiâ laadd. Oummu pääkktet se'rdded šuurab aaztemkõõskõõzzid tuej da škooultõõzz mie'ldd. Sä'mmla tâ'bdde, što puk tââ'v pääiklažnarod haa'leet meadda tââ'v beä'lnn.

Pääiklaž da tu'ri'st naaudše seämma vuõiggådvuõđin nu't kue'llšeellmõõžž gu mie'cstummuž kõskvuõđåst. Jeä'rdõs pääiklaž da saujjbeä'lnn pue'tti tu'rii'st kõõsk lij teånab, što saaujåst puåttam tu'ri'st jõrdd tâ'vven åårram vuu'dest, ko'st aivv puk liâ sååvšum. Gu tââ'v ooumaž vuålgg sau'jje, ij son piij leei'r nuu'bbi kiidimid le'be vovej nuu'bbi šeellji čõõđ. Puåsttadvuõttån vuei'net tån, što seämma poodd pääiklaž oummuin da suu jie'llemhistooråst da ä'rbbvuõđin i'lla ärvv, lij saaujåst puåttam tu'ri'st mâte heärr jeåleen tââ'v beä'lnn. Låå'ssen vä'lddnarood vue'kkå'ttem tu'ri'smmjie'llemvue'kk åånn sä'mmlažvuõđ fåå'steld pue'rren.

Sä'mmla tuåivva, što sä'mmlažvuõtt da sä'mmlai vuõiggådvuõtt šõddåmvõudda ij le'čče tõ'st kiddy, ko'st sij jålste. Vuõiggådvuõđ šõddåmvõudda da tån naaudšummša õõlgči seillad, hæ't-i seerdče ouddm. tuej le'be mätt'tõõttåm diõtt jee'res päikka.

Sää'mkiõl seillam diõtt jie'llem vuei'ttmõš tâ'vven da uu'ccin meä'ccsiidin lij jie'llemtää'rkes. Čååpp, uu'ccbin nu't sokk- gu sijddõutstõõzzin da puåzghåiddam kõõskåst kiõll lij seillam åå'nmemkiõllån, hæ't- i tån serddjummuš puõlvvõõggåst nobba lij õõlgtam teåđlaž tuej da vaalšem haalåst se'rdded sää'mkiõll pue'ttipuõlvvõ'kke. Kuullmõõžžin smiõ'tteš še, mõ'nt lij nu't še, što kiõll i'lla seillam pukin u'cc siidin. Kiõl mõõntam da mâ'ņļubust mååusat va'lddi liâ jiånnai 1920 – 1930-lååggain šõddi kåårmlaaččin.

Sää'mkiõl dommkiõllån åå'net tää'rken, gu dååma mättjum mainstemkiõll lij aivv jee'res ä'sš gu škooulåst mättjum da mätteem vuålaž kiõll. Ő'ddel tuål-aa škooulin, koin škooulne'kken åårrai sä'mmla le'jje jee'res mainstemnäå'll da kiõlljooukin, sä'mmla vaajte še luåđlånji kõskkneez mainstemkiõl läå'ddkiõllån, gu ju'n-a mainstemnäå'l le'be kiõl jiâ fi'ttjam.

Aanarkåå'dd vaaldšemvuõđlaž kõõskõs-sijdd Å'vvel lij sä'mmlai čõõ'lmin lä'ddlaž sijdd. Å'vvel vuei'net še sää'mvuåstlaž sijddån, ko'st sä'mmla kuuitåg jålste da ko'st sä'mmla jee'res ååi'jpõõ'jin liâ jååttam škooulåst. Nu't Aanar gu U'ccjoogg koo'ddi vuu'dest Åvva pue'tti sä'mmlain liâ iimšõs aaztõk-kiõččlåsttmõõžž Å'vvlest. Å'vvel škooulin sää'mkiõl mätt'tõõzz u'vdeš 1980- lååggast škooulattee'ji mie'ldd škooulpeeiv loppån, mõõn diõtt mätt'tõõttmõš kuåđđji, gu škooulpeeiv jiâ haa'lååm kokknem vøl tõ'st. Sää'mkiõl jie'nkiõllån Å'vvlest vøl 1990- låågg looppåst mätt'tõõttåm škooulnee'kk tâ'bdde kuåđđjam čårreem jijjåås åå'kk-klaassåst, gu si'jjid pi'jješ spesiaaljoouki, hæ't šõddåmvåksain seämma kla'sse pâi tõ'nt, što sij mätt'tõ'tte sää'mkiõl.

Tä'vvsä'mmlai miöolid pe'cclö'stte še sä'mmlaž nõmmä'rbbvuõđ puâtkknummuš, gu paapp jiâ õuddam risttâd päärnaid sää'mkiöllsain nõömin. Ää'n vuäitt u'vdded sää'mkiöllsaž nõömid päärnaid.

Kuullmõõžžin mu'sttleš še 1960 – 1970-läägg poodd Aanrest tuejjuum sä'mmlai mettumšid. Mettumšin oummu le'jje jahssum peâutaa da rääpp puk vuä'zz le'jje mettuum miärktössân de'be se'lvted, mõök sä'mmla liâ. Tu'tk'kumšid le'jje pukid au'žžjam vuässõõttâd, leša sä'mmlaid i'lla se'lvnam mõöm miärktõ'sse si'jjid looppâst metteeš. Miöllkartt lij, što mettõõzz till'lõ'vve jeä'rben sää'mneeznid da niõđid.

Kuullmõõžžin kaggõõđi še sä'mmlai jiijjâs vuõiggâdvuõttssystem, nää'll hâiddad da riâššâd ää'sš, kää'tt lij čo'rstõttum vä'lddnarood naa'lin da lää'jjin.

Kuullmõõžžin smiõttâm vue'lnn leäi še, lij-a miärkk sä'mmlai vuâllnumšest ravvsab teäddaz vue'lnn tõt, gu jiijjâs oummid vuei'tet ä'lğged iilbšed ouddm. vue'jjest, ko'st sä'mmlaž serdd määusat tâä'v dommvõudda. Sä'mmlai šiõhtlõõttmõš jiijjâs jânmmamaazjijid vuäitt lee'd samai ceäggai da õutstõõžžâst meädda obbstum. Jânmmamaazji kiõl ärvvstõõlât da naa'lid lääitat, gu sää'mä'rbbvuõđi meâldlaž nää'l tuejjeed aa'sšid da sää'mkiõl liâ ruõsttâm. Määusat dommvõudda maaazji sä'mmlaž vuäitt tobddâd äârram jâkk jiijjâs õhttsažkää'ddest da dommvuu'dest.

”Liâ oummu kook liâ päärnžen jõuddam vue'lğged da mâḡḡa puä'tte, kuulâm si'jjid. Gu puätt määusat, di hâ't-i mä'htt leäk jiijjad ooumaž, di kuuitâg smiõttak što jiõk kuul, älgg mäḡḡ ee'jj tuejjeed tõn ou'dde tuej što oummu vä'ldde määusat. Jiõk leämmaž lää'dd neezan, leša lä'ddlõ'vviķ. Jiõk silttâd ķeâlkin vuejjad. Jiõk tie'd mäḡḡ ää'sš. Le'jje jiânnai ää'sš koid jiõk teättam. Öõlgi mättjed, pâi čârsteš što leäk riu'ğgi, mõõn määusat.”

3.3 Suä'djel tä'vbie'll – Vuõccu

Vuõccu äârr Suä'djel kää'dd tä'vvraaj beä'lnn da Aanar kää'dd saujjraaj beälla kuulee'l Suä'djel kâdda. Lää'jjest sää'mti'ğğin šiõttuum sä'mmlai dommvuu'd saujjraaj beä'lnn kuâsttai puârast jie'llmõš raajest da paddmõš õhttu muttsi vuâstta le'be toottmõš muttsid, jõs viõgg le'be jiâ ri'jtte paddmõ'sše vue'jjest, ko'st vie'kķ le'be tuärjjõõzz jeät vuei'n vuõ'iğğest ni ko'st vuäžžamnalla.

Vuõccust sä'mmlai miõl teä'dde Lokka da Porttipahta fabrikkjääu'ri raajmõš. Ķee'mjokk Võ fabrikkjääu'r, Lokka da Porttipahta, koid ra'jješ 1960- loogg looppâst, pei'tte vuâllses čue'di oummui põõrtid, porrmõõžž da histor. Põõrtid pue'lddeš, puäzžkuäivvõõzzid vi'kķeš, Sompio rai'vveš hue'held, tormmuš da oummuid pääkkteš sirddja, kook-ne jo-ba

kuälmad vuâra. Puõccu da sõõrv-vue'zz hiävne fabrikkjääu'rid. Pie'kk kâittuš peälšted kâbbblas lâu'ngpuä'rrvin jokkvõnnsid. Pääiklaž lã'ppee jiiij čuõppâd muõrid fabrikkjääu'ri vue'lñn, leša lãã'v tääzz jiã õuddam. Pääiklaž kočču suudid Kee'mjokk VÕ da nuäjjõ'tte valdia ouddoummuid årstã'ttem diõtt pää'rt. Porttipahta teãuddjummuš årstõ'tteš kuei't nie't telvee'rd. Äã'sš kiõ'ččeš tâ'l jeänab luãđ gu kulttuur pää'rtummšest. Kee'mjokk VÕ arkiiv liã vÕl tän peei'v še kãittaz. Vuõccu sä'mmla haa'lee arkiivid õlmmis'ižžen, što tõt, mii lij šõddâm da mâin kuânstin määd liã vuãžžum oummuin lã'nstummu, vuãžžãt pei'vvuõ'vve. Sä'mmlai mie'lidd Lää'ddjännmest äã'sšest lij jäãvtõvvum, jee'resä'rnn maai'limest nõkam pä'rtt le'čči leãmmaž šurr da tuõttšõs ä'sš.

Vuõccust fabrikkjääu'ri puãttmõõžžãst jiã puk leãkku se'lvvnam vÕl ni tän peei'v. Mängg kiõččlãstt vuã'mm peei'vin åãrram põõrte'm, gu dommpõrtt lij kuãđđjam fabrikkjääu'ri vuãlla. Vuõccust jeã'lle vÕl koolmãst neellj vuãra doom kuãđđam sä'mmla. Sij liã vuõss vuãra vuãlggam tä'lvv-vããin diõtt dommvuu'dest Kihhtla, mãñña Vuõccu, Lappi väinn viiggi si'jjid sirddja Vuãđđmaddu da looppãst sij le'jje fe'rttjam mu'tted fabrikkjääu'ri vue'lñn e'pet Vuõccu. Gu Vuõccust i'lla puãrrsipõrtt, vuõccunii'kkõin lij vÕl õhtt serddmõš dommpõõrtãst vãjja 100 kilomettar kõ'skõke Suã'djel puãrrsipõ'rtte.

Teãn õđđ kue'llšee'lleimsuãppmõš lij čuã'jtõõžžãst veiddsaž õlmmaš saggstõõllmõõžžãst. Gu vuõccunii'kkõ luõssjokk, Tankajokk keãsssteš õhtteed Lokka da Porttipahta fabrikkjääu'ri da rajješ jo'kõke kanaal di čãã'ccviõkkstrootel, jiã äã'sšest peãggam õlmmisãnji ni ko'st. Åã'n fabrikkjääu'ri liã tiiud roskk-kue'l da Tankajokk luõssjokkãn pãi mošt. Tããuj jie'llemããrrmõõžž muttãz da kulttuurvue'kkã'ttem vaaikteei tuãim teã'dde Vuõccu vuu'd sä'mmlaid. Vuõccust maallãm lij kuuitãg leãmmaž jããnmõsãn pãi toottãd mie'rruum jie'llma tõn sãjja, što åãnnčeš jiiistes kõrr jiõn.

Sãã'mkiõll lij šuurmõs vuãssas læppjam Vuõccu vuu'd sä'mmlain ju'n puõlvvõõggi mãñña jeã'rben škooulstrooite'l da pirrõõžž tuejjeem teã'ddeem diõtt. Pue'rmõsãn kiõll lij seillam puãžžhããidast jie'lli oummui kõõsk, gu puãžžhããidd lij luãđlãnji õhttõsnallšem jie'llemnäã'll da puãžžhoïddu le'be puõccuid õhtteei sannõs lij vaaldšumšest pãi säã'mkiõlin. Puãrrsab puõlvvõõgg liã mainstam kõskkneež säãmas da vÕl mainste kiõl. Luãđlaž kiõl serddmõš pue'ttipuõlvvõõggid liã kuuitãg kuãđđjam. Suã'djel škooulãst ij 1980-lããggãst leãmmaž vuei'ttmõš mãtt'tõõttãd säã'mkiõl da säã'mpããrna- da nuõr jããvvtõ'vve sä'mmlãžvuõđãst. Ånn'jõžpeei'v säã'mkiõl vue'kkõ lij Vuõccust ju'n čuõvvããb, gu škooulin vuãžž mãtt'tõõttãd säã'mkiõl da nuõr tue'ste še čuã'jtãd lee'd sä'mmla. Dommkiõllãn säã'mkiõl ij leãkku tie'deen gu mue'ddest piãrrjest.

Suã'djel kãã'dd jeãt kiõččlõõđ šiõhtlõõttãm sä'mmlaid le'be säã'mkiõlle positiivlãnji. Sä'mmlain jeãt mãttukku ni voo'ps škooulin, jiã-ka Suã'djel kãã'ddest sä'mmlain peãgget ni voo'ps jee'reš õhttvuõđin. Kã'llkuãivvai historãst mainstãt lij rajjum Tankavaara kã'llmu'zei, leša to'ben jeãt peãgget sä'mmlain ni õõut saa'nin. Sä'mmla liã kuuitãg kuãivvam kãã'll,

leša sij jeä'la tuejjääm veerjlaž vä'lddmõõžžid. Vä'lddnarood veerjlaž vä'lddmõõžžineez lij tuejjääm loopp sä'mmlai källkuäivväm pIRR.

Vuõccunee'kk koittu älddsin 60 ee'jj vuäžžad sijddses ka'ppel, leša ka'ppel vuäžžmõš vuästtlõ'stteš kää'dd da sie'brkää'dd jiõnin. Ka'ppeltaa äärmõš vuei'net Vuõccust suä'rdden pääkktee'l oummuid jiõggsaž kuârssa. Vuõccunii'kki miõlin sij dommvuu'd ää'net Suä'djel kää'ddest mu'vddem-ne reservaattân, koon ärvv lij tõ'st, što kää'dd ouddoummu peä'sse virkkõvväm-miärktõõžžast meäcca.

Lää'ddjânnam valdia spravdõõttâm politikkk õhttee'l sä'mmlai ä'rbbvue'jj jie'llemvuâkka, puäžžhoiddu, vuei'net vuõiggnallšmen kulttuursi'žžen meersä'rmmen. Valdia lij spravdõõttâm politiikkin hiävtam sä'mmlai sosioekonoomlaž systteem kõskkvuõđâst puäžžhoiddu jeä'rbi mie'ldd cõõggee'l viistsâ'jj-jârrõs šõddmõõžž da äânee'l puäžžhâid vuässas mäddtäällsysteem. Lää'jj liä šiõttuum nu't, što" kuuitâg puäžžouumaž ij vuäžž vuästtlâ'sttd õhttsažkää'dd normaal ouddnummuž". Lää'jjseättmõõžžin i'lla staanuum ij-ka toobdstum sä'mmlai ä'rbbvue'jj puäžžhâid ni määkam naa'lin. Ve'rggnee'kk liä jo-ba ke'lddam sä'mmlai puäžžhâidnääl leämm'mõõžž le'be sä'mmlai puäžžhoi'ddjeei leämm'mõõžž ceä'lkee'l, što sä'mmlaid ij vä'lddnaroodâst jeä'rad gu pihttâz. Ää'n vä'lddnarood lij älggam ti'gggeed, što sä'mmlain ni pihttâz jeä'la sä'mmlai pâi vä'lddnarood.

Vuõccu pooddâst smiõ'tteš, što ouddâl vä'lddnarood õhttsažtuâjjtuâjjlain õlmmsa pue'ttem sä'mmlažvuästlažvuõtt leäi snasmiâhhjem sä'mmlai hue'nabvuõđâst, tän peei'v sä'mmlažvuästlažvuõtt puätt õlmmsa puu'ttes väâ'jjen.

"Oummu miõll, leäm kiõččlâsttam, gu äaum lij to'ben mii kuâđđji čä'ä'žž vuâlla. Ää'n puä'res äaumžen son pe'cclâstt, su'st i'lla doom. Tõtt oummu miõll võl, doom mõõntummuš, puk jeä'la puârast. Tõn-nalla, hää'rveld, aalgâst tõ'st le'jje jie'llikaart da puk, le'jje mõõččâs laulli. Leša mâņņa ij-ba tõ'st, šiõgg što tä'st va'lddem õu'dde, mäņņg vuâra tõn lij toottam jie'llemsõddma, da uu'cces kruuggâst pâi pe'cclâstt."

3.4 Jeänõk

Jeänõõggâst, Jeänõõgg kää'dd nuõrttbeä'lnn, sä'mmlaid mainstõ'tti jeä'nben Lää'ddjânnmest sä'mmlaid šõddi spravdõõtti raajâsnallšem rasism. Sä'mmla vuei'ne, što raajâsnallšem rasism lij ää'n valdia di vä'lddnarood tooi'min da äânmmõõžžin ju'n luâđlaž ä'sš, što tõn jeä'p ni teâđast.

Sä'mmlai aa'sšid da vuõiggâdvuõđid liä lãäi-ii'jjid kãittam õõu'deed jee'res naa'lin, leša valdia da ouddm. Jeänõõggâst Jeänõõgg kää'dd lij vuästtlâsttam puk positiivlaž kãittmõõžžid.

O'dinakai ä'sš, ko'st lij šöddâm ouddnem, lij sä'mkiöl statuuzz škoolmätt'töözäst. Sä'mkiöl vuäitt mätt'tööttäd, hä't-i vöi sä'mkiöl mätt'tööttmõ'sše öhttneei aa'sši čöõđ viikkmöözž öu'dde älgg vueilvânji paddööttäd.

Lää'jj šeättmöözžäst, kää'tt öölgci lee'd šiöttuum sä'mmlai vuöiggädvuõđi čöõđ viikkmöözž diõtt, jeät vueil'n äärram ääuk sä'mmlaid. Sä'mmlai vuöiggädvuõđi čöõđ viikkmöözž diõtt u'vddum tie'gğid ää'net koo'ddin miöllvä'lddsânji jee'res gu töid čuäjtum miäarktöözid.

Jeänöögk ká'dd lij čöõđ aai'ji spravdööttâm sä'mmlažvuástlaž politiikk.

Raajâsnallšem rasism sä'mmlai ärra ääskat šöddâm pöölin. Pâäll puätt tö'st, gu juu'rdet što sä'mmla da sij jie'llem toobdät da tie'det, leša jiä kuuitäg tie'd da jiä ni toobd. Tie'dkanivuõtt cäunn pöölid.

Raajâsnallšem rasism vueil'net ö'htten mäinnan töözž, što Jeänöögğäst liä jiännai kiöl mööntam da sij, kook jeä'la haa'lääm mätt'ted jijjäs pue'ttipuölvvõ'kke sä'mkiöl. Škoolpoodd kiöččlösttum päi'kiöččâm, viggtem, päi'ki'cstöözž da keeu'seem vuälla šöddâm kiöččlâsttmöözž liä pie'kk raajâsnallšem rasism. Tök liä vuäžžam sä'mmlaid oknõöššäd sä'mmlažvuõđ. Sä'mmlaid liä vuäžžam tobddäd hue'nesvuõđ kiöläst da kulttuuräst. Öhttsažkád lij vuäžžam sä'mmlaid äärvtet kiöl vä'lddnarood kiöl hue'nben.

Jeänöögğäst sä'mmlaid mainstö'tte nu't še kööčcmöözž tö'st, kii lij sä'mmlaž. Sää'mte'gğlää'jj oodeemkiččlummuž kiöččlää'stet kiččlumšen hiävted sä'mmlaid Lää'ddjânnmest, gu sä'mmlain i'lla jiöččmie'rreemvuöiggädvuõtt ni meärreed tö'st, kii kooll meeru. Sää'mtii'gği odd ee'ttkâstt sä'mmlaid kritisää'stet vueil'jjest, ko'st sää'mteggga lij ju'n primmum ää'lmös vaaldšemvuöiggâz meärröözžin vä'lddnarood ee'ttkëei, koid sä'mmla jiä toobdest meeru kuull'jen. Tät lij poorrâm da päär šiöttuum sä'mmlai jiöččvaaldšemorgaan legitimateett da tu'mmjemnalla kuäđđai, älgg-a sä'mmlain looppâst kue'dded sää'mte'gğ da ä'lgğed vueil'jad ää'sšeez e'pet öutstöözzi mie'ldd, mä'htt ouddâl liä toi'mmjam.

Jeänöögğäst vueil'net, što sä'mmlain ij Lää'ddjânnmest leäkku leämm'möözž vuöiggädvuõtt. Sä'mmlaid da sä'mmlai aa'sšid lij käl tu'tkkuum, leša tu'tkkummuž da jo-ba töi käu'nnjummuž kee'ldet, gu sä'mmlain ij Lää'ddjânnmest leäkku sää'j. Lää'ddjânnam ij jää'kket meeraiköskksaid suäppmöözžeez, koozz töt lij čönnööttâm kie'ldeen sä'mmlaid da sä'mmlai vuöiggädvuõđ. Lää'ddjânnam vuäđđlää'jj 17.3 § lij kuäđđjam kuârsen. Sää'm-meer keälddmöš lij leämmaž sizzkeerjtum Lää'ddjânnam da valdia mä'le toi'mmjed ju'n ouddâl Lää'ddjânnam jii'jjesvuõđ. Jiöččvälddsä Lää'ddjânnam poodd sä'mmlain lij Lää'ddjânnmest vikkum puk. Viöggte'mesvuõtt tö'st, što puk liä vikkum da ää'n identteett še viiggät, lij samai jönn. Mäte öhtt informantt säärnai, "o'dinakai, möön mee'st ij vueil't viikkâd, liä tobddi".

Sää'mjie'llemvue'jj liä lä'ddlösttum. Jeänöögğâst šuurmõs pie'kk sä'mmlain liä puäz3sä'mmla le'be tuägg mie'ldd puäz3sä'mmlaž sooggâst. Sää'mpuäz3håiddam toobdste'mesvuött Lää'ddjânmmest k̄iõččât pukvee'zz sää'má'rbbvuõđlaž puäz3håiddamnää'l jaukkee'jen, gu sä'mmlaid pääkket jee'resnallšmin tue'rjjöõzzin da lââ'sspoortummšin siõmmnai siõmmnai lä'ddlaž maal meâldli'žže kä'rjttallu. Poortummuš luõttu tuejjad skääđaid nu't määdmaid da vöi oummuid, gu õõut vuâra altteen lââ'sspoortummuž ij teänab vuei't looppted. Oummu jiä vuei'n teänab da šadd kaadâšvuött. Sää'mpuäz3håiddmest Jeänöögğâst liä jie'llemvuei'ttmõõžž uuccääm še puäz3håiddma má'ηηlest älggam lä'ddla. Paalgâskää'dd õutstõs ij tue'rjjed sää'm puäz3håiddam, ij-ka vuej sä'mmlai puäz3håiddam ouddõõzzid.

Jeänöögğâst smiõ'tteš puäz3sä'mmlai tuâl-aa lãái ee'jjid täällnii'kkid mä'hssem suei'nnskääđko'rvvõõzzid. Puäz3sä'mmla ko'rvvee täällnii'kkid jõnn suummid peäggtum puõccui mäddtuõjju tuejjeem skääđain. Puäz3sä'mpiârri jõuddu jo-ba se'rdded Jeänöögğâst, gu õõlgtum ko'rvveemsuum kaggõ'tte čuu't šurrân sä'mmlaid mä'hsesd.

Jeänöögğâst sä'mmlaid liä äskkmõõžž mie'ldd 1930- lãäggâst till'lõõvvâm jiõggreä'kkõõzz. Motiiv liä leämmaž puõccu, kook jiõggreä'kkõõzzin vaajte vuä'msteejid. Tãk jiõggreä'kkõõzz liä kuâđđjam veerjlanji tu'tkk̄ee'kani. Pääiklanji tõi tuejjeei kuuitãg tie'đet da tøk pe'cclã'stte sä'mmlai miõlid vöi tãn še peei'v.

Lestaadiolažvuött da ceerkav vaikkõs sä'mmlažvuõ'tte da sää'mkulttuu're piiji smiõttãd Jeänöögğâst. Jeänöögğâst smiõ'tteš kõrrsi lä'ddlai ukkõsoummui da sä'mmlažvuõđ õccnem, lä'ddlõõvmmõõžž kõskksa vuei'ttem õhttvuõđ. Joiggä'rbbvuõtt läppji Jeänöögğâst, leša še sää'mkiõll i'lllääm teänab ree'ğges.

Jeänöögğ sä'mmlai evakkoai'jin Ruõcc beä'Inn Jokkmookkãst jiä leämmaž mainstam pue'ttipuõlvvõ'kk̄e ä'kk̄ed mooštãid. Še lää'ddbeä'l taaurõõžžid "veerd", taaurõšpiãrrjid Palojoensuussa, Vää'vl kuãηηsest, muu'štet pue'rren lä'ddli'žžen, k̄eäivui'm åãrãt še vöi tuejjummšest kõskkneez.

3.5 K̄iõttmaadd

K̄iõttmaddi sä'mmla Jeänöögğ kãã'dd viõstãrbeä'lin, Kõnkãmãeno da Muoniojoogg kuãηηsest, ånn'jõõžž Ruõcc a Lää'dd raajãst liä puäz3sä'mmla. Sij õhttsallašvuött da jie'llemhistoo'res mie'rree jurddi liä se'rddmõš (puõccuivui'm õõutsãã'jest se'rddmõš ä'rbbvue'jj eeggažjãrrõõzz meâldlanji, takainalla k̄ie'ssviistsõõ'jin tä'lvv-viistsõõ'jid da mããusat) da raavãs sää'mkiõl åãnnmõš arggpei'vmainstummšin. K̄iõttmaddi sä'mmla vuei'ne, što K̄iõttmaaddjest sä'mmla liä pâi leämmaž ilbbsãnji sä'mmla, i'lbes k̄iõlãst da kulttuurãst. Jiijjãs k̄iõl da kulttuur di tuäggã äãrvest åãnnmõš vuei'net vuãđđãn še raavãs

sää'mkiö'lle. Kiöttmaaddjest sää'mkiö'll da puäz3jie'llem jä'tte kiött kiöđâst, ij-ka kiöläst vuei't mainsted puöccuitaa le'be nuu'bboo'ri.

Kiöttmaaddjest puäz3håidd riäššâätt sää'mä'rbbvue'jj meâldlaž sijddma'lle. Siid, puäz3siid, liâ uu'ccab, täujja sooggi mie'ldd riäššööttâm, histoo're vuâđđöövvi puäz3håiddamjuâggtoözz. Siid mie'rree puäz3håaid riäššmööžžâst jiöččânji da juâkká'vve jiöččânji vöi uu'ccbid tä'lvvsiidaid ä'rbbvuödi di taarbi meâldlanji.

Kiöttmaddi puäz3sä'mmlai siidai, siidai se'rddemkuânst, eeggažseerd liâ leämmaž vöi 1970-låâggast piiri-ii'jji âlddsin 400 kilomettar kuu'kk. Se'rddmös lij möönnâm vuei'tlte'mmen kuuitâg 1970- låâgg pie'llrä'jest vue'ljee'l ouddm. aaztööz, ääidi da paalgâskoo'ddi köskksaž mäaddai vaajtöözzi mie'ldd. Kiöttmaddjest ä'rbbvuöđlaž puäz3håiddamkulttuurâst eeggažse'rddmööžžineez jeä'la kuuitâg luövtam, hâ't-i tä'lvv-da kie'ssviistsöö'ji köösk liâ määngkeârdsânji vuänn'nam. Kiöttmaddi sä'mmlai liâ šiöttlöövvâm da harjnnâttam puäz3håaid kuä'ssjaž äi'gğpoodd vuäžžam vuei'ttmööžži meâldlanji.

Kiöttmaaddjest puöccidkiöččâmpuäz3håiddamkulttuu're da eeggažserddmööžžid lij kuullâm köskksi'žžen jiijjâsnallšemvuöttân še veerdkulttuur. Puöccidkiöččâmsä'mmlain lij juö'kk sooggâst da piärrjest leämmaž jiijjâs lä'ddlaž veerdpiärrjes (toobdâspiâr) tä'lvv-viistsââ'jj siidin. Veerdkulttuur lij vuâđđöövâm vaajtemnallšemekomiaa'je. Veerdpiârri ä'rnn sä'mmlai liâ vuäittam jälsted tää'lv ju'n-a seämma täälâst veerdpiärrjin le'be pääđpöörtâst. Veerd liâ vuäžžam sä'mmlain nu't poorrâmpuöccuid gu kiöččâmpuöccuid spä'ssbööššân tä'lvvsââ'jest. Lää'dd pörttnii'kki reggsen šöddeen še veerdkulttuur lij läppjam. Kiöttmaddi sä'mmlai miölin jeä'rben Palojoensuu sijdd da tön aazzi muu'stet vöi sä'mmlaid pue'rren tauroššân, keäid liâ köskkvuöđ seillam samai tai peei'vi räija.

Kiöttmaddi pooddin sä'mmlai miölin le'je jeä'rben puäz3hoiddu öhttneei ää'sš. Kiöttmaaddjest pöölât, što ä'rbbvue'jj, čue'tt ee'kked sooggâst da preednen juätkkjeei puäz3håiddam-maal da –jie'llem juätkkjumša jeä'la vuei'ttmööžž. Lää'ddjânnmest sää'm puäz3håiddam-maal jeät tobdstukku da paalgâskâ'ddsysteem vuei'net sää'm ä'rbbvue'jj puäz3håiddam-maal jaukkee'jen paalgâskâ'ddsysteem vuâđđööveenmäddtääl maalik. Paalgâskoo'ddi öutstös ij tue'rjed saa'mi ä'rbbvue'jj mie'ldd puäz3håiddam seillam vuei'ttmööžž.

Kuullmööžžin smiö'tteš tön, mä'htt sää'm puäz3jie'llem peâmmat da šiöttöölât jee'resnaa'lin. Vuei'net, što öhttsažtuâjjuâjjla, kook mie'rree še saa'mi ä'rbbvue'jj mie'ldd puäz3hoi'ddjummuž jä tös't kuuitâg fi'tte le'be jä peerast. Pââjmös säävšum puäz3lââgg liâ vaarr sää'm ä'rbbvuöđlaž puäz3hoi'ddjumša. Tök liâ pääkkam Kiöttmaddi sä'mmlaid mu'tted še ä'rbbvue'jj mie'ldd kaaupset puöccuid nu't, što ään älgg kaaupšed puk vue'zzid, hâ't-i ä'rbbvue'jj mie'ldd Kiöttmaaddjest liâ kaaupšam äärkid da ouddâl tön spaai'lkid.

Mäddtallu vuâđđõvvi tue'rjeemsysteem da ko'rvveemsysteem vuei'net vaarran saa'mi puä3zhoi'ddjummša. Teä'ğğ ij ko'rvve puä3zjie'llem, kää'tt sä'mmli'žže Ķiõttmaaddjest lij jie'llem poodval. Saa'mi puä3zhoi'ddjummuš hiävtet Lää'ddjännmest tie'ğğin da tue'rjeemsysteemin, kook pââimte lââ'zz oummuid puä3zhoi'ddjummša. Tăn mie'tt paalgâskää'dd teâuddje da pââimõs sâävšum puä3zlââggid jõõudât vue'leed vöi ouddlõõzâst. Puä3zoummuid pääkket puõccui lââ'sspoortummša.

Mäadd kuârmtä've jîâ pâi luättjie'llji mie'ldd pâi še lâssnõõvvâm tu'rii'sm da raajmõõžž vaikkõõzâst. Lâssnõõvvâm tu'rii'sm da tu'rii'smpõrggivuõtt tuejje vaiggân saa'mi ä'rbvue'jj mie'ldd puä3zhoi'ddjummuž. Tu'rii'st piõdgnâ'tte puä3zjällmõõžž tie'dĵani. Ķie'sspooddin tu'rii'st mâ'ne seämma va'rre, ko'st puõccui liâ čuârram paai'ĵin da pääkkte puõccuid vuâlas nuâckka, ko'st juõ'ĵĵ nue'čĵest liâ še tu'rii'st. Ķeâđđda moottorkeâĵkk oummu mâ'ne kää'fstõõllâd seämma piõu'le, ko'st puä3z poorrče. Puä3z ij ni ko'st vuei't lee'd teänab räâuhast. Tu'rii'smpõõrgi e'pet liâ puõccui vuâstta, gu tõid vuei'net vaiggâdvuõttân tu'rii'smmjie'llemvue'jj ouddnummuž Ķiõčĵee'l. Jeänõõgg kâ'dd tue'rjjad tu'rii'sm da tuäivv sä'mmlain ä'lğğem Tu'rii'smpõrggjen, hâ't-i tu'rii'smpõrggivuõtt ij kuul sää'mkulttu're, jîâ-ka sä'mmla haa'led põrggjen.

Jeänõõgg kää'dd kää'vtempolitiikk vuei'net sä'mmlažvuâstli'žžen. Seämma poodd, gu sä'mmlai äiggmõõžž ârstââ'ttet au'žžjee'l vue'rdded kää'vtummuž, kää'vtet ouddm. Ķilpisjääu'r kuulĵani sä'mmlaid le'be vää'ldee'l sä'mmlaž puä3zhâiddam lokku. Ķilpisjääu'r vaiddan kõrr hooddin, leša jie'llemsââ'j puõccuin jîâ viigg õhttu rajjâz, põõrt da ođđ čuõkku, leša še tõt, što siid raaj čeä'ĵĵe raajmõõžž mie'tt. Puõccui jie'llemsââ'jj occan mâte suâlee'l ĵeâstteei mäddââ'nnemââ'blĵin. Ķilpisjääu'rest še He'lssen pââimõs-škooul biolooglaž sââ'jj lij jiijjâs tooi'min õht sâ'mmlaž puä3zhââidain ĵeâstteei mäddââ'nnemââ'blĵin. Biolooglaž sââ'j ĵiõčĵât vuõssmõsân haa'leem tuejjeed puä3zhâiddam vue'ĵĵâttmõõžž Ķilpisjääu'rest vuei'tte'mmen jeä'rbi mie'ldd vuejeen Malla luättmuõrrkarddâz tiuddvä'lddosaž äiddeem puõccui Mallaa'je piâssmõõžž cõggmõ'sše. Biolooglaž sââ'jj levvan tu'tĵĵeemvuu'dineez veeidse'ld Ķilpisjääu'r pirrõ'sse, jee'resârâ še gu Malla luättmuõrrkardda.

Ķiõttmaddi sä'mmlain sää'mĵiõll lij seillam jie'lljen arggpeei'v âânemĵiõllân čõõđ sokkpuõlvvõõgg. Ķiõttmaaddjest sä'mmla jîâ siltte'če jee'res ĵiõl aargâst da kõskkneez ni mainsted. Puä3zsä'mmlaž jie'llem jiištes lij seilltam sää'mĵiõll, ij-ka puä3zhâiddamsannõõžž ve't ni silttâd lââddas da vuei'net, što ij tõt ni leäkku voo'ps lââddas rajjum. Puä3zsä'mmla jie'llem ceâlavä'lddosaž raavâs õhttsallašvuõtt da sokk-kõskksažvuõtt liâ ouddam Ķiõttmaddi sä'mmlaid ilbbâdvuõđ preeddnest da ĵiõlâst di jii'jjesäärvtobddmõõžž. Raavâs njäälmiaž ä'rbbeâđ jââttmõš puõlvvõõggâst puõlvvõ'ĵĵe, lij tai peei'vi räjja jiõčĵ tuõ'll'jed ravvâz identteett. Tăn peei'v njäälmiaž ä'rbbeâđ serddjummuž lij Ķiõttmaaddjest kuuitâg vaartum, gu oummui õõutsââ'jest âârrmõš lij oudâs mõõnni meä'rin serddjam mobiilneävva da sosiaalaž mediaa'je. Luâđlaž vue'jjid oummui da sokkpuõlvvõõgg kõskksaž saggstõõllmõõžž ĵiõsk ij teänab leäkku ij-ka ä'rbbeâtt peâss se'rddjed luâđlânji puõlvvõõggâst nobba.

Sä'mmlažvuött lij Ķiöttmaaddjest arggpeivvsaž leša samai ärvstum ä'sš. Sä'mmlaid gäärätt kuuitäg töt, što lää'ddkiöli täidd, jeä'rben kee'rjtemtäidd lij kuäđđjam vännsen köskkvuöđäst tōōzž måkam lää'ddkiölin ve'rğgnii'kķi da veerjlaž Laa'ddin öölgči ä'sšeed, što sij fi'ttje'če. Veerjlaž ä'sškiirjid raajeen määng nuäjjä'tte lää'dd kee'rjtemtäiid vaaldšem oummui veäkka. Gu jurddi liä še säamas, tätt lää'ddkiöli kee'rjtummuš lee'd sää'mkiöli jurddji meäldlaž da tä'st sä'mmla liä vuäžžam kuulläd viggtummuž di jo-ba läittmōōžžid škooulaai'jin vuöräsoomžen šōddeen.

Ķiöttmaddi kuullmōōžžin puōđi jeä'rben ou'dde sää'minstituoioi puuttmōš vuu'dest. O'dinakai vuu'dest tuäimmjam instituutio, Yleisradio Yle Sápmi, looppti 40-äkkatsuäimmjummuž Karesuvanto beä'lnn ee'jjest 2010, mōön mäŋŋa jiä ni sää'mkiöllsaž radiost koll'jam Ķiöttmaaddnii'kķi ää'sš le'be kiöll. Instituutioi puuttmōōžžäst šōōddee'l Ķiöttmaddi sä'mmla vuei'nne kuäđđjam öhttu vuejjad ää'sšeez da peälšted dommvuu'des. See'st i'lla ri'jttjeei ekonoomlaž le'be jiōggasa tuärjjōs tuäimjed jiijjäs aa'sši aktiivli'žžen vuejj'en da peälštee'jen. Lää'ssen luäđlaž öhttvuött nu't jiijjäs gu vä'lddnarood instituutioi jeä'la vuu'dest. Ķiöttmaddi sä'mmla liä mättjam tuejjeed päi jie'llmes kuä'ssjaž vue'jj mie'ldd ouudbeä'lnn gu što sij kaggōōđče jiōnnsânji peälšted ää'sšeez.

Kuullmōōžžin smiō'tteš še sää'mtii'ğģi miärktōōzž Ķiöttmaaddnii'kķi ee'ttkee'jen. Sää'mtee'ğģ jeät vuei'n ee'ttkee'jen. Ķiöttmaddi sä'mmlaid da sij aa'sšid. Sää'mtii'ğģid jeät vuei'n tobddâm Ķiöttmaddi vue'jj. Tōn jeät vuei'n äärram Ķiöttmaddi vue'jjest da sä'mmlain ni voo'ps peerstem. Ķiöttmaaddjest i'lla sää'mtii'ğģin ee'ttkä'sstem. Sää'mtee'ğģ vuei'net lä'ddlöövli'žžen da tōn pōōlät lä'ddlöövvâm vōl jeänab öōudäst.

Ķiöttmaaddjest sä'mmlaid pe'cclö'stti še ää'kķoummui jie'llemšōōdmōš. Jeänōōgg kää'dd o'dinakai puärrsipōrtt äärr Jeänōōggâst, Hettast, kää'tt lij jiōggasânji ku'kķen Ķiöttmaaddnii'kķi jie'llemkruuggâst da jie'llemhitoorâst. See'st, koin jeä'la ööldâs-soogg le'be päärna staanmen vuä'mmpeei'vid, vuärdd serddmōš meädda dommvuu'dest puärrsipōrtte jiä-ka Hetta vuei'n luäđli'žžen jie'llempirrōssân Ķiöttmaaddnii'kķid. Ķiöttmaaddjest tuäivat kää'dd vuei'tlvâ'sstem puärrsab oummuid puärrsipōrtt ouddm. Karesuvantoo'je, kää'tt lij Ķiöttmaddi kōōskōs-sijdd.

3.6 Gäärad

Gäärdin jälsteei sä'mmlai miölin päämōsân le'jje sää'mkiöli kuõskki kōōččmōōžž. Kuullmōōžžid vuässōōtti oummuin šuurmōs vue'ss le'jje vuössmōs puölvvōōgg gääradsä'mmla. See'st sää'mkiö'le öhttnee'i kīōččlâsttmōōžž ouddm. Ķiöli silttummuš le'be što jiä silttâd kiöli, liä jāättam sij mie'ldd gäärda ju'n sä'mmlai dommvuu'dest. Ķiöli lij mättjum dääma le'be mōōntum dääma jo-ba ou'ddel gu vue'lğģe škoou'le. Nu't sää'mkiöli silttummuš,

di silttee'kanivuõtt liä jeä'rben puärrsab gääradssä'mmlaid kuuitâg seämma luäđlaž ää'sš ij-ka
 ķiõll leäkku sä'mmla identteett mie'rreei jiijjâsnallšemvuõtt.

Gäärdin sää'mķiõl ää'nnevui'ttmõõžž liä rää'jtum da sää'mķiõl ää'net älddsin piär-da
 taauroõžži pirrõõžžast di sää'mõutstõõzzi noorõõttmõõžžin.

Sää'mķiõl tuõ'll'jummuš gäärdin õõlgat jeänab tie'ttemnallšem tuej. Ķiõl ķiõččât še
 ķeeu'hjem, gu luäđlaž jie'llempirrõõžžast ij vueil't ää'nned sää'mķiõl mâte lää'ddķiõl. Ķiõl
 eeu'n kääigee.

Nuõrab gääradssä'mpuõlvvõk äân sää'mķiõl silttummuž samai tää'rķes äššan, gu Ķiõl
 silttummuž vueil'tlavst sä'mmlaž õhttsažkâdda da Ķiõl siltteei ruäđid õ'httekuulli tobddmõõžž
 ko'rvvee'ķani naa'lin. Straamm da da nuu'bnallšemvuõđ tobddmõš kuäđđai, gu mättai
 ķiõl. Ķiõl silttee'ķani sä'mmlai dommvuu'dest Lää'ddjânnmest, Ruõccâst le'be Taarâst
 jälsteei sooggâst kuäđđai äâlgbeällis'žžen kuuitâg tobddi tää'zzest. Ķiõl silttee'kanivuõtt
 vaaiikat negatiivlânji nääi't kuuitâg nuu'bb puõlvvõõgg gääradssä'mmlai jii'jjestobddu sij
 vueil'nnlõõđeen Ķiõl siltteei sä'mmlaid.

Kuullmõõžžin smiõ'tteš, mä'htt sää'mķiõl lij leämmaž vueil'tlvaž ää'nned Lää'ddjânnmest.
 Ve'rğgnii'ķķin, dâhtrest, škooulâst da pei'vvpõõrtâst lij leämmaž päkk ä'sšseed lää'ddķiõlin.
 Vee'res ķiõlin ä'sšummsin liä vuäittam šõddâm vuõiggâdvuõttmõõntõõžž. Sä'mmlaid liä
 lä'ddlâsttam še tuejje'e'l vueil'tltee'm vuäžžad kääzzkõõzzid jiijjâs jie'nnķiõlin. Sää'mķiõll-
 lää'jj šiõtteem mie'tt sä'mmlai ä'sšummuš juätkkai sij täättast soorčķani võl lää'ddķiõlin.

Ķiõll'laž vuõiggâdvuõđi čõõđ viikkmõõžž da čõõđ viikkmõ'sše še sä'mmlai dommvuu'd
 äâlgbeä'lnn tuäivat juä'tķķemvuõđ nu't, što vuõiggâdvuõđi čõõđ viikkmõš da
 teäuddjummuš jiä õõlge'tçi ķee'jte'mes persooni paddmõõžž vuõiggâdvuõđeez peä'lest.
 Ķiõl mââustvuäžžmõõžž da tuõ'll'jummuš õõlgçi tue'rjeed, gu ķiõll tuärjjad sä'mmlai
 õ'httekuullâmvuõđ tobddi da õhttsallašvuõđ.

Sää'mpäärnai vueil'ttmõš ķiõl mättjummsa sä'mmlai dommvuu'd äâlgbeälla lij doom
 vasttõõžžast, gu sää'mķiõllsaž pei'vvhâaid le'be škooulmätt'tõõžž riäššmõš lij võl-i kõrr tuej
 tue'ķķen. Gääradnuõr mättje sä'mmlažvuõđstes teäđ jiijj ha'ņķķee'l da vueil'ttmõõžži mie'lld
 domoi. Škooulin jiä mätted ni mâi'd sä'mmlain da sä'mmlai historâst.

Sää'mtii'ğğin jiä ķiõččlâstt äârram lãä'v jue'ķķed valdiast jue'ķķemnalla u'vddum
 veä'ķķvuõđid ni ķiõl mättummuž riäššmõ'sše sä'mmlai dommvuu'd äâlgbeälla. Tâin tuäimin
 sää'mtee'ğğ lij čõõđ viikkmen vuässas valdia sä'mmlaid vuälla va'lddi politiikk.

Sää'mtii'ğğin tuäivat muđoi še jeänab jiijjâs aktiivlažvuõđ ouu'deed sä'mmlai vuõiggâdvuõđi
 čõõđ viikkmõõžž, ij-ka pâi toottmõõžž ee'ttkâ'sted Lää'ddjânnam valdia tie'ğğin. Sä'mmlain

ij lä'ddlain, ij ni ve'rggoummuin le'be ouddoummuin, leäku ni voo'ps teätt. Teäđ liävtummšest tuäivat sää'mtii'ggin äärram mie'ldd tuäimmjeejen, gu sää'mte'gğ ee'ttkâstt sää'm-meer lää'jjest šiöttuum meäldlânji.

Gåârdin sä'mmlaž identteett kaggõõđi saggstõõllmõõžžid. Sää'mtii'gği vaal-logstõ'kķe kuullmõõžž ij õõlgçi lee'd meä'rren oummu lä'ppe tobddâd äärram identteett mie'ldd sä'mmlaž.

Nu't sarnnum kue'st'te'mes sä'mmlažvuõđ õu'dde põhttmõš ķiõččâd tä'rķken saggstõõllmõõžžâst tõ'st mii tuejjad oummust sä'mmla. Ouddm. tõn, mä'htt sä'mmla mättje sooggâs, koon ää'net õhttsallašvuõđ kõõskõssân. Ij ri'jtte, što škooulin mätt'te'češ sä'mmlain, jõs i'lla fi'ttjõs ij-ka ni teäđid tõ'st mii sä'mmlaid jeä'rat vä'lddnaroodâst. Sä'mmlai jiõččmie'rreemvuõiggâdvuõtt ij vuei't Lää'ddjânrest teäuddjed tiuddvää'ldlânji, jõs sä'mmla jiä fi'tte leämmaž jiijjâs meer.

Vuei'tlvaž komissio tuõivvuš kaggâm ou'dde da tu'tķķeem tõn, mii sä'mmlažvuõđâst lij positiivlaž. Mõ'nt sä'mmla liä võl leä'mmen da haa'lee mätt'ted ķiõl da kulttuu'res še pue'tti puõlvvõ'kķe? Mõ'nt ķiõl mõõntam haa'lee mättjed ķiõl e'pet mãåusat? Õ'htten mäinnan sä'mmlai leämm'mõ'sše võl tän peei'v vuei'net tõn, što sä'mmla liä i'lbes preednest da õu'dde äärv sää'm-meeru.

Takainallšem sä'mmlažvuõđ tiõttmiärkkõõzzi meä'rteei saggstõõllmõõžžâst äålgla, kuâsttjeei tuejjei mâte ķiõll le'be teävtummuš liä kõõskõõžžâst. Kuullmõõžžin õu'dde puä'dee'l vuei'net kuuitâg tää'rken se'lvted, mõõk liä sä'mmlai jiijjâs tiõttmiärkkõõžž sä'mmlažvuõ'tte. Lää'ssen haa'leet tie'tted, mõõk liä leämmaž sä'mmlai jiijjâs ra'tķķõõžž se'lvvned meersažvaldiain.

Gåâradsä'mmla miõlâst leäi nu't digu sä'mmlai sä'mmlaž äärv. Måkam äärvid kõskkvuõđâst luõttu da pirrõ'sse piärrjin mätt'tet päärnaid ? Ci'sttjed-a luäđ da ää'net-a tõn ekolooglânji, što jiõčč le'čče viikkmen čõõđ sä'mmlai kulttuur seillam ķeäll'jeei pirrõs-suõjjeem vuei'nnemkuu'lmest.

"Juõ'kķkaž ķii lij lij ķiõl peä'lest paddam, lij jõuddam puärssi'vuim paddâd. Što ij tâma tõt õõlgçi tõt lee'd, što leäm suttâm da pe'cclest jiiijan puärssid."

"Straamm tobddmõš lij uu'ccab tõn mâŋŋa gu leäm mättjam. Mu'st lij leämmaž pâi straamm tõ'st, što jiõm silttâd sää'mķiõl. Rooddsâbbrin leäm mõõnnâm jie'nn sie'lj tuâkka, hæ't tõt ij leäku muu vie'rr. Mon jõõrdam što jiõm teänab äänn straammen, jiõm leäku tuu'hmes teänab, ää'n-i silttääm mainsted."

kuuitâg kritisââ'stet. Kritisâsttmõõžž vueil'net âârram seu'rrjõõžž tie'dte'mesvuõðâst, kroonlaž teâð puuttmõõžžâst alggmeer sä'mmlain.

Nuõri vuâinnmõõžž mie'ldd vä'lddnarood vuõigg teâtt sä'mmlain lâssne'çe nu't, što škouulin mätt'te'češ da ouddm. histor kii'rjin mainste'češ sä'mmlain. Teâð lâssnem mie'tt še ouddjurddi, põõl da vuõigg sä'mmlaid till'lõõvvi väâ'jjmainstem raainče. Le'čči še sää'mnuõrid jiccseez di äukkai go sää'midentteett mäaine'ld viõggsmâ'tteei mättjed valdiai raajin jeä'rdum meeras jiijjâs historâst.

Sää'm päi'kknõmmõõžž haa'leet še kuâstjeejen, što nuõr mättje ä'rbvuõðlaž päi'kknõmmõõžžeez. Äâ'n ä'rbvuõðlaž sää'mpäâi'k liâ nõmmuum vä'lddnarood ke'kksjem nõõmin.

Nuõri miõlin lää'dd škouulstrooite'l assimilâstt sä'mmlaid. Lää'ddjânnmest sä'mmlai lä'ddlâsttmõš lij muõoi še čõõðtum peittvellainalla. Aa'ssid liâ jeänab kuâðdam tuejje'e'kani da vuõiggâdvuõðid čõõðte'kani gu što le'čči šiõttuum laa'jjid, kooi miârktõssân lij leämmaž lä'ddlâ'stted sää'm-meer. Lää'ddjânnmest sä'mmlai lä'ddlâsttmõõžž se'lvtummuš kiõččlââ'stet va'žžtõssân samai tõ'nt, što kee'rjutum tee'kst puudeen ää'sš da tõi šõddmõš vueil'tet kie'ldded.

Sää'mnuõr mie'lddkuulte media vasttõõžž sä'mmlai lä'ddlâsttmõõžžâst. Mediaa'je miârktet ä'rbvuõðlaž mediai lââ'ssen še sosiaal'laž media. Sää'mnuõr vueil'nne vä'lddnarood tuõ'll'jem media tââ'sšeeinalla da smeä'tte media vasttõõžž ouddm. sä'mmlai ärra čuä'jtem väâ'jjmainnsi kiu'rrjumšest. Nuõri kiõččlâsttmõõžžin media čuä'jat sä'mmlaid kuõskki ää'sš teâðlânji da miârktõõžžâst nu't, što vä'lddnarood fi'ttai sä'mmlai e'pet suttâm ko'st-ne, hä't-i nääi't ij le'čči. Aaibâs hää'rveld oodsâ'stted sä'mmlain le'be sä'mmlaid kuõskki aa'sšin positiivlânji.

Ääi'jest, ko'st media lij mijvui'm čõõð ääi'j, õõlgtet nuõrin tuõði šiõgg jii'jjestâabd da kiõrddâmvuõð vueil'tted peälšted jiijjâs, miõlljurddjid da meer. Vaajtõsnallšmen vueil'net tõt, što ju'n-a jâ peerast vuäžžam sää'mvuâstlaž le'be jo-ba ooumže till'lõõvvi maacctõõžžâst, le'be mânja jäävtõõvât obbnnes, gu põõlât maacctõõžž.

Nuõr pe'cclâ'stte nuu'bbi sää'mnuõri vueil'ttmõõžžâst. See'st, keäk jeä'la leämmaž nu't raavâs kiõrddâd maacctõõžž le'be takai sää'mvuâstla fi'ttjõõvmmõõžž, vuäitt miõll lâsmmad le'be lij ju'n lâsmmam.

Gu nuõr miõll lij puâccjam sä'mmlaid till'lõõvvâm väâ'jjmainnsi diõtt da son taarbaš ämmatvie'kkteei vie'kk, vuäitt vie'kk raukkmõš kuâðjed saggstõõllmõõžžid jee'res sää'mnuõrivui'm. Tât šâdd tõ'st, što sää'mkiõllsa da sää'mkulttuur tobddi miõltiõrvâsvuõttkääžkõõžž jeä'la Lää'ddjânnmest. Lij samai tu'sš vie'kk taarbšeen jõuddad

se'lvted tuägga, kiöl da kulttuur päi tō'nt, što vie'kkteei fi'ttje'ci mō'nt vie'kk taarbseei lij puättam suu ärra.

Sää'mnuör nõönte sä'mmlai raaväsvuöttän öhttsnallšemvuöđ da ö'httekuullämvuöđ tobddmööžž nu't jiijjäs oummuivui'm gu luâdin. Seämma öhttsallašvuöđ da öhttvuöđ liä nuöri kiöččlästtmööžžin sä'mmla lä'ddlain rä'tkkeei tuejjei nu't sij jiijjäs lä'ddlažvuöđäst gu meeran. Hå't-i vä'lddnarood Lää'ddjânnmest mättai škooulâst historâst da sä'mmla jîä, lij šiölgts tō'st ko'st pue'ttep da koozz leä'p möönnmen, sä'mmlain lää'dd vä'lddnarood ravvsab.

Sää'mnuörid peejj smiöttâd sä'mmlai vuei'nnlöttum jânnmasii'rđi - retoriikk da tōn takai priimm'moš Lää'ddjânnmest. Nuöri miöläst mainnâz tō'st, što sä'mmla liä ouddmiârkkân Taarâst Lää'ddjânnma se'rddam oummu, liä čâ'čkkam jiijjäs Lää'ddjânnmest čööđ. Särnnmööžžin lij puättam vä'lddnarood tuöđäšvuöđ. Fi'ttjösäimmkruugg Lää'ddjânnmest pöölât öuddlöözzâst päi möönnâm hue'nab ärra. Nuör smeätte, puätt-a si'jjid ääi'j mie'ldd öu'dde vöi vue'kk, što see'st älgg se'rdded Ta'rre, ko'st sä'mmlai kiöččât vuäžžam jie'lled miälggâd räühast.

Nuör smeätte, lij-a Lää'ddjânnam vaalmâš se'lvted da toobdsted sä'mmlai Lää'ddjânnmest kiöččlä'sttem puästtadvuöđ, gu viält'tkani Lää'ddjânnam jiijjäs histor da traumaid jeä'la kiött'tööllâm. Kiött'tööllâni puätt ölmmsa ouddm. lää'ddnuöri suttmöššân sää'mnuöri mainsteen, što son ij leäkku lä'ddlaž päi sä'mmlaž le'be sää'm-nuöri tu'lkkēemest lää'ddnuöri tie'dte'mesvuöđtân jiijjäs lää'dd identtee'ttest da historâst. Sää'mnuör tuäivva, što prose'sse liä čönnööttâm valdia lää'ssen še Lää'ddjânnam meer, gu meertaa še proseezz ääu'k vuei'net vânnsen. Samai täärkes lij vuäžžad tie'ttemvuöđ sä'mmlain da vuöigg teäđaid sä'mmlain Lää'ddjânnam meärrööžž u'vddjid. Proseezz haa'leet leämmaž äu'kkēen vä'lddnaroo'de kiött'tööllâd sij jiijjäs kiöččlästtmööžžid da histor.

"Šiögg vuäitči le'e'd töt še, što vuöss vuära töt le'čči rä'tkkös što mij histor le'čči tuött da škooulkii'rjin. Što ij taarbše'ci altteet, što mi'jjid tät lij tuött, da nu'bb särnn ij. Što ij piâzz ni ko'st mainsted, gu mee'st i'lla kee'rjtum histor. Töt vuäitči le'e'd rä'tkkummuš, što piâzzčim jiijj lookkâd meerast kii'rjin. Töt le'čči töt, što jös mööñči puârast töt le'čči konkreettlaž."

"Mij jeä'p leäkku jeänöknii'kkēin tuejjumšest Uccjooggâst. Vuörâsoomžen gu ku'llem vuöss vuära jeänöknii'kkēi sää'm-mainstem nää'l, gu jeä'p leäkku mättjam kuullâd. Tääi'ben Aanrest kuullâp juökknallšem mainstemnää'll da jee'res. Vuäitam särnnad, što jiom toobd viöstârbeä'l oummuid. Sä'mmlai historâst, ouddm. töt Ruöcc le'be Taar saujjbeä'li, jeä'p mij leäkku tuejjumšest, töt lij jiijjäs vu'vdd, töt lij tuöđi vää'nes mâi'd tie'ttep. Teäđast tâm töt lij töt ceälaivuöđ, što teätt gu tâ'l liä vuössmööžž oummu puättam da raajcertldöög, teätt tōn, leša juö'kk pääi'kest tâm lij jiijjäs kulttuur."

3.8 Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa kuullâm vue'Inn åarra

Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa¹ åarra oumui kuullmõõžžin miärkteejen jurddjen teä'ddji kiõččlâsttmõõžži da jurddji jee'resnallšemvuõtt sä'mmlai kuullmõõžžin. Särnmõõžžin pi'jješ teä'ddee'l vuâsttlõõžži sää'mtii'ğği vaal-logstõ'kke kuulli, nu't sarnnum "registersä'mmla" da Lää'ddjânnam alggveärlaž naroo'de da nää'it alggmeeru kuulli, leša sää'mtii'ğği vaal-logstõ'kke kuulkani oummu. Kuullmõõžžin õu'dde puä'dee'l sää'mte'ğğ e'tkkad eliitt, kää'tt čäärast Lää'ddjânnam valdia o'dinakai alggmeer.

Lää'ddjânnam valdia alggmeer âân jijstes määngaid nõõmid ouddm. lapplaž, alggveärlažnarood, vuâđnarod, alggveärlažaassi, meä'cclapplaž da meä'ccsä'mmla. Sää'mtii'ğği vaal-logstõ'kke kuulli oumui alggmeeru kuullmõõžž jeät paad, leša sij jiä leäkku alggmeer nu'tt-i Lää'ddjânnam valdia beä'Inn da Lää'ddjânnam valdiaraa'ji sii'skbeä'Inn.

Taarr peäggтет o'dinakai valdian, ko'st vuei'tte lee'd sä'mmla. Lää'ddjânnmest da Ruõccâst peäggтет åarram pâi lappla. Sä'mmlaž lij termm, kää'tt Lää'ddjânnmest ij leäkku leammaž da tõt lij rajjum 1970- lãåggâst. Gu sä'mmlaž- termm lij rajjum, lij sä'mmlažvuõtt Lää'ddjânnmest vue'kkтuejjummuž.

Kuullmõõžžin teä'ddees jeä'rben tâ'vvsä'mmlaž puäžžsä'mmlai mu'ttem Lää'ddjânnam valdioo'je Taarâst. Keäk-ne see'st liä serddam Lää'ddjânnma še Ruõcc beä'Inn. Mie'rkkе piijjânnallšem lij kuuitâg, što še ni Ruõccâst jeä'la sä'mmla, liä pâi lappla. Nuõrttsä'mmla liä Ruõššjânnmest serddam oummu. Alggmeer sä'mmla liä kuullmõõžžin takainalla säärnee'l jânnmasi'rddi Lää'ddjânnmest.

Kuullmõõžžin teä'ddees, što tõt, mii lij alggmeer, meä'rtõõlât meeraikõskksaž tuejjorganisaatio ILO suåpmõõžžâst nââmar 169. Tää'rkmõš alggmeer meä'rtõõlli kriteer lij puõlvvõõllmõš, võõrpreeddan. Lââ'ssen Lää'ddjânnam alggmeer meä'rtummšest tää'rkes kriteer lij tõt, što jâlstummuš da jie'llmõš seamma pääi'kest lij juätkkjõõvvâm ånn'jõž Lää'ddjânnam valdia raa'ji se'st čue'đii'jji ääi'j.

Kuullmõõžžin teä'ddees, što alggmeeru da alggveärlažnaroo'de kuullmõõžž čuä'jtem diõtt õõlgči puk oummu õõlgted DNA-tee'stid. Kiõ'lle da kiõllsilttõ'sse vuâđđõõvvi meä'rtelm alggmeeru kuulli oummust lij kritisõsttum, gu kiõl vuäitt mätt'tõõttâd kii täättas. Tån lââ'ssen vue'jjest, ko'st võõrpreeddan mie'ldd alggmeeru kuulli oummuid jiä åå'n priimm

¹ Meeraikõskksâst vuõiggâdvuõđâst pue'tti alggmeer jioččmie'rreemvuõiggâdvuõ'tte miärkteeinalla õhtnee kriteer alggmeer jiiijâs vuõiggâdvuõđâst joukkân toobdast alggmeer vuäzli'žžen jiiijâs identiõ'stti oumaž kuulljen alggmeeru. Tä'st rapoortâst miärketet alggmeer sä'mmlai meeras vuäzli'žžen priimmjõõvvmõõžž *per se*, ij sää'mtii'ğği vaal-logstõõggâst mie'rkkеemnalla åårmmõõžž/åårkanai åårmmõõžž.

sää'mtii'gği vaal-logstõ'kke, kiõččât puästtadvuõttân tõt, što ouddm. älggjännmest adoptõsttum päärna võõrpreddantaa liä alggmeer vuäzzla.

"Säärnam tõn, što ij-gu ILO-suäppmõõžžâst säärnat čičlõggsânji, mâi'd miârkat alggmeer, jõs tõn tu'lkkad, nu't tuõde'ld mâi'd säärnat, mij leä'p alggmeer, to'ben liä kee'rjtum da maai'lmest tu'lkkuum.

Kuullmõõžžin õlmsa puä'dee'l alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa äârrai oummu liä raajtam DNA-tee'stid. Tõi miârktõssân lij tuõđšted kuullmõš alggaassjid di ILO 169-suäppmõõžžâst meä'rtõllum alggvearlažvuõtt le'be tõt, što sij sooggas lij jälstam vuu'din čue'diijji ääi'j da kuuitâg ouddâl jeârri jâlsteelij. Sij liä še ha'ņkkääm ä'sške'rjčua'jtem alggvearlažvuõđâst, aazztemhistoorâst da jeä'rbi mie'ldd sooggi mäddvuä'mstummšest. Sij liä vaalmâš õõlgtet "ke'kssjum, poliittlaž tu'mmstõõggjin šõddâm" alggmeeru, sä'mmlaid u'vddum vuõiggâdvuõđid jiccses. Vuõiggâdvuõđin vi'jttjed jeä'rben mädd- da čää'ccvuõiggâdvuõđid. Ouddmiârkkân lappli'žžen jiijjâs identifia'stteei oummu mainste vižžâm lapplaid alggmeervuõiggâdvuõđid, mõõn mâņņa tak vuõiggâdvuõđ jia pooddin mainstummuž mie'ldd kuul teänab ni keä'ss jârriid gu lapplaid.

Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa äârrijn pooddid vuässõõđjin sij, keäk identifia'sttee jii'jjes meä'ccsä'mmli'žžen teä'ddee, što Lää'ddjânnam vuõigg alggmeer liä meä'ccsä'mmla. "Sij liä aazztam Lää'ddjânnam samai kuu'kk ääi'j da sij liä jõuddâm jee'resnallšem da jee'res valdai suärddmõš-, čârstummuš- da õhtteemtuâimi sââ'jjen. Mââimõs suä'rddeei da kuddte'men tue'jjei liä ra'jjlažjânmin puättam sää'mjoouk. Tõk kiččlâ'tte vuäžžad Lää'ddjânnam alggmeer statuuzz jiccses kuânstid veä'lttkani." Meä'ccsä'mmla liä kuullmõõžžin õlmsa puä'dee'l "alggvearla meä'ccsä'mmla pâi änn'jõž Kuusamo mie'tt, Aanar vuu'd jäu'rrsä'mmla di Uccjoogg jokksä'mmla da tuõddârsä'mmla". Meä'ccsä'mmlai mie'ldd suävâdvuõttproseezz puä'dči kiõtt'tõõllâd vuõigg alggmeeru kuullmõõžž se'lvtummuš lââ'ssen Lappi mää'ddi vä'lddjem da pue'rren âânmmõõžž mââimõõzzi 150 ee'jj ääi'jest.

Pooddin õlmsa puä'dee'l sää'mtii'gği vaal-logstõ'kke piâssmõõžž tää'rkesvuõtt ij õhttân vuõss-sâjjsânji vuõiggâdvuõ'tte identtee'ttest. Čârstummušen da iilbšen šõddmõõžž kiõččlâsttmõš ij jaaukât vuõiggâdvuõđ identifia'stted jiijjâs haa'leem naa'lin. Sää'mtii'gği vaal-logstõ'kke kiččlõõttmõõžž i'lmteš juä'tkkem nu't kuu'kk, gu puk tok kuulli liä mie'rkkuum vaal-logstõ'kke. Tât tõ'nt, što tää'rkmõš alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa äârrai kuul'ljid lij piâssâd vuäzzli'žžen sää'mtii'gği vaal-logstõ'kke kuullmõõžž mie'ldd vuäžžmin ouddõõžžin da spesiaalvuõiggâdvuõđin da piâssâd meârreed tõi juâkkmõõžžâst. Pooddin jeät ta'rkkuum tõn, mâi'd sää'mtii'gği vaal-logstõ'kke mie'rkkuum puättmõõžž mie'ldd pu'htmin ouddõõžžin le'be spesiaalvuõiggâdvuõđin tää'rkel'd vää'ldde'l miârktet.

Pooddin õlmsa puä'dee'l mäddvuõiggâdvuõđin mainsteen teä'ddeet mäadd vuä'mstummuž. Laplai da meä'ccsä'mmlai mäddvuä'mstummuž vuäđđââvv Ruõcc vää'ld äiggsaid lappisiidid da tõn ķiõččât juätkkjam puätkkne'ķanai tai peei'vi räjjä. Lappla da meä'ccsä'mmla vuä'mste mäaddaid reeidte'm.

"Mainstep mädd- da čää'ccvuõiggâdvuõđin, tõk jiâ järnsin leäkku gu pâi mee'st. Leša tõid uu'det mij vuõiggâdvuõđ, jiâ ve't tõk leäkku uvddum, mäadd liâ mij. Hâ't valdia meä'cc. Tõt lij tõt vaar. Tõt tobddai muu miõlâst moodrai ä'sšan. Jiõčč leäm juurdčam nääi't, tän reeid. Što jõs ij ni ķii le'čči maistam mäaddast da čää'ccvuõiggâdvuõđin pâi ķiõlâst da kulttuurâst, jeä'p mij tääi'ben iistče. Leša gu pue'tte mädd- da čää'ccvuõiggâdvuõđ, aa'lji hâmm ķiõtt'tõõllâd mi'jjid. Jeä'p uu'd järnsid vuõiggâdvuõđeem."

Nu't sää'mvuud åålgbeä'lnn gu sää'mtii'ğği vaal-logstõõgg åålgbeä'lnn puäz3håâid vue'ķķâ'tteei ķiõččlâ'ste puäz3håâid vue'ķķâ'ttem õudldõõzz vä'lddnarood čârsteegen. Alggmeer sä'mmla vuäz3a vaal-logstõ'ķķe kuullmõõžž mie'ldd määngķeârdsânji šuurab ko'rvvõõzz ouddm. naau'di le'be kuä'čķķem skääđain gu sä'mmlai dommvuu'd åålgbeä'lnn puäz3håâid vue'ķķõ'tti oummu le'be oummu, ķeäk jiâ leäkku mie'rķķuum sää'mtii'ğği vaal-logstõ'ķķe. Sää'mtii'ğği vaal-logstõ'ķķe mie'rķķeem mie'ldd alggmeer vuäzli'žžen muttum puäz3vuä'mstee'jen, sä'mmlai, puu't'tum puõccu vue'žž lij še jee'resnallšmin ooudasmiârkin vuäđđte'm suõjjuum. Mie'rķķe piijji lij, što kuullmõõžžin õlmsa puä'dee'l, puäz3jie'llemvue'jj vue'ķķâttmõš kooll alggmeer meä'rtummša. Tãn diõtt puäz3jie'llemvue'jj vue'ķķõ'tti ouumaž vuäinn ravvsânji jie'llemvue'jjes mie'ldd kuullâm alggmeer vuäzli'žžen. Kuullmõõžžin mainstummši mie'ldd Lää'ddjânnmest puõccuin vä'lddvue'ss lij Lää'ddjânnam vuõigg alggmeer, meä'cclaplai vuä'mstummšest.

"Lij strängg-äidd. Nuu'bb-beä'lnn sää'mvu'vdd. Mij čiõggâr lij da pälgg tääi'ben ko'st kuä'čķķem lij, da sää'mvuu'dest jiâ leäkku vuäzzaž-poodd puõccu. Da to'b lij 1,5 ķeârddsaz ko'rvvõs, liâ jiânnai meärrõõzz, gu mõõnât stränggääd tâ'vvbeä'lnn. Mi'jjid ââ'net rasistlânji tõ'st. Mâi'd kulttuu're sârnn, jiõm leäkku ni kuä'ss kaadčam jiijan identteett. Muu toobdât puäz3oummžen da mie'rroom roodd persoonân, ij tõt leäkku kaadčum."

"[...] Sää'mregistee'rest åârrai oummu vuäz3a pue'rab ouddõõzzid, tõin liâ jeänab puõccu, vuäz3a puäz3tääl raajjmõõžžâst. Vaarr ve't lij tõt še, mee'st vi'ğğeš lappihittâz, tõt lij tuõđi leämmaž kõskklappi obbpiutâs. Ij see'st tie'ğğte'mes tuõddâroummuin leämmaž teä'ğğ vattja, leša täk markkânoummu vue'stte vattjid. Mee'st liâ nu't vuä'mmpihittâz, što jiâ järnsin leäkku nu't vuä'mes. Leekkas liâ seillam väinnäâi'jest bie'ķķ. Gu liâ puälddum siid. Juõig še mee'st suâleet. Da luättlett vuäz3ai vuä'sted vue'žž pâi sä'mmlain, tõt lij puârast šõdduum puäz3. Čiõlgg čârstummuš. [...]"

Kuullmõõžžin ka'ğğeš õu'dde še, mä'htt alggmeer sä'mmla liâ vuä'mstam Lää'ddjânnam alggveärlâž alggmeer pihttsid, ķiõtt-tuejid da juõig vuäđđee'ķani jiõccses.

"Histoort lij tõ'st moodrai, što tõt ve't vuâlgg nu'tt-i jee'resnallšmi ouddsi mõök liâ leämmaž da vikkum. Sapšš, lij ķeerjtum što lij kaunnum Aanrest, ij viâ'lttem pâi Kõskk-Lappi arkiivin. Gu pâi tõin paai'ķin, lij leämmaž Lappi piutâs, vuõššân puõđi tuejppiutâs, obbpiutâs, tõk liâ 500-võl kuu'ķķben, ää'rb še eurooplaž obbpihttsa. Tuejjei jeä'la leämmaž jiânai, da ķeä'st liâ leämmaž tie'ğğ, õ'lğge lee'd piidpuatti što vuätt vuä'stted vatti. Tõt leäi miâlggâd seämma jiânai gu jeäl kaaupšummuš, leša täk jõnn lappisiid liâ vuästtam da tuejjääm ouddsid. [...] Mu'st liâ 150 ee'j vuä'mm kamspuus, võl liâ pešttam, hâ't sõõus älgg kâvvõõllâd. Tä'st lij jeä'rdõs, gu mainstet sä'mmlai pihhtsin, da mâņņa ââ'net hue'nnen, ķeä'st lij vuõiggâd vuõtt ââ'nned sä'mmlai pihhtsid â'lnn. Mee'st lij kuuitâg vuõiggâd vuõtt, što ķeä'st liâ vuõššân sä'mmlai pihhtâz leämmaž. Što jeä'p vie'rre'çi tõid, kook â'ne tõid. Mee'st liâ leämmaž cue'đi ii'jji sä'mmlai pihhtâz. Što tâ'mmet ree'ğges soogg liâ leämmaž."

"Mainstiim tä'st, nu't õõutķeârddsaz ä'sš gu ķiõtt-tuejj. Kaav tuejjad ķiõtt-tuejjid, mâņņa puõđi tät, što ķii vuätt tuejjeed. Smiõttâd, ko'st lij lappi õllree'ppiķ puättam, teâđak-a ton? Mij tie'ttep, tõt lij puättam Vuâđđmâäddast, gu jiâ tääi'ben leämmaž vâärismuõr, muu kaav tuejjad tõid, tiõrv pue'ttmest vuä'stted. Ka'nnat-a ko'st-ne ķiõtt-tuej tue'jjeemest kaggâd ouvvmõš, vaacci, kââ'ddķi dno. Koid leä'p pä'rnnvuõđâst ju'n raajjâm."

Pooddin sârnnmmõõžzi mie'ldd lij algmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa âârrai oummui sää'mķiõl mõõntuummuš šõddâm ju'n čue'đi ii'jji mâņņa, gu sä'mmlai lä'ddlõõvmmõš lij leämmaž pukin kõrrsummus. Sää'mķiõl âânmmõõžžâst lij ra'ņņstum jeä'rben jue'lğgmuõrin. Ve'rğgoummui da paappi tarbb tie'tted, mâi'd oummu tââ'vbeä'lnn kõskkneez mainste, lij jââ'đtam ķiõl mõõntõ'sse da ķiõll lij pooddin mainnsi mie'ldd vuättam seillad pâi čârsummus vuu'din. Gu ķiõl mõõntõs lij šõddâm ju'n tuâl-aa, fe'rttai nâäi't sää'mtii'ğgi vaal-logstõ'ķķe vižžâm diõtt ooccâd tuõđštõõzzid soogg ķiõlâst kuu'ķķ ääi'j tue'ķķen. Vuä'mm teâđi da ä'sšķii'rji ha'ņķķummuš lij vaiggâd. Teâđ vuäžžmõõžž haa'leet hiâlpted, što še oo33õõttmõš sää'mtii'ğgi vaal-logstõ'ķķe hiâlpte'çi.

"Täâzz sää'm-meä'rtelmma. Tâ'vvsä'mmla jiâ ni leämmaž Lää'ddjânnmest, gu tääi'ben ķie'lddeš sää'mķiõl. Tõ'nt sij ķiõll lij seillam, tõ'nt teä'ddee ķiõllvuâđ, jiâ-ka priim juätķķjeei tuõđštum jâlstemhistoor, jiâ-ka juätķķjeei tuõđštum puõlvvõõvmmõõžž. Jiâ-ka ILO-suâppmõõžž meâldlaž algmeermeä'rtelm. Juõ'ķķâ'rnn jee'res paai'ķin tõn jâä'ķķte leša jiâ Lää'ddjânnmest."

Pooddin puõđi õlmma, što sokknõõmid liâ mõttam lä'ddli'žžen, što pââ'st domoi vuäžžmõš hiâlpte'çi. Mâņņgai seämma sokknõõmsai päi'ķķ-koo'ddin pââ'stid liâ jõuddam vue'rdded mâņņg neä'ttel, gu tõk liâ ouddmiârkkân mõõnnâm puästt oummuid.

Valdiasâbbar pravlee'nn'ja, vuõiggâdvuõttministeria da sää'mtee'gğ Aanrest 10.2.2018 riâššâm meeraikõskksai kuõ'ssi tobdlmid tuõđâšvuõtt- da suävâdvuõttkomissioin vuâđđõõvvâm seminaar mainstõ'tti kuulmõõžžâst. Seminaar ķiĉĉlõ'steš "reäkkamtea'ttren". Kuullmõõžžin teä'ddees tõn, što seminaarâst mainstam sää'mnuõr jiâ leäkku vuäinmam ĉârstummuž. Di nuõri di tuu'lķi reäkkmõš pooddâst ķiĉĉlõ'steš jä'rjstum ĉuä'jtõssân meeraikõskksai kuõ'ssi ĉa'jjä'ttem diõtt. Alggveärlaž alggmeer ä'sš ij piâssâm seminaarâst tiõttu da meeraikõskksaid kuõ'ssid le'jje õuddķiõ'tte mainstum puäst teäđ alggmeerast Lää'ddjânnmest.

Pooddin kritisâ'stte aaztõkõskkooulķiõĉĉlâsttmõõžži tu'tķķummuš. Aaztõõggin lij puõttam õlmmašto to'b lij leämmaž pue'rr âârrad jiâ-ka tõin šõddâm ni mu'vddem ķeeu'summuž. Jõs päärna liä ķeeu'sääm nuu'bbeež, tõt lij leämmaž pâi luândlaž.

Alggmeer sä'mmlai joukkpriimm'mõõžžtaa âârrai ju'n kullummu õõlgte pooddin õu'dde puä'dee'l, što sä'mmlai suävâdvuõttproseesz vä'lddä'sšen le'ĉĉi vuõššân se'lvted ķii Lää'ddjânnmest lij alggveärlaž. Nu'bbeen õu'ddel komissio piiijmõõžž õõlgĉi se'lvted pooddin nõõmtee'l "sää'mtee'gğ eliitt" da vaal-looggstõ'ķķe oummui, kook jiâ kuul tok di sij kõskksaž reeid, kook kue'sķķe alggmeeru kuullmõõžž da kooi ķiõĉĉât šõddâm sää'mtii'gğgi eliitt spravdõttum vaal-looggstõõgg ââlgbeä'linn âârrai persooni iilbšummšest. Sää'mtii'gğgi eliittin miârktet pooddid vuässõõđji mie'ldd tâ'vvsää'm puäžžsämmlaid, kook liä serddam Lää'ddjânnma oudm. Taarâst. Jõs komissio piijât, leša Lää'ddjânnam alggveärlaž alggmeer kue'đet tõõž u'vddem vue'linn âârrai mandaatt ââlgbeälla, lij tât ju'n kullummu oummui miõlâst vuõigg vuõiggâdvuõttšâ'rmm da kulttuursaž meersâ'rmm.

"Läädas lapplaž lij lappalainen jiõm tie'đ ko'st tõt lij ķe'kssjum tõt sä'mmlaž sää'nn tii'ķ Lää'ddjânnma. Tõt lij tā'st vä'lddnjamstõs-systeemâst puättam mie'ldd sää'mtee'gğgest le'be ko'st-ne. Šuurmõš problee'm ve't tääi'ben, ķeän ĉõrstet, liä tõk lappla kook jiâ vuäžž ni jiiijâs vuu'dest jiõnsted, jiâ tääi'ben jee'res problee'm leäkku."

"Tuõđâšvuõttkomissio vuäitĉi vä'ldded beä'l tääžž sää'mtee'gğ ooccâm äšša. Gu tâ'vvsämmla sârnnâ, što kâ'l sij sooggâs tâ'bdde leša jiâ sij tââbd mi'jjid."

"Šiõgg ouddmiârkk liä nuõrttsämmla. Sij pue'tte vuõssmõš nuõrttsämmla lää'dd meerran 1920 räüh suâppmõõžžâst. Da tõk mõõnte tõn vuõiggâdvuõđ, gu mõõnte määdmaid, leša vääin mâŋŋa u'vddeš. Suõnn'jelsiidni'ķķid, hâ't-i tõk jiâ leämmaž ni Lää'ddbeä'linn gu pâi Ruõššbeä'linn, tõiđ u'vddeš sää'msiid. Da alggmeer puõ'tte. Pâi mainsted valdiavuõđlaž aa'sšin tā'st. Ķiĉĉlõõđât ĉää'žžtet, što õhttsažtâ'vjjannâmlaž sää'mte'gğ. Kâ'tt-ne jii'jjesnallšem tâ'vjjannâmlaž suâppmõš, koolm määd sää'mtee'gğ vuâjj täid. Tõin ķiĉĉlõõđât vä'ldded alggmeervuõiggâdvuõđ mee'st. Tõt lij vaarr, ââ'n ju'n tääi'ben lij vikkum, aanarnee'ķķ jiâ peäss puk rekisttra, hâ't i lij ĉuä'jted piiidķee'rj."

"Mä'htt vuäitt se'lvted mä'htt algmeer lij ci'sttjum puästtad, jös parlamee'ntest lij meärruum što registee'rest aärrai liä algmeer. Mij sooggast lij ee'jjest 500 sokk vaaldšam vuu'did, mä'htt vuäitt poliittlânji meärreed ää'sš da mâŋŋa tu'tkķeed. Vuõššân histor äi'ğğjä'rjstõ'sse, ķeäk liä algmeer, da mähssam piid lappimäddain. Reeidam tä'st kõlme'ld, što valdiain da sää'mtee'ğğest ij leäkku vuõiggâdvuõtt valdia mäddaid. Tõt lij lappisiid vuäzzlain da tõi kâârlmain. Valdia vuäitt sää'mtii'ğğin saaggstõõllâd mäddvuõiggâdvuõđin. Tõk liä mu'st põ'mmjn, jiõm uu'd tõiđ nu't pâi, leäm tõn Sipilää'je še sârnnam."

"Tuõđâšvuõttkomissio lij vuõigg hâmm, leša âlgg pue'tted tuõđâšvuõtt ou'dde, ķii lij algmeer ķii ij, kuä'ss liä puättam, mâkam roo'll lij leämmaž. Leä'p tu'tkķääm meä'cclaplažvuõđ, vuäitam tuõđštet mii Ruõccâst lij problee'm. Gu to'ben jiâ toobd ve'rğğoummu sä'mmlaid, pâi lapplaid. Lij lappimädd, ij sää'm-mädd. Da tõt lij lapplai mädd, seämma Ruõccâst. Taarâst jee'res, to'ben lij sä'mmlažvuõtt puättam. Tõk liä Alta mâŋŋa liiđeem šõõddi sä'mmla. Jiõm ķiârraš, što to'ben liä sä'mmla da algmeer leša Lää'ddjânnmest jiâ. 1800-looggâst puõ'tte kâ'llnĵâzstõõttâm ääi'j vuõssmõs sä'mmla. Meä'cclaplain käunn'je puk, paappķii'rjin teâđ. O'dinakai ko'st ķeâstõõlât lij tõt, što 1700-looggâst tæk lappla a'lğge põõrtid raajjâd da vuõžžuu põrttneķ nõõm da sokknõõm gu täälaid õõlgi lee'd. Leäša tõ'st huõlķani lij ceerkavķii'rjin što lij lapplai da tõn soogg. Tõt âlgg puhtted õu'dde, gu šuurmõs joukk, liä meä'cclapla. Tõk vuä'mste 95% puõccuin še da lij ku'ķes histor. Ij ni ķiõll leäkku läppjam obbnes gu puäzõtäälâst ââ'net, ââ'nnep tõiđ saa'nid. Leša tõn ko'ddeš 1960 - 1970-looggast ij vuõžžam mainsted, leäm leämmaž suâppâst še, gu mâi'd-ne tõiđ puäzõzmainnsid jiõm lää'dd saa'nin silttääm. Taarâst ve't lij tõt sä'mmlažvuõtt valddum mâ'ŋŋlest jiânnai, gu kveenn liä leämmaž šuurmõs meer to'b. Tääi'ben kaartâst käunnai, mõõk šilli le'jje. Ķi'httel lij vuõssmõs, ko'st aa'lji nu't sarnnum puäzõžhâidd gu to'ben pu'tte kââ'dd vuõssmõssân."

Algmeer sä'mmlai joukkpriimmõõžžtaa kuullâm vue'lnn aärrai šiõhtlõõttmõš suävâdvuõttproseezz ä'sšlažvuõ'tte da mie'rmeâldlažvuõ'tte ij pooddin õlmsa puä'dee'l leäkku va'rremte'mes. Sij čuä'jte pooddin huõl kuullmõõžž snäätnaivuõđâst jeä'rbi mie'ldd valdia õhttsažtuâjjuâjjlain, kuullmõõžž spravdõõttâm ve'rğğoummu tuâggast šõõddmen. Pooddin vuässõõđji mie'ldd sij jiâ vuäžž saagg čõõđ ni ko'st le'be ni ķeä'ss, koon mäâinast sij jiâ luõ'tte ni ķeä'ss.

"[...] Âlgg kõõččâd tät na'ddjemhâmm, tän po'dde? Mõ'nt valdiasâbbar pravlee'nn'ja jiâ leäkku välddam ķeän-ne Virtasen le'be Rantasen to'b saauj beä'lnn tuejjeed tän. Tie'ttep mõõn soogg leäk, vuei'ttep-a luõ'ttjed tuu tääzz? [...]"

[...]" [...] Gu mainstet, što lij ķeeu'summuž leämmaž, tõt lij leämmaž aainâs čue'dee'jji poodd, mi'jjid lij lä'ddlõ'sttum, ķiõll lij tanccum jeägga. Leša tõt ķeeu'summuš mõžât leäi mâŋŋa koon-ne peei'v väjldõ'ttum ä'sš, leša ââ'n sää'mte'ğğ da sää'mnationaliist

Ķeeu'sad aanarlapplaid. Ķeeu'sad da âânn kuälmad klaass meerran, ij pie'st jiönstet da Ķeälld mi'jjid âârram ni Ķeänen. Ööut peei'v aalgdet lapplažkomissio, säärnat što Juuso nijdd jie'li tääi'ben mi'jjid vuärnte'mmen, leša eettkästt jiöčč tön öhttsažtuâjjuâjjla kââ'tt mi'jjid iilbaš. Töt lij ä'ĶĶed tobdd, gu tåbddd âârram alggveärlaš leša valdia ij priim. [...]"

" [...] Mä'htt vuei'tted tie'tted, što töt mij saakk mâânn dââtlas. Tuâddmööžž i'lla ni koon ârra."

3.9 Ne'ttpå'štin tooimtum ceälkalm

Kuullmööžžid vuässööttâm diött äävuum ne'ttpå'št mie'ldd vuâsttava'lddeš nuu'bblåĶka ceälkalm. Ne'ttpå'štin vuâsttavalddum ceälkalm liâ valddum lokku ju'n-a le'be takai kuullmööžž siiksaž ö'htteĶeässmööžžâst le'be jös ceälkalm lij kuöskkâm möön-ne snäätinas täävtösjook, tön täävtösjook tää'rĶab ta'rĶstöllâm öhttvuöđâst.

Ne'ttpå'št mie'ldd tuâimteš vuei'vv-vue'zzest prosezz kuöskki takai peä'lestvälldmööžžid. Ceälklmin tu'mmješ vuei'tlvaž sä'mmlaid kuöskki tuöđâšvuött- da suävâdvuöttkomissio šiöttälvuöđ Lää'ddjânnmest äâ'n tän poodd. Töin e'tĶĶees še naa'lid, koin prosess vuei'teš viikkâd čööđ di ehdteš komissaarid vuei'tlvaž komissio'je.

Mandattân vuei'tlvaž komissio'je liâ Lää'ddjânnmest ölmmsânji leämmaž čuä'jtööžžâst aazztöĶskoouliöččlâsttmööžž da nu't Ķiöi gu kulttuur mööntummuš tõi diött. Tä'st tee'mest cie'lĶĶes še ne'ttpå'št mie'ldd.

Määngain på'štin beä'l va'lddeš sä'mmlai da vä'lddnarood suddööttâm köskkvuöđid. Lää'ssen ää'veeš histor da historâst puättam määinid vuâsttlööžžipiijjmööžžid.

Algmeer sä'mmlain liävttei puästt teätt, disinformaatio da tön vaikkööžž sä'mmlaid ka'ğğeš öu'dde.

Vä'lddnarood ceä'lĶĶmööžžin očndâatt huöll jee'res oumažjoouki, tuâggai da etnisiteetti jie'rštöövvi köskkvuöđin Lappi beä'lnn. Jie'rštöövv mue'ĶĶee puk tââ'v oummid seämma poodd, gu vuei'net Saujj-Lää'ddjânnam pâi pâgstem. Vä'lddnaroodâst leät še piäkkööttâm töt'st, što jee'res joouk Lappi beä'lnn pe'jje suävâdvuött prose'sse ouddmääinid. Vä'lddnarood tuöivvjen le'čči, što prose'sse jiâ piijjče ouddmääinid, što prosezzâst le'čči väâjlažvuött o'nnsted rä'tĶĶeed čuö'z3teei ääi'jpoddsazreeidaid.

Vä'lddnaroo'de kuull'ji ää'sšest sarnnum ceä'lĶĶmööžžin e'tĶĶeet tuäivvan, što vä'lddnarood ii öölg piijjâd vasttö'sse möönni ääi'jest šöddâm puästtadvuöđin, koid sij jiâ leäĶku vuäittam

vaikkted. Põõllân lij, što vue'kk sõggan jeä'rben sä'mmlai dommvuu'dest jee'res etnnaž tuägga ee'ttkeei oummui kõõsk.

TIIVISTELMÄ

Suomen hallitus on lokakuussa 2017 aloittanut saamelaisten asioita koskevan sovintoprosessin valmistelun. Aloite prosessille on tullut Suomen saamelaiskäräjiltä, joka on esittänyt Suomen hallitukselle saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamista.

Prosessin valmistelussa on toteutettu alkuperäiskansa saamelaisten kuuleminen asiassa touko-kesäkuussa 2018 järjestetyissä tilaisuuksissa saamelaisten kotiseutualueella ja kaupungeissa, joissa toimii saamelaisyhdistys.

Alkuperäiskansa saamelaisilla on lähtökohtaisesti positiivinen suhtautuminen totuus- ja sovintokomission asettamiselle. Heille on tärkeää, että mikäli komissio asetetaan, se selvittää ensin totuuden eli sen mitä on tapahtunut. Tämän jälkeen on aika ryhtyä etsimään sovintoa eli sitä, miten saamelaiset, valtio ja valtaväestö jatkavat yhteistyössä eteenpäin kohti parempaa huomista.

Koska tapahtuneen selvittäminen on ensimmäinen askel kohti sovintoa, on Suomen valtion prosessista tällä hetkellä käyttämä nimitys sovintoprosessi saamelaisten mielestä harhaanjohtava ja kyseenalainen. Alkuperäiskansa saamelaisten mukaan prosessin nimenä tulisi olla totuus- ja sovintokomissio, joka on kansainvälisesti yleisimmin käytetty nimi prosesseille, jotka tutkivat ja selvittävät menneitä vääryyksiä sekä niiden syitä ja seurauksia, katse paremmassa tulevaisuudessa.

Alkuperäiskansa saamelaiset eivät ole valmiita prosessiin, jos valtio ei julkista sen prosessille asettamaa tavoitetta. Lisäksi vaaditaan, että valtio julkituo motiivinsa aloittaa saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi. Suomen valtion motiivi ei ole tullut tiedettäväksi.

Valtion taholta esitettävää anteeksipyyntöä alkuperäiskansa saamelaisille mahdollisesti prosessin aikana tai sen jälkeen ei odoteta per se, jos se on tarkoitus esittää vain niin sanottuna symbolisena eleenä ilman konkreettista sisältöä.

Alkuperäiskansa saamelaisilla on kuulemisissa ilmenneesti tarve päästä purkamaan väärydenkokemuksensa ja tarve päästä niistä puhumaan. He tunnistavat väärydenkokemusten yksilöissä ja koko kansassa aiheuttamia ongelmia, mutta tavat yrittää niitä korjata ovat vähissä, kun väärydenkokemuksista ei ole koskaan kollektiivisesti puhuttu ääneen ja avauduttu. Yhtenä syynä väärydenkokemusten käsittelemättömyyteen koetaan se, että alkuperäiskansa saamelaiset ovat koko Suomen itsenäisyyden ajan kokeneet valtaväestön ylenkatsovan heitä alempiarvoisena kansana. Asioista vaikeneminen on ollut tapa selviytyä valtaväestön paineen alla. Asioiden julkituomisen tätä tarkoitusta varten toteutettavassa prosessissa koetaan parhaimmillaan voivan auttaa saamelaisia niin kansana kuin yksilöinä.

Alkuperäiskansa saamelaiset pitävät erittäin tärkeänä, että prosessilla voitaisiin lisätä oikeaa tietoa saamelaisista. Suomessa tieto ja tietämys saamelaisista ovat hyvin vajavaisia, mikä nähdään yhtenä syynä siihen, että valtaväestö suhtautuu saamelaisiin negatiivisesti. Tietoutta ja tietoa lisäämällä uskotaan myös suhtautumisen muuttuvan positiivisemmaksi, kun pelkoa ja vihaa aiheuttavat ennakkoluulot muuttuvat oikeaksi tiedoksi. Prosessin koetaan voivan olla hyödyksi myös valtaväestölle ja Suomen kansalle muun muassa käsitellä omia kollektiivisia traumoja.

Alkuperäiskansa saamelaisten mukaan mahdollisen totuus- ja sovintokomission on keskityttävä ensisijaisesti ja ainoastaan saamelaisten ja valtion väliseen suhteeseen, koska valtion toimet tai toimimatta jättämiset koetaan suurimpina vääryksinä. Suomen valtion koetaan harjoittaneen alkuperäiskansa saamelaisten assimilaatiota ilman erikseen tähän tarkoitukseen säädettyjä lakeja. Saamelaisten pakkosuomalaisistaminen ei Suomessa kuitenkaan ole jäänyt historiaan, vaan sen koetaan jatkuvan edelleen tänä päivänä. Viimeisen kahdeksan vuoden aikana saamelaisvastaisuuden ja sulauttamistoimien kerrotaan koventuneen. Suomen perustuslain säännös (PL 17.3 §) saamelaisten oikeudesta ylläpitää ja harjoittaa kieltään ja kulttuuriaan ei toteudu. Kansainvälisistä sopimuksista, joihin Suomi on sitoutunut, ei ole saamelaisille turvaa valtion harjoittamaa assimilaatiota vastaan, koska Suomen valtion ei koeta kunnioittavan näitä sopimuksia.

Kuulemisissa ilmenneesti ei komissiolle annettavaa mandaattia voi tarkoin rajata koskemaan vain yhtä koettua vääryyttä. Alkuperäiskansa saamelaisten kokemukset liittyvät kaikki toisiinsa. Ei ole myöskään mahdollista valita yhtä vääryyttä vääryyksien jatkumosta, koska saamelaisten väärydenkokemuksille ei Suomessa ole löydettävistä päättymispistettä. Kieltä ja kulttuuria ei voi myöskään erottaa toisistaan.

Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat itse kertoa mitä heille on tapahtunut ja mitä he ovat kokeneet, ja edelleen tänä päivänä kokevat. He haluavat, että kun he ovat kokemuksensa kertoneet, niitä ei kukaan enää kyseenalaista. Se, minkä saamelaiset kertovat, on totuus, mutta huomionarvoista on, että saamelaiset ovat heterogeeninen kansa, jolla on oma

historiansa ja erityispiirteensä alueittain ja saamen kieliryhmittäin. Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat itse kirjoittaa historiansa Suomen valtiossa näkyväksi.

Alkuperäiskansa saamelaiset toivovat, että Norja, Ruotsi ja Suomi, joissa jokaisessa valtiossa on aloitettu tai valmistelussa vastaava saamelaisia alkuperäiskansana koskeva prosessi, nämä prosessit toimisivat yhdessä, koska on kyse yhdestä alkuperäiskansa saamelaisista neljän valtion alueella.

Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vaille olevat kuultavat esittivät ensisijaisesti, että Suomessa on ensin selvitettävä se, ketkä ovat todellista alkuperäiskansaa ja sen jäseniä Suomessa. Tämän jälkeen voidaan palata sovintoprosessiin. Heidän mukaansa alkuperäiskansa saamelaiset ovat Suomessa maahanmuuttajia ja poliittisella päätöksellä alkuperäiskansaksi luotu väestönosa, jolla ei tule olla Suomessa alkuperäiskansalle kuuluvia oikeuksia. Lisäksi saamelaiskäräjien vaaliluetteloon tulee hyväksyä merkittäviksi kaikki ne henkilöt, jotka sinne kuuluvat. Vaaliluetteloon tullaan hakemaan niin kauan, että kaikki sinne merkityiksi kuuluvat siellä ovat, koska merkittynä olemisen mukanaan tuomista eduista on kaikkien edunhaltijoiden päästävä päättämään.

Sovintoprosessin jatkamisen tarkoituksenmukaisuutta on vakavasti harkittava tilanteessa, jossa alkuperäiskansa saamelaiset kokevat jatkuvasti olemassaolonsa uhatuksi niin valtion kuin valtaväestön toimesta. Alkuperäiskansa saamelaisten olemassaoloa uhkaavat Suomen valtion lainsäädäntötoimet, jotka eivät tunnusta tai ota huomioon alkuperäiskansan oikeuksia ja sen erillisyyttä Suomen kansasta ja suomalaisuudesta. Saamelaisten kotiseutualueella kilpailevat maankäyttömuodot kuten kaivostoiminta ja lisääntyvä matkailu uhkaavat alkuperäiskansa saamelaisten oikeutta ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan. Alkuperäiskansa saamelaisten olemassaolon kyseenalaistavat, ja heitä voimallisesti vastustavat erityisesti Pohjois-Suomessa ja saamelaisten kotiseutualueella, ryhmät, jotka ovat kokeneet maa-, vesi-, ja elinkeinonharjoittamisoikeutensa uhatuiksi lain saamelaiskäräjistä säättämisestä 1990-luvulta lähtien.

Sovintoprosessin jatkamisen tarkoituksenmukaisuutta ja mielekkyyttä on tarkasteltava myös Suomen valtion ja Suomen kansan näkökulmasta. Prosessin subjektina ovat saamelaiset alkuperäiskansana. Heidän on oltava valmiit avaamaan kokemansa vääryydet ja avauduttava näistä vääryydenkokemuksistaan mahdolliselle komissiolle, jotta prosessilla olisi minkäänlaisia onnistumisen edellytyksiä. Prosessin onnistuminen vaatii kuitenkin myös valtiolta ja valtaväestöltä vilpittömää tahtoa selvittää ja tunnustaa saamelaisia koskevat tapahtuneet vääryydet. Suomen valtion yhdessä valtaväestön kanssa on oltava valmis totuus- ja sovintokomission kaltaiselle psykkinisesti ja taloudellisesti raskaalle prosessille. Komissiota ei tule asettaa kevein perustein.

1 Kuulemisten toteutus ja osallistuminen

1.1. Sovintoprosessin taustaa

Suomen hallitus on 19.10.2017 ilmoittanut käynnistävänsä saamelaisten asioita koskevan sovintoprosessin valmistelun. Hallitus on keskustellut asiasta saamelaiskäräjien kanssa. Aloite prosessille on tullut saamelaiskäräjiltä.

Valtioneuvoston kanslia ja oikeusministeriö yhteistyössä Suomen saamelaiskäräjien kanssa ovat kartoittamassa miten sovintoprosessi (komissio) tulisi panna toimeen ja millainen itse prosessista vastaavan riippumattoman komission tehtävä ja kokoonpano tulisi olla. Saamelaisten kuuleminen asiasta ollut edellytys prosessin edistymiselle.

Valtioneuvoston kanslia, oikeusministeriö ja saamelaiskäräjien hallitus sopivat 18.4.2018 sovintoprosessin etenemisestä saamelaisten kuulemiseen asiasta.

1.2 Kuulemisten aikataulu

Kuulemiset toteutettiin 2.5.2018 – 27.6.2018 välisenä aikana. Kuulemisia järjestettiin lain saamelaiskäräjistä 4 §:ssä säädettyllä saamelaisten kotiseutualueella sekä kotiseutualueen ulkopuolella kaupungeissa, joissa toimii saamelaisyhdistys. Kuulemisissa huomioitiin lisäksi oikeusministeriön saamelaisasioissa kuulemat tahot.

Kuulemispaikkakunnat olivat järjestyksessään Nuorgam, Utsjoki, Karigasniemi, Sevettijärvi, Lisma, Nellim, Ivalo, Inari, Inari, Ivalo, Ivalo, Angeli, Lemmenjoki, Kuttura, Vuotso, Rovaniemi, Oulu, Tampere, Jyväskylä, Helsinki, Inari, Partakko, Peltovuoma, Palojärvi, Hetta, Hetta, Karesuvanto ja Kilpisjärvi.

Tilaisuuksien lisäksi asiassa oli mahdollisuus lausua sähköpostitse 29.6.2018 mennessä.

1.3 Kuulemisten kohderyhmä

Tilaisuuksien varsinaisena kohderyhmänä oli kuulla alkuperäiskansa saamelaisia heidän omassa asiassaan. Kuulemisiin osallistui noin 300 henkilöä.

Kuulemiset olivat julkisia ja avoimia tilaisuuksia. Yksi tilaisuus oli kestoaltaan 2 – 3 tuntinen.

1.4 Tilaisuuksien muoto ja niistä tiedottaminen

Kuulemiset järjestettiin useampana pienempänä tilaisuutena, jotta mahdollisimman moni kokisi asian omakseen. Usealla tilaisuudella tavoiteltiin myös alueellista kattavuutta sekä sitä, että kynnys lausua asiassa olisi mahdollisimman matala.

Tilaisuuksien käytännönjärjestelyiden mahdollistamiseksi toimittiin yhteistyössä saamelaisyhdistysten, muiden yhdistysten ja paikallisten ihmisten kanssa. Yhteistyökumppanit vastasivat myös alueensa tilaisuuksien tiedottamisesta haluamallaan tavalla. Tilaisuuksista tiedottamiseen osallistuivat myös Yle Sápmi ja saamelaiskäräjät julkaisemalla päivittyvää kuulemisaikataulua kotisivuillaan. Kuulemisaikataulu julkaistiin myös valtioneuvoston kanslian kotisivulla.

Kolmestakymmenestä ilmoitetusta tilaisuudesta toteutui lopulta kaksikymmentäyhdeksän tilaisuutta. Kuulemisista kymmenen oli täysin saamenkielistä, kymmenen kaksikielistä (saame ja suomi) ja yhdeksän täysin suomenkielistä tilaisuutta.

1.5 Tilaisuuksissa erityisesti käsitellyt kysymykset

Tilaisuuksissa keskusteltiin totuus- ja sovintoprosesseista yleisesti reflektoiden prosessin mielekkyyttä Suomen alkuperäiskansa saamelaisille maailmalla jo toteutuneisiin prosesseihin. Toisena kokonaisuutena pohdittiin komissiolle asetettavaa mandaattia eli sitä, mitä komission tulisi selvittää ja tutkia. Tilaisuuksissa keskusteltiin julkisuudessa esillä olleesta mandaattiteemasta asuntolakoulukokemukset ja niin kielen kuin kulttuurin menettäminen niiden kautta ja sen mielekkyydestä mandaatiksi mahdolliselle komissiolle. Lisäksi tilaisuuksissa keskusteltiin siitä, minkälaisiin ihmisiin olisi luottamusta mahdollisen komission johtotehtävissä niin sanottuina komissaareina ja miten komissaarit tulisi valita tähän tehtävään.

Tilaisuuksissa esitetyt pääkysymykset:

1. Mitä ajatuksia mahdollinen totuus- ja sovintokomissio herättää, onko prosessille tarvetta?
2. Mitä mahdollisesti asetettavan komission tulisi tutkia ja selvittää eli komission mandaatti? Asuntolakoulukokemukset ja niin kielen kuin kulttuurin menettäminen asuntolakoulukokemusten vuoksi?
3. Kysymys komissaareista - millaisille henkilöille läsnäolijat lähtisivät kertomaan kipeimmätkin kokemuksensa eli minkälaiset kriteerit tulisi asettaa valittaville komissaareille? Ja miten komissaarit tulisi valita?

2 Sovintoprosessista, mandaatista ja komissiosta lausuttua

2.1 Sovintoprosessi

Alkuperäiskansa saamelaisten kuulemisissa nousi esiin erityisesti se, että saamelaiset ovat Suomessa oppineet, heidät on valtaväestön käytöksellä opetettu valtaväestöä huonommaksi, alemmaksi kansaksi valtaväestön saamelaisiin kohdistuvan pilkan ja saamelaisiin suhtautumisen vuoksi. He ovat oppineet, että heidän tietonsa ja taitonsa eivät yllä samalle tasolle valtaväestön tietojen ja taitojen kanssa. Tämä ajattelutapa alkuperäiskansa saamelaisten huonommuudesta ja alempiarvoisuudesta on juurrutettu saamelaisiin ainakin Suomen itsenäisyyden ajan alusta lähtien. Pelkästään tällä ajattelutavalla voi olla myös vahvasti saamelaisia suomalaistava vaikutus, kun saamelaiset asetetaan ikään kuin lapsen asemaan, valtaväestön holhottaviksi; suomalaiset tietävät ja osaavat, emme me saa sanoa mitään. Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat olla, ja ovat, saamelaisia. He ovat ylpeitä juuristaan, kielestään ja kulttuuristaan, eikä heillä ole tahtoa sulautua valtaväestöön.

”Maailma kovenee koko ajan ja on pakko ottaa huomioon tulevaisuus, vie niin paljon energiaa taistella saamelaisten puolesta, ei ole mukava heille, jotka taistelevat saamelaisten puolesta. Äitikin sanoi minulle aina, että ethän ole kuin saamelainen, ja sinun pitää alistua, sinun pitää alistua, olet alempana. Ei minusta ole apua, kun olen saamelainen.”

Alkuperäiskansa saamelaisten kuulemisissa esitettiin, että Suomen prosessissa tulisi ottaa huomioon se, että saamelaiset ovat yksi kansa neljän valtion alueella. He kokevat luonnollisena sen, että valtiot, joissa kansainväliseen totuus- ja sovintokomissioinstituutioon perustuvat prosessit ovat samaan aikaan käynnissä tai valmistelussa, ne myös toimivat yhteistyössä. Suomessa valmistelussa olevaa sovintoprosessia vastaavan prosessin

tarkoituksenmukaisuutta tutkitaan parhaillaan Ruotsissa. Ruotsi on käynnistänyt esivalmistelunsa saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamiselle vuonna 2015. Norjassa suurkäräjät on asettanut saamelaisia ja kveenejä koskevan totuus- ja sovintokomission kesäkuussa 2018 noin vuoden kestäneiden valmistelujen jälkeen. Norjan totuus- ja sovintokomission toimikausi kestää vuoteen 2022.

Suomessa alkuperäiskansa saamelaiset pitivät erittäin tärkeänä, että mahdollinen asetettava komissio toimisi valtioiden rajat ylittävänä. Saamelaiset haluavat tällä niin vahvistaa kansansa yhteenkuuluvuutta yli valtionrajojen kuin estää sen, että yksittäinen saamelainen joutuu valitsemaan, minkä kansallisvaltion prosessiin hän tuntee kuuluvansa.

Kansainvälistä totuus- ja sovintokomissioinstituutiota pidetään hyvänä asiana. Suomessa valmistelussa olevan prosessin alkuperäiskansa saamelaiset kokevat niin ajoituksen, valtion epäselvän motiivin kuin tarkoituksenmukaisuutensa vuoksi erittäin epäilyttävänä.

”Minusta on iso kysymys, saamelaiskäräjälaki ja vaikka Jäämeren rata, ei ennen sitä voi mitään päättää tällaisesta. Kun se kertoo valtion halusta. Tässähän on paljon luottamuksesta kiinni, että onko sitä, nythän meillä ei sitä paljon ole. Näen, että Jäämeren rata on suuri dilemma, miten Sipilä on siunannut tämän prosessin ja samalla Jäämeren radankin, joka jollain lailla on tämän prosessin tavoite, että saamme tietoa, että kolonisaatio ei jatku. Niin on ihan hullua, että haluamme Jäämeren radan maidemme läpi ja sitten jotenkin yhtä aikaa alkaa sovittelua. En tiedä mikä on pahin uhka, onko se, että valtio sovittelee nyt. Ja tulevaisuudessa aina, jos menee jotain saamelaisten suhteen väärin, niin voi sanoa ”Mehän olemme sopineet ja pyytäneet anteeksi”. En tiedä, onko tässä joku muu skenaario.”

”Vaikuttaa siltä, että meidän pitää hyväksyä tämä tilanne mikä nyt on. Ja antaa anteeksi kaikki, mitä valtio on meille tehnyt. Näin olen tämän ymmärtänyt. Ei me vaadita, että kaikki pitää meidän saada mikä on otettu pois, mutta meidän lapsille ja lastenlapsille pitää varmistaa oikeudet tulevaisuudessa, sen eteen teemme työtä.”

2.1.1 Prosessin mahdollisista hyödyistä

Tilaisuuksissa kävi ilmi, että totuus- ja sovintokomission asettamista pidetään sinänsä kannatettavana ajatuksena. Alkuperäiskansa saamelaisten mielestä olisi tärkeä selvittää, mikä saamelaisten historia Suomessa on ollut ja mikä saamelaisten tilanne Suomessa on nyt.

Asioiden julkituomisesta nähdään olevan hyötyä niin saamelaisille itselleen kuin myös valtaväestölle. Alkuperäiskansa saamelaiset saivat komission työn myötä tiedon omasta historiastaan Suomen valtiossa. He kokevat, että heidän oma tietonsa historiastaan on vajavainen niin rajasulkujen kuin kansan alistamisen aseman suhteessa valtaväestöön vuoksi.

Tiedonpuute oman kansan historiasta johtuu myös siitä, että saamelaisista eivät saamelaiset itse tai kukaan muukaan ole oppinut Suomen kouluissa mitään. Saamelaisista ei opi koulussa mitään tänä päivänäkään. Tarve saamelaisten historiankirjoitukselle on suuri. Valtaväestölle prosessista koitua hyöty olisi se, että oikean tiedon lisääntymisen myötä myös valtaväestön pelot, ennakkoluulot ja kielteiset asenteet saamelaisia kohtaan voisivat vähentyä.

Sovintoprosessilta ei odoteta kaikki ongelmat ratkaisevaa lopputulosta. Siitä voisi olla hyötyä sovinnon rakentamisessa saamelaisten ja valtaväestön välille, saamelaisten itsetunnolle niin yksilö- kuin yhteisötasolla ja yksittäisille saamelaisille heidän päästessä purkamaan rankatkin kokemuksensa vuosien ja vuosikymmenten vaikenemisen jälkeen. Vähäisestäkin tiedon lisääntymisestä voi olla lopulta suurta hyötyä.

Alkuperäiskansa saamelaiset eivät missään nimessä halua sovintoprosessista uhrikertomusta. He haluavat, että jos komissio asetetaan, se tuo julki myös sen positiivisen mikä saamelaiset on säilyttänyt saamelaisina Suomessa maassa harjoitetusta, ja harjoitettavasta, assimilaatiosta ja siihen liittyvistä paineista ja yrityksistä huolimatta. Alkuperäiskansa saamelaiset toivovat, että sovintoprosessi valaisee sitä positiivista, mikä saamelaisuudessa on saamelaisille itselleen.

Alkuperäiskansa saamelaisten mielestä ainoa oikea nimitys prosessille on totuus- ja sovintokomissio. Heille on tärkeintä, että ensin selvitetään totuus eli se mitä on tapahtunut ilman, että julkitullutta tapahtunutta kukaan kyseenalaistaa. Totuus ei ole kuitenkaan vain yksi saamelainen totuus, vaan totuus on moninainen, koska eri maantieteellisillä alueilla ja eri saamen kieliryhmillä on jokaisella oma historiansa ja kokemuksensa, oma totuutensa. Totuuden selvittämisen jälkeen voidaan aloittaa yhdessä pohtia sovintoa eli sitä, miten alkuperäiskansa saamelaiset ja niin Suomen valtio kuin valtaväestö jatkavat yhdessä eteenpäin niin, että tapahtuneet vääryydet eivät enää toistuisi tai jatkuisi. Ilman totuutta ei kuitenkaan ole mahdollista olla sovintoa.

Alkuperäiskansa saamelaiset ovat valmiit osallistumaan totuus- ja sovintokomissioprosessiin, jos Suomen valtio osoittaa aidosti haluavansa selvittää, mitä saamelaiset Suomessa ovat kokeneet ja edelleen kokevat. Valtion on myös aidosti sitouduttava siihen, että prosessista seuraa Suomessa konkreettista edistystä alkuperäiskansa saamelaisten oikeuksien toteutumiselle. Alkuperäiskansa saamelaisten itsemääräämisoikeus on tunnustettava. Valtion on tunnustettava alkuperäiskansa saamelaisten oikeus olemassaoloon. Niin sanotun merkityksettömän anteeksipyyntöä ilman aikomusta muuttaa asioita parempaan, voi tilaisuuksissa esiin tuodusti jättää tekemättä.

”Ja pitää vastapuolella olla vilpitön aie. Kyllähän siihen on täällä totuttu, että luvataan kymmenen hyvää ja kaunista. Siinä vaan nolataan itsemme, kun lähdetään sopimaan.”

" [...] Hyviä puolia on tietysti se, että saamelaisten tilanne, historia ja vääryydet, joita olemme kokeneet, toivon että ne tulisivat tässä prosessissa näkyville ja keskusteluihin, jotta meidän ajatukset ja kokemukset, ja meidän odotukset kuuluu. Se vaatii sen, että se menee suomalaisten läpi, ja se vaatii sen, että valtion päämiehet, presidentti, pääministeri ottavat kantaa ja sanovat, että olemme tehneet väärin saamelaisia kohtaan. Mutta niin kauan kuin Suomen presidentti, ei meidän oma presidenttimme vaan Sauli Niinistö on hiljaa, en ole kuullut, että olisi ottanut meidän asioidemme puolesta mitään kantaa, ollut hiljaa, pääministeri on ollut hiljaa, muut ministerit vain kiertävät. Ihmisoikeusliiton seminaarissa sanottiin "viemme terveiset hallitukseen". Tulee olo, ettei ne välitä. Jos ajattelee nykyaikaa, saamelaisten juridisen tilanteen kannalta tilanne on yksinkertainen. Meillä on laissa kaksi hyvää perustuslakipykälää, mutta Suomen valtio ei toteuta niitä alemmissa lakiasetuksissa. Silloin kuin saamelaiskäräjät asetettiin, oli hyvä tarkoitus ja on vieläkin, mutta kun eduskunta ei halua soveltaa lakipykälää alempaan lainsäädäntöön käytännössä, jotta saamelaisten oikeudet toteutuisivat itsemääräämismme mukaan. Se on itsemääräämisoikeuden ajatus, että itse pääsemme päättämään, mutta nyt katsomme vierestä, kun suomalaiset viranomaiset päättävät puolestamme. Se ei ole oikein. Perusajatus on yksinkertainen: Valtion päämiehet, viranomaiset, heidän pitää tuoda asia nyt esille ja sanoa selvästi, mitä ovat tehneet ja miten aikovat tehdä, muuten en usko prosessiin."

"Valtion tulisi ymmärtää miksi saamelaisten on vaikea nykypäivänä valtioon luottaa. Se olisi koko työn pohja ja ehto, että valtio ymmärtää miksi saamelaisilla on vaikea valtioon luottaa."

"Käymme itkemässä ja kerromme, jotta tutkijat pääsevät sanomaan, että oli hankalaa, ja sitten pyytävät anteeksi, ja mikään ei muutu. Se olisi pahin, olen sitä mieltä, pitää olla selvä aikomus, mikä meille on hyöty tässä."

" [...] Emme voi historiaamme käsitellä käsittelemättä elinkeinoja ja kieltä. Se on meille kokonainen paketti. Jos meillä on tieto ja taito ja olisimme valmiita prosessiin ja olisi hyvä päästä asioissa eteenpäin. Mutta ymmärtääkö valtio mitä se merkitsee, onko valtio kuitenkaan valmis? Ja jos tällainen prosessi tulee, olisi tärkeää, että nimi on totuus- ja sovintokomissio. Ei voi olla vain, että nyt sovittiin ja annoitte anteeksi ja kaikki on ok. Kyllä sieltä täytyy tulla sellainen, että jos se tulee, niin sitten me joudumme kaivamaan asioita, joista totuus tulee väkisin esiin. Että se on ehkä pakko olla mukana se totuus. Mietin myös sitä, että Suomen valtion tilanne on varmaan haastavin. Kun Norjassahan se on laissa ollut, sitä ei voi kiistää, Ruotsissa on ollut monenlaista, porosaamelaisia on yritetty suojella "lapp skall vara lapp" mutta ne jotka eivät ole olleet "oikeita" saamelaisia eli porosaamelaisia, heitä on yritetty ruotsalaistaa. Suomessa on se, että kun laissa ei ole lukenut se suomalaistaminen, niin he voivat sen kieltää. Ymmärtääkö valtio, että se on ollut juuri niin salakavalaa se suomalaistaminen. Se on juuri ollut niin tehokasta."

2.1.2 Prosessia kohtaan esitetystä epäluottamuksesta ja peloista

Vaikka alkuperäiskansa saamelaiset suhtautuvat kansainväliseen totuus- ja sovintokomissioinstituutioon positiivisesti, esitettiin kuulemisissa useita pelkoja ja uhkakuvia Suomessa suunnitteilla olevaa prosessia vastaan.

Kuulemisissa on tullut ilmi, että saamelaiset eivät luota Suomen valtioon ja heillä on vahva epäluottamus valtion suunnitelmiin koskien alkuperäiskansa saamelaisia. Tilaisuuksiin osallistuneet haluavat tietää, miksi Suomen valtio on prosessin valmistelun ylipäättään aloittanut. Halutaan myös tietää, jos valtio on jo päättänyt prosessin lopputuloksen. Tilaisuuksissa kävi ilmi, että tilaisuuksiin osallistujat eivät ymmärtäneet, mikä on valtion valmisteilla olevan sovintoprosessin tavoite, ja mihin valtio prosessilla pyrkii.

Alkuperäiskansa saamelaiset kokevat, että Suomessa saamelaisilta on viety kaikki. Oikeudet kulttuurin ja kielen harjoittamiseen ja ylläpitämiseen on viety viemällä oikeudet maahan ja veteen, luontoon ja luonnosta nauttimiseen saamelaisen perinteen mukaisesti. Saamelaisella poronhoidolla ei ole minkäänlaista suojaa. Saamelaisten käsityöperinne on kaikkien hyväksikäytettävänä. Saamelaisten olemassaolo on kielletty ja saamelaisten identiteetti on viety.

Perustuslain 17.3 §:n mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan. Tämä oikeus ei toteudu, ja perustuslain säännöksellä ei ole mitään merkitystä käytännössä tilanteessa, jossa valtaväestö päättää saamelaisten itsemääräämisoikeuden ydinalueellekin kuuluvista asioista. Suomessa alkuperäiskansa saamelaisilla ei ole oikeutta itse määrätä siitä, kuka kuuluu kansaan ja ketkä ovat sen jäseniä. Kaiken lisäksi, kun saamelainen astuu taistelemaan oikeuksiensa puolesta tai edes avaa suunsa, valtaväestö hyökkää vihamielisesti saamen kansaa kohtaan ja kysyy miksi saamelaiset pahoittavat aina kaikesta mielensä. Saamelaisten kokemuksen mukaan kaikki, mikä on heidän ja heille tärkeää, on Suomessa heiltä riistetty. Ainoastaan alkuperäiskansa saamelaisten tunteita ei Suomessa kukaan voi viedä.

Alkuperäiskansa saamelaiset kyseenalaistavat valtion motiivin prosessille. Epäillään, että motiivi on se, että Suomen valtio pyrkii alkuperäiskansa saamelaisia koskevan prosessin toteuttamisella vahvistamaan kansainvälisesti mainettaan ihmisoikeuksien ja alkuperäiskansaoikeuksien kunnioittajana, vaikka samaan aikaan valtio heikentää saamelaisten oikeuksia entisestään. Valtion aitoon, vilpittömään tahtoon toteuttaa prosessi alkuperäiskansa saamelaisten hyväksi ei uskota. Tilaisuuksissa pohdittiin, ovatko suomalaiset poliitikot hankkimassa prosessilla itselleen sulkaa hattuun. Toisaalta mietittiin myös sitä, mitä menetettävää esimerkiksi nykyisellä hallituksella on siitä, että tutkitaan historiassa tapahtuneita asioita.

”Minulle tuli ensimmäisenä mieleen, että miksi nyt? Että onko niin, että kun meiltä on kaikki viety, niin sitten vielä tämä. Että kun kaikki viedään, kun olemme vieneet kaiken, niin sitten kun kuulemme teitä, niin siinä se? Mikä ajatus tässä on taustalla? Mikä on tämän tavoite? Kun me elämme niin kovaa aikaa nyt, kuin olisi suomalaistamisen aika, että ei kukaan muu ole hyvä kuin suomalainen, niin miksi nyt? Ehkä, että YK on tyytyväinen, mutta mitä tämä tuo meille? Tällä hetkellä kuin nyt olemme kuulleet, niin pysykööt siellä. Tämä on sellainen ensimmäinen ajatus, mutta en tiedä vielä, että pitäisikö tällainen aloittaa.”

Alkuperäiskansa saamelaisten epäluottamus valtioon ilmeni kuulemisissa myös pohdittaessa miksi saamelaiskäräjät ja valtio käyttävät prosessista eri nimeä. Saamelaiskäräjät käyttää prosessista sen kansainvälisesti yleisimmin käytettyä nimeä totuus- ja sovintokomissio. Valtion käyttämä sovintoprosessi mielletään liittyvän riidanratkaisuun ja riitoihin. Ihmetystä herätti se, mistä on riitaa ja mitä pitäisi ratkaista. Lisäksi epäiltiin, että valtion tarkoituksena on pakottaa saamelaiset antamaan valtiolle anteeksi sen saamelaisille aiheuttamat vääryydet ilman, että valtio itse sitoutuu saamelaisten pakotetun anteeksiannon jälkeen mihinkään.

Sovintoprosessin pelätään valtion taholta olevan tarkoitettu lopulta aivan toisten kuin alkuperäiskansa saamelaisten hyödyksi ja nimenomaisesti saamelaisia vastaan.

Alkuperäiskansa saamelaiset osoittivat kuulemisissa epäluottamusta myös saamelaiskäräjiä kohtaan. Saamelaiskäräjien valtiolle tekemää aloitetta saamelaisten totuus- ja sovintokomissiosta sinänsä kunnioitetaan ja kiitetään. Epäluottamusta ja epäluuloa herättää kuitenkin saamelaiskäräjien motiivi prosessille tilanteessa, jossa Suomessa on meneillään useita saamelaisia koskevia lainsäädännöllisiä prosesseja ja muita alkuperäiskansa saamelaisiin koskevia, saamelaisten kieltä ja kulttuuria uhkaavia hankkeita ja suunnitelmia. Alkuperäiskansa saamelaisten epäluottamus saamelaiskäräjiin ilmenee pohdinnassa ovatko saamelaiskäräjien jäsenet aloitteellaan todella ajamassa saamelaisen alkuperäiskansan asioita kollektiivisesti vai tavoittelemassa henkilökohtaista kunniaa ja mainetta. Saamelaiskäräjien koetaan toimivan hyvin passiivisesti omaan kansaansa nähden. Se ei ota huomioon, saati tunne kaikkien saamelaisten kotiseutualueen erityispiirteitä tai ulkopuolella kotiseutualueen asuvien saamelaisten tarpeita tai tilaa. Saamelaiskäräjät nähdään myös valtion alistamispolitiikkaa toteuttavana elimenä. Lisäksi saamelaiskäräjien legitimizeetti edustaa alkuperäiskansa saamelaisia mietityttä tilanteessa, jossa saamelaiskäräjät suomalaistuu enenevässä määrin sen vaaliluetteloon hyväksyttävien, alkuperäiskansa saamelaisten kansansa jäseniksi tunnustamattomien henkilöiden toimesta.

”Muuten me kyllä lähdetään menemään, jos he jättävät meidän oikeudet ja kielen sillä, että saavat nimensä historiaan, sitä ei saa tehdä. Se on se yksi asia.”

”Voisiko tätä muuttaa, että olisi vain tietoisuuskomissio, unohdetaan sovinto. Kun tunnen näitä meidän alueen vanhuksia, niin kyllä se on vanhoille ihmisille niin kuin viimeinen raiskaus, että kertovat täällä joillekin virkamiehille sen mitä yleensä kerrotaan psykiatreille, ja sitten laittavat sen vain ö-mappiin. Siinä on jotain hämää ja se sotii oikeustajuani vastaan.”

”Minä myös haluan, että valtion johtajien pitää puhua itse, eikä vain sinua lähettää tänne. Presidentti, pääministeri, hallitus, heidän pitää selvästi kertoa, mitä aikovat. Ennen sitä en luota yhtään, olen tehnyt niin kauan töitä saamelaispolitiikassa. 1960-luvulta muistan, kun aloin politiikkaan, kokoonnuimme ja istuimme konferensseissa. Olemme tehneet kauan työtä, mitä olemme nähneet, olemme nähneet sen kehityksen. Suomen valtio on halunnut koko ajan assimiloida saamelaisia epäilemättä. Jos katsoo sote- ja maakuntalakeja, päätavoite on, että saamelaiskäräjät tippuu sieltä pois, että saamelaiskäräjillä ei ole kuin muutama vuosi, neljä-viisi vuotta on vielä merkitystä. Olen valmis lopettamaan ja sanomaan, että ei tässä maassa kannata olla saamelainen.”

Kuulemisissa perusteena prosessia vastaan esitettiin epäluottamuksen lisäksi pelko siitä, että jälleen kerran alkuperäiskansa saamelaisia ja saamelaisten asioita tutkitaan ilman takeita siitä, että mikään tulee muuttumaan paremmaksi. Saamelaiset veloitetaan osallistumaan komission toimintaan informanteina ja avaamaan vaikeimmatkin kokemuksensa komissiolle mahdollisesti traumatisoituen kokemastaan uudelleen.

Alkuperäiskansa saamelaisille prosessi on valtion ja saamelaisten välinen prosessi. Suomessa saamelaisia kohdanneet vääryydet johtuvat kuulemisissa ilmenneesti valtion toimista tai siitä mitä valtio on jättänyt tekemättä. Pelkona on kuitenkin, että valtiolle prosessin tarkoitus on keskittyä pohjoisen ihmisten, saamelaisten ja valtaväestön keskinäisiin väleihin ja niiden ratkaisuun valtaväestölle myönteisesti.

”Valtio varmasti nimeää komissioon 2000-luvun uuden ajatuksen mukaisia ihmisiä, että saamelaiset eivät ole alkuperäiskansa. Kauheinta olisi, että komission tulos on bling - Suomessa on uusi alkuperäiskansa. Tuo tulos pelottaa ja täytyy ajatella, onko tälle komissiolle edes tarvetta. Ovat niin taitavia pilaamaan, kaiken mikä meidän varalle on suunniteltu.”

”Kauheinta, että tulos olisi, että me saamelaiset ja tuo ja tuo sukupolvi, olemme syrjäyttäneet oikean lapinkansan ja kiusanneet heitä ja nykyiset saamelaislapset saavat syytteen rotusyrjinnästä.”

2.1.3 Saamelaiskäräjälain muuttamisesta ja saamelaismääritelmästä prosessiin liittyen

Kuulemisten aikana käynnissä yhtä aikaa ollut saamelaiskäräjälain muutostyö sekoittui tilaisuuksiin osallistujien mielissä sisällöllisesti saamelaisten sovintoprosessiin. Sovintoprosessin ja saamelaiskäräjälain muutostyön erillisuus ei ole tullut selväksi tavallisille ihmisille.

Kuulemisiin osallistajat keskustelivat paljon saamelaismääritelmästä ja saamelaiskäräjälain uudistamisesta. Alkuperäiskansa saamelaisten yksiselitteinen näkemys sovintoprosessia vastaan on lain saamelaiskäräjistä 3 §:ssä säädetty saamelaismääritelmä. Jos saamelaiskäräjälain muutostyön myötä alkuperäiskansa saamelaiset eivät saa itsemääräämisoikeutta päättää siitä, kuka kuuluu kansaan, ei sovintoprosessille nähdä olevan edellytyksiä. Saamelaiskäräjien edustuksellisuus alkuperäiskansa saamelaisten keskuudestaan valitsemana elimenä on jo nyt kyseenalaistettu korkeimman hallinto-oikeuden tekemillä ratkaisuilla ottaa vaaliluetteloon saamelaisiksi henkilöitä, jotka eivät nauti alkuperäiskansan ryhmähyväksyntää. Mikäli saamelaiskäräjälain muutos ei paranna saamelaisten itsemääräämisoikeutta, tai heikentää sitä jopa entisestään, ei saamelaisilla ole luottamusta siihen, että valtion sovintoprosessilla olisi vilpittömästi tarkoitusta saamelaisten hyväksi toteutettavana prosessina. Alkuperäiskansa saamelaiset ovat pahoillaan siitä, että valtion johdolla ja suomalaisilla päättäjillä on ongelmia hahmottaa, ketkä ovat saamelaisia ja keitä tulee kuulla saamelaisia koskevien asioiden yhteydessä.

” [...] Mitä puhutaan, ja ihan jatkuvasti paljastuu niistä maakirjoista ja henkikirjoista ja rajapöytäkirjoista, että ne oli uudisasukkaat juuri nämä, jotka on päässeet KHO:n päätöksellä vaaliluetteloon. Siinä ei ole mitään perustetta, että he olisivat saamelaisia. Ja aina se on se mitä nyt on kuullut, että olisi se kompromissi mistä olisi puhetta, että ottaisivat sen lappalaismääritelmän pois, mutta laittavat siirtymäajan, että seuraavat vaalit vielä vanhalla lailla, ja 2020 tulisi se uusi, mutta sinä aikanahan nämä on jo päässeet sisälle. Minusta se on sitten jo mennyt niin pitkälle, että pitäisi miettiä, että lähteäkö pois saamelaiskäräjien ääniluettelosta. Se on, että jos sitä joutuu omin silmin katsomaan sitä, että oma kansa ajetaan alas, se on surullista. Sitä varmaan ei ole missään maailmassa tapahtunut, ns. sivistysvaltioissa, jossa kaikki mahdollisuudet sen aineellisen hyvinvoinnin saamiseen ja takaamiseen on mahdollista. Suomi on maailman vauraimpia valtioita ja Norja ja Ruotsi, ei niillä olisi hätää järjestää saamelaisten asiat, mutta kun eivät halua. Haluavat aina sulauttaa. Vähän tuntuu, että Ruotsin saamelaiskäräjät on ainut joka vähän yrittää harata vastaan. Näyttää siltä, että Suomen saamelaiskäräjät on menossa siihen. Se on ikävä prosessi, ja sitten tosiaan, jos näin menee, en tiedä mitä teemme totuuskomitealla. [...] ”

Saamelaismääritelmä ja saamelaiskäräjälain muutostyö mietityttivät myös heitä, jotka eivät nauti alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää kuuluviksi saamen kansaan. Lain

saamelaiskäräjistä 3 §:n muuttamista ei hyväksytä missään nimessä niin, että siitä poistetaan säännöksen 2- kohta lappalaisesta polveutumisesta. Niin ikään määritelmän muuttamista kieleen perustuvaksi ei hyväksytä. Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevien kuultujen mukaan saamelaisten sovintoprosessi on aiheeton, jos se ei koske myös Suomen oikeaa alkuperäiskansaa. Oikealla alkuperäiskansalla tarkoitetaan tässä yhteydessä heitä, jotka ovat asuneet kauimmin Suomen valtion rajojen sisäpuolella, mutta joita ei ole hyväksytty saamelaiskäräjien vaaliluetteloon. Komission asettamiselle eli prosessin varsinaiselle aloittamiselle asetetaan edellytykseksi se, että ensin selvitetään, mikä väestönosa on alkuperäiskansaa Suomessa ja ketkä yksilöt kuuluvat tähän alkuperäiskansaan.

”Kyllä tätä totuuskomissiota tarvitaan, mutta en usko että siinä mielessä mitään saamelaiskäräjät sitä tarkoittaa. Olin Inarissa, kun pidettiin se ensimmäinen totuuskomissiotilaisuus, missä oli näitä muita maailman totuuskomission ihmisiä, jotka oli alueelta missä tapettiin ihmisiä ja sorrettiin. Mutta sitten pöytärivissä oli näiden vierasmaalaisten lisäksi kolme saamelaisneitokaista, nuoria. Kun heidän puheenvuoronsa tuli siinä, niin heistä jokainen itki, vedet silmissä, heidän kohtalooaan, miten heitä on kohdeltu. Niin minä siinä säpsähdin, että olenko tullut väärään paikkaan, että olenko tullut teatteriin. Mutta sitten aloin ihmetellä, kun he puhuivat saamea, ja siellä saamen tulkki tulkkasi suomeksi, ja myös itki. Se tulkki myös itki. Kyllä oli aika teatraalinen esitys.”

”Ensin pitää olla yksimielisyys siitä, ketkä on alkuperäiskansaa. Koska tämä koskee alkuperäiskansaa, joiksi Suomessa sanotaan saamelaisia. Mutta jos katsotaan, että saamelaisia on vain ne, jotka on rekisterissä, saaneet äänioikeuden, se on niin kuin sellainen oikeusmurha, sitä todellista alkuperäiskansaa kohtaan, jota on metsäsaamelaiset eli mettälappalaiset ovat. Ja kun saamelaiskäräjien äänioikeuden saa ilmeisesti opiskelemassa kielen ja harjoittamalla jollain lailla kulttuuria. Ei tarvitse olla perimältään saamelainen tai suomalainen, voi olla ihan mikä vaan, Minusta ei kannata edes aloittaa, jos ei olla yksimielisiä ketkä on alkuperäiskansa. Ei saa rajata saamelaisalueelle ja suurkaupungeille, city-saamelaisten pariin. Että oikeat alkuperäiskansat asuu vanhassa lapinkylissä Kuusamoa myöten. Näitten ihmisten parissa.”

2.2 Mandaatti

Kuulemisissa eri alueilla pidetyissä tilaisuuksissa esiin nousseista ja jäljempänä tässä raportissa esitetyistä erityispiirteistä on mahdollista koota komission mandaatti siten, että se kattaa kaikki alueet ja niiden erityispiirteet sekä koskee kaikkia saamelaisia alkuperäiskansana. Alkuperäiskansa saamelaiset toivovat, että komissiolle annettavaa

mandaattia ei rajattaisi, vaan saamelaisille annettaisiin aito mahdollisuus kertoa itse kaikki Suomessa kokemansa kollektiiviset vääryydet ilman, että näiden vääryydenkokemusten todenperäisyyttä kyseenalaistetaan enää tämän jälkeen miltään taholta.

Kuulemisissa keskusteltiin myös erityisesti saamelaisten asuntolakoulukokemuksista ja niin kielen kuin kulttuurin menettämisestä näiden kokemusten myötä. Tämä teema komission mandaatiksi on ollut esillä julkisuudessa. Kuulemisissa ilmenneesti pidetään tätä teemaa yksistään liian suppeana tehtävänä mahdollisen komission selvitettäväksi.

2.2.1 Teemoja komission mandaatiksi

2.2.1.1 Oikeudesta maankäyttöön, oikeus maahan ja veteen

Alkuperäiskansa saamelaisten esille nostamista mandaattiehdotuksista useimmat liittyvät maankäyttöön tavalla tai toisella. Muun muassa saamelaisten perinteisten elinkeinojen, kalastuksen, metsästyksen ja poronhoidon tila on Suomessa kehittynyt sellaiseksi, että niiden harjoittaminen on lähestulkoon mahdotonta. Perinteisiä elinkeinoja ei tunnusteta eikä niiden säilymistä tueta. Suomessa tuetaan esimerkiksi poronhoidon kanssa kilpailevia maankäyttömuotoja ja turismia. Perinteiset kalastusmuodot tukahdutetaan lainsäädännöllä, joka ei tunnusta liioin saamelaista kuin paikallista pohjoisen asukasta, vaan laittaa heidät kalastusoikeuden suhteen samalle viivalle lomailevan turistin kanssa.

Oikeuksien kaventaminen ja kieltäminen tuhoavat alkuperäiskansa saamelaisten olemassaolon perustan, kun esimerkiksi perinteiset kulttuurinharjoittamisen muodot käyvät mahdottomiksi. Komission toivotaan selvittävän saamelaisten yhteisöjen maankäytön jatkumoa ja niihin kohdistuneita ja kohdistuvia muutoksia esimerkiksi perinteisen siidajärjestelmän näkökulmasta.

Alkuperäiskansa saamelaisten ja heidän ryhmähyväksyntää vailla olevien kuultujen yhteinen mandaattiehdotus on selvittää nimenomaan maankäyttöön ja vesiin liittyviä oikeuksia. Erona maihin ja vesiin liittyen alkuperäiskansa saamelaiset käyttävät termiä nautinta- ja hallintaoikeus, kun taas alkuperäiskansan ryhmähyväksyntää vailla olevat kuullut painottavat nimenomaisesti omistusoikeutta sen yksityisomistusta tarkoittavassa mielessä.

”Tärkein kysymys on maa. Jos kansalla ei ole maata, se jää ilmoille, se miten Saamenmaata on johdettu, on tulkittu kahdella lailla. Me tulkitsemme, että saamelaisalue on saamelaisalue, mutta suomalaiset tulkitsevat niin, että saamelaisalue on alue, jossa on pisteitä, että tuossa ja tuossa asuu saamelaisia. On suuri ero tulkinnassa, että se vaikuttaa lakien säätämiseen. Esimerkiksi metsähallituslaki, siinä on perustana se, että kaikki, koko alue on valtion maata, mutta siellä on vain jossain alueilla saamelaisilla asuinpaikat. Ja sellainen tulkinta, on syönyt pohjan koko saamelaiskansalta. Saamenkansa on eliminoitu. Joka lailla.”

2.2.1.2 Lainsäädäntö

Kaikki kuulemisissa esille nousseet teemat ovat tavalla tai toisella kytköksissä suomalaiseen lainsäädäntöön. Mandaatiksi on esitetty selvittää, miten lainsäädäntö on Suomen itsenäisyyden aikana muodostunut sellaiseksi, että se on kaventanut alkuperäiskansa saamelaisten oikeuksia kaventaen niitä edelleen. Lainsäädäntö ei liioin ole ottanut alkuperäiskansa saamelaisten kokemusten mukaan huomioon heidän aineellisia tai aineettomia oikeuksiaan ja kansan erityispiirteitä. Lainsäädäntö ei edelleen tänä päivänäkään ota alkuperäiskansa saamelaisten oikeuksia huomioon.

Suomen perustuslain 17.3 §:ssä säädetty saamelaisten oikeus alkuperäiskansana ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan on alkuperäiskansa saamelaisten mukaan jäänyt merkityksettömäksi. Lisäksi saamen kielilain velvoitteet oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisissa eivät toteudu käytännössä. Lainsäädännöstä myös poistetaan jatkuvasti saamelaisen kulttuurin turvaksi säädettyjä heikennyskieltoja. Muun muassa maankäyttöön ja kalastukseen liittyvän lainsäädännön uudistuksissa saamelaisten oikeuksia alkuperäiskansana harjoittaa kulttuurinsa mukaisia perinteitä ei oteta laisinkaan huomioon. Alkuperäiskansa saamelaisten harjoittamalla poronhoidolla ei ole minkäänlaista lainsuojaa.

Alkuperäiskansa saamelaisten kuulemisissa kertoman mukaan Suomen valtio ei noudata kansainvälisiä sopimuksia, joihin se on sitoutunut ja jotka velvoittavat valtiota suhteessa saamelaisiin alkuperäiskansana.

”Kerran yksi juristiryhmä tuli Strasbourgista käymään. Selitimme, millaiset hyvät lait meillä on. Perustuslakipykälät ja valtion ja muiden viranomaisten täytyy neuvotella kanssamme. Eurooppalaiset juristit totesivat ”Teillä on hyvä laki, miten veto-oikeutta sovelletaan?” Sanoin, ei meillä sitä ole. Se loppuu tähän. Sanoivat, eihän tämä ole sitten mitään, olette vain tiedonjakaja. Suomen valtio on todella tarkkaan varjellut sitä, että emme saa päätäntävaltaa mistään. Meitä huijaavat, olemme kuin lapsia, innoissamme kirjoitamme lausuntoja, mutta valtio ja muut viranomaiset eivät välitä niistä.”

”Valtio vaikenee ja koko ajan tiukentaa lainsäädäntöä. Metsähallituslaki, kalastus- metsästys. Poronhoitolaki on pidetty sellaisenaan. Sitä ei voi kuulemma avata koska se on Mooseksen laki. Syy on se, että jos sitä aletaan ruuvata, tulee oikeus porosta. Onko porolla oikeus laitumeen. Vastustaja haluaa siirtää poron aitaan, navettaan lähes.”

2.2.1.3 Alkuperäiskansa saamelaisten historia Suomessa

Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat mahdollisen komission selvittävän, mikä on saamelaisten historia Suomessa. Historian selvittämisessä on kuitenkin otettava huomioon saamelaisten historia myös Norjassa, Ruotsissa ja Venäjällä, koska saamelaiset on valtion rajoilla erotettu yksi kansa. Alkuperäiskansa saamelaiset kokevat, että he eivät juurikaan

tiedä historiastaan, saati toisissa valtioissa asuvien saamelaisten historiasta. Historian tunteminen on tärkeää identiteetille.

Saamen kielellä ei ole kirjoitettu saamelaisten historiankirjoja. Kouluissa ei myöskään opeteta mitään alkuperäiskansa saamelaisista. Saamelaiset eivät välttämättä itsekään tunnista, mitä ovat menettäneet suomalaistamistoimien vuoksi.

Alkuperäiskansa saamelaisten mielestä heidän historiankirjoituksestaan olisi hyötyä myös valtaväestölle, jonka tiedot saamelaisista ovat tänä päivänä edelleen joko vähäiset tai perustuvat väärin tietoihin, uskomuksiin ja stereotypioihin. Tiedon lisääntyminen voi vähentää valtaväestön pelkoja ja vihaa saamelaisia kohtaan.

”Historiamme on niinkin otettu pois, että kun menemme museoon, siellä on kalliomaalauksia, mutta ei siellä sanota, että ne olivat saamelaisia. Mutta sitten taas suomalaisilla on arkeologiaa ja sanotaan ne oli suomalaisia, mutta saamelaiset on kuin varpuset laskeutuneet tänne. Ei ole minkäänlaista, se historia on koulutuksen ja tieteen tasolla viety meiltä.”

2.2.1.4 Elinmahdollisuudet pohjoisessa

Saamelaiset haluavat komission selvittävän, miksi mahdollisuudet asumiseen ja elannon tienamiseen saamelaisten kotiseutualueella ovat heikentyneet vuosikymmenten saatossa vuosi vuodelta heikentyen edelleen. Palveluja viedään ja koulutuksen tai töiden perässä on lähdeittävä kauas. Moni haluaisi palata kotiseudulle pohjoiseen, mutta työmahdollisuudet ovat vähäiset ja luontaiselinkeinoilla pärjääminen on epätodennäköistä, jos luontaiselinkeinoja ei ole harjoittanut jo koko elämänsä. Elinmahdollisuuksien kaventuminen vaikuttaa negatiivisesti suoraan alkuperäiskansa saamelaisten mahdollisuuteen ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan muun muassa kieltä köyhdyttään ja vaikeuttaen kulttuurin mukaisten perinteiden siirtämistä tuleville polville.

Toisaalta alkuperäiskansa saamelaisten kulttuurin mukaiset perinteet elää luonnosta ja luonnon kanssa saamelaisten kotiseutualueella ovat nekin kohta mahdottomia toteuttaa. Lainsäädäntöä muutetaan koko ajan niin, että saamelaisten kulttuuriin kuuluvien perinteiden harjoittaminen, esimerkiksi kalastus ja metsästys, suomalaistetaan pakotettuna. Alkuperäiskansa saamelaisten ja saamelaisen kulttuurin erillisyyttä suomalaisuudesta ja suomalaisesta kulttuurista ei tunnusteta.

Pohjoisessa valtioiden rajattomuus heijastuu ihmisten tavassa elää ja kokea ympäristönsä. Rajattomuuteen kuuluu myös toisessa kansallisvaltiossa työskentely, asiointi sekä sukulaisuus- ja ystävyysuhteet. Tämä rajattomuus on saamelaisille luonnollinen asia, joka edesauttaa myös pohjoisessa elämistä. Suomen valtion ei koeta tunnustavan, saati

tunnustavan tätäkään saamelaisille luonnollista kanssakäymistä. Suomen valtion koetaan sulkevan Suomen passia kantavat alkuperäiskansa saamelaiset Suomen valtion rajojen sisälle.

”Myös eilinen on historiaa, ei voi katsoa vain sadan vuoden taa. Se on vain pahentunut koko ajan, oikeuksiemme polkeminen. En tiedä maailmalla mikä on ollut lopputulos, että kuten kirkko, valtio pyytäisi anteeksi. Ei siitä ole hyötyä, haluan valtiolta ne oikeudet, jotka meillä on ollut Saamenmaalla, että jos siihen ei yritetä, niin turha näitä töitä on tehdä. On se niin, että jos me saamelaiset emme voi täällä elää, saamen kieli ja kulttuuri kuolevat. Se on varmaan eilisen ja tämän päivän politiikkaa, pikkuhiljaa tappaa kulttuuri.”

” [...] Mutta kyllä sen sanon, että nyt elämme Suomen saamelaisten historiassa pahinta mahdollista aikaa. Ei silloin kun piti muuttaa rajasuluissa, asuntolat, ei silloin ollut sitä uhkaa kuin nyt, joka meinaa murtaa koko yhteiskuntarakenteen ja mahdollisuuden säilyä kansana. Valtio on suomalaistanut niin tehokkaasti kaikki mahdolliset. [...] ”

2.2.1.5 Muita teemoja

Kuulemisissa esiin nostettuja aiheita mahdolliseksi mandaatiksi:

Saamelainen paikannimistö; saamelainen nimiperinne; saamen kielten tila; kuntien ja maakuntien yhteiset kielistrategiat; rajankävijän oikeudet; saamelaisten osallistuminen sotiin; median rooli saamelaisia kohtaan harjoitettavassa vihapuheessa; median mahdollisuus vaikuttaa asioihin positiivisesti; kirkon/kirkkojen vaikutus saamelaisiin ja saamelaiskulttuuriin; kolttalain sisältö ja merkitys; kolttasaamelaisten Suomen valtiolle menettämät sukualueet ja niiden tunnustaminen; inarinsaamelaisten historia kokonaisuudessaan; saamelaisista levitettävä väärä tieto; saamelaisten arvot; saamelaiset arvot; saamelainen hengellisyys; Suomen koululaitos; suomalaisten korkeakoulujen vastuu edistää saamelaisten oikeuksia ja valistaa väestöä saamelaisten olemassaolosta; vihapuhe; arkipäivän rasismi ja syrjintä; saamelaisen oikeusjärjestelmän syrjäytyminen; alkuperäiskansan itsemääräämisoikeus; termin alkuperäiskansa selittäminen väärinymmärrysten oikaisemiseksi; identiteetti; miten saamelaiset määrittävät saamelaisuuden; saamelaiset toimintarajoitteiset henkilöt ja heidän asemansa sekä oikeuksiensa toteutuminen; miten ja milloin maat Pohjois-Suomessa ovat siirtyneet valtiolle; miten valtaväestön instituutiot ovat tulleet Saamenmaahan; saamelaisryhmien keskinäiset välit; saamelaisten suhtautuminen niin sanottuihin saamelaisiin paluumuuttajiinsa ja saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuviin saamelaisiin; saamelaisten elämä ja saamelaisyhteiskunta saamelaisten silmissä 100 vuoden kuluttua.

”Saamelaiselle olisi niin paljon työtä, mutta aika ei ole puolellamme. Ei ole mistään hyötyä, vaikka raataa ja vastustaa ja edistää, siihen laittaa voimia, mutta koskaan siitä ei

ole mitään hyötyä. Joskus olisi niin helppoa, ettei tarvitsisi taistella. Että joku ymmärtäisi, kun sanot, että ”elä laita fake-saamenpukua” niin joku uskoisi. Mutta kun ei niistä enää jaksa puhua, siitäkin on puhuttu 10 vuotta, eikä se mihinkään etene.”

” [...] Miten voisimme tukea toisiamme, että ne jotka asuu täällä saisi siitä tienestin vielä, mutta ne jotka on muuttaneet saisivat täällä kulkea. Kuten se yksi nainen sanoi, mitä hyötyä on olla saamelainen, niin sitähan vain on saamelainen. Jos synnyt ja kasvat saamelaiseksi, niin olet. Ei sitä voi valita, saamelaiseksi syntyy. Se on aina mukana, asuimme missä tahansa.”

”Suomalainen ei edes tiedä, että saamelaiset on olleet, saksalaisethan poltti Saamenmaan. Siitä alkaa historia, kansanedustajia myöten kertovat totuutta, ne on maahanmuuttajia tulleet muista maista, ei ne ole saamelaisia vaan mamuja, että on vain muutama inarinsaamelainen, ja niitä sorretaan. Se on se mitä netissä lukee. Ja kansanedustajatasolla kirjoitetaan tällaista. Suomen valtion työntekijä, voiko se tehdä luottamusta saamelaisiin missään asiassa.”

2.2.2 Asuntolakoulukokemukset ja niin kielen kuin kulttuurin menettäminen näiden kokemusten vuoksi

Kuulemisissa keskusteltiin yksityiskohtaisesti asuntolakoulukokemuksista. Tilaisuuksissa tarkoituksena oli pohtia asuntolakouluteemaa päällisin puolin ja tunnustella sitä mahdollisena komission mandaattina. Tästä huolimatta asuntolakouluajoja, tai kouluajoja yleisesti, muisteltiin hyvinkin tarkoin kertomuksin.

Kuulemisissa ilmenneesti on lähes jokaisella osallistujalla kerrottavaa asuntolakouluajoista. Kokemukset, muistot tai seuraukset ovat niin hyviä kuin huonoja ja ikäviä yksilöstä riippuen. Myös heillä, jotka itse eivät ole asuneet kouluajojaan asuntoloissa, on jonkinlainen kokemus niistä joko vanhempiensa tai isovanhempiensa kautta. Myös kouluajat ylipäättään herättävät tunteita. Suomalainen koululaitos nähdään itsessään assimiloivana.

Asuntolakouluakäyneiden henkilöiden jälkipolvien mielikuvissa asuntolakoulu on ollut yhtenä merkittävimmistä, ellei merkittävin syy kielen menetykselle. Asuntolakoulua itse käyneet eivät nimeä asuntolakoulua sinänsä syyksi kielen menetykselle, vaikka saamen kielen puhuminen asuntoloissa olisi ollut kiellettyä. Kielen menetys koetaan ennemminkin kielen syrjäytymisenä valtakielen tieltä tilanteessa, jossa syystä tai toisesta asuntolakoulussa käytettävä kieli on ollut suomen kieli.

He, jotka ovat menettäneet kielensä asuntolakoulukokemusten vuoksi, kokevat asian hyvin eri tavoin ja yksilöllisesti. Jotkut ovat asuntola-aikoina oppineet, että saamelaisuus ja saamen kieli ovat arvottomia, minkä vuoksi he ovat hylänneet saamen kielen eivätkä ole sitä

koskaan enää ottaneet takaisin. Toiset ovat tulleet kiusatuiksi, minkä vuoksi saamen kieli on jäänyt omille jälkipolville opettamatta, vaikka he itse sitä edelleen osaavat. Omia lapsia on haluttu suojella kiusatuksi tulemisen kokemuksilta. Joillakin saamen kieli on jäänyt jo kouluun mentäessä, kun kotona vanhemmat ovat alkaneet puhua lapsilleen vain suomen kieltä, jotta lasten olisi helpompi pärjätä koulussa. Syitä vanhempien valinnalle puhua lapsilleen vain suomen kieltä ei ole selvitetty, koska kielen vaihdon koetaan tapahtuneen myös hyvin luonnollisesti, eivätkä kielensä menettäneet ole tämän vanhempiensa valinnan myötä kokeneet menettäneensä saamelaista identiteettiään, vaikka kielitaito olisi menetetty.

Asuntolakoulukokemusten kielteisyyssuhteessa kielen menetykseen ilmenee pääosin Inarin ja Utsjoen kunnissa asuntolakoulua käyneillä. Erityisesti Ivalossa asuntolassa asuneiden ja koulua käyneiden saamelaisten kokemuksissa asuntolakoulu-aika muistetaan synkkänä ja Ivalo leimallisesti edelleen tänä päivänä saamelaisvastaisena paikkakuntana. Asuntolakoulusta ja -ajoista on yleisesti kuulemisissa ilmenneesti myös myönteisiä kokemuksia ja muistoja.

Asuntolakoulukokemusten kielteisten vaikutusten tuntuessa saamelaisten kotiseutualueen itäosissa asuntolakoulunsa käyneillä saamelaisilla tai heidän jälkipolvillaan, ei asuntolakoulukokemuksilla ole ollut esimerkiksi Käsivarren saamelaisten kertoman mukaan laisinkaan kielteistä vaikutusta heidän saamen kielen käyttöön. Saamelaislasten paljous asuntolassa, lasten keskinäiset sukulaisuussuhteet, porosaamelaisten yhteisöllinen elämänmuoto sekä suurimman osan vuodesta tiettömän taipaleen takana tunturissa ja metsässä asuminen oman yhteisön parissa ovat kuulemisissa esiin tulleita syitä sille, miksi asuntolakouluajat eivät ole vaikuttaneet kielteisesti saamen kielen tilaan Käsivarressa. Yleisesti voidaan sanoa, että saamen kieleen ja kulttuuriin ja niiden mahdolliseen menetykseen ovat vaikuttaneet useat syyt alueesta ja kieliryhmästä riippuen, ei pelkästään asuntolakoulu-aika.

Tilaisuuksissa ilmeni, että asuntolakoulukokemuksiin kuuluu myös rakkaudettomuuden kokemusta. Pienet koululaiset ovat jääneet paitsi vanhempiensa rakkaudesta joutuessaan heistä hyvin pitkiksi ajoiksi eroon pitkienkin matkojen taakse. Kotiin on päässyt yleensä pari kertaa vuodessa, jouluksi ja kesäksi. Asuntoloissa lapsi ei ole saanut kaipaamaansa vanhemman läheisyyttä eikä rakastetuksi tulemisen kokemusta. Tämä on vaikuttanut asuntolakoulun kokeneissa niin, että he voivat tuntea kyvyn rakastaa omia lapsiaan, kumppaniaan tai muita läheisiään puutteelliseksi. Asuntolakoulukokemukset ovat aiheuttaneet yksilöille myös kokemusten käsittelemättömyydestä johtuen alkoholismia ja mielenterveysongelmia.

Kaiken kaikkiaan saamelaisilla on paljon tietoa toistensa asuntolakokemuksista ja asuntolakoulujen eroavaisuuksista ja yhtäläisyyksistä, hyvistä ja huonoista kokemuksista ja muistoista. Kokemus joutua kotoaan pois jo pienenä lapsena pitkänkin matkan taakse

ja pitkäksi aikaa on kollektiivinen kokemus. Asuntolakouluajoja koskien monet myös ilmoittivat, että he eivät halua missään nimessä noista ajoista kenellekään enää puhua. Tilaisuuksien puheenvuoroissa sivuttiin myös asuntolakouluissa koettua väkivaltaa ja seksuaalista hyväksikäyttöä. Lapsia kaltoin kohdelleina henkilöinä muistellaan nimenomaan asuntolakouluissa työskennellyttä henkilökuntaa.

Asuntolakouluajat ymmärretään myös käytännönpakkona, kun koulua oli käytävä ja koulut olivat kaukana. Toisaalta on esitetty, että asuntolakoulukokemukset ovat mahdollisesti jakaneet saamen kansan Suomessa kahtia – heihin, jotka ovat päättäneet olla luovuttamatta ja luopumatta saamelaisuudestaan ja heihin, jotka eivät ole jaksaneet rankoilta kokemuksiltaan taistella luopumista ja luovuttamista vastaan, mutta ovat kääntyneet omaa kansaansa vastaan.

Asuntolakoulukokemusten purkamista pidetään tärkeänä. Se on kuitenkin vain yksi asia monen muun alkuperäiskansa saamelaisten mielestä asuntolakouluajoja tärkeämmän saamelaisten vääryydenkokemuksen joukossa. Asuntolakouluajoja on lisäksi jo tutkittu ja dokumentoitu. Asuntoloita, tai mitä tahansa yksittäistä asiaa tarkasteltaessa on myös huomattava, että alkuperäiskansa saamelaiset eivät voi erottaa toisistaan kieltä ja kulttuuria. Kaikki liittyy yhteen.

Alkuperäiskansa saamelaisten kuulemisissa ilmenneesti koetaan kouluajat ja koulunkäynti ylipäätään asuntolakoulua pahempana suomalaistajana ja suomalaistumisen kokemuksena kautta aikojen.

Asuntolakouluajoja, niiden syitä ja seurauksia, pidetään yksimielisesti liian suppeana komissiolle annettavana mandaattina.

”Suomen pitää taata saamelaisille mahdollisuus elää omalla alueella saamelaisina. Vahvistaa saamelaisten asemaa, sitä ei ole tehty. Meidän alue laitetaan koko ajan palasiksi ja myydään kauppatavarana pois. Valtion tulisi hoitaa ne perusasiat, ei pelkät asuntola-ajat. Siellä oli sekä hyvää ja huonoa, mutta ei se ole mikään ratkaisu.”

”Voi sanoa, että mihin siitä on hyötyä asuntola-aikojen tutkimuksesta. Jos niin menee, että jos niin menee, en usko, että saamelaiset lähtee mukaan. En minä siihen alkaisi, mitä hyötyä siitä on saamelaisille.”

”Mulle tulee tosi paha mieli, kun asuntola-ajasta puhutaan. Elokuun viimeinen päivä lähdettiin ja jouluksi kotiin, ja kesällä kotona. En halua edes puhua siitä. Minä haluan ihan täysin unohtaa sen. Jos aihe on asuntola-aika, en ala kertomaan, ne oli niin inhottavia kokemuksia, että ne saa olla.”

”Ei se asuntola-aika ole enää. Millä sitä enää korjaa.”

”Ne on pieniä asioita, mutta lopulta kun niitä on paljon ne ovat isoja, kun aina otetaan osa pois, siihen koskee myös saamen kielen ryöstäminen, se on myös pikkuhiljaa tapahtunut. Se on identiteetin rakentumiseen tärkeä. Jos olet menettänyt sen, saatat menettää itsetunnon ihmisoikeuden. Ne ovat niin syviä asioita, joista pitäisi päästä puhumaan. Kuten kouluasuntolat, ne hän teki sen, että menetit yhteyden omiin ihmisiin, et oppinut asioita, jos lähdit kouluihin, sinun on pitänyt myöhemmin ottaa se takaisin, jos se on ollut mahdollista. Sellaiset mitkä vaivaavat ihmisiä, se on semmoinen mikä vielä enemmän vaikuttaa kuin asuntolat. Se menee meidän perinteisiin, filosofiaan ja arvoihin, sille tasolle.”

”Koulu on keskeinen, miten se on opettanut saamelaisia tai jättänyt opettamatta. Sieltä se lähtee koulusta, millaisen perustan saamme, mitä opimme historiastamme, kielestämme, se on instituutionaalista syrjintää mitä vieläkin tapahtuu.”

2.3 Komissio

Tilaisuuksissa mietittiin mahdollisen komission kokoonpanoa. Minkälaisiin ihmisiin olisi luottamusta komission johtotehtävissä, niin sanottuina komissaareina? Millä tavalla komissio ja nimenomaisesti sen komissaarit tulisi valita, jotta heidän työhönsä olisi luottamusta?

2.3.1 Komissaarit

Alkuperäiskansa saamelaisten esittämä ehdoton edellytys valittaville komissaareille on se, että heidän tulee ymmärtää saamelaisia. Tällä tarkoitetaan sitä, että komissaarin on tiedettävä saamelaisista ja saamelaiskulttuurista sekä saamelaisten alueellisista ja historiallisista eroista. Tämä on tärkeää, jotta alkuperäiskansa saamelaiset eivät jälleen kerran joudu niin sanotun opettajan asemaan selittämään miksi kertovat mitä kertovat ennen kuin edes pääsevät kertomaan itse asiasta. Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat kertoa asioistaan henkilöille, jotka ymmärtävät miksi saamelaiset niistä kertovat ja mitä he kertomallaan tarkoittavat.

Komissaareilta vaadittavia, luottamusta herättäviä piirteitä ovat tilaisuuksissa kerrotusti oikeudenmukaisuus, puolueettomuus, tasapuolisuus, sitkeys, vakaus, itsenäisyys, avarakatseisuus, kyky kuunnella ja kuulla sekä empatiakyky. Tärkeänä ominaisuutena pidetään sitä, että komissaariksi valittavalla on itsellään aito tahto ja ymmärrys hänelle uskotusta työtehtävästä. Komissaarit eivät saa olla ajamassa omaa asiaansa ja heidät on veloitettava kantamaan vastuu tekemästään työstä.

Tärkeäksi koetaan myös se, että komissaareilla on valittavasta mandaatista asiantuntijuutta. Komissaarien on oltava laajasti eri alojen asiantuntijoita. Asiantuntijoiden osaamisalueen on oltava kytköksissä komission mandaattiin. Asiantuntijuudella saamelaiset eivät tarkoita oppiarvoa tai koulutusta ja näkevät hyvinkin myös aivan niin sanotun tavallisen tai vaikka saamelaiselinkeinoja harjoittavan ihmisen mahdollisena komissaarina.

Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat komissaareiksi etnisesti saamelaisia henkilöitä. Etnisesti saamelaisella komissaarilla tarkoitetaan saamelaista Suomesta, Norjasta, Ruotsista tai Venäjältä. Toisessa kansallisvaltiossa asuva saamalainen voi nähdä Suomen tilanteen objektiivisemmin, toisaalta ongelmaksi voi muodostua historian tai vaikka lainsäädännön tuntemattomuus.

Jokainen kieliryhmä haluaa omankielisensä henkilön joko komissaariksi tai komission niin sanottuun kenttätöitä tekevien henkilöiden joukkoon. Koetaan, että omalla kielellä on helpoin ja turvallisin kertoa omista, vaikeistakin kokemuksista. Vahvasti on ilmennyt myös se, että alueellinen edustajuus on erittäin tärkeä asia, vaikka saamelaiset kuuluisivat samaan kieliryhmäänkin. Alueelliset erot ovat saamelaisten mukaan niin suuria, että näennäisesti saamelaisten asioista tietävän, tai jopa samaa saamen kieltä puhuvan saamelaisen, tietotaito voi olla hyvinkin maantieteellisesti rajoittunutta. Alueellisuus on otettava huomioon, jotta kaikki saamelaiset ovat yhdenvertaisessa asemassa suhteessa komissioon.

Tilaisuuksissa esitettiin myös, että komissaareista ainakin yksi voisi tulla alkuperäiskansa saamelaisten kotivaltioiden ulkopuolelta. Tällainen komissaari voisi olla esimerkiksi toisen alkuperäiskansan edustaja, joka olisi täysin objektiivinen Suomeen nähden. Jo toteutetuista totuus- ja sovintokomissioista toivottiin myös mahdollista edustajaa komissioon, jonka työ mahdollisen asettamisensa jälkeen on täysin uusi ja ainutkertainen Suomessa. Komission esitettiin tarvitsevan heidän asiantuntijuuttaan, jotka ovat toimineet jo aikaisemmin komissaareina.

Alkuperäiskansa saamelaiset eivät näe esteitä etnisen suomalaisen toimimiselle komissaarina. Ainoa este on etnisen suomalaisen toimiminen pääkomissaarina komission johdossa. Myös valtion edustajan osallistumisesta komissioon esitettiin perusteita puolesta ja vastaan. Valtion edustajan katsotaan velvoittavan valtiota komission esittämään lopputulokseen eri lailla kuin komission, jossa ei ole valtion edustajaa. Valtion edustajaa vastaan puhuu vahva epäluottamus valtioon. Valtion edustajan komissiossa nähdään ohjaavan komission toimintaa valtion etukäteen määräämään suuntaan.

Ikä- ja sukupuolijakauma tulee ottaa huomioon komissaarien valinnassa. Tilaisuuksissa esitetyksi, on erittäin tärkeää, että komissaarien joukossa on sekä nuorempia että vanhempia henkilöitä. Vanhempi saamelaissukupolvi tuntee luottavansa ja pystyvänsä helpommin puhumaan samaa ikäpolvea olevan henkilön kanssa yhteisen elämäkokemuspohjan vuoksi.

Tilaisuuksissa lueteltiin myös ehdottomasti poissuljettuja komissaariehdokkaita. Komission komissaareiksi ei haluta poliitikkoja eikä aktiivisesti mediassa, sosiaalisessa mediassa tai muualla julkisesti mielipiteensä ilmaiseita henkilöitä heidän etnisiteetistään riippumatta. Suomen saamelaiskäräjiltä ei haluta edustajaa komissaariksi. Epäilystä herättävät myös tutkijat, koska saamelaisten kokemuksissa tutkijoilla on lähes aina jokin oma agendansa työlleen. Komissaareiksi ei haluta myöskään julkisuudesta tutuiksi tulleita henkilöitä tai niin sanottuja suuria nimiä, koska nimi ei takaa henkilön aitoa ja vilpitöntä omaa tahtoa täyttää annettu tehtävä. Komissaareiksi ei niin ikään haluta valtaväestöä edustavia henkilöitä, jotka ovat tähän mennessä esittäytyneet sovintoprosessissa jossakin roolissa.

”Sellainen ihminen, joka tietää, osaa, hyvä sydän. Todella hyvä sydän ja ymmärrys. Kyllähän tietoja ja taitoja voi, kuten yksi professori sanoi, niitä voi kuka vain hankkia. Mutta pitää olla myös viisautta. Uskon, että viisaus nähdä, ymmärtää, kun toinen kertoo, miksi hän kertoo niin. Ei se, että se kertoo näin, mutta pystyä näkemään, että miksi, mitä se tosiasiallisesti kertoo ja miksi tuntee näin. Kaikista viisaimmat ihmiset valitsisin siihen. En kuitenkaan huoli saamelaisia tai suomalaisia poliitikkoja.”

”Se on paljon ihmisestä kiinni. Vaikka olisi miten täällä meidän alueella ollut, ei se takaa, että on viisas ja tietää. Jotkut ihmiset ovat, oli missä oli, ne on säkissä aina, ei ne näe. Alueittain, olisi yksi tapa, että ottaisi taustaksi ihmisen joka osaa ja tietää sen alueen tilanteen jo etukäteen, olisi helpompi siten päästä eteenpäin: Kielet, meillä on kolme saamenkieltä, se on yksi, joka tekee sen, että pitää olla pohjoissaamenkielinen, inarinsaamenkielinen ja koltansaamenkielinen.”

”Se että, kun kukaan ei tiedä mitään, on turhauttavaa selittää. Mitä kieltä te puhutte, saamea. ”se onkin katoava kulttuuriperinne” Jos alusta asti pitää alkaa kertomaan niitä asioita, mitä olen kokenut lapsesta pitäen. Ei se ole hirveän helppoa. Se vaatii ihmiseltä aika paljon sellaista sensitiivisyyttä. Että on tarttumapinta, että ne pitää ymmärtää.”

”Voisi olla aika hyvä, että olisi myös muita kuin suomalaisia ja saamelaisia. Vaan olisi ihan ulkopuolisia. Joilla ei ole minkäänlaista tunnekokemusta asiaan liittyen. Toki sellaista ihmistä, jolla ei ole tunnekokemusta on vaikea löytää, mutta näen uhkakuvia siinä, että henkilöt on saamelaisväestöstä, siinä on omat uhkansa, ja sitten juuri myöskin siinä, että on suomalainen. Siinä on omat riskinsä ja uhkansa. Juuri kun miettii sitä konkreettisesti, millainen se henkilö voisi olla kenelle puhuisin. Siinäpä onkin hyvä kysymys.”

”Olen seurannut tätä kehitystä saamelaiskäräjillä, saamelaiskäräjälaki, saamelaismäärittelmä jne. Joten samalla lailla tietenkään, että kuka tätä työtä tulee johtamaan. On sama hypätä pois, ei äänestä saamelaiskäräjillä, ei lähde tällaisiin mukaan. Jos tavoite on saada mukaan sellaisia ihmisiä, että ”kaikki on hyvin, olemme sopineet” vaikka saamelaisasiat eivät etene eduskunnassa mitenkään, kun ne ovat

alkaneet sekoilemaan saamelaismääritelmän kanssa. On sellaisia asiantuntijoita jotka sekoittavat asioita, siellä saamelaiskäräjillä on sellaisia hajottavia voimia mukana. Jos komissiossa on kanssa sellaiset voimat, se on joutilas, se on valtion kolonialismin jatko. En luottaisi siihen, mutta saahan siitä hypätä pois, jos tuntuu, ettei siitä tule mitään. Ja paljonhan on kiinni siitä koska se alkaa ja kuka on poliittisessa vallassa. Onko se se meidän iso puolue, jos saamme sen pois. Keskusta. Ne syövät eniten saamelaisten oikeuksia Lapin läänissäkin, keskustan edustajat ovat pahimpia. Valitettavasti se on niin.”

”Eikö ole sama, kuka siellä on, kun tiedämme että lopputulos on se, että valtio saa synninpäästön.”

2.3.2 Komissaarien valinta

Komissaarien valintaa pidettiin koko prosessin valmistelun vaikeimpana tehtävänä. Asia koetaan niin, että ilman luottamusta komissaareihin pienenee prosessin onnistumisen mahdollisuus. Alkuperäiskansa saamelaiset haluavat olla omassa asiassaan itse valitsemassa komissaareja.

Saamelaisten epäluottamus valtioon ja jopa saamelaiskäräjiin heijastuu myös ajatuksissa komission valintatavasta. Saamelaiset eivät koe pystyvänsä luottamaan komissioon, jonka valtio ja saamelaiskäräjät yhdessä nimittäisi. Tätä näkemystä ei muuta se, että nimittämisperusteet julkistettaisiin, koska sekä valtio että saamelaiskäräjät nähdään poliittisina toimijoina ja niiden nimittäessä alkuperäiskansa saamelaisia koskevan komission, muuttuu komissio saamelaisten silmissä poliittiseksi. Alkuperäiskansa saamelaiset eivät halua prosessista poliittista.

Tilaisuuksissa ilmenneesti halutaan päästä itse päättämään komissaareista tai vähintään hyväksymään tehtävään valittavat komissaarit, jotta prosessin objektiiviselle lopputulokselle olisi ylipäänsä luottamusta. Tilaisuuksissa mietittiin erilaisia tapoja valita komissaarit niin, että luottamus niin komissaareihin kuin heidän kauttaan koko prosessiin olisi turvattu.

Erilaisista malleista useimmiten esitetty, hieman toinen toisestaan poikkeava tapa on yhdenmukaistetusti esitettynä se, että saamelaiset valitsevat perinteisiin ja alueittaisiin yhteisönmuodostamisen malleihinsa (esimerkiksi siidat) perustuvasta yhteisöstä niin sanotun valtuutetun henkilön, joka toisten valtuutettujen saamelaisten kanssa kokoontuu valitsemaan komissaarit. Valtuutetut saamelaiset valitsevat komissaarit joukosta, joka on etukäteen kerätty yhteisöjen ja yksittäisten saamelaisten ehdotuksista.

Komissaarien valintatavaksi esitettiin myös saamelaisista koostuvaa pienempää ryhmää, jonka tehtävänä olisi etsiä parhaimmat ehdokkaat komissaareiksi. Tämän jälkeen kaikki

saamelaiset pääsisivät mahdollisesti vielä valitsemaan tästä pienryhmän keräämästä joukosta tehtävään nimitettävät komissaarit.

Tilaisuuksissa pohdittiin myös täysin avoimen haun mahdollisuutta ja sen sekä hyviä että huonoja puolia. Avoimen haun hyväksi puoliksi nähdään se, että se mahdollistaa kaikkien halukkaiden hakeutumisen tehtävään sekä se, että hakukriteerit ovat kaikkien nähtävillä. Avointa hakua vastaan esitetty argumentti on se, että parhaat mahdolliset hakijat eivät välttämättä hae komissaareiksi avoimen haun kautta. Ongelmallisena koetaan myös, kuka tai mikä taho avoimen haun kautta tulleista hakemuksista lopulta valitsee komission komissaarit.

Komissaarien valinnan tulee valintatavasta riippumatta olla avointa ja läpinäkyvää. Myös lopullisten komissaarien valintaperusteiden on oltava julkisia.

Komissaarien lukumäärästä on esitetty, että heitä tulee olla joka tapauksessa enemmän kuin kolme. Tilaisuuksissa esitettiin komissaarien lukumääräksi 5 – 15 komissaaria. Kaikkien komissaarien tulee nauttia alkuperäiskansa saamelaisten luottamusta. Luottamus on tärkeä muun muassa siksi, että tilaisuuksissa pohditusti, tulevat nämä komissaarit valitsemaan omat mahdolliset apulaisensa erilaisiin komission tehtäviin. Komissaareilla on kaiken kaikkiaan erittäin vastuullinen tehtävä komission johdossa ja mandaatin toteuttajina.

”Sehän se onkin, että kuka sen valitsee ja millä tavalla. Sillä on valtava merkitys koko komission onnistumiselle. Mielestäni sinne pitäisi ottaa myös tavallisia ihmisiä, etteivät tavalliset ihmiset jää ulkopuolelle. Kun meillä on paljon saamelaisia jotka eivät seuraa esimerkiksi politiikkaa, elävät vain sitä arkeaan. Mutta jos valtio heidät nimeää, sen tietää miten käy. Sinne tulee sellaisia ihmisiä, jotka on saamelaisia vastaan jo alusta asti, eikä siitä ole hyötyä. Tai ehkä joillekin hyötyä, joillekin ei.[...] Suurin hyöty tästä voisi olla tavallisille ihmisille jotka on kärsineet. Ajattelen nyt yksilöitä, en osaa ajatella koko ryhmää. Ihmiset jotka on kärsineet Suomen valtion teoista. Jos heille olisi vähänkin hyötyä elämässä eteenpäin, se voisi auttaa koko yhteisöä. Meidän seudulla on vielä yhteisöllisyyttä, mutta monessa paikkaa saamelaiset on niin hajallaan, ja yhteistä ajatusta ei löydy. Jos yksittäinen ihminen tuntisi että häntä on nyt kuultu ja hän on päässyt kertomaan teoista, jotka häntä ovat vaivanneet. Jos se edes sitä yksittäistä ihmistä auttaisi. Suurin pelko on, että komissiossa on ihmisiä, jotka ei tunne saamelaista kulttuuria eikä pidä sitä arvossa. Ja se menee suomalaisen tavan mukaan ja ei tuo saamelaisten näkemystä esiin. Silloin koko homma kääntyy meitä vastaan.”

3 Yksityiskohtaisempi tilaisuuksien tarkastelu sekä erityispiirteet alueittain ja kieliryhmittäin

3.1 Utsjoki

Utsjoella pidetyissä tilaisuuksissa korostuivat erityisesti saamelaisten ja muualta tulevien tasapäistäminen koskien muun muassa kalastusta ja metsästystä, luonnossa liikkumista. Valtio on toimillaan vienyt saamelaisilta merkittävästi oikeuksia harjoittaa kulttuurinsa mukaista kalastusta ja luonnosta elämistä. Oikeuksia vähennetään edelleen.

Utsjoella saamelaisten kulttuurin harjoittamisen vaikeuttaminen näkyy muun muassa siinä, että saamelaisten perinteiset patokalastus ja ajoverkkopyynti (kulkutus) ovat vähentyneet. Esimerkiksi padon tekeminen on työlästä samaan aikaan kun pyyntiaikaa on lyhennetty pariin kolmeen vuorokauteen.

Utsjoella on useita maankäyttösuunnitelmia, jotka uhkaavat saamelaisten perinteistä tapaa elää luonnosta ja luonnon kanssa. Tällaisia suunnitelmia ovat muun muassa sähkölinjat, tuulimyllyt ja kaivaukset.

Metsähallitus hallinnoi niin metsästystä, kalastusta kuin maankäyttöä. Utsjokisten mukaan saamelaisilla ei ole ollut mahdollisuutta ostaa esimerkiksi maita. Muualta tulevilla (turistit) tämä mahdollisuus on ollut ja on edelleen. Isojako koetaan kolonialistisena toimenpiteenä ja vääryytenä alkuperäiskansa saamelaisia kohtaan. Valtio on toimillaan yleensäkin kaventanut ja edelleen kaventaa sekä saamelaisten että paikallisen valtaväestön mahdollisuuksia elää pohjoisessa.

Utsjoen kuulemisissa alkuperäiskansa saamelaisten kielellisiä oikeuksia pohdittiin monelta kannalta. Utsjoella saamen kieltä puhutaan arkipäivässä, mutta kirjoittaminen ja lukeminen omalla äidinkielellä on vaikeaa tai jopa mahdotonta, koska niitä ei ole ollut mahdollisuutta oppia. Heidän, jotka ovat menettäneet äidinkieltänsä, toivotaan sen jotenkin saavan takaisin. Tilaisuuksissa pohdittiin miten määritellä riittävä, hyvä tai erinomainen saamenkielentaito. Huolta herättää myös se, miten saamen kieli tulee säilymään tuleville sukupolville, jos viranomaistahoilla ei ole velvollisuutta osallistua kielen säilymiseen? Yksin saamen kielilaki ei turvaa kielen säilymistä.

Alkuperäiskansa saamelaisten oman vähemmistön, toimintarajoitteisten ihmisten, saamelaisittain ”erityisten ihmisten”, oikeuksien toteutuminen ja huomioon ottaminen on Suomessa unohtunut. Saamelaiset ovat huolehtineet omilla tavoillaan toimintarajoitteisista läheisistään. Nykyään ihmiset diagnostisoidaan kuka milläkin diagnoosilla ja hoito tapahtuu suomen kielellä, vieraalla kielellä ja saamelaisille vieraissa ympäristöissä. Toimintarajoitteisten kielelliset oikeudet eivät toteudu. Toimintarajoitteisen pitää itse olla vahva kasvaakseen saamelaiseksi.

Kielellisiin oikeuksiin liittyy myös saamelaisten oman historiansa tuntemattomuus; saameksi ei ole kirjoitettu saamelaisten omaa historiaa. Oman historian tuntemattomuus kytkeytyy vahvasti myös Suomen koululaitokseen, jonka opetussuunnitelmissa ei velvoiteta opettamaan saamelaisista. Myöskään kouluissa ei ole opetettu tai edelleenkään opeteta saamelaisista mitään. Utsjoelta on lähdetty esimerkiksi Norjan Kautokeinoon oppimaan oman kansan kulttuuria ja Oulun yliopistoon oppimaan saamen kansan omasta historiasta. Institutionaalinen syrjintä on olemassa olevaa nykypäivää, ei historiaa. Koululaitos itsessään suomalaistaa, vaikka koulussa saa opettaa saamen kieltä ja saameksi. Koulujärjestelmä itsessään koetaan kuitenkin vain valtaväestöä palvelevana.

Oman historiansa tuntemattomuuteen liittyvät myös valtioiden rajasulut, jotka ovat tehneet alkuperäiskansa saamelaisista ”rajoilla revityn kansan”. Tilaisuuksissa mietittiin, millä eri tavoin valtioiden rajat vaikuttavat saamelaisten elämään. Valtioiden väliset rajanvedot ovat vieraannuttaneet saamelaiset ja jopa sukulaiset toisistaan. Tästä syystä nykysaamelaisnuoret eivät tiedosta saamelaisten yhteistä historiaa ja olemassaoloa yhtenä kansana neljässä valtiossa. Onkin ehdotettu, että mahdollisen komission tulisi olla valtioiden rajat ylittävä komissio, koska kansallisesti toteutettuna komissiotyö tulee jälleen erottamaan kansan. Utsjoella suurella osalla on sukulaissuhteita Norjaan, eikä toivota, että jälleen joudutaan tilanteeseen, missä on valittava mihin kansallisvaltioon kuuluu ja minkä maan komissiotyö koskettaa juuri minua.

Satoja vuosia sitten tapahtuneita kansallisvaltioiden rajanvetoja, joilla saamen kansa on erotettu neljän valtion alueelle, käytetään nyt saamelaisia vastaan; saamelaisista Suomessa on tullut maahanmuuttajia Norjasta, Ruotsista ja Venäjältä. Rajankäyntien ja saamen kansan

historiaa ei tunneta tai haluta tuntea. Samaan aikaan saamelaisten omaa tietoa ei pidetä minään, eikä se kelpaa mihinkään.

Nykypäivän vihapuhe niin mediassa kuin sosiaalisessa mediassa kuormittaa saamelaisia niin psyykkisesti kuin fyysisesti. Kun isot mediat uutisoivat saamelaisvastaisesti on se omiaan lietsomaan yksityishenkilöiden sosiaalisessa mediassa julkaisemia saamelaisvihamielisiä kirjoituksia.

Termi alkuperäiskansa on valtaväestölle vieras. Koska ei tiedetä mitä termillä tarkoitetaan olisi tarve joka paikassa aina ensin ”aukaista” termin merkitys. Suomessa saamelaiset ovat vahvasti valtion polkema kansa.

Utsjoelta käydään töissä Norjassa, minkä vuoksi verotukselliset asiat, niin sanottu rajankävijän verotus, koetaan rankaisevaksi ja epäoikeudenmukaiseksi. Esimerkkinä epäoikeudenmukaisuudesta on Norjan valtion perimä trygdeavgift, joka vastaa Suomen sosiaaliturvamaksuja, mutta joita Suomeen veronsa maksavat rajankävijät eivät saa luettavaksi hyväksi verotuksessaan, koska avgift käännetään suoraan suomeksi maksuksi, ei veroksi. Tilaisuuksissa ilmenneesti toivotaan, että jotain tehdään rajaseuduilla elämisen helpottamiseksi. Ihmiset haluavat asua kotiseuduillaan, eivät muutta pakotettuina esimerkiksi etelään.

Kuulemisissa pohdittiin myös evakkoaikojen vaikutusta saamelaisiin. Kävi ilmi, että Utsjoella on evakkoaikojen vuoksi vaihdettu saamelaisia sukunimiä suomalaisiksi. Evakkoaikojen vuoksi kieli on menetetty ja monet ovat jääneet palaamatta takaisin pohjoiseen. Sota-aikoina pohjoiseen jääneiden saamelaisten oli korvauksetta teurastettava poroja ruoaksi sotaväelle. Esimerkiksi poron merkityksestä sodassa niin ruokana kuin tavaroiden kuljettajana ei koskaan mainita missään. Suomen hevonen kyllä nimetään sankariksi samoissa yhteyksissä. Yleensäkin saamelaisten osallistumista sotaan Suomen puolesta ei mainita missään eikä sitä muisteta Suomen itsenäisyyspäivänä.

Kirkko on merkittävästi vaikuttanut saamelaisuuteen, kieleen ja kulttuuriin. Utsjoella erityisesti lestadiolaisuus. Joiku on suurelta osin hävinnyt, koska on opittu, että se on huonoa, ”vain juopot joikaavat”. Saamelaisten omaa kulttuuria, luonnon kunnioittamista, on opetettu aliarviomaan. Epäjumalallisiksi kutsutaan asioita, jotka ovat osa saamelaista kulttuuria.

3.2 Inari

Inarin kunnan alue on lain saamelaiskäräjistä 4 §:ssä säädetystä saamelaisten kotiseutualueesta alue, jolla asuu kaikkia Suomen saamenkieliryhmiin kuuluvia saamelaisia. Inarinsaamelaisilla, kolttasaamelaisilla ja pohjoissaamelaisilla on omat tilaisuuksissa esiinnousseet erityispiirteensä liittyen historiaan, vääryyksiin ja nykypäivään. On havaittavissa, että yhden kunnan alueiden jakaminen kolmen eri saamenkieliryhmän kesken voidaan kokea saamelaisten keskinäistä ilmapiiriä tulehduttavana tekijänä. Erityisesti inarinsaamelaisten keskuudessa maankäyttö- ja nautintaoikeuksiin liittyvissä asioissa koetaan tultavan syrjityiksi suhteessa kolttasaamelaisiin ja pohjoissaamelaisiin poronhoitajiin.

3.2.1 Inarinsaamelaiset

Inarinsaamelaisten kuulemisissa pohdittiin inarinsaamen kieltä ja kielen asemaa. Inarinsaamenkielen tila koetaan hauraana ja haavoittuvaisena, minkä vuoksi jokainen kielen puhuja- ja oppija on kieliyhteisölle erittäin tärkeä.

Inarinsaamenkieli on lähes menetetty jo sukupolvia sitten, mutta tänä päivänä kielen takaisinottajien määrä on kasvava. Monilla inarinsaamenkieli on myös passiivisesti jo kotona opittu, vaikka vanhemmat eivät olisi sitä lapsilleen puhuneetkaan. Nähdään, että vanhempien valinta olla puhumatta inarinsaamea jälkipolvilleen on osittain ollut tietoinen valinta. On ajateltu, että lapset pärjäävät paremmin koulussa, jos he puhuvat vain suomea. Toisaalta kieltä puhuvat inarinsaamelaiset ovat koulussa joutuneet kiusatuiksi, minkä vuoksi kielen siirtämättä jättämisen on koettu suojelevan jälkipolvia samalta kiusatuksi tulemisestä kokemukselta.

Inarinsaamelaisilla on kokemus, että heidän kielensä on syrjitty saamen kieli. Kouluissa on ollut mahdollista opiskella vain pohjoissaamenkieltä. Inarinsaamea on ollut mahdollista lukea vain äidinkielenään, mutta äidinkielistä inarinsaamelaisia ei ole juuri ollut vielä 1990-luvulla. Tänäpäivänä Inarin kouluissa on mahdollisuus opiskella myös inarinsaamea ja esimerkiksi koulujen juhlissa lauletaan myös inarinsaameksi. Inarinsaamen kielipesät ovat tärkeitä kielen ja identiteetin siirtymiselle. Inarinsaamen kielipesiä on vain Inarin kunnassa. Muualla lapset on laitettava pohjoissaamenkielisiin kielipesiin.

Monet inarinsaamelaiset ovat kasvaneet näkemykseen, että pohjoissaamelaiset ovat oikeita saamelaisia. Tämä kokemus on monikymmenvuotinen. Inarissa nuoret 1970-luvulta 1990-luvulle ovat oppineet pitämään pohjoissaamelaisia oikeina saamelaisina ja ihmetelleet kaupoissa myytävien ”nunnukka”-pelikorttien saamelaiskuvastoa, josta eivät itseään tunnista. Toisin kuin ”näkyttömät” inarinsaamelaiset, pohjoissaamelaiset ovat vahvasti

tuoneet esiin ja näyttäneet saamelaisuutensa julkisesti. Pohjoissaamelaisten vahvan sukuyhteisön koetaan vahvistavan yhteisöllisyyttä ja identiteettiä.

Ne inarinsaamelaiset, jotka eivät ole kasvaneet porosaamelaisperheissä, ovat olleet herkkiä suomalaistumiselle. Inarinsaamelainen tai saamelainen identiteetti on ollut vieras, kun vahva yhteys maahan on puuttunut.

Inarinsaamelaisten perheiden elämään on vaikuttanut esimerkiksi 1900-luvun alussa perustettu Riutulan lastenkoti. Inarinsaamelaisilta vanhemmilta on käyty jopa pyytämässä, että vanhemmat antaisivat lapsensa lastenkotiin. Lastenkodissa saamelaislapset kuitenkin menettivät kielensä ja kulttuurinsa. Espanjantautiin menehtyi satoja inarinsaamelaisia 1920-luvun alussa. Orvoiksi jääneet lapset päätyivät lastenkotiin. Suomenkielisessä lastenkodissa orvoiksi jääneet inarinsaamelaislapset myös menettivät inarinsaamen kielensä.

Inarinsaamelaisten mukaan heidän kielensäilymisensä kannalta on tärkeää, että niin sanottuja kielipoliiseja ei juurikaan ole. Kielipoliiseilla tarkoitetaan henkilöitä, jotka tarttuvat kielivirheisiin pelottaen tällä ihmisiä pois kielen oppimisen parista. Kieltä opiskeleviin tai kielen takaisin ottaneisiin suhtaudutaan avoimin mielin ja hyväksyvästi. Inarinsaamenkieli on jaettu itä- ja länsimurteeseen. Itämurteessa on yhtäläisyyksiä koltansaamen kielen kanssa, länsimurre on ottanut vaikutteita pohjoissaamenkielestä ja on niin sanotusti tunnetumpi inarinsaamenkieli. Uudet sanat muokkaavat kieltä edelleen ja uusien sanojen oppimiseen toivotaan tukea. Inarinsaamelaisille on tärkeää, että sekä kielensä takaisin ottavilla, että uusilla kielenoppijoilla on mahdollisuus ja oikeus inarinsaamenkielen oppimiseen asuinpaikasta riippumatta.

Inarinsaamelaiset tuntevat olleensa aina avoimia ottamaan suomalaisuudesta sen hyvän, mitä siitä kulloinkin on pärjätäkseen tarvinnut. Inarinsaamelaisuuteen kerrottiin liittyvän vanhastaan myös vahva viranomaisuskollisuus.

Inarinsaamelaisia askarruttavat heille perinteisten maiden käyttö- ja hallintamahdollisuudet, joita on kavennettu aikojen saatossa ja kavennetaan edelleen. Inarinsaamelaisten oikeuksia perinteisiin kalastusvesiin ja metsästysmaihin on jaettu niin muille saamelaisryhmille kuin Inarin kunnassa asumattomille turisteille. Eräs informantti lausui kalastusta koskien: *”Juutuajoella on samalla lailla, ennen ajatteli, nyt on hyvä ilma, menen lapsen kanssa pyytämään. Nyt ei voi, se joka ensi hetkellä on päässyt ekana ostamaan luvat. Voisinhan itsekkin kokeilla saanko ostettua luvan, olen samassa tilanteessa kuin muut, sveitsiläiset ja kaikki.”*

Jäämeren ratahankkeen vaikutuksia poronhoidolle pohdittiin. Jäämeren rata koetaan kolonialismin jatkeena. Väestön vaihtuminen Inarissa nähdään valtion taholta pakotettuna,

kun perinteiset elintavat käyvät mahdottomiksi. Kotiseutu on pakko lopulta jättää sen vuoksi, että elinmahdollisuuksia ei ole, eikä kotiseudulla saa enää elantoa.

Jo tapahtuneena pakotettuna väestönvaihtumisena nähdään 1940-luvulta alkanut Inarijärven säännöstely voimatalouden tarpeisiin. Säännöstely on vaikuttanut ihmisten elinoloihin ja elinkeinoihin niin, että paikalliset ovat joutuneet lähtemään pärjätäkseen ja uusia ihmisiä on tullut tilalle. Tilaisuuksissa mietittiin, onko säännöstelyä aloitettaessa edes mietitty säännöstelyn vaikutuksia paikallisväestöön.

Inarinsaamelaisten poronhoito ei taistelussaan kilpailevia maankäyttömuotoja vastaan saa ulkopuolista apua. Paliskuntain yhdistyksen ei koeta auttavan saamelaista poronhoitoa ollenkaan, päinvastoin.

Inarinsaamelaiset kokevat olevansa eriarvoisessa asemassa suhteessa kolttasaamelaisiin. Kolttalaki koetaan väärytenä inarinsaamelaisia kohtaan. Lain suurimpana väärytenä inarinsaamelaisia kohtaan nähdään se, että inarinsaamelaisten perinteisille maille asutetut kolttasaamelaiset saavat lain kautta turvatun mahdollisuuden maiden ja vesien nauttimiseen. Kun mailla perinteisesti asuneet inarinsaamelaiset joutuvat ostamaan tai vuokraamaan valtiolta tai yksityisiltä niin maansa kuin nautintaoikeutensa voidakseen harjoittaa perinteistä elämäntapaansa esi-isiensä mailla, saavat kolttasaamelaiset nuo oikeudet ilmaiseksi kolttalain nojalla.

Tilaisuuksissa muisteltiin, kuinka inarinsaamenkielisen aapisen painamiseen on saatu kirkkoherran siunauksella rahaa myymällä inarinsaamelaisten jäännöksiä hautumaasaarista. Kokonaisen luurangon hinta on ollut 70 000 markkaa. Inarinsaamelaisille urauurtavan aapisen painamisen takana on julmia tekoja, jotka haluttaisiin päivänvaloon. Uhkailua ja kiristystä on harjoitettu Suomen itsenäisyyden alkua ajoilta lähtien.

Kuulemisissa esitetysti halutaan tietää miten instituutiot ovat pohjoiseen tulleet ja muokanneet pohjoista jo ennen Suomen itsenäisyyden aikaa.

Inarinsaamelaiset katsovat vahvuudekseen sen, että he ovat avoimia ottamaan yhteisönsä uusia jäseniä. Toisaalta esimerkiksi espanjantaudin vuoksi orvoiksi jääneiden inarinsaamelaisten saamea osaamattomat jälkipolvet tuntevat tulevansa syrjityiksi jopa oman kieliryhmänsä sisällä. Inarinsaamelaisten kuulemisissa korostui tämän saamelaisryhmän sisäinen jakautuneisuus kieltä osaamattomiin ja kieltä osaaviin inarinsaamelaisiin. Tilaisuuksissa esitettiin tarve selvittää laajasti inarinsaamelaisten asutus- ja kulttuurihistoria.

3.2.2 Kolttasaamelaiset

Suomeen asutetut kolttasaamelaiset ovat kolmesta siidasta, Suonikylästä, Paatsjoelta ja Petsamosta. Tarton rauhassa vuonna 1920 Petsamon alue liitettiin Suomeen ja Suonikylän, Paatsjoen ja Petsamon siidoista tuli osa Suomea. Toisen maailmansodan alettua Suonikylän, Paatsjoen ja Petsamon siidojen kolttasaamelaiset evakuoitiin Petsamon alueelta, jonka Suomi lopulta menetti takaisin Neuvostoliitolle sodan päätyttyä. Evakkoajan jälkeen kukin siidoista asutettiin eri alueelle ja nykyisille pysyville sijoilleen Inarin kunnan itäosiin. Kolttasaamelaisia jätti myös palaamatta evakosta takaisin pohjoiseen.

Kolttasaamelaisten kokemuksissa kodin menettäminen ja yhteisön hajoaminen valtioiden rajojen vedossa ovat vahvasti läsnä tässä päivässä. Samalla, kun perinteisten sukualueiden mahdollistama elämäntapa ja vuotuiskierto on katkaistu, on opittu juurettomiksi. Jo kotona on opittu, että koti ja oikea elämä on jäänyt esimerkiksi Suonikylään. On opittu, että kolttasaamelaiset on asutettu jo toisten asuttamille maille, kun perinteiset sukualueet ovat jääneet suurimmaksi osaksi valtioiden rajojen taakse. Kodin menettämisestä kumpuava juurettomuuden tunne, mutta myös juurten tiedostaminen ja ylpeys juurista ovat osa kolttasaamelaisten nykypäivää.

Omanarvontunne on kadonnut, mutta se on alkanut nousta 1990-luvun lopulta lähtien. Koetaan, että mitään kolttasaamelaisuuden hyväksi ei ole ollut tehtävissä, kun ei ole osannut arvostaa itseään saamelaisena eikä myöskään juuriaan. Tästä syystä ei ole opittu esimerkiksi kieltä tai kasityöperinnettä, vaikka ulkopuolelta on yritetty kannustaa ja kehua.

Kolttasaamelaiset ovat oppineet tuntemaan alemmuuden tunnetta suhteessa muihin saamelaisiin. Saamelaisista ja saamelaisuudesta puhuttaessa on opittu tuntemaan, että näillä tarkoitetaan muita saamelaisia kuin kolttasaamelaisia, vaikka kolttasaamelaiset kutsuvat itseään nimellä sä'mmlaž, saamelainen.

Suomen valtion kolttasaamelaisille osoittamilla asuinalueilla on pärjätty ja niille on sopeuduttu, vaikka se ei ole ollut helppoa. Valtion rakennuttamia kolttamökkejä ei ole alkuaan saanut korjata edes vedottomiksi tai kerran mökin saatuaan ei ole uutta enää saanut. Kolttasaamelaiset ovat kokeneet kiusatuksi tulemista. Elinmahdollisuuksien käytyä mahdottomiksi kolttasaamelaisia on muuttanut kolttalaueelta pois. Kolttasaamelaiset ovat paremman elämän toivossa vaihtaneet jopa sukunimiään. Sukuyhteys on katkennut, kun sukulaisia ei ole nähty vuosikymmeniin, jotkut ovat vasta vanhoilla päivillään käyneet uudelleen pohjoisessa.

Ensimmäinen kolttalaki, laki eräiden kolttien asuttamisesta (273/1955) säädettiin vuonna 1955 ja kolttien maanjärjestelylaki (593/1969) vuonna 1969. Näiden lakien muutoksilla 1970-luvulla viimein mahdollistettiin kolttasaamelaisille paremmat elinmahdollisuudet kolttalaueella. Kuten eräs informantti asiointilan ennen lainsäädäntöuudistusta ilmaisi,

” ketullakin on kolonsa, kolttapojalla ei mitään, piti lähteä pois”. Mutta samalla, kun kolttasaamelaisilla alkoi elämäntilanne helpottua, alkoivat muiden taholta puheet siitä, miten kolttasaamelaiset saavat kaiken valtiolta ilmaiseksi. Tänään kolttasaamelaiset tuntevat olevansa muiden tiellä.

Kolttalainsäädäntö koottiin yhteen säädökseen, kolttalakiin vuonna 1984. Vuoden 1995 kolttalaki (253/1995) kumosi vuoden 1984 lain. Lain tavoitteena on edistää kolttaväestön ja -alueen elinolosuhteita ja toimeentulomahdollisuuksia sekä ylläpitää ja edistää kolttakulttuuria. Kuulemisissa ilmi tuodusti kolttasaamelaiset toivovat, että kolttalain sisältö sekä se mitä etuja ja oikeuksia se todellisuudessa antaa ja mitä laki tarkoittaa, selitetään kaikille. Avaamalla lain sisältö kaikille ymmärrettäväksi, saataisiin väärinymmärrykset ja niistä kumpuavat ajatukset eduista, joita kolttasaamelaiset saavat valtiolta ilmaiseksi, kitkettyä ihmisten mielistä. Kolttasaamelaisten kokemuksissa kolttalain aiheuttamat väärät luulot lietsovat perusteetonta kolttasaamelaisvastaisuutta.

Kolttasaamelaisten mukaan valtio polkee kolttalakia, kun se myy koltta-alueelta maita vastoin laissa säädettyä. Kolttasaamelaisten toiveena on elää ja asua koltta-alueella niin, että yhteisöllä ja sen säilymisellä on elinmahdollisuus. Pahin pelko on joutua vielä kerran muuttamaan.

Kolttalaissa säädetään myös kolttien kyläkokouksesta, joka on kolttien perinteisiin pohjautuva itsehallintojärjestelmä. Vaikka kolttien kyläkokouksesta säädetään laissa, koetaan sen aseman valtion silmissä vastaavan enemmän yhdistystä kuin itsehallintoelintä. Kyläkokousta tulisi lain mukaan kuulla ja sillä on oikeus lausua esimerkiksi maankäyttöä koskeissa asioissa, mutta käytännössä tämä kyläkokouksen oikeus tulla virallisesti kuulluksi kolttasaamelaisia koskeissa asioissa ei toteudu. Ennen kyläkokouksella on ollut vahva valta-asema ja sitä on kuultu valtionkin taholta.

Tilaisuuksissa muisteltiin kyläkokouksen harjoittamaa lyhytnäköistä laintulkintaa, minkä mukaan kolttasaamelainen menetti kolttatilansa, jos hän meni naimisiin muun kuin toisen kolttasaamelaisen kanssa. Kyläkokouksen laintulkinta juontuu 1950-luvulle. Kyläkokouksen oikeita ratkaisuja taas kiitetään esimerkiksi siitä, että Suonikylän gramota on säilynyt. Venäjän tsaarit allekirjoittivat kolttasiidoille asiakirjoja, joita koltat säilyttivät asiakirja-arkistoissaan, gramotoissaan. Gramotat sisälsivät kolttasiidojen asemaa ja oikeuksia koskevia asiakirjoja sekä asiakirjoja taloudellisista suhteista kolttia verottavaan kirkkoon. Kolttasaamelaisia ei tsaarien mukaan saanut verottaa niin ankarasti kuin kirkko halusi. Gramotoista on säilynyt ainoastaan Suonikylän gramota, jonka kylän päämiehet kätkivät siinä vaiheessa, kun kirkko alkoi kerätä kylien gramotoja pois helpottaakseen suorittamaansa verotusta.

Ortodoksikirkkoon kuuluvat kolttasaamelaiset ovat kokeneet tulleen vainotuksi myös uskonsa vuoksi, koska kuuluvat ”Ryssän kirkkoon”.

Koltansaamen kielen menetys on alkanut suurimmaksi osaksi vuosina 1955 – 1970 niin, että perheen lapset, jotka ovat aloittaneet koulunsa 1950 – luvulla ovat puhuneet täysin koltansaamen kieltä, mutta 1970- luvulla koulunsa aloittaneet kolttasaamelaislapset ovat puhuneet vain suomea. Kielensä säilyttäneet kolttasaamelaiset eivät ole opettaneet äidinkieltään enää omille lapsilleen. Opettamatta jättämisen syitä ovat olleet kiusatuksi tulemisen kokemukset sekä se, että kun itse ei ole oppinut kunnolla suomea, eikä liioin kirjoittamaan omaa äidinkieltään, on ajateltu, että omilla lapsilla olisi helpompi, kun he oppisivat yhden kielen, suomen kielen kunnolla. Kielenmenetykseen nähdään syynä osaltaan myös kolttasaamelaisten asuttaminen ”jonoon” esimerkiksi Sevetintien varteen. Kaukana toisistaan asuminen on katkaissut kolttasaamelaisten perinteisen yhteisöllisyyden ja vaikeuttanut kielen säilymistä.

Koltansaamen kieli on säilynyt pääasiassa poroelinkeinon parissa elävillä kolttasaamelaisilla arkipäivän kielenä sekä heillä, jotka ovat saaneet työskennellä koltansaamen kielellä. Sukuyhteisö on säilyttänyt kielen, vaikka monia aivan tavallisiakin sanoja on jo hävinnyt. Uusia sanoja vanhoillekin asioille joudutaan luomaan, kun kieli on melkein jo ehtinyt hävitä. Kolttasaamelaisilla kielen häviämisen epäillään alkaneen jo siidojen aikana, koska vaikka yhteisö on ollut koltansaamenkielinen, on lapsia opetettu suomeksi. Kielen menetyksen syihin liittyvät kiinteästi myös valtioiden rajanvedot, omanarvontunteen puuttuminen, kolttasaamelaisten asuttaminen kauas toisistaan sekä toiseuden ja huonommuuden tunne.

3.2.3 Pohjoissaamelaiset

Inarin kunnan alueella pidetyissä pohjoissaamenkielisten kuulemisissa puhututtivat saamelaisten oikeudet. Saamelaisia mietityttivät oikeudet perinteisiin kalavesiin, metsästysmaihin, porojen laidunmaihin ja oikeus saamelaiseen poronhoitoon mutta myös se, mikä on saamelaisen oikeus olla saamelainen Suomessa ja mikä on saamelaisten oikeus historiaansa.

Saamelaisten perinteisen elinkeinon, poronhoidon tila ja tulevaisuus koetaan huolestuttavana. Saamelaisesta poronhoidosta puhuttaessa on olennaista myös ymmärtää, että sen harjoittaminen on saamelaisillakin toisistaan poikkeavaa kulloisenkin alueen tavoista ja perinteistä sekä maantieteestä riippuen. Saamelaista poronhoitoa ja sen erillisyyttä valtaväestön harjoittamasta poronhoidosta ei Suomessa haluta kuitenkaan tunnustaa, vaan saamelaisten poronhoito halutaan yhdenmukaistaa valtaväestön harjoittamaksi maatalouden mallien mukaiseksi karjataloudeksi. Valtio ja Paliskuntain yhdistys eivät tue saamelaista poronhoitoa, vaan kaikki lait, asetukset ja määräykset on laadittu maatalousjärjestelmän mukaan. Poronhoidosta on tehty byrokraattista; pitää

olla tilintarkastaja, kirjanpitäjä ja yrittäjä pärjätäkseen. Kuulemisissa toivottiin, että jonain päivänä saataisiin selvyys siihen, mitkä kaikki asiat Suomen historiassa ja nykypäivässä ovat vaikuttaneet siihen, että elannon hankkiminen poronhoidolla on tehty lähes mahdottomaksi ja miksi saamelaisen poronhoitoa ei tunnusteta.

Kuulemisissa pohdittiin, tiedostetaanko metsätalouden ja hakkuiden vaikutukset maahan ja eläimiin ja tiedetäänkö, kuinka kannattavaa metsätalous pohjoisessa ylipäänsä on. Inarin kunnan alueella on toteutettu laajoja metsähakkuita. Metsähakkuut ovat tuhonneet metsien linnuston ja vaikeuttaneet poronhoitoa. Metsä kasvaa pohjoisessa erittäin hitaasti, joten hakkuiden aiheuttamat tuhot tuntuvat vuosikymmeniä. Maita tutkitaan ja kaivetaan lisäksi eri tarkoituksia varten, mutta paikalliset eivät saa tutkimuksista tai niiden tuloksista mitään tietoa.

Elinmahdollisuudet pohjoisessa ovat kaventuneet. Pohjoisessa elämisen perusrakenteita kuten palveluita, teitä tai tietoliikenneyhteyksiä ei joko toteuteta ollenkaan tai niitä ei huolleta. Ihmiset pakotetaan muuttamaan isompiin asutuskeskuksiin työn ja koulutuksen perässä. Saamelaiset tuntevat, että kaikki pohjoisen paikallisväestö halutaan pois pohjoisesta.

Paikallinen ja turisti nauttivat samoista oikeuksista niin kalastuksen kuin metsästyksen suhteen. Ero paikallisen ja etelästä tulleen turistin välillä on enää se, että etelästä tullut turisti luulee pohjoisessa olevansa alueella, jossa aivan kaikki on sallittua. Kun pohjoisen ihminen lähtee etelään, ei hän leirydy toisten kiinteistöille tai aja toisten pihojen läpi. Vääryytenä koetaan se, että samaan aikaan kun paikallisella ihmisellä ja hänen elämänhistoriallaan ja perinteillään ei ole arvoa, on etelästä tullut turisti kuin herra käydessään pohjoisessa. Lisäksi valtaväestön harjoittama matkailuelinkeino käyttää saamelaisuutta räikeästi hyväkseen.

Saamelaiset toivovat, että saamelaisuus ja saamelaisten oikeus synnyinseutuunsa ei olisi siitä kiinni, missä he asuvat. Oikeuden synnyinseutuun ja sen nautintaan tulisi säilyä, vaikka muuttaisi esimerkiksi työn tai opiskelun vuoksi muualle.

Saamen kielen säilymisen kannalta elämisen mahdollisuus pohjoisessa ja pienissä metsäkyllissä on elintärkeä. Tiiviissä, pienemmissä niin suku- kuin kyläyhteisöissä ja poronhoidon parissa kieli on säilynyt käyttökielenä, vaikka sen siirtyminen polvelta toiselle on vaatinut tietoista työtä ja valinnan halusta siirtää saamen kieli jälkipolville. Kuulemisissa mietittiin myös, miksi on niinkin, että kieli ei ole säilynyt kaikissa pienissä kylissä. Kielensä menettäneitä ja myöhemmin takaisin ottaneita on paljon 1920 – 1930-luvuilla syntyneiden jälkeläisissä.

Saamen kieltä kotikielenä pidetään tärkeänä, sillä kotona opittu puhekieli on aivan eri asia kuin koulussa opittu ja opetettava kieli. Ennen vanhaan kouluissa, joissa koulua kävi saamelaisia eri murre- ja kieliryhmistä, saamelaiset vaihtoivat myös luonnollisesti keskenään puhuttavan kielen suomen kieleksi, kun joko murretta tai kieltä ei ymmärretty.

Inarin kunnan hallinnollinen keskuskylä Ivalo on saamelaisten silmissä täysin suomalainen kylä. Ivalo koetaan myös saamelaisvastaisena kylänä, jossa saamelaisia kuitenkin asuu ja jossa saamelaiset eri aikakausina ovat käyneet koulujaan. Sekä Inarin kuin Utsjoen kuntien alueelta Ivaloon tulleilla saamelaisilla ovat asuntolakokemukset Ivalossa synkät. Ivalon kouluissa saamen kielen opetusta annettiin 1980- luvulla koulunsa aloittaneiden mukaan koulupäivän päätteeksi, minkä vuoksi opiskelu jäi, kun koulupäivän ei haluttu pitenevän entisestään. Saamen kieltä äidinkielenään Ivalossa vielä 1990- luvun lopussa opiskelleet koululaiset tuntevat jääneensä eristetyiksi omasta ikäluokastaan, kun heidät sijoitettiin erityisryhmien, kuten kehitysvammaisten kanssa samalle luokalle vain siksi, että he opiskelivat saamea.

Pohjoissaamelaisten mieliä askarruttivat myös saamelaisen nimiperinteen katkeaminen, kun papit eivät ole antaneet kastaa lapsia saamenkielillä nimillä. Nyt tämä on jälleen mahdollista.

Kuulemisissa muisteltiin myös 1960 – 1970-lukujen vaihteessa Inarissa suoritettuja saamelaisten mittauksia. Mittauksissa ihmiset oli riisutettu alasti ja kehon kaikki osat oli mitattu tarkoituksena ilmeisesti selvittää, mitä saamelaiset ovat. Tutkimuksiin oli kehoitettu kaikkia osallistumaan, mutta saamelaisille ei ole selvinnyt, mihin tarkoitukseen heidät lopulta mitattiin. Mielikuva on, että mittaukset kohdistuivat erityisesti saamelaisnaisiin ja -tyttöihin.

Kuulemisissa nousi esiin myös saamelaisten oma oikeusjärjestelmä, tapa hoitaa ja järjestää asiat, joka on syrjäytetty valtaväestön tavoilla ja laeilla.

Kuulemisissa mietitytti myös, onko merkki saamelaisten alistumisesta vahvemman paineen alla se, kun omiakin saatetaan alkaa hylkiä esimerkiksi tilanteessa, jossa saamelainen muuttaa takaisin pohjoisen kotiseudulleen. Saamelaisten suhtautuminen omiin paluumuuttajiinsa voi olla hyvinkin jyrkkää ja yhteisöstä poissulkevaa. Paluumuuttajan kieltä arvostellaan ja tapoja moititaan, kun saamelaiset perinteiden mukaiset tavat tehdä asioita ja saamen kieli ovat ruostuneet. Takaisin kotiseudulleen palaava saamelainen voi tuntea olevansa vieras omassa yhteisössään ja kotiseudullaan.

”Onhan ihmisiä jotka ovat lapsena joutuneet lähtemään ja sitten tulevat, kuulun niihin. Kun tulee takaisin, niin vaikka olet kuinka oma ihminen, niin silti tunnet että et kuulu, pitää monta vuotta kovasti tehdä työtä, että ihmiset hyväksyy. Et ollut suomalainen

nainen, mutta suomalaistuit. Et osaa ajaa kolkalla. Et tiedä montaa asiaa. Oli paljon asioita joita ei tiennyt. Piti oppia, aina syrjittiin, että olet niin riuku, mene takaisin.”

3.3 Sodankylän pohjoisosa – Vuotso

Vuotso sijaitsee Sodankylän kunnan pohjoisrajalla ja Inarin kunnan etelärajalla kuului Sodankylän kuntaan. Laissa saamelaiskäräjistä säädetyn saamelaisten kotiseutualueen etelärajalla korostuu eläminen rajalla ja taistelemine yksin muutoksia vastaan tai tyytymine muutoksiin, jos voimat tai tahto taisteluun eivät riitä tilanteessa, jossa apua tai tukea ei koeta olevan oikein mistään saatavissa.

Vuotsossa saamelaisten mieltä painavat Lokan ja Porttipahdan tekojärvien rakentaminen. Kemijoki Oy:n tekojärvet, Lokka ja Porttipahta, jotka rakennettiin 1960- luvun lopussa, peittivät alleen satojen ihmisten kodin, elannon ja historian. Taloja poltettiin, porolaitumet vietiin, Sompio raivattiin huonosti, runneltiin ja ihmiset pakotettiin evakkoon, jotkut jopa kolmannen kerran. Poroja ja hirvenvasoja hukkui tekojärviin. Osa yritettiin pelastaa kelluvilta turvelautoilta jokiveneisiin. Paikalliset tarjoutuivat itse kaatamaan puut tekojärvien alta, mutta lupaa tähän ei annettu. Paikalliset haastoivat Kemijoki Oy:n oikeuteen ja vetosivat valtion johtoon pysäyttääkseen tuhon. Porttipahdan täyttäminen pysäytettiin pariaksi viikoksi. Asia koettiin tuolloin enemmän luonnon kuin kulttuurin tuhoamisena. Kemijoki Oy:n arkistot ovat vielä tänä päivänäkin salaiset. Vuotson saamelaiset halusivat arkistot julkisiksi, jotta se, mikä on tapahtunut ja millä keinoin maat on saatu ihmisiltä lunastettua, saadaan päivänvaloon. Saamelaisten mukaan Suomessa asiasta on vaiettu, muualla maailmassa moinen tuho olisi ollut iso ja vakava asia.

Vuotsossa tekojärvien tulosta eivät kaikki ole selvinneet vielä tänäkään päivänä. Moni kokee vanhoilla päivillään olevansa koditon, kun koti on jäänyt tekojärvien alle. Vuotsossa elää edelleen kolmesta neljään kertaan kotinsa jättäneitä saamelaisia. He ovat ensi kertaa lähteneet talvisodan vuoksi kotiseuduiltaan Kittilään, sitten Vuotsoon, Lapin sota vei heidät evakkoon Pohjanmaalle ja lopulta he ovat joutuneet muuttamaan tekojärvien alta jälleen Vuotsoon. Koska Vuotsossa ei ole vanhainkotiä, vuotsolaisilla on edessään vielä yksi muutto kotoaan vajaan 100 kilometrin päähän Sodankylän vanhainkotiin.

Tenon uusi kalastussopimus on esillä laajassa julkisessa keskustelussa. Kun vuotsolaisten lohijoki, Tankajoki valjastettiin yhdistämään Lokan ja Porttipahdan tekojärvet ja rakennettiin jokeen kanava sekä vesivoimalaitos, ei asiasta puhuttu julkisesti missään. Nyt tekojärvet ovat täynnä roskakalaa ja Tankajoki lohijokena vain muisto. Alituiset elinolojen muutokset ja kulttuurinharjoittamista vaikeuttavat toimenpiteet painavat Vuotson seudun saamelaisia.

Vuotsossa tapana on kuitenkin ollut enimmäkseen vain tyytyä kohtaloon sen sijaan, että pidettäisiin itsestään kovaa ääntä.

Saamen kieli on suurimmaksi osaksi hävinnyt Vuotson seudun saamelaisilta jo sukupolvia sitten muun muassa koululaitoksen ja ympäristön aiheuttaman paineen takia. Parhaiten kieli on säilynyt poronhoidosta elävillä, koska poronhoito on luonnostaan yhteisöllinen elämäntapa ja poronhoitoon tai poroihin liittyvä sanasto on hallittavissa vain saamen kielellä. Vanhemmat polvet ovat puhuneet keskenään saamea ja edelleen on kielen puhujia. Luonnollinen kielen siirtäminen jälkipolville on kuitenkin jäänyt. Sodankylän kouluissa ei 1980-luvullakaan ollut vielä mahdollisuutta opiskella saamea ja saamelaislapset ja -nuoret vaikenivat saamelaisuudestaan. Nykypäivänä saamen kielen tilanne on Vuotsossa jo valoisampi, koska kouluissa saa opiskella saamen kieltä ja nuoret uskaltavat myös näyttää julkisesti olevansa saamelaisia. Kotikielenä saamen kieli ei ole tiettävästi kuin muutamassa perheessä.

Sodankylän kunnan ei koeta edelleenkään suhtautuvan saamelaisiin tai saamen kieleen positiivisesti. Saamelaisista ei opeteta kouluissa, eikä Sodankylän kunnassa saamelaisista mainita myöskään missään muissa yhteyksissä. Kullankaivajien historiasta kertomaan on perustettu Tankavaaran kultamuseo, mutta siellä ei mainita saamelaisista sanallakaan. Saamelaiset ovat kuitenkin myös kaivaneet kultaa, mutta eivät ole tehneet virallisia valtauksia. Valtaväestö virallisine valtauksineen on tehnyt lopun saamelaisten kullankaivusta.

Vuotsolaiset yrittivät lähes 60 vuotta saada kyläänsä kappelia, mutta kappelin saaminen tyrmättiin kunnan ja seurakunnan äänin. Kappelittomuus koetaan Vuotsossa sorroksi pakottamalla ihmiset henkiseen tyhjiöön. Vuotsolaisten mielissä heidän kotiseutuaan pidetään Sodankylän kunnassa eräänlaisena reservaattina, jonka arvo on siinä, että kunnan päättäjät pääsevät virkistystarkoituksessa metsään.

Suomen valtion harjoittama politiikka liittyen saamelaisten perinteiseen elinkeinoon, poronhoitoon, koetaan suoranaishana kulttuurisena kansanmurhana. Valtio on harjoittamallaan politiikalla tuhonnut saamelaisten sosioekonomisen järjestelmän suhteessa poronhoitoon muun muassa estämällä laidunkierron toteutumisen ja kohtelemalla poronhoitoa osana maatalousjärjestelmää. Lait on säädetty siten, että ” ainakaan poromies ei saa vastustaa yhteiskunnan normaalia kehitystä”. Lainsäädännöllä ei ole turvattu, saati tunnustettu saamelaisten perinteistä poronhoitoa millään tavalla. Viranomaiset ovat jopa kiistäneet saamelaisen poronhoitotavan olemassa olon tai saamelaisten poronhoitajien olemassa olon lausumalla, että saamelaisia ei valtaväestöstä erota kuin vaatteet. Nyt valtaväestö on alkanut väittää, että saamelaisten vaatteetkaan eivät ole saamelaisten vaan valtaväestön.

Vuotson tilaisuudessa todettiin, että ennen valtaväestön taholta ilmennyt saamelaisvastaisuus oli pilkkaa saamelaisten huonommuudesta, tänä päivänä saamelaisvastaisuus ilmenee puhtaana vihana.

”Ihmisen mieli, olen kokenut, kun mies on sieltä mikä jäi veden alle. Nyt vanhana hän suree, hänellä ei ole kotia. Se ihmisen mieli vielä, kotinsa menettäminen, ei kaikki ole hyvin. Sillä lailla, harvoin, alussa siitä oli elokuvia ja kaikkea, oli kauniita lauluja. Mutta sitten eipä siitä, hyvä että tässä otin esille, monesti sitä on tyytynyt kohtaloonsa, ja pienessä piirissä suree.”

3.4 Enontekiö

Enontekiöllä, Enontekiön kunnan itäosissa, saamelaisia puhututti ylivoimaisesti eniten Suomessa saamelaisia kohtaan harjoitettava rakenteellinen rasismi. Saamelaiset kokevat, että rakenteellinen rasismi on sekä valtion että valtaväestön toimissa ja käytöksessä jo niin luonnollinen asia, että sitä ei edes tiedosteta.

Saamelaisten asioita ja oikeuksia on vuosikymmeniä yritetty edistää eri tavoin, mutta valtio tai esimerkiksi Enontekiöllä Enontekiön kunta ovat tyrmänneet kaikki positiiviset yritykset. Ainoa asia, missä on tapahtunut edistystä, on saamen kielen asema kouluopetuksessa. Saamen kieltä saa koulussa opiskella, vaikka edelleen saamen kielen opiskeluun liittyvien asioiden toteutumisen eteen on mahdollisesti taisteltava.

Lainsäädännöstä, jonka tulisi olla säädetty saamelaisten oikeuksien toteutumiseksi, ei koeta olevan hyötyä saamelaisille. Saamelaisten oikeuksien toteutumiseksi osoitettuja rahoja käytetään kunnissa mielivaltaisesti muihin kuin niille osoitettuihin tarkoituksiin.

Enontekiön kunta on kautta aikain harjoittanut saamelaisvastaista politiikkaa.

Rakenteellisen rasismin saamelaisia kohtaan uskotaan johtuvan peloista. Pelko kumpuaa siitä, että luullaan, että saamelaiset ja heidän elämänsä tunnetaan ja tiedetään, mutta ei kuitenkaan tunneta ja tiedetä. Tietämättömyys herättää pelot.

Rakenteellinen rasismi nähdään yhtenä syynä siihen, että myös Enontekiöllä on paljon kielensä menettäneitä ja heitä, jotka eivät ole halunneet opettaa omille jälkipolvilleen saamen kieltä. Kouluaikoina koetut syrjinnän, pilkan, ylenkatsomisen ja kiusatuksi tulemisen kokemukset ovat osa rakenteellista rasismia. Ne ovat saaneet saamelaiset häpeämään saamelaisuuttaan. Saamelaiset on saatu tuntemaan huonommuutta kielestään ja

kulttuuristaan. Yhteiskunta on saanut saamelaiset arvottamaan kielensä valtaväestön kieltä huonommaksi.

Enontekiöllä saamelaisia puhuttivat niin ikään kysymykset siitä, kuka on saamelainen. Saamelaiskäräjälain uudistamisyhtymiset koetaan yrityksinä tukahduttaa saamelaiset Suomesta, kun saamelaisilla ei ole itsemääräämisoikeutta edes päättää siitä, kuka kuuluu kansaan. Saamelaiskäräjien kyky edustaa saamelaisia kyseenalaistetaan tilanteessa, jossa saamelaiskäräjille on jo hyväksytty korkeimman hallinto-oikeuden päätöksiin valtaväestön edustajia, joita saamelaiset eivät tunnista kansaansa kuuluviksi. Tämä on syönyt ja syö laissa säädetyn saamelaisten itsehallintoelimen legitimitettiin ja pohdittavaksi jää, onko saamelaisten lopulta jätettävä saamelaiskäräjät ja alettava ajamaan asioitaan jälleen yhdistysten kautta, kuten ennen on toimittu.

Enontekiöllä koetaan, että saamelaisilla ei Suomessa ole olemassaolon oikeutta. Saamelaisia ja saamelaisten asioita on kyllä tutkittu, mutta tutkimukset ja jopa niiden löytyminen kiistetään, koska saamelaisilla ei Suomessa ole sijaa. Suomi ei noudata kansainvälisiä sopimuksiaan, mihin se on sitoutunut kieltäessään saamelaiset ja saamelaisten oikeudet. Suomen perustuslain 17.3 § on jäänyt tyhjäksi. Saamen kansan kieltäminen on ollut sisäänkirjoitettu Suomen ja valtion tapaan toimia jo ennen Suomen itsenäisyyttä. Itsenäisen Suomen aikana saamelaisilta on Suomessa viety kaikki. Voimattomuus siitä, että kaikki on viety ja nyt identiteettikin viedään, on valtava. Kuten eräs informantti sanoi, *”ainut, mitä meiltä ei voi viedä, on tunteet”*.

Saamelaiselinkeinot on suomalaistettu. Enontekiöllä suurin osa saamelaisista on porosaamelaisia tai taustaltaan porosaamelaisesta suvusta. Saamelaisen poronhoidon tunnustamattomuus Suomessa koetaan koko saamelaisen poronhoitotavan tuhoavana, kun saamelaiset pakotetaan erilaisilla tuilla ja porojen lisäruokinnalla vähitellen suomalaisen mallin mukaiseen karjatalouteen. Ruokinta luontoon tuhoaa sekä maat, mutta myös ihmiset, koska kerran aloittaessaan ei lisäruokintaa enää voi lopettaa. Ihmiset sokaistuvat ja tulevat kateus. Saamelaiselta poronhoidolta Enontekiöllä ovat elinmahdollisuutta kaventaneet myös poronhoitoon myöhemmällä ajalla alkaneet suomalaiset. Paliskuntain yhdistys ei tue saamelaista poronhoitoa eikä aja saamelaisen poronhoidon etuja.

Enontekiöllä mietittiin porosaamelaisten aikanaan vuosikymmeniä talollisille maksamia heinävahinkokorvauksia. Porosaamelaiset joutuivat korvaamaan talollisille mittavia summia väitetyistä porojen viljelyksille aiheuttamista tuhoista. Porosaamelaisperheitä joutui jopa muuttamaan Enontekiöltä, kun vaaditut korvaussummat nousivat liian suuriksi saamelaisten maksaa.

Enontekiöllä saamelaisiin on tietävästi 1930 - luvulla kohdistunut henkirikoksia. Motiivi on liittynyt poroihin, jotka henkirikoksilla vaihtoivat omistajaa. Nämä henkirikokset ovat jääneet

virallisesti tutkimatta. Paikallisesti niiden tekijät kuitenkin tiedetään ja ne askarruttavat saamelaisten mieliä vielä tänä päivänä.

Lestadiolaisuus ja kirkon vaikutus saamelaisuuteen ja saamelaiskulttuuriin mietitytti Enontekiöllä. Enontekiöllä pohdittiin kovien suomalaisten saarnamiesten ja saamelaisuuden heikentymisen, suomalaistumisen välistä mahdollista yhteyttä. Joikuperinne katosi Enontekiöltä, mutta myös saamen kieli heikentyi.

Enontekiön saamelaisten evakkoajoista Ruotsin puolella Jokkmokkissa ei ollut jälkipolville kerrottu ikäviä muistoja. Myös suomalaisia vääртеjä, ystäväperheitä Palojoensuussa, Väylän varressa, muistetaan hyvinä suomalaisina, joiden kanssa ollaan edelleen tekemisissä.

3.5 Käsivarshi

Käsivarren saamelaiset Enontekiön kunnan länsiosissa, Könkämäenon ja Muoniojoen varrella, nykyisen Ruotsin ja Suomen rajalla ovat porosaamelaisia. Heidän yhteisöllisyytensä ja elämänhistoriansa määrääviä piirteitä ovat jutaaminen (porojen kanssa yhdessä muuttaminen perinteisen vuotuiskierron mukaisesti, yleensä kesälaitumilta talvilaitumille ja takaisin) ja vahva saamen kielen käytön arkipäiväisyys. Käsivarren saamelaiset kokevat, että Käsivarressa saamelaiset ovat aina olleet ylpeästi saamelaisia, ylpeitä kielestään ja kulttuuristaan. Oman kielen ja kulttuurin sekä taustan arvostaminen nähdään pohjana myös vahvalle saamen kielelle. Käsivarressa saamen kieli ja poroelämä kulkevat käsi kädessä eikä kielestä voi puhua ilman poroa tai toisin päin.

Käsivarressa poronhoito järjestäytyy saamelaisen perinteen mukaiseen siidamalliin. Siidat, porokylät, ovat pienempiä, usein suvuittain järjestäytyneitä, historiaan perustuvia poronhoitoyksiköitä. Siidat määräävät poronhoidon järjestämisestään itsenäisesti ja jakautuvat itsenäisesti vielä pienempiin talvisiidoihin perinteidensä ja tarpeittensa mukaisesti.

Käsivarren porosaamelaisten siidojen, kylien jutamakeinot, vuotuismuutot ovat olleet vielä 1970-luvulla vuosittain lähes 400 kilometriä pitkiä. Jutaaminen on käynyt mahdottomaksi kuitenkin 1970 - luvun puolivälistä lähtien muun muassa asutuksen, aitojen ja paliskuntien välisten maiden vaihtojen vuoksi. Käsivarressa perinteisestä poronhoitokulttuurista vuotuismuuttoineen ei kuitenkaan ole luovuttu, vaikka talvi- ja kesälaitumien välimatkat ovat moninkertaisesti lyhentyneet. Käsivarren saamelaisten ovat sopeutuneet ja sopeuttaneet poronhoitonsa kulloisenkin aikakauden suomien mahdollisuuksien mukaiseksi.

Käsivarressa paimentolaisporonhoitokulttuuriin ja vuotuismuuttoihin on kuulunut keskeisenä piirteenä myös väärtikulttuuri. Paimentolaissaamelaisilla on jokaisella suvulla ja perheellä ollut oma suomalainen väärtiperheensä (tuttavaperhe) talvilaidunmaiden kylissä. Väärtikulttuuri on perustunut vaihdannaistalouteen. Väärtiperheiden luona saamelaiset ovat saaneet asua talven joko samassa talossa väärtiperheen kanssa taikka erillisrakennuksessa. Väärtit ovat saaneet saamelaisilta niin syömäporoja kuin katsoporoja kiitoksena talvisijasta. Suomalaistalollisten rikastuessa myös väärtikulttuuri on hävinnyt. Käsivarren saamelaisten mielissä erityisesti Palojoensuun kylä ja sen asukkaat muistetaan edelleen saamelaisille hyvinä ihmisinä, joihin ovat suhteet säilyneet näihin päiviin asti.

Käsivarren tilaisuuksissa saamelaisten mielissä olivat erityisesti poronhoitoon liittyvät asiat. Käsivarressa pelätään, että perinteisen, vuosisatoja suvussa ja perintönä jatkuneen poronhoitomallin ja -elämän jatkumiselle ei ole mahdollisuuksia. Suomessa saamelaista poronhoitomallia ei tunnusteta ja paliskuntajärjestelmä koetaan saamelaiselle poronhoitomallille vahingolliseksi paliskuntajärjestelmän perustuessa maatalouden malleihin. Paliskuntain yhdistys ei tue saamelaista poronhoidon säilymisen mahdollisuuksia.

Kuulemisissa pohdittiin sitä, miten saamelaista poroelämää holhotaan ja säädellään eri tavoin. Koetaan, että tahot, jotka määräävät myös saamelaisesta poronhoidosta eivät siitä kuitenkaan ymmärrä tai välitä. Ylimmät sallitut poroluvut ovat uhka saamelaiselle poronhoidolle. Ne ovat pakottaneet Käsivarren saamelaiset muuttamaan myös perinteistä tapaansa myydä poroja niin, että nyt on myytävä kaikki vasat, vaikka perinteisesti Käsivarressa on myyty urakoita ja ennen sitä pailakoita.

Maatalouteen perustuvat tukijärjestelmät ja korvausjärjestelmät nähdään uhkana saamelaiselle poronhoidolle. Raha ei korvaa poroelämää, joka saamelaisille Käsivarressa on koko elämän kivijalka. Saamelainen poronhoito tukahdutetaan Suomessa rahalla ja tukijärjestelmillä, jotka houkuttelevat lisää ihmisiä poronhoitoon. Tämän myötä paliskunnat täyttyvät ja ylimpiä sallittuja porolukuja joudutaan laskemaan entisestään. Poromiehet pakotetaan porojen lisäruokintaan.

Maat kuormittuvat eivät vain luonnoneläimien vuoksi, vaan myös lisääntyvän matkailun ja rakentamisen vaikutuksesta. Lisääntyvä turismi ja matkailuyrittäjyys vaikeuttavat perinteistä saamelaista poronhoitoa. Turistit hajottavat poroeloa tietämättömyyttään. Kesäisin turistit pyrkivät samaan vaaraan, missä porot ovat räkkää paossa ja pakottavat porot alas laaksoon, jossa joka laaksossa on myös turisteja. Keväisin moottorikelkkailijat menevät kahvistelemaan samalle pälvälle, jossa poro ruokailisi. Poro ei saa olla missään enää rauhassa. Matkailuyrittäjät taas vastustavat poroja, koska niiden koetaan vaikeuttavan matkailuelinkeinon kehitystä. Enontekiön kunta tukee matkailua ja toivoo saamelaisten alkavan matkailuyrittäjiksi, vaikka matkailuyrittäjyys ei kuulu saamelaiseen kulttuuriin, eivätkä saamelaiset halua ryhtyä yrittäjiksi.

Enontekiön kunnan kaavoituspolitiikka koetaan saamelaisvastaiseksi. Samaan aikaan, kun saamelaisten aikomukset pysäytetään kehottamalla odottamaan kaavoitusta, kaavoitetaan esimerkiksi Kilpisjärveä kuulematta saamelaisia tai ottamatta saamelaista poronhoitoa huomioon. Kilpisjärvi laajenee kovaa vauhtia, mutta elintilaa poroilta eivät vie yksin rakennukset, rakennelmat ja uudet tiet, mutta myös se, että kylän rajat hälvenevät rakentamisen myötä. Porojen elintila pienenee ikään kuin varkein kilpailevilta maankäyttömuodoilta. Kilpisjärvellä myös Helsingin yliopiston biologinen asema on toiminnallaan yksi saamelaisen poronhoidon kanssa kilpailevista maankäyttömuodoista. Biologisen aseman katsotaan nimenomaisesti haluavan tehdä poronhoidon harjoittamisen Kilpisjärvellä mahdolltomaksi muun muassa ajaessaan Mallan luonnonpuiston täysivaltaista aitaamista porojen Mallaan pääsyn estämiseksi. Biologinen asema levittäytyy tutkimusalueineen laajalti Kilpisjärven ympäristöön, muuallekin kuin Mallan luonnonpuistoon.

Käsivarren saamelaisilla saamen kieli on säilynyt elävänä arkipäivän käyttökielenä läpi sukupolvien. Käsivarressa saamelaiset eivät osaisi muuta kieltä arjessa ja keskenään edes käyttää. Porosaamelainen elämä itsessään on säilyttänyt kielen, eikä poronhoitosanastoa edes osata suomeksi, ja koetaan, että sitä ei suomeksi edes ole olemassa. Porosaamelaisen elämän kokonaisvaltainen vahva yhteisöllisyys ja sukukeskeisyys ovat antaneet Käsivarren saamelaisille ylpeyden juurista ja kielestä sekä omanarvontunnon. Vahva suullisen perimätiedon kulkeminen polvelta polvelle, on näihin päiviin asti ollut omiaan ylläpitämään vahvaa identiteettiä. Tänä päivänä suullisen perimätiedon siirtyminen on Käsivarressa kuitenkin uhattuna, kun ihmisten kanssakäyminen on enenevässä määrin siirtynyt mobiiliverkkoon ja sosiaaliseen mediaan. Luonnollisia tilanteita ihmisten ja sukupolvien välisille keskusteluille ei enää juurikaan ole ja perimätieto ei pääse siirtymään luonnollisesti polvelta toiselle.

Saamelaisuus on Käsivarressa arkipäiväinen mutta äärimmäisen arvossa pidetty asia. Saamelaisia harmittaa kuitenkin se, että suomen kielen taito, erityisesti kirjoitustaito on jäänyt vajavaiseksi suhteessa siihen, minkälaisella suomenkielellä viranomaisten ja virallisen Suomen kanssa tulisi asioida, jotta tulisi ymmärretyksi. Virallisia asiakirjoja laatiessaan monet turvautuvat suomen kirjoitustaidon hallitsevien ihmisten apuun. Koska ajattelukin tapahtuu saameksi, tahtoo suomen kielen kirjoitus olla saamen kielen ajattelun mukaista ja tästä saamelaiset ovat saaneet kuulla ivaa tai jopa moitteita kouluajoista aikuisikään saakka.

Käsivarren kuulemisissa tuli erityisesti esille saamelaisinstituutioiden puuttuminen alueelta. Ainoa alueella toiminut instituutio, Yleisradion Yle Sápmi, lakkautti 40-vuotisen toimintansa Karesuvannossa vuonna 2010, minkä jälkeen edes saamenkielisessä radiossa eivät ole kuuluneet käsivartelaisten asiat tai kieli. Instituutioiden puuttumisesta johtuen Käsivarren saamelaiset kokevat jääneensä yksin ajamaan asioitaan ja puolustamaan kotiseutuaan. Heillä ei ole riittävästi taloudellista tai henkistä tukea toimia omien asioidensa aktiivisina ajajina ja

puolustajina. Lisäksi luonnollinen yhteys niin omiin kuin valtaväestön instituutioihin puuttuu seudulta. Käsivarren saamelaiset ovat oppineet mukauttamaan elämänsä kulloisenkin tilanteen mukaan ennemmin kuin että he nousisivat äänekkäästi puolustamaan asiaansa.

Kuulemisissa pohdittiin myös saamelaiskäräjien merkitystä käsivartelaisten edustajana. Saamelaiskäräjien ei koeta edustavan Käsivarren saamelaisia ja heidän asiaansa. Saamelaiskäräjien ei koeta tuntevan Käsivarren tilannetta. Sen ei myöskään koeta olevan Käsivarren tilanteesta ja saamelaisista edes kiinnostunut. Käsivarresta ei ole saamelaiskäräjillä edustusta. Saamelaiskäräjät nähdään suomalaistuneena ja sen pelätään suomalaistuvan entisestään.

Käsivarressa saamelaisia mietitytti myös ikäihmisten kohtalo. Enontekiön kunnan ainoa vanhainkoti sijaitsee Enontekiöllä, Hetassa, joka on henkisesti kaukana käsivartelaisten elämänpiiristä ja elämänhistoriasta. Heillä, joilla ei ole läheistä sukua tai lapsia turvaamassa vanhoja päiviä, odottaa muutto pois kotiseudulta vanhainkotiin. Enontekiön kirkonkylää, Hettaa, ei koeta luonnollisena elinympäristönä käsivartelaisille. Käsivarressa toivotaan kunnan mahdollistavan vanhuksille vanhainkodin esimerkiksi Karesuvantoon, joka on Käsivarren keskuskylä.

3.6 Kaupungit

Kaupungeissa asuvien saamelaisten mielissä päällimmäisenä olivat saamen kieltä koskevat kysymykset. Kuulemisiin osallistuneista henkilöistä suurin osa on itse ensimmäisen sukupolven kaupunkisaamelaisia. Heillä saamen kieleen liittyvät kokemukset, esimerkiksi kielen osaaminen tai osaamattomuus, ovat kulkeneet heidän mukanaan kaupunkiin jo saamelaisten kotiseutualueelta. Kieli on saatu jo kotoa tai menetetty kotona jopa ennen kouluun lähtöä. Sekä saamen kielen osaaminen, että osaamattomuus ovat erityisesti vanhemmille kaupunkisaamelaisille kuitenkin yhtä luonnollisia asioita eikä kieli ole saamelaisen identiteetin määräävin ominaispiirre.

Kaupungeissa saamen kielen käyttömahdollisuudet ovat rajalliset ja saamen kieltä käytetään lähinnä perhe- ja ystäväpiirissä sekä saamelaisyhdistysten kokoontumisissa.

Saamen kielen ylläpitäminen kaupungissa vaatii enemmän tietoista työtä. Kielen koetaan myös köyhtyvän, kun luonnollisessa elinympäristössä ei voi käyttää saamen kieltä kuten suomea. Kielen värit haalistuvat.

Nuorempi kaupunkisaamelaissukupolvi pitää saamen kielen osaamista erittäin tärkeänä, koska kielen osaaminen mahdollistaa saamelaiseen yhteisöön ja kieltä osaaviin sukulaisiin

yhteenkuulumisen tunteen korvaamattomalla tavalla. Häpeän ja toiseuden tunne jää, kun oppii kielen. Kielitaidotta saamelaisten kotiseutualueella Suomessa, Ruotsissa tai Norjassa asuvasta suvustaan jää ulkopuoliseksi ainakin tunteiden tasolla. Kielitaidottomuus vaikuttaa negatiivisesti täten ainakin toisen polven kaupunkisaamelaisten itsetuntoon heidän kohdatessaan kieltä osaavia saamelaisia.

Kuulemisissa pohdittiin, miten saamen kieltä on ollut mahdollista käyttää Suomessa. Viranomaisissa, lääkärissä, koulussa ja päiväkodeissa on ollut pakko asioida suomenkielellä. Vieraalla kielellä asioimisesta on voinut syntyä oikeudenmenetyksiä. Saamelaisia on suomalaistettu myös tekemällä mahdottomaksi saada palveluita omalla äidinkielellään. Saamen kielilain säätämisen myötä saamelaisten asioiminen jatkuu heidän tahdostaan riippumatta edelleen suomen kielellä.

Kielellisten oikeuksien toteutumiseen ja toteuttamiseen myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella toivotaan jatkuvuutta niin, että oikeuksien toteuttaminen ja toteutuminen eivät vaatisi ainaista yksilöiden taistelua oikeuksiensa puolesta. Kielen takaisinsaantia ja ylläpitämistä pitäisi tukea, koska kieli tukee saamelaisten yhteenkuuluvuuden tunnetta ja yhteisöllisyyttä.

Saamelaislasten mahdollisuus kielen oppimiseen saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella on kodin vastuulla, koska saamenkielisen päivähoidon tai kouluopetuksen järjestäminen on edelleen kovan työn takana. Kaupunkinuoret oppivat saamelaisuudesta tietoa itse hankkimalla ja mahdollisuuksien mukaan kotoa. Kouluissa ei opeteta mitään saamelaisista ja saamelaisten historiasta.

Saamelaiskäräjillä ei koeta olevan lupaa jakaa valtiolta jaettavaksi annettuja avustuksia edes kielen opettamisen järjestämiseen saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle. Tällä toimellaan saamelaiskäräjät on toteuttamassa osaltaan valtion saamelaisia alistavaa politiikkaa.

Saamelaiskäräjiltä toivotaan muutoinkin enemmän omaa aktiivisuutta edistää saamelaisten oikeuksien toteutumista, eikä vain tyytymistä edustamaan Suomen valtiota valtion rahoilla. Saamelaisista ei suomalaisilla, edes virkamiehillä tai päättäjillä, ole juurikaan tietoa. Tiedon levittämisessä toivotaan saamelaiskäräjien olevan läsnä toimijana, koska saamelaiskäräjät edustaa saamen kansaa laissa säädetyn mukaisesti.

Kaupungeissa saamelainen identiteetti nousi keskusteluihin. Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon kuulumisen ei pitäisi olla määreenä ihmisen luvalle tuntea olevansa identiteetiltään saamelainen.

Niin sanotun näkymättömän saamelaisuuden esiintuominen koetaan tärkeänä keskustelussa siitä mikä tekee ihmisestä saamelaisen. Esimerkiksi sen, miten saamelaiset oppivat sukunsa, jota pidetään yhteisöllisyyden keskiönä. Ei riitä, että kouluissa opetettaisiin saamelaisista, jos ei ole ymmärrystä eikä tietoa siitä, mikä saamelaiset erottaa valtaväestöstä. Saamelaisten itsemääräämisoikeus ei voi Suomessa toteutua täysivaltaisesti, jos saamelaisten ei ymmärretä olevan oma kansansa.

Mahdollisen komission toivottiin nostavan esiin ja tutkivan sitä, mikä saamelaisuudessa on positiivista. Miksi saamelaiset ovat edelleen olemassa ja haluavat opettaa kieltään ja kulttuuriaan myös tuleville polville? Miksi kielensä menettäneet haluavat oppia kielensä takaisin? Yhtenä syynä saamelaisten olemassaoloon edelleen tänä päivänä nähdään se, että saamelaiset ovat ylpeitä juuristaan ja arvostavat saamelaista kansaansa.

Yleisessä saamelaisuuden tunnusmerkistön määrittävässä keskustelussa ulkoiset, näkyvät tekijät kuten kieli tai vaatetus ovat keskiössä. Kuulemisissa ilmenneesti tärkeänä nähdään kuitenkin selvittää, mitkä ovat saamelaisten omat tunnusmerkistöt saamelaisuudelle. Lisäksi halutaan tietää, mitkä ovat olleet saamelaisten omat ratkaisut selvittää kansallisvaltioissa.

Kaupunkisaamelaisia askarruttivat niin ikään saamelaisten saamelaiset arvot. Minkälaisia arvoja suhteessa luontoon ja ympäristöön perheissä opetetaan lapsille? Kunnioitetaanko luontoa ja käytetäänkö sitä ekologisesti, jotta itse oltaisiin toteuttamassa saamelaisen kulttuurin säilymistä kestävän ympäristönsuojelun näkökulmasta.

”Jokainen joka on sen kielen kanssa taistellut, on joutunut omien vanhempien kanssa taistelemaan. Että eihän se pitäisi se olla, että olen vihainen ja katkera omille vanhemmilleni.”

”Häpeän tunne on pienempi sen jälkeen, kun olen oppinut. Minulla on ollut aina häpeä siitä, etten osaa saamea. Sukukokouksissa olen mennyt äidin selän taa, vaikkei se olekaan minun vika. Mutta koen etten häpeä enää, en ole tyhmä enää, kun osaan.”

”Armoa ja anteeksiantoa siinä, että on suomalaistunut, että on mahdollisuus vanhoilla päivillä opetella kieltä ja kulttuuria. Koska se on suurimmalla osalla, vaikka sitä olisi piilotellut, se on pala sydämessä, se pitää saada jotenkin kuntoon.”

”Jos miettii historian vääryyksiä, missä kieltä on saanut käyttää. Ei pelkkä asuntola, vaan lääkäri, asioiminen, paljonko olet menettänyt taloudellisia etuuksia, kun et osannut kieltä, koko kuntien aparaatti ja valtion aparaatti on jäänyt. Paljonko on rakennusprojekteissa ja maakaupoissa huijattu, kun et osannut kieltä. Se asuntola on vain jäävuoren huippu. Saamelainen ihminen, kun on mennyt lääkärille, onko osannut kertoa lääkärille joskus

1960-luvulla, mikä on. Onko se osannut täyttää lomakkeita, onko ymmärtänyt mihin nimensä pisti. Puhumattakaan tutkijat, jotka siellä on käyneet, paljonko on käytetty hyväksi ihmisten kielenoppimattomuutta. Että jos et ymmärrä, se on jäänyt keskusteluista ulkopuolelle. Ne sukupolvet jotka eivät sitä kunnolla osanneet. Ei me olla itsekään sitä kauheasti tutkittu tai nostettu. Vasta oikeastaan kielilaki, kun se tuli, siellä oli että saamelaisilla tulee olla oikeus asioida saameksi valtion viranomaisissa.”

3.7 Saamelaisnuoret

Saamelaisnuoret ovat huolissaan Suomen valtion yhtäaikaista saamelaisia ja saamelaisten kotiseutualuetta koskevista toimista, kuten sovintoprosessi ja toisaalta sen kumoava Jäämeren ratahanke. Nuoria askarruttaa se, ymmärtääkö valtio, että kaikki toimet liittyvät toisiinsa, eikä niitä voi eriyttää esimerkiksi niin, että toteutetaan sovintoprosessi, minkä jälkeen rakennetaan Jäämeren rata ilman, että sovintoprosessia ja sen tarkoitusta otetaan ollenkaan huomioon.

Nuorten elämään keskeisenä asiana kuuluvat koulu ja koulutusta koskevat asiat. Heidän kokemuksissaan saamen kielen opiskelu peruskoulussa ja lukiossa on ollut mahdollistettu. Koulun nihkeä suhtautuminen kielen opiskeluun on kuitenkin tullut ilmi joko tuntien vähäisyytenä tai muunlaisena asenteellisuutena saamen kielen opiskelu kohtaan. Saamen kielen tunnit kouluissa ovat keskittyneet juuri kielen opiskeluun, mutta eivät saamelaisten historiaan, josta nuoret kertovat tietävänsä hyvin vähän. Saamen kansan historialla nuoret tarkoittavat rajat ylittävää historiaa, eivät ainoastaan Suomen valtiossa elävän saamen kansan historiaa. Kansansa historiasta on otettava itse selvää.

Koska kouluissa ei opeteta mitään saamelaisista, on nuorten itsensä vastuulla vastata saamelaisia koskeviin kysymyksiin kuten ”asutteko kodassa?”. Alituinen vastaaminen ja kansastaan kertominen koetaan kuormittavana, koska saamelaisten vastaukset kysymyksiin kuitenkin kyseenalaistetaan. Kyseenalaistamisen nähdään olevan seurausta tietämättömyydestä, kroonisesta tiedon puutteesta alkuperäiskansa saamelaisista.

Nuorten näkemyksen mukaan valtaväestön oikea tieto saamelaisista lisääntyisi sillä, että kouluissa opetettaisiin ja esimerkiksi historian kirjoissa kerrotaisiin saamelaisista. Tiedon lisääntymisen myötä myös epäluulot, pelot ja suoranainen saamelaisiin kohdistuva vihapuhe laantuisivat. Olisi myös saamelaisnuorille itselleen sekä hyödyllistä että saamelaisidentiteetin kannalta voimaannuttavaa oppia valtioiden rajoilla erotetun kansansa omasta historiasta.

Saamelaista paikannimistöä halutaan myös näkyväksi, jotta nuoret oppivat perinteiset paikannimensä. Nyt perinteisiä saamelaisia paikkoja on nimetty valtaväestön keksimin nimityksin.

Nuorten mielissä suomalainen koululaitos assimiloii saamelaisia. Suomessa saamelaisten suomalaistaminen on muutoinkin toteutettu salakavalasti. Asioita on enemmän jätetty tekemättä ja oikeuksia toteuttamatta kuin että olisi säädetty lakeja, joiden tarkoituksena on ollut suomalaistaa saamen kansa. Suomessa saamelaisten suomalaistamisen selvittäminen koetaan haasteelliseksi juuri siksi, että kirjoitetun tekstin puuttuessa asiat ja niiden tapahtuminen voidaan kieltää.

Saamelaisnuoret peräänkuuluttavat median vastuuta saamelaisten suomalaistamisessa. Medialla tarkoitetaan perinteisten medioiden lisäksi myös sosiaalista mediaa. Saamelaisnuoret kokevat valtaväestön ylläpitämän median ahdistavana ja miettivät median vastuuta esimerkiksi saamelaisia kohtaan esitettävän vihapuheen lietsonnassa. Nuorten kokemuksessa media esittää saamelaisia koskevat asiat tietoisesti ja tarkoituksella niin, että valtaväestö ymmärtää saamelaisten jälleen suuttuneen jostain, vaikka näin ei olisi. Erittäin harvoin uutisoidaan saamelaisista tai saamelaisia koskevista asioista positiivisesti.

Ajassa, jossa media on koko ajan läsnä, vaaditaan nuorilta todella hyvää itsetuntoa ja kestävyyttä jaksaa puolustaa itseään, mielipiteitään ja kansaansa. Vaihtoehtoina nähdään se, että joko ei välitetä saadusta saamelaisvastaisesta tai jopa henkilöön kohdistuvasta palautteesta, tai sitten vaietaan kokonaan, kun pelätään palautetta.

Nuoret ovat huolissaan toisten saamelaisnuorten jaksamisesta. Heillä, jotka eivät ole olleet tarpeeksi vahvoja kestämaan palautetta tai yleistä saamelaisvastaista asennoitumista, voi mieli järkkäytyä tai on jo järkkynyt.

Kun nuoren mieli on sairastunut saamelaisiin kohdistuvan vihapuheen vuoksi ja hän tarvitsee ammattiauttajan apua, voi avun pyytäminen jäädä keskusteluihin muiden saamelaisnuorten kanssa. Tämä johtuu siitä, että saamenkieliset ja saamelaisen kulttuurin tuntevat mielenterveyspalvelut puuttuvat Suomesta. On turhauttavaa apua tarvitessaan joutua selittämään taustansa, kieltänsä ja kulttuurinsa vain siksi, että auttaja ymmärtäisi miksi apua tarvitseva on tullut hänen luokseen.

Saamelaisnuoret nimeävät saamelaisten vahvuudeksi yhteisöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden tunteen niin kanssaihmistien kuin luonnon kanssa. Sama yhteisöllisyys ja yhteys ovat nuorten kokemuksissa saamelaiset suomalaisista erottava tekijä niin heidän omassa suomalaisuudessaan kuin kansoissa. Vaikka valtaväestö Suomessa oppii koulussa historiastaan ja saamelaiset eivät, on ymmärrys siitä mistä tulemme ja minne olemme menossa, saamelaisilla suomalaista valtaväestöä vahvempi.

Saamelaisnuoria mietityttää saamelaisten kohtaama maahanmuuttajat- retoriikka ja sen yleinen hyväksyntä Suomessa. Nuorten mielestä puheet siitä, että saamelaiset ovat esimerkiksi Norjasta Suomeen muuttaneita, ovat lyöneet itsensä Suomessa läpi. Puheista on tullut valtaväestön totuus. Asenneilmapiirin Suomessa pelätään entisestään vain pahenevan. Nuoret miettivät, tuleeko heidän aikanaan eteen vielä tilanne, että heidän on muutettava Norjaan, jossa saamelaisten katsotaan saavan elää suhteellisen rauhassa.

Nuoret pohtivat, onko Suomi valmis selvittämään ja tunnustamaan saamelaisten Suomessa kokemat väärydet, kun välttämättä Suomen omaa historiaa ja traumoja ei ole käsitelty. Käsittelemättömyys ilmenee esimerkiksi suomalaisnuorten suuttumuksena saamelaisnuoren kertoessa, että hän ei ole suomalainen vaan saamelainen eli saamelaisnuorten tulkinnassa suomalaisen nuoren tietämättömyytenä omasta suomalaisesta identiteetistään ja historiastaan. Saamelaisnuoret toivovat, että prosessiin on sitoutunut valtion lisäksi myös Suomen kansa, koska ilman kansaa myös prosessin hyödyt nähdään vähäisinä. Erittäin tärkeää on saada tietoisuutta saamelaisista ja oikeaa tietoa saamelaisista Suomen päättäjille. Prosessin halutaan olevan hyödyksi valtaväestölle käsitellä heidän omia kokemuksiaan ja historiaansa.

”Hyvä voisi olla se, että eka kertaa se olisi ratkaisu, että meidän historia olisi totta ja koulukirjoissa. Ettei tarvisi aloittaa, että meille tämä on tosi, ja toinen sanoo, että ei. Emme pääsee mistään puhumaan, kun meillä ei ole kirjoitettua historiaa. Se voisi olla ratkaisu, että pääsisimme itse lukemaan kansastamme kirjoissa. Se olisi se, että jos menisi hyvin se olisi konkreettinen.”

”Me ei olla enontekiöläisten kanssa tekemisissä Utsjoella. Aikuisena kun kuulin eka kertaa enontekiöläisten saamen murretta, kun emme ole tottuneet kuulemaan. Täällä Inarissa kuuluu kaikenlaiset murteet ja muut. Voin sanoa, että en tunne länsipuolen ihmisiä. Saamelaisten historiasta, esimerkiksi ne Ruotsin tai Norjan eteläosien, emme me ole tekemisissä, se on oma alue, se on tosi vähän mitä tiedämme. Tietystihän on se kokonaisuus, että tietää että silloin on ekat ihmiset tulleet ja rajasulut, tietää sen, mutta joka paikassahan on oma kulttuuri.”

3.8 Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevat kuultavat

Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää¹ vailla olevien henkilöiden kuulemisissa merkittävänä piirteenä korostui kokemusten ja ajatusten erilaisuus saamelaisten kuulemisista. Puheissa asetettiin painokkaasti vastakkain saamelaiskäräjien vaaliluetteloon kuuluvat, niin sanotut ”rekisterisaamelaiset” ja Suomen alkuperäiseen väestöön ja täten alkuperäiskansaan kuuluvat, mutta saamelaiskäräjien vaaliluetteloon kuulumattomat henkilöt. Kuulemisiin osallistuneiden mielestä saamelaiskäräjät edustaa eliittiä, joka syrjii Suomen valtion ainoaa alkuperäiskansaa.

Suomen valtion alkuperäiskansa käyttää itsestään monia nimiä esimerkkeinä lappalaiset, alkuperäisväestö, kantaväestö, alkuperäisasukkaat, metsälappalaiset ja metsäsaamelaiset. Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon kuuluvien henkilöiden alkuperäiskansaankuulumista ei kiisteta, mutta he eivät ole alkuperäiskansa nimenomaan Suomen valtiossa ja Suomen valtionrajojen sisäpuolella.

Norja mainitaan ainoana valtiona, jossa voi olla saamelaisia. Suomessa ja Ruotsissa kerrotaan olevan ainoastaan lappalaisia. Saamelainen on termi, jota Suomessa ei ole ollut ja se on kehitetty 1970-luvulla. Koska saamelainen-termi on kehitetty, on saamelaisuus Suomessa keinotekoista.

Kuulemisissa painotettiin erityisesti pohjoissaamelaisten porosaamelaisten muuttaneen Suomen valtioon Norjasta. Jotkut heistä ovat muuttaneet Suomeen myös Ruotsista. Merkillä pantavaa on kuitenkin, että myöskään Ruotsissa ei ole saamelaisia, on vain lappalaisia. Kolttasaamelaiset ovat Venäjältä muuttaneita. Alkuperäiskansa saamelaiset ovat kuulemisissa yleisesti ilmaistusti maahanmuuttajia Suomessa.

Kuulemisissa painotettiin, että se, mikä on alkuperäiskansa, määritellään kansainvälisen työjärjestö ILO:n sopimuksessa numero 169. Tärkein alkuperäiskansan määrittelevä kriteeri on polveutuminen, verenperintö. Lisäksi Suomen alkuperäiskansan määrittelyssä tärkeä kriteeri on se, että asuminen ja eläminen samalla paikalla on jatkunut nykyisen Suomen valtion rajojen sisällä vuosisatojen ajan.

Kuulemisissa painotettiin, että alkuperäiskansaankuulumisen osoittamiseen olisi kaikki ihmiset velvoitettava DNA-testeihin. Kieleen ja kielitaitoon

¹ Kansainvälisestä oikeudesta tuleva alkuperäiskansan itsemääräämisoikeuteen olennaisesti liittyvä kriteeri alkuperäiskansan itsensä oikeudesta ryhmänä tunnistaa alkuperäiskansan jäseneksi itsensä identifioiva henkilö kuuluvaksi alkuperäiskansaankuulumiseen. Tässä raportissa tarkoitetaan alkuperäiskansa saamelaisten kansansa jäseneksi hyväksymistä *per se*, ei saamelaiskäräjien vaaliluettelossa merkittynä olemista/olematta olemista.

perustuva määritelmä alkuperäiskansaan kuuluvasta henkilöstä on kyseenalainen, koska kielen voi opiskella kuka tahansa. Tämän lisäksi tilanteessa, jossa verenperimän mukaan alkuperäiskansaan kuuluvia henkilöitä ei tällä hetkellä hyväksytä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon, koetaan vääryytenä se, että esimerkiksi ulkomailta adoptoidut lapset ilman verenperintöä ovat alkuperäiskansan jäseniä.

”Sanon sen, että eikö ILO-sopimuksessa sanota selvästi, mitä tarkoittaa alkuperäiskansa, jos sitä tulkitsee, niin todennäköisesti mitä jutellaan, me olemme alkuperäiskansaa, siellä on kirjoitettu ja maailmalla tulkittu.

Kuulemisissa ilmenneesti alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevat henkilöt ovat teetättäneet DNA-testejä. Niiden tarkoituksena on todistaa kuuluminen alkuasukkaisuun sekä ILO 169- sopimuksessa määritelty alkuperäisyys eli se, että heidän sukunsa on asunut alueilla vuosisatojen ajan ja ainakin ennen muita asukkaita. He ovat myös hankkineet asiakirjanäyttöä alkuperäisyydestään, asutushistoriastaan ja muun muassa sukujensa maaomistuksista. He ovat valmiit vaatimaan ”keksitylle, poliittisella päätöksellä syntyneelle” alkuperäiskansalle, saamelaisille annettuja oikeuksia itselleen. Oikeuksilla viitataan erityisesti maa- ja vesioikeuksiin. Esimerkiksi lappalaisiksi itsensä identifioivat henkilöt kertoivat hakevansa lappalaisille alkuperäiskansaoikeuksia, minkä jälkeen nämä oikeudet eivät tilaisuuksissa kerrotusti kuulu enää keillekään muille kuin lappalaisille.

Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevista tilaisuuksiin osallistujista he, jotka identifioivat itsensä metsäsaamelaisiksi painottavat, että Suomen todellinen alkuperäiskansa on metsäsaamelaiset. ”He ovat asuttaneet Suomea hyvin pitkän aikaa ja he ovat joutuneet erilaisten ja eri valtioiden sorto-, syrjintä- ja sulauttamistoimenpiteiden kohteeksi. Viimeisin sortaja ja mitätöijä ovat naapurimaista saapuneet saamelaisryhmät. Ne pyrkivät saamaan Suomen alkuperäiskansan statuksen itselleen keinoja kaihtamatta.” Metsäsaamelaisia ovat kuulemisissa ilmi tuodusti ”varsinaiset metsäsaamelaiset aina nykyistä Kuusamoä myöten, Inarin seudun järvisaamelaiset sekä Utsjoen jokisaamelaiset ja tunturisaamelaiset”. Metsäsaamelaisten mukaan sovintoprosessin tulisi käsitellä todelliseen alkuperäiskansaan kuulumisen selvittämisen lisäksi Lapin maiden valtausta ja hyväksikäyttöä viimeisten 150 vuoden ajalta.

Tilaisuuksissa ilmi tullee saamelaiskäräjien vaaliluetteloon pääsyn tärkeys ei liity ensisijaisesti oikeuteen identiteetistä. Syrjityksi ja sorretuksi tulemisen kokemuksia ei poista oikeus identifioida itsensä haluamallaan tavalla. Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon pyrkimistä ilmoitettiin jatkettavan niin kauan, kunnes kaikki sinne kuuluvat ovat merkittynä vaaliluetteloon. Tämä siksi, että tärkeintä alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla oleville kuultaville on päästä osalliseksi saamelaiskäräjien vaaliluetteloon kuulumisen kautta saatavista eduista ja erityisoikeuksista sekä päästä päättämään niiden jakamisesta.

Tilaisuuksissa ei tarkennettu sitä, mitä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkityksi tulemisen mukanaan tuomilla eduilla tai erityisöikeuksilla tarkalleen ottaen tarkoitetaan.

Tilaisuuksissa ilmenneesti maaöikeuksista puhuttaessa painotetaan maan omistusta. Lappalaisten ja metsäsaamelaisten maanomistus perustuu Ruotsin vallan aikaisiin lapinkyliin ja sen katsotaan jatkuneen katkeamattomana näihin päiviin saakka. Lappalaiset ja metsälappalaiset omistavat maat kiistattomasti.

”Puhumme maa- ja vesioikeuksista, niitä ei muilla olekaan vaan meillä. Mutta niille annetaan meidän oikeudet, eihän niitä ole annettu, maat on meidän. Vaikka valtion metsää. Se on se uhka. Se tuntuu minusta hirviän oudolta. Itse olen ajatellut asiaa näin, tätä koko riitaa. Että jos ei kukaan olisi puhunut maasta ja vesioikeuksista vaan kielestä ja kulttuurista, tuskin täällä istuisimme. Mutta kun tuli maa- ja vesioikeudet, alkoi homma käsitellä meitä. Emme anna muille oikeuksiamme.”

Niin saamelaisalueen ulkopuolella kuin saamelaiskäräjien vaaliluettelon ulkopuolella poronhoitoa harjoittavat kokevat poronhoidon harjoittamisen edellytykset valtaväestöä syrjivinä. Alkuperäiskansa saamelaiset saavat vaaliluetteloön kuulumisen kautta moninkertaisesti suuremmat korvaukset esimerkiksi petojen tai kotkien aiheuttamista tuhoista kuin saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella poronhoitoa harjoittavat henkilöt tai henkilöt, jotka eivät ole merkittyinä saamelaiskäräjien vaaliluetteloön. Saamelaiskäräjien vaaliluetteloön merkitsemisen kautta alkuperäiskansan jäseniksi muuttuneiden poronomistajien, saamelaisten, tuottama poronliha on myös erilaisin tuotemerkein perusteettomasti suojattu. Merkille pantavaa on, että kuulemisissa ilmi tullee, poroelinkeinon harjoittaminen kuuluu alkuperäiskansan määrittämiseen. Tämän vuoksi poronelinkeinoa harjoittava henkilö kokee vahvasti elinkeinonsa kautta kuuluvansa alkuperäiskansan jäseneksi. Kuulemisissa kerrotusti Suomessa poroista valtaosa on Suomen todellisen alkuperäiskansan, metsälappalaisten omistuksessa.

”On rautalanka-aita. Toisella puolen on saamelaisalue. Meidän tokka on laidunaa täällä missä kotka on, ja saamelaisalueella ei ole pikkuvasa-aikana poroja. Niin siellä on 1,5 kertainen korvaus, on paljon päätöksiä, kun mennään rautalanka-aidan pohjoispuolella. Meitä kohdellaan rasistisesti siinä. Mitä kulttuuriin sanoo, en ole ikinä epäillyt omaa identiteettiä. Minut tunnetaan poromiehenä ja määrätyn suvun henkilönä, ei sitä ole kyseenalaistettu.”

” [...] Saamelaisrekisterissä olevat ihmiset saa paremmat edut, niillä on enemmän poroja, saavat porotilan perustamisessa. Uhkahan on sekin, meiltä vietiin lapinpuku, se on oikeasti ollut keskilapin umpipuku. Ei niillä köyhillä tunturi-ihmisillä ollut raha verkaan, mutta nämä markkinamiehet ostivat verkaa. Meillä on niin vanhoja pukuja, ettei muilla olekaan yhtä vanhoja. Onneksi on säilynyt sodista osa. Kun poltettu on kylät. Joikukin

meiltä varastetaan. Ja luontoliitto sai, että ostaa lihaa vain saamelaiselta, se on oikein kasvatettua poroa. Selvää syrjintää. [...]”

Kuulemisissa nostettiin esiin myös se, kuinka alkuperäiskansa saamelaiset ovat omineet Suomen oikean alkuperäiskansan puvut, käsityöt ja joiun perusteetta itselleen.

”Historiahan on siitä kumma, että sehän lähtee nimenomaan erilaisten tuotteiden mitä on ollut ja viety. Siika, on kirjoitettu, että löydetty Inarista, ei välttämättä vaan Keski-Lapin arkistoista. Koska vain niillä paikoilla, on ollut Lapin puku, ensin tuli työpuku, umpipuku, niitä on 500-vielä kauempaa, perimää myös eurooppalaiseen umpipukuun. Tekijöitä on ollut vähän, ja kenellä ollut rahaa, pitänyt olla verotuloja, että saa verkaa ostettua. Se oli melkein yhtä paljon kuin porokarjan myyminen, mutta nämä isot lapinkylät on ostaneet ja tehneet tuotteita. [...] Mulla on 150 vuotta vanhat säpikkäät, vielä on hyvässä kunnossa, vaikka karva alkaa kulumaan. Tässä on ero, kun puhutaan saamenpuku, ja sitten pahoitellaan, kenellä on oikeus kantaa pukua. Meillä on varmasti oikeus, että kenellä on eka niitä pukuja ollut. Että ei syyllistettäisi niitä, jotka pitää pukuja. Meillä on ollut satoja vuosia puvut. Että sen verran varakasta sukua ollut. ”

”Puhuttiin tästä, niin yksinkertainen asia kuin käsityö. Vaimoni tekee käsitöitä, sitten tuli tämä, että kuka saa tehdä. Miettikää, mistä on lapin villahuivi tullut, tiedätkö sinä? Me tiedämme, se on tullut pohjanmaalta, kun ei täällä ole ollut väärispuita, vaimoni tekee niitä, tervetuloa kaupolle. Kannattaako jostain käsityön teosta, vanttuiden, karvakenkien teosta, nostaa huuto. Jota olemme pikkupojasta asti tehny.”

Tilaisuuksissa ilmenneesti on alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevien henkilöiden saamenkielenmenetys tapahtunut jo satoja vuosia sitten aikana, kun saamelaisten suomalaistaminen on ollut kaikista ankarinta. Saamen kielen käyttämisestä on rangaistu muun muassa jalkapuulla. Virkamiesten ja pappien tarve tietää, mitä ihmiset pohjoisessa keskenään puhuvat, on johtanut kielenmenetykseen ja kieli on tilaisuuksissa kerrotusti voinut säilyä vain aivan syrjäisimmillä seuduilla. Koska kielenmenetys on tapahtunut jo niin kauan sitten, on täten saamelaiskäräjien vaaliluetteloon hakeakseen etsittävä todisteita suvun kielestä pitkän ajan takaa. Vanhojen tietojen ja asiakirjojen hankkiminen on hankalaa. Tiedonsaantia halutaan helpotettavan, jotta myös hakeutuminen saamelaiskäräjien vaaliluetteloon helpottuisi.

”Tähän saamelaismääritelmään. Pohjoissaamelaiset eivät edes olleet Suomessa, kun täällä kiellettiin lapin kieli. Siksi heidän kieli on säilynyt, siksi painottavat kieliperustetta, eivätkä hyväksy jatkuvaa todistettua asuinhistoriaa, eivätkä jatkuvaa todistettua polveutumista. Eivätkä ILO-sopimuksen mukaista alkuperäiskansamääritelmää. Kaikkialla muualla sitä noudatetaan mutta ei Suomessa.”

Tilaisuuksissa ilmeni, että sukunimiä on muutettu suomalaisiksi, jotta postin kotiin saanti helpottuisi. Useiden saman sukunimisten paikkakunnilla posteja on jouduttu odottamaan viikkokaupalla, kun ne ovat esimerkiksi menneet väärille henkilöille.

Valtioneuvoston kanslian, oikeusministeriön ja saamelaiskäräjien Inarissa 10.2.2018 järjestämä kansainvälisten vieraiden kokemuksiin totuus- ja sovintokomissioista pohjautunut seminaari puhututti kuulemisissa. Seminaari koettiin ”itkuteatterina”. Kuulemisissa painotettiin sitä, että seminaarissa puhuneet saamelaisnuoret eivät ole kokeneet syrjintää. Sekä nuorten että tulkkien itkeminen tilaisuudessa koettiin järjestetyksi esitykseksi kansainvälisten vieraiden harhauttamista varten. Oikean alkuperäiskansan asia ei päässyt seminaarissa esille ja kansainvälisille vieraille oli etukäteen kerrottu väärää tietoa alkuperäiskansasta Suomessa.

Tilaisuuksissa tyrmättiin asutolakoulukokemusten tutkiminen. Asuntoloissa on kerrotusti ollut hyvä olla, eikä niissä ole tapahtunut minkäänlaista kiusaamista. Jos lapset ovatkin kiusanneet toisiaan, on se ollut vain luonnollista.

Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevat kuullut vaativat tilaisuuksissa kerrotusti, että saamelaisten sovintoprosessin pääasiana olisi ensin selvittää kuka Suomessa on alkuperäinen. Toisekseen ennen komission asettamista tulisi selvittää tilaisuuksissa nimetyksi ”saamelaiskäräjien eliitin” ja vaaliluetteloon kuulumattomien ihmisten väliset riidat, jotka koskevat alkuperäiskansaan kuulumista ja joiden koetaan johtuvan saamelaiskäräjien eliitin harjoittamasta vaaliluettelon ulkopuolella olevien henkilöiden sortamisesta. Saamelaiskäräjien eliitillä tarkoitetaan tilaisuuksiin osallistujien mukaan pohjoissaamelaisia porosaamelaisia, jotka ovat muuttaneet Suomeen esimerkiksi Norjasta. Jos komissio asetetaan, mutta Suomen oikea alkuperäiskansa jätetään sille annettavan mandaatin ulkopuolelle, on tämä kuultujen mielestä todellinen oikeusmurha ja kulttuurinen kansanmurha.

”Suomeksi lappalainen on lappalainen en tiedä mistä se on keksitty se saamelainen sana tänne Suomeen. Se on tässä vallankaappaussysteemissä tullut mukaan saamelaiskäräjillä tai jossain. Suurin ongelmahan täällä, ketä syrjittää, on ne lappalaiset jotka eivät saa edes omalla alueellaan äänestää, ei täällä muita ongelmia ole.”

”Totuuskomissio voisi puuttua tähän saamelaiskäräjille hakuasiaan. Koska pohjoissaamelaiset sanovat, että kyllä he sukunsa tuntee mutta eihän he tunne meitä.”

”Hyvä esimerkki on koltat. Ne tuli ensimmäiset koltat suomen kansalaisiksi 1920 rauhan sopimuksessa. Ja ne menetti sen oikeuden, kun menetti maat, mutta sodan jälkeen annettiin Suonikyläläisille, vaikka ne ei olleet Suomen puolellakaan vaan Venäjän, niille annettiin kolttakylä. Ja alkuperäiskansaa tulivat. Aina puhutaan valtiollisista asioista

tässä. Yritetään vesittää, että yhteispohjoismainen saamelaiskäräjät. Joku erikoinen pohjoismainen sopimus, kolmen maan saamelaiskäräjät ajaa näitä. Sillä yritetään ottaa alkuperäiskansaoikeudet meiltä. Se on uhka, nyt jo täältä on viety, inarilaiset ei pääse kaikki rekisteriin, vaikka on näyttää verokirjaa.”

”Miten voi selvittää miten alkuperäiskansa on kohdeltu väärin, jos eduskunnassa on päätetty, että rekisterissä olevat on alkuperäiskansa. Meidän suvusta on vuodesta 500 on meidän suku hallinnut alueita, miten voi poliittisesti päättää asian ja sitten tutkia. Ensin historia aikajärjestykseen, kukka on alkuperäiskansaa, ja maksaneet veron lapinmaista. Kiistan kylmästi, että valtiolla ja saamelaiskäräjillä ei ole oikeutta valtion maihin. Se on lapinkylän jäsenillä ja niiden jälkeläisillä. valtio voi saamelaiskäräjien kanssa neuvotella maa-oikeuksista. Ne on mulla papereissa, en anna niitä sillä lailla vain niin vain, olen sen Sipilällekin sanonut.”

”Totuuskomissio on oikea homma, mutta pitää tulla totuus esille, kukka on alkuperäiskansaa kukka ei, milloin on tulleet, millainen rooli on ollut. Olemme tutkineet metsälappalaisuutta, voin todistaa mikä Ruotsissa on ongelma. Kun siellä ei tunnista virkamiehet saamelaisia, vaan lappalaisia. On lapinmaa ei saamenmaa. Ja se on lappalaisten maa, sama Ruotsissa. Norjassa eri, sieltä on saamelaisuus tullut. Ne on Altan jälkeisessä kuhinassa tuli saamelaiset. En vähättele, että siellä on saamelaisia ja alkuperäiskansa mutta Suomessa ei. 1800-luvulla tuli kultaryntäyksen aikana ekat saamelaiset. Mettälappalaisista löytyy kaikki, papinkirjoista tiedot. Ainut mistä kiistellään on se, että 1700-luvulla nämä lappalaiset alko taloja rakentamaan ja sai talollisen nimen ja sukunimen koska tiloille piti olla. Mutta siitä huolimatta on kirkonkirjoissa, että on lappalaisten ja sitä sukua. Se pitää tuoda esille, koska suurin ryhmä, on mettälappalaisia. Ne omistaa 95% poroistakin ja on pitkä historia. Kielikään ei ole hävinnyt kokonaan porotaloudessa käytetään, käytämme ne sanat. Mutta se kieli tapettiin 1960 - 1970-luvulla ei saanut puhua, olen ollut nurkassakin, kun jotain niitä porojuttuja en suomen sanoilla osannut. Norjassahan on se saamelaisuus otettu myöhemmin paljon, koska kveenit olleet suurin kansa siellä. Täältä kartasta löytyy, mitä riistaa oli. Kittilä on ensimmäinen, jossa alkoi niin sanottu poronhoito koska siellä loppui peurat ensimmäisenä.”

Alkuperäiskansa saamelaisten ryhmähyväksyntää vailla olevien kuultavien suhtautuminen sovintoprosessin asiallisuuteen ja tarkoituksenmukaisuuteen ei tilaisuuksissa ilmenneesti ole varauksetonta. He esittivät tilaisuuksissa huolensa kuulemisten luotettavuudesta muun muassa valtion taholta kuulemiset suoritetaan virkamiehen taustasta johtuen. Tilaisuuksiin osallistuneiden mukaan he eivät saa viestiään läpi missään tai kenellekään, mistä syystä he eivät luota keneenkään.

” [...] Pitää kysyä tämä luottamushomma, tätä tilaisuutta kohtaan? Miksi valtioneuvoston kanslia ei ole ottanut jotain Virtasta tai Rantasta tuolta etelältä tekemään tätä. Tiedämme mitä sukua olet, voimmeko luottaa sinuun? [...]”

” [...] Kun puhutaan, että on kiusaamista tapahtunut, sitä on tapahtunut varmasti vuosisatojen aikana, meitä on suomalaistettu, kieleemme on poljettu jänkään. Mutta se kiusaaminen ehkä oli sitten jonain päivänä unohdettu asia, mutta nyt saamelaiskäräjät ja saamelaisnationalistit kiusaa inarinlappalaisia. Kiusaa ja pitää kolmannen luokan kansalaisina, ei päästä äänestämään ja kielletään meitä olemasta ketään. Eräänä päivänä perustetaan lappalaiskomissio, sanotaan että Juuson tyttö kävi täällä meitä kuulustelemassa, mutta edustaa itse sitä tahoja joka meitä sorjaa. Se on ikävä tunne, kun tuntee olevansa alkuperäinen mutta valtio ei hyväksy. [...]”

” [...] Miten voimme tietää, että se meidän viesti välittyy. Luottamusta ei ole mihinkään suuntaan.”

3.9 Sähköpostitse toimitetut lausumat

Kuulemisiin osallistumista varten avatun sähköpostin kautta vastaanotettiin toistakymmentä lausuntoa. Sähköpostitse vastaanotetut lausunnot on otettu huomioon joko yleisessä kuulemisten sisällöllisessä yhteenvedossa tai jos lausunto on koskenut jotain tiettyä kohderyhmää, sen kohderyhmän tarkemman tarkastelun yhteydessä.

Sähköpostitse toimitettiin pääosin prosessia koskevia yleisiä kannanottoja. Lausunnoissa pohdittiin mahdollisen saamelaisia koskevan totuus- ja sovintokomission mielekkyyttä Suomessa juuri tällä hetkellä. Niissä esitettiin myös tapoja, joilla prosessi voitaisiin toteuttaa sekä ehdotettiin komissaareja mahdolliseen komissioon.

Mandaatiksi mahdolliselle komissiolle on Suomessa julkisesti ollut esillä asuntolakoulukokemukset ja niin kielen kuin kulttuurin menettäminen niiden vuoksi. Tästä teemasta lausuttiin myös sähköpostitse.

Useissa posteissa otettiin kantaa saamelaisten ja valtaväestön kärjistyneisiin suhteisiin. Lisäksi avattiin historiaa ja historiasta kumpuavia syitä vastakkainasetteluille.

Alkuperäiskansa saamelaisista levitettävä väärä tieto, disinformaatio ja sen vaikutukset saamelaisille nostettiin esiin.

Valtaväestön lausumista ilmenee huoli eri ihmisryhmien, taustojen ja etnisteettien jännitteisistä väleistä Lapissa. Jännitteistä kärsivät kaikki pohjoisessa samalla, kun koetaan Etelä-Suomen vain naureskelevan. Valtaväestössä ollaan myös huolissaan siitä, että eri ryhmät Lapissa asettavat sovintoprosessille ennakkoehtoja. Valtaväestön toiveena olisi, että prosessille ei asetettaisi ennakolta ehtoja, jotta prosessilla olisi mahdollisuus onnistua ratkaisemaan kipeimmät ajankohtaiskiistat.

Valtaväestöön kuuluvien asiassa lausuneiden lausumissa esitetään toiveena, että valtaväestöä ei laiteta vastuuseen menneisyydessä tapahtuneista vääryyksistä, joihin he eivät ole voineet vaikuttaa. Pelkona on, että tilanne kiristyy entisestään erityisesti saamelaisten kotiseutualueella eri etnistä taustaa edustavien ihmisten kesken.

SAMMANDRAG

Finlands regering har i oktober 2017 inlett beredningen av en försoningsprocess gällande frågor som berör samerna. Finlands samesamfund har tagit initiativ till processen och har föreslagit för Finlands regering att en sannings- och försoningskommission för frågor som berör samerna ska tillsättas.

I samband med beredningen av processen har man hört urfolket samerna vid samrådsmöten som ordnades under maj-juni 2018 i samernas hembygdsområde och i de städer där det finns en sameförening.

Urfolket samerna ställer sig i princip positivt till att en sannings- och försoningskommission tillsätts. För dem är det viktigt att kommissionen, ifall en sådan tillsätts, först utreder sanningen, dvs. vad som i själva verket har hänt. Därefter är det dags att börja sträva efter försoning, dvs. undersöka hur samerna, staten och majoritetsbefolkningen ska kunna fortsätta samarbeta för en bättre framtid.

Eftersom utredandet av vad som har hänt utgör det första steget mot försoning, anser samerna att benämningen försoningsprocess, som finska staten för närvarande använder för processen, är vilseledande och tvivelaktig. Enligt urfolket samerna borde processen kallas sannings- och försoningsprocess. På det internationella planet används oftast denna term för processer där man undersöker och utreder gångna orättvisor och deras orsaker och följder, i hopp om att skapa en bättre framtid.

Urfolket samerna är inte redo för någon process om staten inte offentliggör sin målsättning för processen. Dessutom kräver man att staten ska lägga fram sina motiv till att inleda en försoningsprocess gällande frågor som berör samerna. Finska statens motiv har inte blivit tillkännagjorda.

Det finns ingen direkt förväntan på att staten under processen eller efter den ska be samerna om ursäkt, om avsikten bara är att göra detta som en s.k. symbolisk gest, utan något konkret innehåll.

I samband med samråden framgick det att urfolket samerna har ett behov av att ge utlopp för de känslor som väckts av upplevelserna av orättvisor och ett behov av att tala om dessa. Samerna känner till vilka problem upplevelserna av orättvisor har orsakat såväl på individnivå som hos hela folket, men man har inte haft redskap att åtgärda problemen, eftersom man aldrig kollektivt har talat högt om dessa upplevelser eller öppnat sig om dem. En orsak till att upplevelserna av orättvisor inte har blivit behandlade anses vara att urfolket samerna under hela vår självständighetstid har upplevt att majoritetsbefolkningen ser ner på dem och betraktar dem som ett folk av lägre rang. Att tala om dessa frågor har varit ett sätt att klara sig under trycket från majoritetsbefolkningens sida. Att frågorna lyfts fram i en process som genomförs i syfte att utreda upplevelserna av orättvisor tros som bäst kunna vara till hjälp för samerna både som folk och som individer.

Urfolket samerna anser att det är mycket viktigt att man genom processen kan utöka den korrekta kunskapen om samerna. I Finland är kunskapen och kännedomen om samerna mycket bristfällig, vilket ses som en orsak till att majoritetsbefolkningen förhåller sig negativt till samerna. Genom utökad kännedom och kunskap tror man att förhållningssättet påverkas i en positiv riktning, i och med att sådana fördomar som ger upphov till rädsla och fientlighet ersätts med korrekt kunskap. Processen tros kunna vara till nytta också för majoritetsbefolkningen och för hela Finlands folk när det gäller att behandla egna kollektiva trauman.

Urfolket samerna anser att en eventuell sannings- och försoningskommission framför allt och enbart ska koncentrera sig på förhållandet mellan samerna och staten, eftersom statens åtgärder och underlåtelser upplevs som de allra största orättvisorna. Finska staten upplevs ha bedrivit assimilation av urfolket samerna utan att det stiftats några särskilda lagar om saken. Tvångsförfinskningen hör dock inte bara till det förgångna i Finland, utan den anses fortgå än i dag. Det uppges att fientligheten mot samerna och införlivningsåtgärderna har intensifierats under de senaste åtta åren. Den bestämmelse om samernas rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur som ingår i Finlands grundlag (i 17 § 3 mom.) iakttas inte. De internationella konventioner som Finland har förbundit sig vid ger inte heller samerna skydd mot den assimilation som staten bedriver, eftersom det upplevs att finska staten inte respekterar konventionerna.

Vid samråden framgick det att kommissionens mandat inte kan avgränsas att gälla bara en viss upplevd orättvisa. Urfolket samernas upplevelser hänger alla samman med varandra. Det är inte heller möjligt att välja ut bara en orättvisa i den långa räckan av orättvisor, eftersom det inte finns någon slutpunkt för samernas upplevelser av orättvisor i Finland. Språket och kulturen kan inte heller särskiljas från varandra.

Urfolket samerna vill själva berätta vad de blivit utsatta för och vad de upplevt och än i dag upplever. De vill att ingen längre ska ifrågasätta deras berättelser då de delgett dem.

Det som samerna berättar är sanningen, men det finns skäl att notera att samerna är ett heterogent folk med regionala variationer i fråga om historia, särdrag och språkgrupper. Urfolket samerna vill själva skriva sin historia och synliggöra den i Finland.

I Norge, Sverige och Finland har man inlett eller håller på att bereda liknande processer gällande samerna i egenskap av urfolk. Urfolket samerna önskar att dessa processer ska samordnas, eftersom det är fråga om ett och samma urfolk inom fyra staters territorier.

Bland dem som deltog i samråden yrkade de som saknar urfolket samernas gruppgodkännande primärt på att Finland först ska utreda vem som hör till det egentliga urfolket i Finland. Därefter kan man återgå till försoningsprocessen. Enligt dem är urfolket samerna invandrare i Finland, och de anser att man genom ett politiskt beslut har skapat ett urfolk av en befolkningsgrupp som inte bör ges sådana rättigheter som tillkommer urfolket i Finland. Vidare framhölls det att alla personer som har rätt att bli upptagna i sametingets vallängd ska antecknas i den. Man kommer att ansöka om kompletteringar av vallängden tills alla som är berättigade till det är upptagna i den, eftersom samtliga förmånstagare ska kunna delta i beslutsfattandet om de förmåner som är förknippade med anteckningen i vallängden.

Man bör allvarligt överväga om det är ändamålsenligt att driva försoningsprocessen vidare i en situation där urfolket samerna ständigt känner sin existens hotad från både statens och majoritetsbefolkningens sida. Urfolket samernas existens hotas av finska statens lagstiftningsåtgärder, i samband med vilka man inte erkänner eller tar hänsyn till urfolkets rättigheter eller till att det är fråga om ett särskilt folk som skiljer sig från det finska folket och finskheten. De markanvändningsformer som utövas inom samernas hembygdsområde, såsom gruvidriften och den ökande turismen, hotar urfolket samernas rätt att hålla fast vid och utveckla sitt eget språk och sin egen kultur. Urfolket samernas existens ifrågasätts och motarbetas kraftigt, i synnerhet i norra Finland och inom samernas hembygdsområde, av grupper som upplevt sin rätt till mark- och vattenområden samt näringsutövning hotad sedan sametingslagen stiftades under 1990-talet.

Frågan om huruvida det är ändamålsenligt och meningsfullt att driva försoningsprocessen vidare måste granskas också ur finska statens och det finska folket synvinkel. Samerna är i egenskap av urfolk subjekt för processen. För att det ska finnas några som helst möjligheter till framgång för processen måste de vara beredda att öppna sig och redogöra för de orättvisor de upplevt för en eventuell kommission. För att processen ska vara framgångsrik krävs det emellertid också från statens och majoritetsbefolkningens sida en uppriktig vilja att utreda och erkänna de orättvisor som samerna blivit utsatta för. Finska staten måste tillsammans med majoritetsbefolkningen ha beredskap att genomföra en sådan mentalt och ekonomiskt betungande process som tillsättandet av en sannings- och försoningskommission innebär. Kommissionen ska inte tillsättas på lösa grunder.

1 Genomförandet av samråden och deltagandet i dem

1.1 Försoningsprocessens bakgrund

Finlands regering har den 19 oktober 2017 meddelat att beredningen av en försoningsprocess gällande frågor som berör samerna inleds. Regeringen har diskuterat saken med sametinget. Sametinget är initiativtagare till processen.

Statsrådets kansli och justitieministeriet kartlägger i samarbete med Finlands sameting hur försoningsprocessen (tillsättandet av kommissionen) borde genomföras och vilken uppgift och sammansättning den oberoende kommission som svarar för processen borde ha. Samråden med samerna utgör en förutsättning för att processen ska kunna fortskrida.

Statsrådets kansli, justitieministeriet och sametingets styrelse avtalade den 18 april 2018 om att följande led i försoningsprocessen skulle utgöras av samråd med samerna.

1.2 Tidtabellen för samråden

Samråden genomfördes mellan den 2 maj och den 27 juni 2018. Samråden ordnades inom samernas hembygdsområde, som definieras i 4 § i sametingslagen, samt i sådana städer utanför hembygdsområdet där det finns en sameförening. Vid samrådsförfarandet beaktades dessutom de aktörer som justitieministeriet hört i frågor som berör samerna.

Samrådsmötena ordnades, i nämnd ordning, på följande ställen: Nuorgam, Utsjoki, Karigasniemi, Sevettjärvi, Lisma, Nellim, Ivalo, Enare, Enare, Ivalo, Ivalo, Ivalo, Angeli, Lemmenjoki, Kuttura, Vuotso, Rovaniemi, Uleåborg, Tammerfors, Jyväskylä, Helsingfors, Enare, Partakko, Peltovuoma, Palojärvi, Hetta, Hetta, Karesuando och Kilpisjärvi.

Därutöver var det möjligt att lämna in yttranden per e-post fram till den 29 juni 2018.

1.3 Målgruppen för samråden

Den egentliga målgruppen för samråden utgjordes av urfolket samerna, eftersom samråden gällde frågor som berör samer. Ungefär 300 personer deltog i samråden.

Samrådsmötena var offentliga och öppna för allmänheten. Ett möte räckte 2–3 timmar.

1.4 Samrådsmötenas form och förmedlingen av information om dem

Samråden ordnades i form av flera mindre möten, för att så många som möjligt skulle uppleva att saken berörde dem. Genom att ordna flera möten eftersträvade man också regional täckning. Dessutom ville man göra tröskeln för att yttra sig vid samråden så låg som möjligt.

När det gällde de praktiska arrangemangen i samband med samrådsmötena samarbetade man med sameföreningar, andra föreningar och lokala invånare. Samarbetsparterna förmedlade också information om mötena på området, på det sätt som de önskade. Också Yle Sápmi och sametinget deltog i förmedlingen av information om mötena genom att offentliggöra en uppdaterad tidtabell för samråden på sin webbplats. Tidtabellen för samråden offentliggjordes också på statsrådets kanslis webbplats.

Av de trettio utannonserade samrådsmötena genomfördes slutligen tjugonio. Tio av samrådsmötena ordnades helt och hållet på samiska, tio ordnades på två språk (samiska och finska) och nio möten var helt finskspråkiga.

1.5 Frågor som särskilt behandlades vid samrådsmötena

Vid mötena fördes en allmän diskussion om sannings- och försoningsprocessen, och man reflekterade över processens meningsfullhet för Finlands urfolk samerna, med beaktande av de processer som genomförts på andra håll i världen. Den andra helhet som dryftades var det mandat som ska ges kommissionen, dvs. vad kommissionen ska undersöka och granska. Vid mötena diskuterades det mandattema som förts fram i offentligheten, dvs. internatskolupplevelserna och förlusten av såväl språk som kultur i och med dessa upplevelser, och huruvida detta kunde vara ett meningsfullt mandat för en eventuell kommission. Vid mötena diskuterade man även hurdana personer det skulle finnas

förtroende för när det gäller att leda kommissionen i egenskap av s.k. kommissionärer och hur kommissionärerna borde utses till detta uppdrag.

Vid samrådsmötena ställdes följande huvudfrågor:

1. Vilka tankar väcker en eventuell sannings- och försoningskommission, och finns det behov av en sannings- och försoningsprocess?
1. Vad borde den kommission som eventuellt tillsätts undersöka och granska, dvs. vilket mandat bör kommissionen ges? Kunde mandatet utgöras av internatskolupplevelserna och förlusten av såväl språk som kultur till följd av dessa upplevelser?
1. För vilken typ av kommissionärer skulle de närvarande vara beredda att berätta också om sina svåraste upplevelser, dvs. hurdana kriterier bör uppställas för kommissionärerna? Hur ska kommissionärerna väljas?

2 Yttranden om försoningsprocessen, mandatet och kommissionen

2.1 Försoningsprocessen

Vid samråden med urfolket samerna lyftes det särskilt fram att samerna i Finland genom majoritetsbefolkningens uppförande, dvs. deras hån och negativa förhållningssätt, har lärts att de är ett sämre folk, av lägre rang än majoritetsbefolkningen. De har lärt sig att deras kunskaper och färdigheter inte når upp till samma nivå som majoritetsbefolkningens. Detta tänkesätt, att urfolket samerna är sämre och av lägre rang, har präntats in i samerna åtminstone sedan Finland blev självständigt. Detta tänkesätt kan redan i sig ha en stark förfinskande verkan, då samerna försätts i ett barns ställning, under majoritetsbefolkningens förmyndarskap. Finnarna kan och vet allting, samerna får inte säga någonting. Urfolket samerna är och vill vara samer. Samerna är stolta över sina rötter, sitt språk och sin kultur, och de vill inte införlivas i majoritetsbefolkningen.

”Världen blir hela tiden allt hårdare och man måste beakta framtiden. Det kräver så mycket energi att strida för samerna, det är inte trevligt för dem som strider. Också min mamma sade alltid till mig att du är ju bara same och att du måste underordna dig, du måste alltid underordna dig, du är lägre. Jag är inte till någon nytta då jag är same.”

Vid samråden med urfolket samerna framfördes det att man i samband med den process som genomförs i Finland ska ta hänsyn till att samerna utgör ett och samma folk inom fyra staters territorier. Samerna upplever det som naturligt att de stater där processer som baserar sig på den internationella sannings- och försoningskommissionsinstitutionen pågår eller är under beredning under samma tid samarbetar med varandra. I Sverige utreder man för närvarande ändamålsenligheten av en motsvarande försoningsprocess som är under beredning i Finland. I Sverige har man år 2015 vidtagit förberedelser för att tillsätta en sannings- och försoningskommission för samerna. I Norge har stortinget i juni 2018 tillsatt

en sannings- och försoningskommission för samerna och kvänerna, efter förberedelser som pågått i ungefär ett års tid. Den norska sannings- och försoningskommissionens mandatperiod sträcker sig fram till år 2022.

I Finland betraktar urfolket samerna det som mycket viktigt att den eventuella kommission som tillsätts ska vara verksam över statsgränserna. Samerna vill därigenom både stärka sitt folks samhörighet över statsgränserna och hindra att enskilda samer måste välja vilken nationalstats process de upplever att de omfattas av.

Den internationella sannings- och försoningskommissionsinstitutionen betraktas som en god sak. Urfolket samerna anser dock att den process som är under beredning i Finland är mycket tvivelaktig med tanke på dess tidpunkt, statens oklara motiv och processens ändamålsenlighet.

”Jag tycker att det är en stor sak, sametingslagen och exempelvis Ishavsbanan, inte kan man före det fatta beslut om något sådant. Då det vittnar om statens begär. Här är det ju främst fråga om förtroende, dvs. om det finns något sådant. För tillfället har vi ju inte något stort förtroende. Jag anser att Ishavsbanan är ett stort dilemma, hur Sipilä har välsignat denna process och samtidigt också Ishavsbanan, som på något sätt är syftet med denna process, att vi ska upplysas om att kolonisationen inte fortgår. Det är alltså helt galet att man vill ha Ishavsbanan över våra marker och att man sedan samtidigt vill börja försonas. Jag vet inte vad som är det värsta hotet, om det är att staten nu vill försonas. Och om något i framtiden går fel när det gäller samerna så kan man alltid säga ”Vi har ju försonats och bett om ursäkt”. Jag vet inte om det finns något annat scenario här.”

”Det verkar som om vi måste godkänna den situation som nu råder, och förlåta allt som staten har gjort mot oss. Så har jag förstått saken. Vi kräver inte att vi ska få tillbaka allt som har tagits ifrån oss, men våra barns och barnbarns rättigheter måste tryggas i framtiden, det arbetar vi för.”

2.1.1 Den eventuella behållningen av processen

Vid samrådsmötena framgick det att man i och för sig understöder tanken på att tillsätta en sannings- och försoningskommission. Urfolket samerna anser att det skulle vara viktigt att utreda samernas historia i Finland och vilken samernas situation i Finland är i dagens läge.

Att dessa frågor lyfts fram anses gagna såväl samerna själva som majoritetsbefolkningen. Urfolket samerna kan genom kommissionens arbete få kunskap om sin egen historia i Finland. De upplever att deras kunskap om sin historia är bristfällig såväl på grund av gränsstängningar som på grund av folkets underordnade ställning i förhållande till

majoritetsbefolkningen. Bristen på kunskap om det egna folkets historia beror också på att varken samerna själva eller någon annan har lärt sig något om samerna i de finska skolorna. Man lär sig inte heller nuförtiden något om samerna i skolan. Det finns ett stort behov av en samisk historieskrivning. Den nytta processen kunde ge majoritetsbefolkningen utgörs av att den utökade tillgången till korrekt information kan leda till en minskning av majoritetsbefolkningens rädslor och fördomar samt negativa attityder gentemot samerna.

Försoningsprocessen förväntas inte resultera i att alla problem blir lösta. Processen kan emellertid vara till nytta för försöken att nå försoning mellan samerna och majoritetsbefolkningen, för samernas självkänsla både på individnivå och för folket som helhet, samt för enskilda samer som får tillfälle att berätta om sina tunga upplevelser efter att ha tigit om dem i årtal eller till och med i flera årtionden. Också en liten ökning av kunskapen kan sist och slutligen vara till stor nytta.

Urfolket samerna vill inte under några omständigheter att försoningsprocessen ska bli en offerberättelse. Om kommissionen tillsätts vill de att den lyfter fram också det positiva som samerna har bevarat i egenskap av samer i Finland, trots det tryck mot och de försök till assimilation som har förekommit och förekommer i landet. Urfolket samerna önskar att försoningsprocessen ska belysa det positiva som samiskheten innebär för samerna själva.

Urfolket samerna anser att den enda rätta benämningen för processen är sannings- och försoningsprocess. För dem är det viktigast att man först utreder sanningen, dvs. vad som har hänt, utan att någon ifrågasätter det som kommer fram. Det är dock inte fråga om bara en samisk sanning, utan sanningen är mångfacetterad, eftersom samerna inom olika geografiska områden och inom olika samiska språkgrupper har sin egen historia och sina egna upplevelser, dvs. sin egen sanning. Efter att sanningen har utretts kan man tillsammans börja fundera på en försoning, dvs. på hur urfolket samerna tillsammans med finska staten och majoritetsbefolkningen ska gå vidare så att de skedda orättvisorna inte längre upprepas. Utan sanning finns det inte några möjligheter till försoning.

Urfolket samerna är beredda att delta i sannings- och försoningsprocessen, om finska staten visar att avsikten är att genuint utreda vad samerna i Finland har upplevt och fortfarande upplever. Staten ska också genuint förbinda sig vid att processen resulterar i en konkret förbättring av tillgodoseendet av urfolket samernas rättigheter i Finland. Urfolket samernas självbestämmanderätt ska erkännas, och staten ska erkänna urfolket samernas rätt att finnas till. Såsom det framförts vid samrådsmötena är det bäst att låta bli att framföra en s.k. betydelösa ursäkt, som inte innefattar någon avsikt att förändra saker mot det bättre.

”Och motparten ska ha en uppriktig intention. Nog har man ju vant sig vid att det utlovas vad som helst. Vi gör bara bort oss om vi då börjar förhandla.”

” [...] Till de goda sidorna hör förstås att jag hoppas att samernas situation och historia och de orättvisor vi har upplevt ska synliggöras och diskuteras i samband med den här processen, så att våra tankar, upplevelser och förväntningar blir hörda. Det här kräver att finländarna tar saken till sig och att statsöverhuvudena, presidenten och statsministern, tar ställning och säger att de har gjort fel mot samerna. Men hittills har Finlands president, inte vår egen president utan Sauli Niinistö, varit tyst. Jag har inte hört att han skulle ha tagit ställning för vår sak. Också statsministern har varit tyst och de andra ministrarna har bara kringgått saken. Vid det seminarium som ordnades av Förbundet för mänskliga rättigheter sades det att ”vi ska framföra era hälsningar till regeringen”. Man får en känsla av att de inte bryr sig. Om man tänker på nutiden är samernas juridiska situation inte enkel. Vi har två goda grundlagsparagrafer i lagen, men finska staten följer inte dem i lägre lagar och förordningar. Då sametinget tillsattes var intentionen god och den är det fortfarande, men riksdagen vill inte i praktiken tillämpa lagparagraferna på den lägre lagstiftningen, så att samernas rättigheter skulle tillgodoses i enlighet med vår självbestämmanderätt. Det är tanken med självbestämmanderätten, att vi själva får bestämma, men nu ser vi på då de finska myndigheterna bestämmer för vår del. Det är inte rätt. Grundtanken är enkel: Statsöverhuvudena, myndigheterna, ska nu föra fram saken och tydligt säga vad de har gjort och hur de tänker göra, annars har jag ingen tilltro till processen.”

”Staten borde förstå varför samerna i dagens läge har så svårt att lita på staten. Det här borde utgöra grunden för hela arbetet, att staten förstår varför samerna har svårt att lita på staten.”

”Vi gråter och berättar, så att utredarna får säga att det var svårt. Sedan ber de om ursäkt, och ingenting ändras. Det här skulle vara det värsta. Jag är av den åsikten att det måste finnas en tydlig intention om vilken nytta vi förväntas få här.”

” [...] Vi kan inte behandla vår historia utan att behandla näringarna och språket. Det är fråga om ett och samma paket för oss. Om vi har kunskap och förmåga och skulle vara redo för processen skulle det vara bra att komma vidare i dessa frågor. Men förstår staten vad det är fråga om, är staten verkligen redo? Om processen inleds, är det viktigt att den benämns sannings- och försoningsprocess. Det kan inte bara vara så att nu försonades vi, ni förlät oss och allt är ok. Det måste nog bli fråga om en sådan process, om den inleds, att vi sedan måste gräva fram frågor som ofrånkomligen visar sanningen. Sanningen måste nog finnas med. Jag funderar också på att finska statens situation säkert är den mest utmanande. I Norge har det ju funnits lagbestämmelser om saken, det kan inte bestridas. I Sverige har man handlat på många olika sätt, man har försökt skydda rensamerna, ”lapp ska vara lapp”, men dem som inte har räknats som ”riktiga” samer, dvs. rensamer, har man försökt försvenska. I Finland är det så att de kan förneka saken

eftersom det inte har stått något om förfinskning i lagen. Förstår staten att förfinskningen har skett på ett mycket lömskt sätt? Därför har den varit så effektiv.”

2.1.2 Misstro och rädslor rörande processen

Även om urfolket samerna förhåller sig positivt till den internationella sannings- och försoningskommissionsinstitutionen, aktualiserades vid samråden många rädslor och hotbilder rörande den process som planeras i Finland.

Såsom det framgick vid samråden litar samerna inte på finska staten, och de känner en stark misstro mot statens planer gällande urfolket samerna. De som deltog i samrådsmötena ville veta varför finska staten över huvud taget har börjat förbereda processen i fråga. Man ville också veta om staten redan har slagit fast processens slutresultat. Såsom det framgick vid samrådsmötena förstod de som deltog i mötena inte vilket som är statens syfte med den process som förbereds eller vad som eftersträvas genom den.

Urfolket samerna upplever att samerna har berövats allt i Finland. Rätten att upprätthålla den egna kulturen och det egna språket har fråntagits dem genom att de berövats rätten till mark- och vattenområden och till naturen samt till att nyttja naturen enligt den samiska traditionen. Den samiska renskötseln åtnjuter inget som helst skydd, och den samiska hantverkstraditionen kan exploateras av envar. Samernas existens har förbjudits och deras identitet har fråntagits dem.

Enligt 17 § 3 mom. i grundlagen har samerna såsom urfolk rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur. Denna rätt tillgodoses dock inte, och den nämnda grundlagsbestämmelsen har i praktiken ingen betydelse, eftersom majoritetsbefolkningen fattar beslut också om frågor som hör till kärnområdet för samernas självbestämmanderätt. I Finland har urfolket samerna inte ens rätt att bestämma vem som hör till folket och vilka som är dess medlemmar. Då en same ställer sig upp för att kämpa för sina rättigheter eller ens öppnar munnen, angriper majoritetsbefolkningen dessutom fientligt det samiska folket och frågar varför samerna alltid tar illa vid sig av allt. Samerna upplever att de i Finland har berövats allt som tillhör dem och allt som är viktigt för dem. Endast urfolket samernas känslor kan ingen i Finland frånta folket.

Urfolket samerna ifrågasätter statens motiv för processen. Man misstänker att motivet är att finska staten genom den process som berör urfolket samerna strävar efter att på det internationella planet stärka sitt anseende som en stat som respekterar de mänskliga rättigheterna och urfolkens rättigheter, trots att staten samtidigt försvagar samernas rättigheter ytterligare. Man tror inte att staten har en genuin, uppriktig vilja att genomföra processen för urfolket samernas bästa. Vid samrådsmötena funderade man på om de finska politikerna vill skaffa sig en fjäder i hatten med hjälp av processen. Å andra sidan funderade

man också på vad t.ex. den sittande regeringen har att förlora på att man undersöker vad som har hänt i det förgångna.

”Min första tanke var ”varför nu”? Är det så att då samerna har berövats allt så kommer ännu det här. Då vi har tagit allt, sedan hör vi er och så är saken klar? Vilken är tanken bakom det här? Vilket är syftet? Då vi nu lever i en så hård tid, som i förfinskningens tidevarv, då ingen annan är lika bra som en finne, varför nu? Kanske för att tillfredsställa FN, men vad ger det oss? På basis av vad vi nu har hört kan de hålla saken för sig själva. Det här är en första tanke, men jag vet inte ännu om en sådan här process borde inledas.”

Urfolket samernas misstro mot staten yppade sig vid samråden också då man funderade på varför sametinget och staten använder olika namn för processen. Sametinget talar om en sannings- och försoningsprocess, som på det internationella planet är den vanligaste benämningen. Benämningen försoningsprocess, som staten använder, uppfattas däremot höra samman med tvistlösning och tvister. Man undrade vilken tvist det är fråga om och vad som borde lösas. Dessutom framfördes misstankar om att staten har för avsikt att tvinga samerna att förlåta staten för de orättvisor den utsatt samerna för, utan att staten själv därefter förbinder sig vid något alls.

Det finns en rädsla för att staten egentligen har något helt annat syfte med försoningsprocessen än urfolket samernas bästa, och man är rädd att processen i stället är riktad mot samerna.

Vid samråden visade urfolket samerna misstro också mot sametinget. Sametinget gavs i och för sig erkänsla och beröm för sitt initiativ om att en sannings- och försoningskommission ska tillsättas. Det riktades emellertid misstro mot sametingets motiv till processen i en sådan situation där det i Finland pågår flera lagstiftningsprocesser som berör samerna samt andra projekt som berör urfolket samerna och som hotar samernas språk och kultur. Urfolket samernas misstro mot sametinget framgick av deras resonemang om huruvida sametingets medlemmar genom sitt initiativ verkligen kollektivt driver det samiska urfolkets intressen eller eftersträvar personlig ära och berömmelse. Sametinget upplevs agera mycket passivt i förhållande till det egna folket. Sametinget beaktar inte och känner inte ens till alla särdrag som präglar det samiska hembygdsområdet och inte heller behoven hos eller situationen för de samer som bor utanför hembygdsområdet. Sametinget ses också som ett organ som driver statens förtryckarpolitik. Dessutom ifrågasätts sametingets legitimitet att representera urfolket samerna, då sametinget i allt större utsträckning förfinskas av personer som upptagits i dess vallängd men som urfolket samerna inte erkänner som medlemmar av folket.

”Annars sticker vi nog, om de lämnar våra rättigheter och vårt språk därefter och bara vill få sitt namn upptecknat i historien. Så får det inte gå. Det är en sak.”

”Skulle man kunna ändra på det här, så att man skulle tillsätta bara en medvetenhetskommission och glömma försoningen. Då jag känner de äldre inom vårt område, så är det nog som att utsätta gamla människor för en sista våldtäkt, då de berättar sådant för någon tjänsteman som man vanligtvis berättar för en psykiater, och de sedan bara lägger det i ö-mappen. Där finns något skumt med det, och det strider mot min rättskänsla.”

”Jag vill också att statens överhuvuden ska tala själva, inte bara skicka hit dig. Presidenten, statsministern, regeringen, de ska tydligt berätta vad de har för avsikter. Före det har jag ingen tillit alls, jag har arbetat så länge inom samepolitiken. Jag minns hur vi samlades och satt på konferenser då jag blev aktiv inom politiken på 1960-talet. Vi har arbetat länge, och vi har sett den utveckling som skett. Finska staten har utan tvivel hela tiden velat assimilera samerna. Om vi ser på lagarna om social- och hälsovården och landskapen, är den huvudsakliga målsättningen att sametinget faller bort därifrån. Sametinget är av betydelse bara i några år till, i fyra till fem år. Jag är beredd att sluta och säga att det inte lönar sig att vara same i det här landet.”

Som argument mot processen framfördes vid samråden utöver misstro också en rädsla för att urfolket samerna och samernas frågor än en gång undersöks utan att det finns några garantier för att något kommer att förändras till det bättre. Samerna förpliktas delta i kommissionens verksamhet som informanter och öppna sig också om sina svåraste upplevelser för kommissionen, vilket gör att de kanske på nytt blir traumatiserade.

För urfolket samerna är det fråga om en process mellan staten och samerna. Enligt vad som framgått vid samråden beror de orättvisor som samerna utsatts för i Finland på statens åtgärder och underlåtelse. Man fruktar emellertid att statens syfte med processen är att fokusera på de inbördes relationerna mellan befolkningen i norr, samerna och majoritetsbefolkningen, och att målsättningen är att nå en lösning som är positiv för majoritetsbefolkningen.

”Staten utser säkert människor till kommissionen i enlighet med 2000-talets nya tanke om att samerna inte är ett urfolk. Det värsta skulle vara att kommissionens arbete plötsligt skulle resultera i att det finns ett nytt urfolk i Finland. Det här är skrämmande och man måste fundera på om det ens finns behov av en sådan kommission. De är så skickliga på att förstöra allt som har planerats för oss.”

”Det värsta skulle vara ifall man kommer till att vi samer och den och den generationen har åsidosatt det riktiga lappfolket och mobbat dem, och att dagens samebarn anklagas för rasdiskriminering.”

2.1.3 Revideringen av sametingslagen och samedefinitionen

Vid samrådsmötena blandade deltagarna ihop den pågående revideringen av sametingslagen med försoningsprocessen. Vanliga människor var inte på det klara med att försoningsprocessen och revideringen av sametingslagen är skilda frågor.

De som deltog i samråden talade mycket om samedefinitionen och om förnyandet av sametingslagen. Urfolket samerna framförde entydigt att den samedefinition som anges i 3 § i sametingslagen utgör ett argument mot försoningsprocessen. Om urfolket samerna i och med revideringen av sametingslagen inte får självbestämmanderätt när det gäller att fatta beslut om vem som hör till folket anses det inte finnas förutsättningar för en försoningsprocess. Sametingets representativitet som ett organ vars medlemmar urfolket samerna utser bland sig har redan ifrågasatts till följd av högsta förvaltningsdomstolens beslut om att personer som inte åtnjuter urfolkets gruppgodkännande upptagits i vallängden. Om revideringen av sametingslagen inte förbättrar samernas självbestämmanderätt, eller om den till och med försämrar självbestämmanderätten ytterligare, har samerna inget förtroende för att staten uppriktigt skulle sträva efter att genomföra försoningsprocessen för samernas bästa. Urfolket samerna beklagar att statens ledning och de finländska beslutsfattarna har problem med att förstå vilka som är samer och som ska höras i samband med frågor som berör samerna.

" [...] Det som man talar om och som hela tiden kommer fram ur de där jordeböckerna och mantalsböckerna och rågångsprotokollen är att de var nybyggare, uttryckligen de här som genom HFD:s beslut har upptagits i vallängden. Det finns ingen grund för att de skulle vara samer. Och det som man alltid har fått höra är att man ska nå en sådan kompromiss som man har talat om, att lappdefinitionen ska strykas, men nu lägger de till en övergångsperiod så att följande val ännu sker enligt den gamla lagen. År 2020 kommer den nya lagen, men före det har ju de här redan släppts in. Jag tycker att det då redan har gått så långt att man borde fundera på att lämna sig utanför sametingets vallängd. Det är sorgligt om man med egna ögon tvingas se på hur det egna folket förtrycks. Något sådant har säkert inte hänt någon annanstans i världen, inte i någon så kallad civiliserad stat, där det finns alla möjligheter att erbjuda och trygga materiell välfärd. Finland hör till världens rikaste länder, liksom Norge och Sverige, det skulle inte vara svårt för dem att få ordning på samernas frågor, men då de inte vill. De eftersträvar alltid bara integrering. Det känns som om Sveriges sameting är det enda som försöker göra lite motstånd. Det verkar som om Finlands sameting är på väg ditåt. Det är en ledsam process, och om det verkligen går så, vet jag inte vad vi gör med en sanningskommitté. [...]"

Samedefinitionen och revideringen av sametingslagen ingav betänkligheter också bland dem som inte åtnjuter urfolket samernas gruppgodkännande såsom tillhöriga det samiska folket. Man godkänner inte under några som helst omständigheter att 3 § i sametingslagen ändras så att omnämmandet av lapsk härstamning i paragrafens 2 punkt stryks. Man godkänner inte

heller att definitionen ändras så att den anknyts till språket. Enligt de deltagare i samråden som saknar urfolket samernas gruppgodkännande saknar samernas försoningsprocess grund om den inte omfattar också Finlands riktiga urfolk. Med riktigt urfolk avses då dem som har bott längst inom finska statens gränser, men som inte har upptagits i sametingets vallängd. Som förutsättning för tillsättandet av kommissionen, dvs. för inledandet av processen, krävs det att man först utreder vilken del av befolkningen som utgör urfolk i Finland och vilka individer som hör till urfolket.

”Den här sanningskommissionen behövs nog, men jag tror inte att den behövs i den mening som sametinget avser. Jag var i Enare då det första mötet gällande sanningskommissionen hölls. Där fanns människor från sanningskommissioner som tillsatts på andra håll i världen, från områden där människor har dödats och förtryckts. Men vid bordet fanns förutom dessa utlänningar också tre unga samefröknar. Då det blev deras tur att yttra sig grät var och en av dem och talade tårögda om sitt öde, om hur de har blivit behandlade. Plötsligt vaknade jag till och undrade om jag hade kommit till fel ställe, om jag hade kommit till en teaterföreställning. Men sedan började jag förundra mig, då de talade samiska, och tolken som tolkade till finska grät likaså. Också tolken grät. Nog var det en ganska teatralisk föreställning.”

”Först måste det finnas enighet om vem som är urfolk, eftersom det här gäller urfolket, som samerna sägs vara i Finland. Men om man anser att bara de som finns i registret och har fått rösträtt är samer, är det fråga om något som liknar ett justitiemord mot det riktiga urfolket, som utgörs av skogssamerna, dvs. skogslapparna. Rösträtt vid sametingsvalet får man ju dessutom uppenbarligen genom språkstudier och någon typ av kulturutövning. Man behöver inte ha samisk eller finsk härstamning, man kan vara precis vad som helst. Jag tycker att det inte alls är värt att inleda processen om det inte finns enighet om vem som är urfolk. Man får inte dra en gräns mellan sameområdet och storstäder, city-samer, tänka att de riktiga urfolken finns i gamla lappbyar ända upp till Kuusamo, bland sådana människor.”

2.2 Mandatet

Av de särdrag som lyfts fram vid samrådsmötena inom olika områden och som presenteras nedan i denna rapport är det möjligt att sammanställa ett mandat för kommissionen, så att det omfattar samtliga områden och deras särdrag samt alla samer i egenskap av urfolk. Urfolket samerna önskar att det mandat som anförtros kommissionen inte ska avgränsas, utan att samerna ska ges en genuin möjlighet att själva berätta om alla kollektiva orättvisor som de upplevt i Finland, och att upplevelsernas sanningshalt därefter inte längre ifrågasätts av någon.

Vid samråden diskuterades också framför allt samernas internatskolupplevelser och förlusten av såväl språk som kultur till följd av dessa upplevelser. Detta tema har i offentligheten föreslagits som mandat för kommissionen. Såsom det framgick vid samråden betraktas dock detta tema i sig som alltför snävt för en eventuell kommission att utreda.

2.2.1 Teman för kommissionens mandat

2.2.1.1 Rätten att använda marken och rätten till mark- och vattenområden

Av de förslag till mandat som urfolket samerna lade fram hörde de flesta på ett eller annat sätt samman med användningen av marken. För samernas traditionella näringar, fisket, jakten och renskötseln, har situationen i Finland utvecklats i en sådan riktning att det har blivit närapå omöjligt att utöva dem. De traditionella näringarna erkänns inte och man stöder inte bevarandet av dem. I Finland stöder man t.ex. turismen och sådana former av markanvändning som konkurrerar med renskötseln. Förutsättningarna för att bedriva traditionsenliga former av fiske elimineras genom lagstiftning som inte vidkänner vare sig samerna eller de lokala invånarna i norr, utan ställer dem på samma linje som semesterande turister när det gäller rätten till fiske.

Inskränkningen och förnekandet av dessa rättigheter förintar grunden för urfolket samernas existens, i och med att t.ex. de traditionsenliga formerna av kulturutövning omöjliggörs. Man hoppas att kommissionen ska utreda hur samegemenskapernas användning av marken har fortgått och vilka förändringar som har riktats och riktas mot den t.ex. ur det traditionella sitasystemets synvinkel.

Urfolket samerna och de deltagare i samråden som saknar samernas gruppgodkännande har lagt fram ett gemensamt förslag till mandat som uttryckligen omfattar utredandet av rätten att använda marken och rätten till mark- och vattenområden. En skillnad utgörs dock av att urfolket samerna använder termen nyttjande- och besittningsrätt för mark- och vattenområdenas del, medan de som saknar urfolkets gruppgodkännande uttryckligen betonar äganderätten i den mening som innebär privat ägande.

”Marken är den viktigaste frågan. Om folket inte har någon mark, blir det rotlöst. Det finns två tolkningar av vad som avses med Samelandet. Vi tolkar det så att sameområdet är samernas område, men finländarna tolkar det så att sameområdet är ett område där det här och där finns ställen där det bor samer. Det finns en stor skillnad i tolkningen, som påverkar stiftandet av lagar. Exempelvis grundar ju sig lagen om Forststyrelsen på att hela området är statens mark, där det bara på några håll finns boplatser för samerna. En sådan här tolkning har urholkat grunden för hela samefolket. Samefolket har eliminerats, i alla avseenden.”

2.2.1.2 Finlands lagstiftning

Alla de teman som aktualiserades vid samråden är på något sätt anknutna till Finlands lagstiftning. Det har föreslagits att mandatet ska omfatta en utredning av hur lagstiftningen under Finlands självständighetstid har utformats på ett sådant sätt att den har inskränkt urfolket samernas rättigheter och fortsättningsvis inskränker dem. Enligt urfolket samernas erfarenheter har man inte i lagstiftningen beaktat deras materiella eller immateriella rättigheter, och inte heller folkets särdrag. Urfolket samernas rättigheter beaktas inte ens i dagens läge i lagstiftningen.

Den rätt samerna garanterats i 17 kap. 3 § i grundlagen att såsom urfolk bevara och utveckla sitt språk och sin kultur har enligt samerna förblivit betydelselös. Samiska språklagens föreskrifter om rätten att använda samiska hos myndigheter iakttas inte heller i praktiken. Ur lagstiftningen stryker man dessutom ständigt sådana förbud mot försämringar som har föreskrivits som skydd för den samiska kulturen. I samband med sådana lagstiftningsreformer som berör bl.a. markanvändningen och fisket beaktar man inte alls samernas rätt att såsom urfolk utöva de traditioner som hör till deras kultur. Den renskötsel som bedrivs av urfolket samerna åtnjuter inte något som helst skydd i lagen.

Enligt det som urfolket samerna uppgett vid samråden följer finska staten inte de internationella konventioner som staten förbundit sig vid och som är förpliktande för staten i förhållande till samerna såsom urfolk.

”En gång kom en juristgrupp från Strasbourg på besök. Vi förklarade vilka goda lagar vi har. Vi har grundlagsparagrafer, och staten och myndigheterna måste förhandla med oss. De europeiska juristerna konstaterade ”Ni har en bra lag, hur tillämpas vetorätten?” Jag sade att vi inte har någon sådan. Det tar slut här. De sade att då har ni ju ingenting, ni är bara informationsförmedlare. Finska staten har verkligen noga slagit vakt om att vi inte får beslutanderätt om någonting. De lurar oss, vi är som barn, ivrigt skriver vi utlåtanden, men staten och myndigheterna bryr sig inte om dem.”

”Staten tiger och stramar hela tiden åt lagstiftningen, lagen om Forststyrelsen och lagarna om fiske och jakt. Renskötsellagen kvarstår oförändrad. Den lär inte ska kunna ändras eftersom den är som Mose lag. Orsaken till detta är att om man börjar fingra på den så blir det fråga om den rätt som berör renarna. Har renarna rätt till bete? Motståndaren vill flytta renarna till en inhägnad, närapå till en ladugård.”

2.2.1.3 Urfolket samernas historia i Finland

Urfolket samerna vill att den eventuella kommissionen ska utreda vilken samernas historia i Finland är. Då historien utreds måste man dock ta hänsyn till samernas historia också i Norge, Sverige och Ryssland, eftersom samerna utgör ett enda folk som har delats upp

av staternas gränser. Urfolket samerna upplever att de knappt känner till något alls om sin historia, än mindre om historien för de samer som bor i andra stater. Att känna till sin historia är viktigt för identiteten.

Det har inte skrivits några samiska historieböcker på samiska. I skolorna lärs det inte heller ut något om urfolket samerna. Samerna känner inte nödvändigtvis heller själva till vad de har förlorat till följd av förfinskingsåtgärderna.

Urfolket samerna anser att nedtecknandet av deras historia skulle vara till nytta också för majoritetsbefolkningen, vars kunskap om samerna än i dag antingen är knapphändig eller grundar sig på felaktiga uppgifter, föreställningar och stereotyper. Utökad kunskap kan minska majoritetsbefolkningens rädslor och fientlighet mot samerna.

”Vår historia har fråntagits oss också på så sätt att då vi går till ett museum där det finns klippmålningar uppges det inte att det är fråga om samiska målningar. Men finnarna däremot har arkeologi och det sägs att de var finnar, medan samerna har landat här som något slags sparvar. Det finns ingenting, vi har fråntagits vår historia inom utbildningen och vetenskapen.”

2.2.1.4 Levnadsmöjligheterna i norr

Samerna vill att kommissionen ska utreda varför möjligheterna att bo och förtjäna sitt levebröd inom samernas hembygdsområde har försvagats från år till år under årtiondenas lopp och fortsättningsvis försvagas. Tjänster dras in och man måste åka långt bort för att få utbildning eller arbete. Många skulle vilja återvända till sin hemtrakt i norr, men arbetsmöjligheterna är begränsade och det är osannolikt att man kan livnära sig på naturnäringar, om man inte redan förut har bedrivit någon naturnäring under sitt dittillsvarande liv. Inskränkningen av levnadsmöjligheterna har en negativ inverkan på urfolket samernas möjligheter att upprätthålla och utveckla sitt språk och sin kultur, bl.a. utarmas språket och försvåras möjligheterna att överföra kulturella traditioner till kommande generationer.

Det blir snart också omöjligt att leva av naturen och i samklang med naturen på ett sådant sätt som hör till urfolket samernas kulturella traditioner inom samernas hembygdsområde. Lagstiftningen ändras hela tiden så att utövningen av de traditioner som hör till samernas kultur, t.ex. fiske och jakt, tvångsförfinskas. Man erkänner inte urfolket samernas och den samiska kulturens särart i förhållande till finskheten och den finska kulturen.

I norr avspeglar sig staternas gränsfrihet i människors sätt att leva och uppfatta sin omgivning. Till gränsfriheten hör också att man arbetar, uträttar ärenden och har släkt och vänner i en annan nationalstat. Denna gränsfrihet, som underlättar livet i norr, är en

naturlig sak för samerna. Man upplever dock att finska staten inte identifierar och än mindre erkänner detta umgänge, som är naturligt för samerna. Man upplever att finska staten stänger in de samer som bär finskt pass inom den finska statens gränser.

”Också gårdagen hör till historien, man kan inte bara se på hur det var för hundra år sedan. Det har bara förvärrats hela tiden, förringandet av våra rättigheter. Jag vet inte vad som har varit slutresultatet på andra håll i världen, om exempelvis kyrkan eller staten skulle be om ursäkt. Det är ingen nytta med det, jag vill att staten ger oss de rättigheter som vi har haft i Samelandet. Om man inte strävar efter det så är det onödigt att arbeta för det här. Det är nog så att om vi samer inte kan leva här, så dör det samiska språket och den samiska kulturen. Det hör säkert till gårdagens och dagens politik, att man så småningom tar död på kulturen.”

” [...] Men det säger jag nog, att vi nu lever i den allra värsta perioden av samernas historia i Finland. Det hot som finns nu, att hela samhällsstrukturen bryts ner och möjligheten att kvarstå som folk elimineras, fanns inte då man måste flytta i samband med gränsstängningarna och inte heller i internaten. Staten har så effektivt förfinskat allt tänkbart.” [...] ”

2.2.1.5 Övriga teman

Vid samråden aktualiserades följande ämnen som teman för ett eventuellt mandat:

Det samiska ortnamnsbeståndet, den samiska namntraditionen, läget för de samiska språken, kommunernas och landskapens gemensamma språkstrategier, rättigheterna vid rågång, samernas deltagande i krigen, mediernas roll i hatpropagandan mot samerna, mediernas möjlighet att utöva positivt inflytande, kyrkans/kyrkornas inflytande på samerna och den samiska kulturen, skoltlagens innehåll och betydelse, de släktområden som skoltsamerna förlorat till finska staten och erkännandet av dem, enaresamernas historia i sin helhet, den felaktiga information som sprids om samerna, samernas värderingar, de samiska värderingarna, den samiska andligheten, Finlands skolväsende, de finländska högskolornas ansvar för att främja samernas rättigheter och upplysa befolkningen om samernas existens, hatpropagandan, rasismen och diskrimineringen i vardagen, det samiska rättssystemets marginalisering, urfolkets självbestämmanderätt, klarläggning av termen urfolk i syfte att korrigerar missförstånd, identiteten, hur samerna definierar samiskheten, samer med funktionsnedsättning och deras ställning samt tillgodoseendet av deras rättigheter, hur och när marken i norra Finland överförts till staten, hur majoritetsbefolkningens institutioner har kommit till Samelandet, samegruppernas inbördes relationer, samernas förhållningssätt till s.k. samiska återflyttare och till samer som bor utanför samernas hembygdsområde, samernas liv och samesamhället i samernas ögon om 100 år.

”Det skulle finnas så mycket arbete för samerna, men vi har inte tiden på vår sida. Det är ingen nytta med något, fastän man sliter och gör motstånd och arbetar för saker, lägger ner krafter på det, leder det aldrig någonvart. Ibland skulle det vara så lätt ifall man skulle slippa kämpa. Om någon bara skulle förstå då du säger ”ta inte på dig fake-samedräkten”, om någon då skulle tro dig. Men då man inte längre orkar tala om sakerna, också det här har vi talat om i tio år och det leder ingenvart.”

” [...] Hur skulle vi kunna stöda varandra, så att de som bor här ännu skulle kunna förtjäna sitt levebröd, men de som har flyttat bort skulle få vistas här. Som den där ena kvinnan sade, vad är det för nytta med att vara same, det är ju något man bara är. Om du föds och växer upp som same så är du det. Inte är det något man kan välja, man blir född till same. Det är något som alltid finns med oss, var än vi bor.”

”Finländarna vet inte ens att samerna har funnits, tyskarna brände ju ner Samelandet. Där börjar historien, till och med riksdagsledamöter berättar den sanningen, att de är invandrare som har kommit från andra länder, inte är de samer utan invandrare, det finns bara några enaresamer, och de blir förtryckta. Det är vad som står på nätet. På riksdagsledamotsnivå skrivs det sådant. En anställd hos finska staten, kan en sådan inge förtroende hos samerna i något avseende?”

2.2.2 Internatskolupplevelserna och förlusten av såväl språk som kultur till följd av dessa upplevelser

Vid samråden fördes ingående diskussioner om internatskolupplevelserna. Avsikten var att vid samrådsmötena ytligt fundera på internatskoltemat och känna efter om detta skulle kunna utgöra ett mandat för kommissionen. Trots detta framfördes mycket detaljerade berättelser om internatskoltiden, och även om skoltiden i allmänhet.

Såsom det framgick vid samråden hade nästan varje deltagare något att berätta om internatskoltiden. Det var fråga om såväl goda som dåliga och ledsamma upplevelser, minnen och konsekvenser, beroende på individen. Också de som inte själva bott i internat under sin skoltid har någon typ av erfarenhet av internaten antingen via sina föräldrar eller via sina far- eller morföräldrar. Skoltiden väcker över lag känslor. Det finländska skolväsendet anses vara assimilerande i sig.

Bland de efterkommande till personer som gått i internatskola uppfattas internatskolan som en av de viktigaste, om inte den allra viktigaste, orsaken till att språket gått förlorat. De som själva gått i internatskola nämner inte internatskolan i sig som en orsak till förlusten av språket, fastän det skulle ha varit förbjudet att tala samiska i internaten. Förlusten av språket upplevs snarare ha berott på att språket trängdes undan av det dominerande språket i en

situation där det språk som skulle användas i internatskolan av en eller annan anledning var finska.

De som förlorat sitt språk på grund av sina internatskolupplevelser uppfattar saken individuellt och på mycket varierande sätt. Vissa har under internattiden lärt sig att samiskheten och det samiska språket är värdelösa, och har därför övergett det samiska språket och aldrig tagit det till sig igen. Andra har blivit mobbade, och har därför låtit bli att lära ut det samiska språket till sina efterkommande trots att de själva ännu behärskar språket. Man har velat skydda sina egna barn från att bli mobbade. För somliga har det samiska språket förblivit oanvänt sedan skolstarten, då föräldrarna hemma börjat tala bara finska med sina barn för att barnen skulle ha det lättare att klara sig i skolan. Orsakerna till föräldrarnas val har inte utretts, eftersom det som skett har skett mycket naturligt. De som förlorat sitt språk har dock inte upplevt att de förlorat sin samiska identitet i och med detta val från föräldrarnas sida, även om de förlorat sin språkkunskap.

Sådana negativa internatskolupplevelser som är förknippade med förlust av språket förekommer i huvudsak hos personer som gått i internatskola i Enare och Utsjoki kommuner. I synnerhet de samer som bott i internat och gått i skola i Ivalo minns internatskoltiden som dyster, och Ivalo kännetecknas ännu i dag som en samefientlig ort. Enligt vad som allmänt framgått vid samråden finns det dock även positiva upplevelser och minnen från internatskolorna och internatskoltiden.

Medan internatskolupplevelserna verkat ha haft negativa följder bland dem som gått i internatskola i de östra delarna av samernas hembygdsområde och bland deras efterkommande, har internatskolupplevelserna t.ex. enligt samerna i Lapska armen inte haft någon negativ inverkan alls på deras användning av det samiska språket. Som orsaker till att internatskoltiden inte inverkat negativt på det samiska språket i Lapska armen framfördes vid samråden det stora antalet samer i internaten, barnens inbördes släktskapsförhållanden och rensamernas grupplevnadsform samt det faktum att man största delen av året bott med den egna familjen långt ute i väglös terräng bland fjällen och i skogen. Allmänt taget kan man säga att det finns många faktorer som har påverkat det samiska språket och den samiska kulturen samt eventuellt bidragit till att de gått förlorade. Av betydelse är inte bara internatskoltiden utan också vilket område och vilken språkgrupp det varit fråga om.

Vid mötena framgick det att internatskolupplevelserna också innefattade upplevelser av kärlekslöshet. De små skolbarnen gick miste om sina föräldrars kärlek då de separerades från dem och vistades långt borta från dem under mycket långa tider. Vanligtvis fick man besöka hemmet ett par gånger per år, under julen och sommaren. I internaten fick barnen inte den närhet de längtade efter av sina föräldrar och inte heller erfarenhet av att vara älskade. Detta har påverkat dem som gått i internatskola så att de kan känna att deras förmåga att älska sina egna barn, sin partner eller andra närstående är bristfällig.

Då internatskolupplevelserna inte har behandlats har de på det individuella planet också orsakat alkoholism och mentala problem.

På det hela taget har samerna stor kännedom om varandras internatskolupplevelser och om skillnaderna och likheterna mellan internatskolorna samt om de goda och dåliga upplevelserna och minnena. Upplevelsen av att redan som ett litet barn tvingas vara långt borta hemifrån under en lång tid är en kollektiv upplevelse. Många konstaterade också att de inte under några omständigheter längre vill tala om internatskoltiden med någon. I uttalandena under mötena tangerades även det våld och sexuella utnyttjande som man upplevt i internatskolorna. Man har minnen av att det uttryckligen var den personal som arbetade i internatskolorna som behandlade barnen dåligt.

Internatskoltiden uppfattas också som ett oundvikligt tvång, eftersom man måste gå i skola och skolorna låg långt borta. Det har även framförts att internatskolupplevelserna kanhända har delat upp samefolket i Finland i två grupper – dels dem som har beslutat att inte ge upp och inte avstå från sin samiskhet och dels dem som på grund av sina svåra upplevelser inte har orkat kämpa emot utan som har vänt sig mot sitt eget folk.

Det anses viktigt att man får tala ut om internatskolupplevelserna. Denna fråga utgör dock bara en bland många andra upplevda orättvisor, som enligt urfolket samerna är viktigare än internatskolupplevelserna. Dessutom har internatskoltiderna redan undersökts och dokumenterats. Då man granskar internaten, eller vilken enskild fråga som helst, måste man också ta hänsyn till att urfolket samerna inte kan skilja språket och kulturen från varandra. Allt hör samman.

Såsom det framgick vid samråden med urfolket samerna upplevs skoltiden och skolgången över lag som värre än internatskolorna när de gäller förfinskningen och erfarenheterna av förfinskning genom tiderna.

Internatskoltiden och dess konsekvenser betraktades enhälligt som ett allt för snävt mandat för kommissionen.

”Finland ska garantera samerna möjligheter att leva som samer inom sitt eget område. Man har inte stärkt samernas ställning. Vårt område delas hela tiden upp och säljs som en handelsvara. Staten borde sköta de grundläggande frågorna, inte bara uppmärksamma internattiden. Det fanns både goda och dåliga saker där, men det är ingen lösning.”

”Man kan fråga sig vad det är för nytta med att undersöka internattiden. Om det går så, tror jag inte att samerna är med på det. Jag skulle inte vara det. Vilken nytta har samerna av det?”

”Jag blir på riktigt dåligt humör då det talas om internattiden. Den sista augusti for man och kom hem till jul, och på sommaren var man hemma. Jag vill inte ens tala om det. Jag vill helt och hållet glömma bort saken. Om temat blir internattiden så kommer jag inte att berätta något, mina upplevelser är så otäcka att det får vara.”

”Internattiden är inte längre här. Hur ska man nu längre kunna rätta till något.”

”Det är fråga om små saker, men då de är många blir de till slut stora. Man tar alltid bort en del. Hit hör också att man har berövat oss det samiska språket, även det har skett undan för undan. Språket är viktigt då man bygger sin identitet. Om du har förlorat det, kanske du förlorar den mänskliga rättighet som självkänslan utgör. Det är fråga om så djupa saker, som man borde få tala om. Såsom skolinternaten, de gjorde ju att du förlorade kontakten till dina närstående, du lärde dig inte saker. Om du for till skolan har du senare återupprättat kontakten, om det varit möjligt. Det som besvärar människor är sådant som påverkar oss ännu mer än internaten. Det är fråga om våra traditioner, vår filosofi och våra värderingar, på den nivån.”

”Skolan är central, hur den har undervisat eller försummat att undervisa samerna. Det börjar i skolan, vilken grund vi får, vad vi lär oss om vår historia, vårt språk. Det är fråga om institutionell diskriminering, som pågår fortfarande.”

2.3 Kommissionen

Vid samrådsmötena funderade man på sammansättningen för en eventuell kommission. Hurdana människor har man förtroende för som ledare för kommissionen, som s.k. kommissionärer? På vilket sätt borde kommissionen och dess kommissionärer utses för att man ska hysa förtroende för arbetet?

2.3.1 Kommissionärerna

Det ovillkorliga krav som urfolket samerna ställer på dem som utses till kommissionärer är att de ska förstå samerna. Med detta avser man att kommissionärerna ska ha kännedom om samerna och den samiska kulturen samt om de regionala och historiska skillnaderna mellan olika samer. Detta är viktigt, så att urfolket samerna inte igen en gång hamnar i s.k. lärarposition och måste förklara varför de berättar vad de berättar innan de ens kan börja redogöra för själva saken. Urfolket samerna vill berätta om sina angelägenheter för personer som förstår varför de berättar om dem och vad de avser med sina berättelser.

Till de egenskaper som krävs av kommissionärerna och som inger förtroende hör, enligt vad som framfördes vid samrådsmötena, rättskänsla, opartiskhet, objektivitet, uthållighet, stabilitet, självständighet, vidsynthet samt förmåga att lyssna och visa empati. Dessutom betraktas det som viktigt att de som utses till kommissionärer själva har en genuin vilja att ta sig an arbetet och en förståelse för det uppdrag de anförtrotts. Kommissionärerna får inte driva sin egen sak, och de måste förpliktas bära ansvar för sitt arbete.

Det upplevs också som viktigt att kommissionärerna har sakkunskap rörande det mandat som väljs för kommissionen. Kommissionärerna ska bestå av ett brett spektrum av sakkunniga inom olika områden. Deras kompetensområde ska vara anknutet till kommissionens mandat. Med sakkunskap avses samerna inte lärdomsgrad eller utbildning, och de kan mycket väl tänka sig att också en alldeles vanlig människa eller t.ex. en person som utövar en samenäring utses till kommissionär.

Urfolket samerna vill ha etniska samer som kommissionärer. Med etniskt samiska kommissionärer avses samer från Finland, Norge, Sverige eller Ryssland. En same som är bosatt i en annan nationalstat kan se situationen i Finland på ett objektivare sätt, men å andra sidan kan avsaknaden av kännedom om historien eller t.ex. lagstiftningen bli ett problem.

Varje språkgrupp vill ha en person som talar dess eget språk antingen som kommissionär eller bland de personer som utför s.k. fältarbete för kommissionen. Man upplever att det är enklast och tryggast att berätta om sina egna erfarenheter, som även omfattar svåra upplevelser, på sitt eget språk. Det har också starkt framgått att regional representation är en synnerligen viktig sak, även då det är fråga om samer som hör till en och samma språkgrupp. Enligt samerna är de regionala skillnaderna så stora att kännedomen i stor utsträckning kan vara geografiskt begränsad också hos den som till synes känner till samernas frågor eller som till och med talar samma samiska språk. De regionala skillnaderna ska beaktas, så att alla samer står i en jämlik ställning i förhållande till kommissionen.

Vid samrådsmötena framfördes det också att åtminstone en av kommissionärerna kunde härstamma från någon annan stat än samernas hemstater. En sådan kommissionär kunde t.ex. vara representant för något annat urfolk och därmed vara fullständigt objektiv i förhållande till Finland. Det framställdes också önskemål om att tidigare sannings- och försoningskommissioner ska vara representerade i den kommission som tillsätts för att utföra ett helt nytt och unikt arbete i Finland. Det framfördes att kommissionen behöver sakkunskapen hos personer som redan tidigare varit kommissionärer.

Urfolket samerna anser inte att det finns några hinder för att en etnisk finländare utses till kommissionär. En etnisk finländare anses dock inte kunna leda kommissionen i egenskap av huvudkommissionär. Det framfördes argument både för och mot att en representant för

staten utses till kommissionen. Ifall staten är representerad i kommissionen anses staten i högre grad vara förbunden vid det slutresultat som kommissionen presenterar än ifall kommissionen inte har någon statlig representant. Den starka misstron mot staten utgör emellertid ett argument mot att kommissionen ska ha en statlig representant. En statlig representant i kommissionen antas styra kommissionens verksamhet i den riktning som staten på förhand bestämt.

Vid valet av kommissionärer ska köns- och åldersfördelningen beaktas. Såsom det framfördes vid samrådsmötena är det synnerligen viktigt att det finns både yngre och äldre personer bland kommissionärerna. Den äldre samegenerationen känner större förtroende för personer i samma generation och har lättare att tala med dem, eftersom de har en liknande grund för sina livserfarenheter.

Vid mötena nämndes också vilka kandidater som absolut inte kan komma i fråga som kommissionärer. Som kommissionärer vill man inte ha politiker eller personer som aktivt uttryckt sina åsikter i medier, sociala medier eller i något annat offentligt forum, oavsett deras etnicitet. Man vill inte heller ha någon representant för Finlands sameting som kommissionär. Forskares lämplighet ifrågasattes också, eftersom forskare enligt samernas erfarenheter nästan alltid har en egen agenda för sitt arbete. Som kommissionärer vill man inte heller ha personer som är bekanta från offentligheten eller s.k. stora namn, eftersom namnet inte i sig garanterar att personen i fråga har en genuin och uppriktig vilja att sköta uppgiften. De representanter för majoritetsbefolkningen som hittills har haft någon roll i anknytning till försoningsprocessen bör inte heller utses till kommissionärer.

”En sådan människa som vet och kan och som har ett gott hjärta, ett riktigt gott hjärta och förståelse. Som en professor sade, vem som helst kan ju skaffa kunskap och färdigheter. Men man behöver också vishet. Jag tror att visheten finns i att man förstår varför människor berättar det de berättar. Inte bara höra att de berättar så här, utan att kunna förstå varför och vad de i själva verket berättar och varför de känner som de gör. Jag skulle välja de allra visaste människorna för uppdraget. Jag godkänner ändå inte samiska eller finländska politiker.”

”Det beror mycket på människan. Fastän det är fråga om en människa som vistats hur mycket som helst här på vårt område, garanterar det inte att hon har vishet och kunskap. Vissa människor är som förblindade var de än är, de ser inte. Ett sätt skulle vara att ha regionala representanter. Det skulle vara lättare att gå vidare om man tar en människa som redan på förhand känner till och vet läget inom området. Vi har tre samiska språk, och det gör att det måste finnas en som talar nordsamiska, en som talar enaresamiska och en som talar skoltsamiska.”

*”Det är frustrerande att förklara saker då ingen vet något. Vilket språk talar ni, samiska?
”Det är ju en försvinnande kulturtradition.” Om man måste börja med att berätta om de saker som man upplevt ända sedan barndomen, inte är det särskilt lätt. Det kräver ganska mycket sådan där sensitivitet av människan, att det finns kontaktyta, att de förstår.”*

”Det skulle kunna vara bra att det finns också andra än finländare och samer, att det skulle finnas helt utomstående, som inte har några känslomässiga erfarenheter rörande frågan. Det är förstås svårt att hitta människor som inte har känslomässiga erfarenheter, men jag ser hotbilder i att personerna hör till samebefolkningen. Sedan finns det också särskilda hot i att det är fråga om finländare. Där finns specifika risker och hot. Då man konkret funderar på saken, hurdan skulle den person vara som jag skulle tala med? Där har vi en bra fråga.”

”Jag har följt den här utvecklingen rörande sametinget, sametingslagen, samedefinitionen osv. På samma sätt följer jag naturligtvis vem som kommer att leda det här arbetet. Det är samma sak att hoppa av, att inte rösta i sametingsvalet, att inte gå med i sådant här. Är syftet att få med sådana människor som anser att ”allt är väl, vi har försonats” trots att de frågor som berör samerna inte framskrider alls i riksdagen, då de har börjat rådda med samedefinitionen? Det finns sådana experter som blandar ihop frågorna, där i sametinget finns det sådana där splittrande krafter med. Ifall det också i kommissionen finns sådana krafter så blir den överksam, en fortsättning på statens kolonialism. Jag skulle inte lita på den, men man får ju hoppa av om det känns som om det inte blir till någonting. Och mycket beror ju på när processen inleds och vem som har den politiska makten. Är det vårt stora parti, eller får vi bort det, Centern. Centerns representanter är de värsta förtryckarna av samernas rättigheter också i Lapplands län. Tyvärr är det så.”

”Är det inte detsamma vem som är där, då vi vet att slutresultatet är att staten får förlåtelse för sina synder.”

2.3.2 Valet av kommissionärer

Valet av kommissionärer betraktades som den svåraste uppgiften i samband med beredningen av processen. Saken uppfattas så att chansen för att processen ska bli lyckad minskar ifall det inte finns förtroende för kommissionärerna. Urfolket samerna vill själva vara med och välja kommissionärerna eftersom processen berör dem.

Samernas misstro mot staten och även mot sametinget avspeglar sig också i deras uppfattningar om hur kommissionen ska utses. Samerna upplever att de inte kan lita på en kommission som utses av staten och sametinget gemensamt. Denna inställning påverkas inte av att utnämningsgrunderna skulle offentliggöras, eftersom både staten och sametinget ses som politiska aktörer. Ifall den kommission som ska behandla frågor rörande urfolket

samerna utnämns av de nämnda aktörerna får den i samernas ögon en politisk prägel. Urfolket samerna vill inte att processen ska bli politisk.

För att det över huvud taget ska finnas något förtroende för att processen får ett objektiva slutresultat vill samerna, såsom det framgick vid samrådsmötena, själva få möjlighet att fatta beslut om kommissionärerna, eller åtminstone godkänna de kommissionärer som utses till uppdraget. Vid mötena dryftade man hur kommissionärerna ska kunna väljas på ett sådant sätt att förtroendet för såväl dem som för hela processen kan tryggas.

Den modell som oftast har lyfts fram, i aningen varierande versioner, utgörs sammantaget av att samerna inom sina traditionsenliga och regionala gemenskaper (t.ex. sitor) väljer en s.k. befullmäktigad person, som sammankommer med de övriga befullmäktigade samerna för att välja kommissionärerna. De befullmäktigade samerna väljer sedan kommissionärerna bland en mängd personer som på förhand uppställts på basis av gemenskapernas och enskilda samers förslag.

Som ett annat sätt att välja kommissionärer föreslogs det att man kunde tillsätta en mindre grupp, bestående av samer, som ges i uppdrag att leta fram de bästa kandidaterna till kommissionärer. Därefter skulle eventuellt ännu alla samer få delta i valet av kommissionärer bland gruppens förslag.

Vid samrådsmötena dryftade man också möjligheten att ordna ett öppet ansökningsförfarande, samt dess goda och dåliga sidor. De goda sidorna med ett öppet ansökningsförfarande anses vara att detta gör det möjligt för alla intresserade att söka sig till uppdraget, samt att var och en kan ta del av ansökningskriterierna. Det argument som framfördes mot ett öppet ansökningsförfarande är däremot att de allra bästa kandidaterna inte nödvändigtvis ansöker om att bli kommissionärer via ett sådant förfarande. Vem eller vilken aktör som väljer kommissionärerna bland deltagarna i det öppna ansökningsförfarandet upplevs likaså vara ett problem.

Valet av kommissionärer ska oavsett valsättet vara öppet och transparent. Också de slutliga grunderna för valet av kommissionärer ska vara offentliga.

Beträffande antalet kommissionärer har det framförts att kommissionärerna i varje fall borde vara fler än tre. Vid mötena lades det fram förslag om att kommissionärerna ska vara 5–15 till antalet. Samtliga kommissionärer ska åtnjuta urfolket samernas förtroende. Såsom det dryftades vid samrådsmötena är förtroendet viktigt bl.a. för att kommissionärerna kommer att välja eventuella egna assistenter till olika uppgifter i kommissionen. Sammantaget har kommissionärerna en synnerligen ansvarsfull uppgift att leda kommissionen och fullfölja dess mandat.

”Det är ju frågan, vem som utser den och på vilket sätt. Det är av enorm betydelse för om kommissionen ska lyckas med sitt arbete eller inte. Jag tycker att man borde ta med också vanliga människor, så att inte de vanliga människorna blir utanför. Vi har ju många samer som inte följer exempelvis politiken, de lever bara sitt vardagsliv. Men om staten utser dem, så vet man hur det går. Dit kommer sådana människor som redan från första början är emot samerna, och det är inte till någon nytta. Eller kanske det är till nytta för vissa, men inte för andra. [...] Till störst nytta kunde det här vara för vanliga människor som har lidit. Jag tänker nu på individer, jag kan inte tänka på hela gruppen. Människor som har lidit av finska statens gärningar, om de skulle ha ens liten nytta av det här i sitt framtida liv, så kunde det hjälpa hela gemenskapen. I vår trakt finns det ännu samhörighet, men på många ställen är samerna så utspridda att det inte finns något gemensamt synsätt. Jag hoppas att åtminstone någon människa skulle känna att hon nu har blivit hörd och har fått möjlighet att berätta om de händelser som har tyngt henne, att det skulle hjälpa ens denna enskilda människa. Den största rädslan är att kommissionen består av människor som inte känner eller värdesätter den samiska kulturen, utan att allt går enligt det finska sättet och samernas synsätt inte beaktas. Då vänds alltihop mot oss.”

3 Detaljerad redogörelse för samråden samt särdragen för olika regioner och språkgrupper

3.1 Utsjoki

Vid de samrådsmöten som ordnades i Utsjoki betonades det framför allt att samerna och människor från annat håll dras över samma kam bl.a. när det gäller fiske och jakt samt rätten att röra sig i naturen. Staten har genom sina åtgärder fråntagit samerna en väsentlig del av deras rättigheter när det gäller att bedriva fiske och leva av naturen i enlighet med sin kultur. Dessa rättigheter inskränks fortsättningsvis.

I Utsjoki har försvårandet av samernas kulturutövning lett bl.a. till att samernas traditionella dammfiske och drivgarnsfiske har minskat. Det är arbetskrävande att bygga en damm, och fångsttiden har begränsats till bara två eller tre dygn.

I Utsjoki finns det flera markanvändningsplaner som utgör hot mot samernas traditionella sätt att leva av naturen och i samklang med den. Planerna berör bl.a. ellinjer, vindkvarnar och utgrävningar.

Forststyrelsen administrerar såväl jakten och fisket som markanvändningen. Enligt utsjokiborna har samerna inte haft möjlighet att köpa exempelvis markområden. De som kommer från annat håll (turister) har däremot haft och har fortfarande en sådan möjlighet. Storskiftet uppfattas som en kolonialistisk åtgärd och som en orättvisa mot urfolket samerna. Staten har genom sina åtgärder över lag inskränkt och inskränker fortsättningsvis både samernas och den lokala majoritetsbefolkningens möjligheter att leva i norr.

Vid samråden i Utsjoki dryftades också urfolket samernas språkliga rättigheter ur flera synvinklar. I Utsjoki talas det samiska i vardagen, men att skriva och läsa på sitt eget

modersmål är svårt eller till och med omöjligt, eftersom man inte haft någon möjlighet att lära sig det. Man önskar att de som har förlorat sitt modersmål kan få det tillbaka på något sätt. Vid samrådsmötena dryftades det hur man ska definiera tillräckliga, goda och utmärkta kunskaper i samiska. Man oroade sig också över hur det samiska språket kommer att bevaras för kommande generationer, om myndigheterna inte är skyldiga att delta i bevarandet av språket. Samiska språklagen garanterar inte i sig att språket bevaras.

I Finland har man glömt bort att beakta och tillgodose rättigheterna för den minoritet inom urfolket samerna som omfattar personer med funktionsnedsättning. Samerna har själva dragit försorg om sina närstående med funktionsnedsättning. Nuförtiden diagnostiseras människor med en mängd olika diagnoser och vården ges på finska, på ett främmande språk och i en miljö som är främmande för samerna. De språkliga rättigheterna för personer med funktionsnedsättning tillgodoses inte, utan de berörda personerna måste själva vara starka för att växa upp till samer.

De språkliga rättigheterna är också förknippade med en okunskap om den egna historien. Samernas egen historia har inte nedtecknats på samiska. Okunskapen om den egna historien är också starkt förknippad med det finländska skolväsendet, vars läroplaner inte förpliktar till undervisning om samerna. Det har inte heller lärts ut något om samerna i skolorna och detta görs fortfarande inte. Från Utsjoki har man åkt t.ex. till Kautokeino i Norge för att lära sig något om det egna folkets kultur och till Uleåborgs universitet för att studera det samiska folkets egen historia. Den institutionella diskrimineringen hör inte bara till det förgångna utan förekommer än i dag. Skolväsendet bidrar i sig till förfinskningen, även om det är tillåtet att ge undervisning i samiska och att undervisa på samiska i skolan. Skolsystemet i sig upplevs dock betjäna bara majoritetsbefolkningen.

Okunskapen om den egna historien är också förknippad med staternas gränsstängningar, som har gjort urfolket samerna till "ett folk som splittrats av gränserna". Vid samrådsmötena dryftade man på vilka olika sätt gränserna mellan staterna påverkar samernas liv. Gränsdragningarna mellan staterna har fjärrat samerna och till och med medlemmar av samma släkt från varandra. Av denna orsak är dagens unga samer inte medvetna om samernas gemensamma historia och existens som ett och samma folk i fyra stater. Man har således föreslagit att den eventuella kommissionen borde vara gränsöverskridande, eftersom en process som genomförs nationellt kommer att splittra folket än en gång. En stor del av samerna i Utsjoki har släktingar i Norge, och man vill inte igen hamna i en situation där man måste välja till vilken nationalstat man hör och vilket lands kommissionsarbete man omfattas av.

De gränsdragningar mellan nationalstaterna som skedde för flera hundra år sedan, till följd av vilka samerna splittrades mellan fyra staters territorier, används nu mot samerna; samerna i Finland har blivit invandrare från Norge, Sverige och Ryssland. Man känner inte

till eller vill inte göra sig förtrogen med gränsdragningarnas eller det samiska folkets historia. Samtidigt nedvärderas samernas egen kunskap, som inte duger till någonting.

Dagens hatpropaganda såväl i allmänna medier som i sociala medier belastar samerna både psykiskt och fysiskt. Då de stora mediernas nyhetsförmedling präglas av fientlighet mot samerna sporras också privatpersoner att publicera samefientliga skrivelser i sociala medier.

Termen urfolk är främmande för majoritetsbefolkningen. Eftersom man inte känner till vad som avses med termen borde man alltid först belysa termens innebörd. I Finland är samerna ett folk som är starkt förtryckt av staten.

Många som bor i Utsjoki arbetar i Norge, och beskattningsfrågorna, den s.k. beskattningen av gränsgångare, upplevs som bestraffande och orättvis. Ett exempel på orättvisorna utgörs av den trygdeavgift som tas ut av norska staten och som motsvarar Finlands socialskyddsavgifter, men som de gränsgångare som betalar skatt i Finland inte får räkna till godo i sin beskattning, eftersom avgift på finska inte översätts till skatt. I enlighet med vad som framgick vid sammankomsterna önskar man att något ska göras för att livet i gränstrakterna ska underlättas. Människor vill bo i sin hemtrakt, inte tvingas flytta t.ex. söderut.

Vid samråden funderade man också på vilken inverkan evakueringstiderna haft på samerna. Det framgick att man på grund av evakueringstiderna i Utsjoki bytt ut samiska efternamn till finska namn. Evakueringstiderna ledde också till förlust av språket och till att många inte återvände tillbaka till norr. Under krigstiderna måste de samer som blivit kvar i norr slakta renar för att förse krigsfolket med mat, utan att få någon ersättning för det. Det finns ingenstans några omnämmanden av renarnas betydelse i kriget vare sig som mat eller som transportdjur. Den finska hästen har däremot utsetts till hjälte i dessa sammanhang. Över lag finns det ingenstans några omnämmanden av samernas deltagande i kriget på Finland sida, och saken uppmärksammas inte heller på Finlands självständighetsdag.

Också kyrkan har haft en väsentlig inverkan på samiskheten, språket och kulturen, i Utsjoki framför allt laestadianismen. Jojken har till största delen försvunnit, eftersom man lärt sig att ”bara fyllona jojkar”. Man har lärts att underskatta samernas egen kultur och respekten för naturen. Sådant som varit en del av den samiska kulturen har betraktats som avgudar.

3.2 Enare

Inom samernas hembygdsområde, som anges i 4 § i sametingslagen, är Enare kommun det område där det bor samer från alla Finlands samiska språkgrupper. Enaresamerna,

skoltsamerna och nordsamerna har sina egna särdrag som är anknutna till historien, orättvisorna och nuläget, vilket uppmärksammades vid samrådsmötena. Det kan skönjas att uppdelningen av en och samma kommuns område mellan tre samiska språkgrupper kan uppfattas som en faktor som inflammerar den inbördes atmosfären mellan samerna. I synnerhet enaresamerna upplever att de i frågor som gäller markanvändning och nyttjanderätt har blivit diskriminerade i förhållande till de skoltsamiska och nordsamiska renskötarna.

3.2.1 Enaresamerna

Vid samråden med enaresamerna dryftades enaresamernas språk och språkets ställning. Det enaresamiska språkets ställning uppfattas som skör och sårbar, och därför är var och en som talar och lär sig språket viktig för språkgemenskapen.

Det enaresamiska språket har nästan gått förlorat redan för flera generationer sedan, men i dagens läge ökar antalet personer som tar språket tillbaka. Många har också passivt lärt sig det enaresamiska språket redan i hemmet, även om föräldrarna inte talat språket med sina barn. Man anser att det delvis varit ett medvetet val från föräldrarnas sida att inte tala enaresamiska med sina efterkommande. Man har tänkt att barnen klarar sig bättre i skolan om de talar bara finska. De enaresamer som talar språket har dessutom blivit retade i skolan, och därför har man upplevt att man skyddat sina barn från att bli retade genom att inte föra vidare språket till dem.

Enaresamerna upplever att deras språk är ett missgynnat samiskt språk. I skolorna har man kunnat studera bara nordsamiska. Det har varit möjligt att läsa enaresamiska bara som modersmål. På 1990-talet fanns det dock ännu bara ett fåtal personer med enaresamiska som modersmål. I skolorna i Enare är det dock i dag möjligt att studera också enaresamiska, och t.ex. på skolornas fester sjungs sånger på enaresamiska. De enaresamiska språkboen är viktiga för överföringen av språket och identiteten. Enaresamiska språkbon finns bara i Enare kommun. På annat håll måste man föra barnen till nordsamiska språkbon.

Många enaresamer har vuxit upp med föreställningen om att nordsamerna är de riktiga samerna. Denna erfarenhet sträcker sig över flera årtionden. Från 1970-talet till 1990-talet lärde sig ungdomarna i Enare att betrakta nordsamerna som riktiga samer och förundrade sig över sameillustrationerna på de "nunnukka"-spelkort som säljs i butikerna, där de inte kände igen sig själva. I motsats till de "osynliga" enaresamerna, har nordsamerna starkt fört fram sig själva och offentligt visat upp sin samiskhet. Nordsamernas starka släktgemenskap upplevs stärka gemenskapen och identiteten.

De enaresamer som inte vuxit upp i rensamefamiljer har varit lätt påverkbara för förfinskningen. Den enaresamiska eller samiska identiteten har varit främmande då det saknats en stark anknytning till marken.

De enaresamiska familjernas liv har påverkats t.ex. av det barnhem som grundades i Riutula i början av 1900-talet. Det hände till och med att man besökte enaresamiska föräldrar och bad att de skulle lämna sina barn på barnhemmet. I barnhemmet förlorade de samiska barnen sitt språk och sin kultur. I början av 1920-talet dog hundratals enaresamer i spanska sjukan. De barn som blivit föräldralösa hamnade på barnhemmet. I det finskspråkiga barnhemmet förlorade de föräldralösa enaresamiska barnen också sitt enaresamiska språk.

När det gäller bevarandet av språket anser enaresamerna också att det är viktigt att det nästan helt och hållet saknas s.k. språkpoliser. Med språkpoliser avses personer som fäster sig vid språkfel och därmed avskräcker människor från att lära sig språket. Man förhåller sig öppet och godkännande till dem som studerar språket eller som tagit det tillbaka. Det enaresamiska språket är uppdelat i en östlig och en västlig dialekt. Den östliga dialekten har likheter med skoltsamiskan, medan den västliga dialekten har tagit intryck av nordsamiskan och utgör den mer välkända enaresamiskan. Språket omformas genom nya ord och man skulle vilja ha stöd för inläring av de nya orden. För enaresamerna är det viktigt att både de som tar sitt språk tillbaka och de som lär sig enaresamiska som ett nytt språk har möjlighet och rätt att lära sig språket oavsett boningsort.

Enaresamerna upplever att de alltid har varit öppna för att tillägna sig sådant gott ur finskheten som de vid varje tidpunkt har behövt för att klara sig. Enaresamiskheten uppges också sedan gammalt vara förknippad med en stark myndighetslojalitet.

Enaresamerna bekymrar sig dock över att deras hävdvunna möjligheter att nyttja och besitta markområden med tiden har inskränkts och fortsättningsvis inskränkts. Enaresamernas hävdvunna rättigheter till fiskevatten och jaktmarker har tilldelats såväl andra samegrupper som sådana turister som inte är bosatta i Enare kommun. En informant anförde följande angående fisket: *”I Juutajoki är det på samma sätt, förut tänkte man att nu är det fint väder, jag går och fiskar med barnet. Nu kan man inte det, den som först har lyckats köpa tillstånd får göra det. Nog kunde jag ju själv också pröva på att få ett tillstånd köpt, jag är i samma situation som andra, schweizare och alla andra.”*

Vidare dryftades Ishavsbanans konsekvenser för renskötseln. Ishavsbanan ses som en fortsättning på kolonialismen. Invånaromsättningen i Enare upplevs vara framtvingad från statens sida, i och med att de traditionella levnadssätten omöjliggörs. Man måste till slut lämna hemtrakten på grund av att det inte finns några levnadsmöjligheter och det inte längre är möjligt att få sin utkomst där.

Den reglering av vattennivån i Enare träsk som inleddes för energiekonomins behov på 1940-talet ses som en av orsakerna till den framtvungade invånaromsättningen. Regleringen har påverkat människors levnadsförhållanden och näringar, så att lokala invånare har tvingats lämna trakten för att klara sig och nya har kommit i stället. Vid samrådsmötena dryftades det om man innan regleringen inleddes ens hade ägnat en tanke åt dess inverkan på lokalbefolkningen.

I kampen mot konkurrerande markanvändningsformer får enaresamernas renskötsel inte något stöd från utomstående. Paliskuntain yhdistys (föreningen för renbeteslag) upplevs inte vara till någon hjälp alls för den samiska renskötseln, tvärtom.

Enaresamerna anser att de står i en sämre ställning än skoltsamerna. Skoltlagen upplevs som en orättvisa mot enaresamerna. Lagens största orättvisa gentemot enaresamerna anses vara att de skoltsamer som gavs boplatser på mark som sedan gammalt nyttjats av enaresamerna garanterades en lagstadgad möjlighet att nyttja mark- och vattenområdena. Medan de enaresamer som sedan gammalt bott på markerna tvingas köpa eller arrendera såväl mark som nyttjanderätt av staten eller privatpersoner för att kunna fortsätta med sitt traditionella levnadssätt på sina förfäders marker, får skoltsamerna dessa rättigheter gratis med stöd av skoltlagen.

Vid samrådsmötena drog man sig till minnes hur man med kyrkoherdens välsignelse skaffat pengar för tryckning av den enaresamiskspråkiga ABC-boken genom att sälja kvarlevor av enaresamer från begravningsplatsöarna. Priset för ett helt skelett var 70 000 mark. Tryckningen av den ABC-bok som varit banbrytande för enaresamerna möjliggjordes av grymma gärningar, som man vill föra fram i ljuset. Hot och utpressning har förekommit ända sedan Finland blev självständigt.

Enligt vad som framfördes vid samråden vill man också veta hur olika institutioner har kommit till den norra delen av landet och omformat den redan före Finlands självständighetstid.

Som sin styrka betraktar enaresamerna att de är öppna för att ta emot nya medlemmar i sin gemenskap. De efterkommande till enaresamer som blev föräldralösa t.ex. till följd av spanska sjukan, vilka inte talar samiska, känner sig å andra sidan diskriminerade till och med inom sin egen språkgrupp. Vid samråden med enaresamerna accentuerades den interna tudelningen inom denna samegrupp, dvs. i dem som inte talar språket och dem som talar språket. Vid samrådsmötena aktualiserades behovet av att genomföra en omfattande utredning av enaresamernas bosättnings- och kulturhistoria.

3.2.2 Skoltsamerna

De skoltsamer som gavs boplatser i Finland härstammar från tre sitor, från Suonikylä, Paatsjoki och Petsamo. I samband med fredsfördraget i Tartu år 1920 fogades Petsamo område till Finland, och sitorna i Suonikylä, Paatsjoki och Petsamo blev en del av Finland. Efter att andra världskriget brutit ut evakuerades skoltsamerna från sitorna i Suonikylä, Paatsjoki och Petsamo från Petsamo område, vilket Finland slutligen förlorade till Sovjetunionen efter krigsslutet. Efter evakueringstiden gavs var och en av sitorna boplatser på olika ställen, på sina nuvarande bestående platser i de östra delarna av Enare kommun. En del av skoltsamerna återvände dock inte till norr efter evakueringen.

Förlusten av hemmet och den splittring som orsakades av gränsdragningen mellan staterna framträder ännu i dag starkt i skoltsamernas erfarenheter. Då det skedde ett avbrott i det levnadssätt och den årscykel som möjliggjorts av de hävdvunna släktområdena inträdde rotlöshet. Man har redan hemma lärt sig att hemmet och det riktiga livet blivit kvar t.ex. i Suonikylä. Man har lärt sig att skoltsamerna getts boplatser på marker som redan befolkats av andra, medan de hävdvunna släktområdena blivit kvar bakom statsgränserna. Skoltsamernas liv präglas i dag både av den känsla av rotlöshet som följt av förlusten av hemmet och av att man känner till sina rötter och är stolt över dem.

Självkänslan var borta, men från och med slutet av 1990-talet har den igen börjat förbättras. Man upplever att det inte har funnits något att göra för att främja skoltsamiskheten då man inte kunnat värdesätta sig själv och inte heller sina rötter. Av denna orsak har man t.ex. inte lärt sig språket eller hantverkstraditionerna, trots att utomstående har försökt sporra och uppmuntra till det.

Skoltsamerna har lärt sig känna underlägsenhet i förhållande till andra samer. Då det talas om samer och samiskhet har de lärt sig att uppfatta saken så att det då är fråga om andra samer än skoltsamer, trots att skoltsamerna använder benämningen samer, sä'mmlaž, om sig själva.

Man har klarat sig på de bosättningsområden som finska staten anvisat skoltsamerna och anpassat sig till dem, trots att det inte varit lätt. De skoltstugor som staten låtit bygga fick ursprungligen inte repareras ens för att förhindra drag, och den som en gång fått en stuga kunde aldrig mer få en ny. Skoltsamerna har också upplevt mobbning. Efter att levnadsmöjligheterna kringskurits har många skoltsamer flyttat bort från skoltområdet. Många skoltsamer har till och med bytt efternamn i hopp om ett bättre liv. Släktgemenskapen har brutits då man inte träffat sina släktingar på tiotals år. Somliga har först på gamla dagar på nytt besökt trakterna i norr.

Den första skoltlagen, dvs. lagen om anskaffande av boplatser åt vissa skoltar (273/1955), stiftades år 1955, och jordregleringslagen berörande skoltar (593/1969)

stiftades år 1969. Genom de ändringar som gjordes i dessa lagar på 1970-talet gavs skoltarna bättre levnadsmöjligheter inom skoltområdet. En informant beskrev läget före lagstiftningsreformen enligt följande: *”också räven har sin lya, men skoltpojken har ingenting utan måste dra i väg”*. Men samtidigt som livssituationen började lättas för skoltsamerna, började det på annat håll talas om hur skoltarna får allt gratis från staten. I dag känner skoltsamerna att de är i vägen för andra.

Skoltlagstiftningen sammanfördes år 1984 till en enda författning, dvs. skoltlagen. Senare upphävdes 1984 års lag av 1995 års skoltlag (253/1995). Syftet med lagen är att främja levnadsförhållandena och utkomstmöjligheterna för skoltarna och inom skoltområdet samt att bevara och främja skoltkulturen. Såsom det framgick vid samråden önskar skoltsamerna att skoltlagens innehåll och de förmåner och rättigheter som den i verkligheten ger ska klargöras för alla, liksom lagens innebörd. Genom att lagens innehåll belyses på ett sätt som gör den begriplig för alla, kan missförstånden och föreställningarna om vilka förmåner skoltarna får gratis av staten elimineras ur människors sinne. Enligt skoltarnas erfarenheter föranleder missuppfattningarna om skoltlagen ogrundad fientlighet mot skoltsamerna.

Enligt skoltsamerna förbiser staten skoltlagen då den säljer mark inom skoltområdet i strid med det som föreskrivs i lagen. Skoltsamernas önskan är att få leva och bo inom skoltområdet på ett sådant sätt som möjliggör en livskraftig gemenskap både i dagens läge och i framtiden. Den största rädslan är att man än en gång ska tvingas flytta.

I skoltlagen finns också bestämmelser om skoltarnas byastämman, dvs. det självstyrelsesystem som grundar sig på skoltarnas traditioner. Även om det finns lagbestämmelser om skoltarnas byastämman, upplevs den dock i statens ögon snarare ha ställningen av en förening än ett självstyrelseorgan. Byastämman ska enligt lagen höras och ha rätt att yttra sig *t.ex.* i ärenden som berör markanvändning, men i praktiken tillgodoses emellertid inte byastämmans rätt att officiellt bli hörd i ärenden som berör skoltsamerna. Förut har byastämman haft en stark maktposition och blivit hörd också av staten.

Vid samrådsmötena drog man sig också till minnes byastämmans kortsiktiga lagtolkning, som innebar att en skolt som gifte sig med någon annan än en skolt förlorade sin skoltlägenhet. Byastämmans lagtolkning härrör sig från 1950-talet. Å andra sidan berömdes byastämman för de korrekta beslut som inneburit *t.ex.* att Gramota-arkivet i Suonikylä har bevarats. De ryska tsarerna undertecknade urkunder för skoltsitorna, som skoltarna bevarade i sina urkundsarkiv, dvs. Gramotor. Gramotorna innehåller urkunder som berör skoltsitornas ställning och rättigheter samt deras ekonomiska relationer till kyrkan, som beskattade skoltarna. Enligt tsarerna fick skoltarna inte beskattas så strängt som kyrkan önskade. Det är endast Gramota-arkivet i Suonikylä som har bevarats i och med att byns huvudmän gömde arkivet i det skede då kyrkan började samla in byarnas Gramotor för att underlätta genomförandet av beskattningen.

Skoltsamerna, som hör till den ortodoxa kyrkan, har upplevt att de blivit förföljda också på grund av sin tro, eftersom de hör till "ryssarnas kyrka".

Förlusten av skoltspråket fick sin början främst under åren 1955–1970. De barn som inledde sin skolgång under 1950-talet talade fullständig skoltsamiska, medan de skoltbarn som inledde sin skolgång under 1970-talet talade bara finska. De skoltsamer som bevarat sitt språk har inte längre lärt ut sitt modersmål till sina egna barn. Orsakerna till detta är att de blivit mobbade samt att de, eftersom de själva inte lärt sig finska ordentligt och inte heller lärt sig skriva på sitt eget modersmål, har tänkt att de egna barnen kommer att ha det lättare ifall de lär sig ett språk, finska, ordentligt. Som en orsak till förlusten av språket ses också det faktum att skoltsamerna getts boplatser "på rad" t.ex. längs Sevetintie. På grund av det långa avståndet mellan boplatserna har skoltsamernas traditionella gemenskap brutits och bevarandet av språket försvårats.

Skoltspråket har bevarats som vardagsspråk huvudsakligen bland sådana skoltar som utövar rennäringar och bland personer som fått arbeta på skoltsamiska. Släktgemenskapen har bidragit till att bevara språket, även om också många alldeles vanliga ord redan har försvunnit. Då språket nästan har hunnit utplånas, måste man skapa nya ord också för äldre företeelser. Man misstänker att det skoltsamiska språket började utplånas redan under sitornas tid, eftersom barnen också i skoltsamiska gemenskaper undervisades på finska. Gränsdragningarna mellan staterna, avsaknaden av självkänsla, det faktum att skoltsamerna getts boplatser långt från varandra samt känslan av underlägsenhet är också faktorer som är fast förknippade med orsakerna till förlusten av språket.

3.2.3 Nordsamerna

Vid de samråd med nordsamerna som ordnades inom Enare kommuns område väckte samernas rättigheter diskussion. Man dryftade de hävdvunna rättigheterna till fiskevatten, jaktmarker och renbetesmarker samt rätten till samisk renskötsel, men också vilken rätt samerna har att vara samer i Finland och vilken rätt de har till sin egen historia.

Läget och framtiden för samernas traditionella näring, renskötseln, upplevs som oroväckande. Då man talar om den samiska renskötseln är det också väsentligt att förstå att sätten för utövning av den varierar även bland samerna, beroende på områdets seder och traditioner samt på grund av geografin. I Finland vill man dock inte ge den samiska renskötseln erkänsla eller vidkänna att den skiljer sig från den renskötsel som utövas av majoritetsbefolkningen, utan man vill standardisera den samiska renskötseln så att den blir förenlig med den boskapsskötsel som bedrivs av majoritetsbefolkningen och med dess lantbruksmodeller. Staten och Paliskuntain yhdistys stöder inte den samiska renskötseln, utan alla lagar, förordningar och föreskrifter har utarbetats med avseende på lantbrukssystemet. Renskötseln har byråkratiserats; det ska finnas en revisor, bokförare och

företagare för att man ska klara sig. Vid samråden framställdes det önskemål om att man någon dag skulle få klarhet om vilka frågor i Finlands historia och nutid som har bidragit till att man gjort det nästan omöjligt att skaffa sig sin utkomst genom renskötsel och varför samernas renskötsel inte ges erkänsla.

Vid samråden funderade man också på om det finns kännedom om skogsbrukets och avverknings konsekvenser för marken och djuren och om man vet hur lönsamt det över huvud taget är att bedriva skogsbruk i norr. Inom Enare kommuns område har det genomförts omfattande skogsavverkning. Avverkningen har ödelagt fågelbeståndet och försvårat renskötseln. Skogen i norr växer mycket långsamt, vilket innebär att de skador som avverknings orsakar är kännbara i flera årtionden. Dessutom utförs undersökningar och utgrävningar av marker för olika ändamål, men lokalbefolkningen får ingen information om undersökningarna eller deras resultat.

Levnadsmöjligheterna i norr har inskränkts. Den infrastruktur som behövs för livet i norr, såsom service, vägar och dataförbindelser, byggs inte ut eller underhålls inte. Människor tvingas flytta till större bosättningscentra för att få utbildning och arbete. Samerna upplever att man vill att all lokalbefolkning från norr ska flytta därifrån.

Lokalbefolkningen och turisterna åtnjuter samma rättigheter när det gäller både fiske och jakt. Det finns inte längre någon annan skillnad mellan lokalbefolkningen och turister söderifrån än att turisterna då de kommer till den norra delen av landet tror sig befinna sig på ett område där precis allt är tillåtet. Då personer norrifrån åker söderut slår de däremot inte läger på andras fastigheter och kör inte över andras gårdar. Det upplevs som en orättvisa att turisterna söderifrån beter sig som herrar i norr, medan man inte värdesätter lokalbefolkningen, deras livshistoria eller deras traditioner. Inom den turistnäring som bedrivs av majoritetsbefolkningen exploaterar man dessutom samiskheten på ett flagrant sätt.

Samerna önskar att samiskheten och samernas rätt till sin födelsestrakt inte ska vara beroende av var de bor. Rätten till födelsestrakten och rätten att nyttja dess marker borde bevaras trots att man flyttar någon annanstans t.ex. på grund av arbete eller studier.

För att det samiska språket ska bevaras är det livsviktigt att det finns möjligheter att leva i norr och i små skogsbyar. Språket har bevarats som vardagsspråk i tätt sammanhållna mindre släkt- och bygemenskaper och inom renskötseln, trots att det krävt medvetet arbete att föra språket vidare från en generation till en annan och en vilja att föra det samiska språket vidare till sina efterkommande. Vid samråden funderade man också på varför språket inte har bevarats i alla små byar. Bland de efterkommande till personer födda på 1920- och 1930-talet finns det många som förlorat sitt språk och senare tagit det tillbaka.

Det betraktas som viktigt att det samiska språket används som hemspråk, eftersom det talspråk man lär sig hemma är något helt annat än det språk som man lär sig och som lärs ut i skolan. Förut, då samer från olika dialekt- och språkgrupper gick i samma skola, bytte samerna också på ett naturligt sätt ut det gemensamma språket till finska, då de inte förstod dialekten eller språket.

Enare kommuns administrativa centralort Ivalo är i samernas ögon en helt finsk by. Ivalo uppfattas också som en samefientlig by, där det dock bor samer och där samer under olika tider har gått i skola. De samer som kommit till Ivalo från Enare eller Utsjoki kommuner har dystra upplevelser från internattiden i Ivalo. Enligt dem som inledde sin skolgång under 1980-talet gav skolorna i Ivalo undervisning i samiska efter skoldagens slut, men eftersom man inte ville att skoldagarna skulle förlängas ytterligare uteblev man från undervisningen. De skolelever som läste samiska som modersmål i Ivalo upplevde ännu i slutet av 1990-talet att de blev isolerade från sin egen åldersklass då de placerades i specialgrupper, exempelvis i samma klass som funktionshindrade, bara för att de studerade samiska.

Nordsamernas tankar sysselsattes också av att den samiska namntraditionen brutits då prästerna inte längre låtit samerna ge sina barn samiskspråkiga namn. Nu är det dock igen möjligt.

Vid samråden drog man sig även till minnes de mätningar av samerna som utfördes i Enare i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Vid mätningarna klädde man av människorna nakna och mätte alla delar av kroppen, uppenbarligen i syfte att utreda hurdana samerna är. Alla uppmanades delta i undersökningarna, men för samerna blev det inte klart för vilket syfte de mättes. Uppfattningen var att mätningarna riktades framför allt mot samiska kvinnor och flickor.

Vid samråden uppmärksammades också samernas eget rättssystem, deras sätt att sköta och ordna saker, som har åsidosatts av majoritetsbefolkningens seder och lagar.

Vid samråden funderade man även på om det är ett tecken på att samerna underordnat sig den starkares förtryck då samerna börjat förkasta också personer som hör till det egna folket t.ex. i situationer där en same flyttar tillbaka till sin hemtrakt i norr. Samerna kan ha en mycket avvisande inställning till återflyttare och utesluta dem ur gemenskapen. Återflyttarnas språk kritiserar och deras seder klandras, då sättet att göra saker enligt de samiska traditionerna har rostas, liksom det samiska språket. En same som återvänder till sin hemtrakt kan känna sig främmande i sin egen gemenskap och hemtrakt.

”Det finns ju människor som har tvingats flytta bort som barn och som sedan kommer tillbaka, jag hör till dem. Då man återvänder, fastän man är helt och hållet sig själv, så känner man ändå att man inte hör dit. Man måste arbeta hårt i många år för att

människor ska godkänna en. Du var inte en finsk kvinna, men du förfinskades. Du kan inte åka kälke. Det finns många saker som du inte vet. Det fanns mycket man inte visste. Man måste lära sig saker, alltid diskriminerades man och uppmanades åka tillbaka.”

3.3 Norra delen av Sodankylä – Vuotso

Vuotso hör till Sodankylä kommun, och ligger vid den norra gränsen av Sodankylä kommun och vid den södra gränsen av Enare kommun. Vid den södra gränsen av samernas hembygdsområde, vilket anges i sametingslagen, accentueras det att man lever vid gränsen och ensam kämpar mot förändringar eller viker sig för dem, om krafterna eller viljan att kämpa inte räcker till i en situation där man upplever att det inte finns hjälp eller stöd att få någonstans.

I Vuotso tyngs samernas sinnen av byggandet av bassängerna i Lokka och Porttipahta. Hundratals människors hem, utkomst och historia fick ge vika för Kemijoki Oy:s bassänger i Lokka och Porttipahta, som byggdes i slutet av 1960-talet. Hus brändes ner, renarna fråntogs sina betesmarker, Sompio röjdes illa och härjades, och människor tvingades bli evakuerade, somliga till och med för tredje gången. Renar och älgkalvar drunknade i bassängerna. En del försökte man med hjälp av flodbåtar rädda från flytande torvflottar. Lokalbefolkningen erbjöd sig att själva fälla träden på de områden där bassängerna skulle anläggas, men det gavs inte lov till det. Lokalbefolkningen stämde in Kemijoki Oy till rätten och vädjade till statens ledning för att få slut på förödelsen. Fyllandet av bassängen i Porttipahta avbröts för ett par veckor. Saken uppfattades då snarare som miljöförstöring än som utplåning av kulturen. Kemijoki Oy:s arkiv är ännu i denna dag hemliga. Samerna i Vuotso skulle vilja att arkiven blir offentliga, så att det som skett och de metoder med vilka markerna löstes in av människorna skulle komma fram i ljuset. Enligt samerna har man i Finland tigit om saken, medan en dylik förödelse skulle ha uppfattats som en stor och allvarlig sak på andra håll i världen.

I Vuotso har alla fortfarande inte återhämtat sig efter byggandet av bassängerna. Många upplever sig som hemlösa på gamla dagar, då hemmet fått ge vika för bassängerna. I Vuotso bor det ännu samer som tvingats lämna sitt hem tre eller fyra gånger. De har första gången lämnat sin hemtrakt på grund av vinterkriget och flyttat till Kittilä och sedan till Vuotso, varefter de på grund av Lapplandskriget evakuerats till Österbotten. Slutligen har de på nytt tvingats flytta till Vuotso på grund av bassängerna. Eftersom det inte finns något äldreboende i Vuotso, har vuotsoborna dessutom ännu en flytt framför sig, till äldreboendet i Sodankylä som ligger på 100 kilometers avstånd.

Det nya avtalet om fisket i Tana älv har varit föremål för en omfattande offentlig debatt. Då vuotsobornas laxälv, Tankajoki, byggdes ut för att förena bassängerna i Lokka och Porttipahta, och det anlades en kanal och ett vattenkraftverk i älven, talades det inte offentligt om saken någonstans. Nu är bassängerna fulla av skräpfisk och Tankajoki som laxälv blott ett minne. De ständiga förändringar som påverkar levnadsförhållandena och de åtgärder som försvårar kulturutövningen tynger samerna i vuotsotrakten. I Vuotso har man dock haft för vana att oftast bara finna sig i sitt öde i stället för att föra stort väsen om sig själv.

Bland samerna i vuotsotrakten har det samiska språket till största delen försvunnit redan för flera generationer sedan, bl.a. till följd av det tryck som förekommit inom skolväsendet och från omgivningens sida. Bäst har språket bevarats hos dem som lever av renskötsel, eftersom renskötseln är förknippad med en gemenskapsorienterad livsstil, och den vokabulär som berör renskötsel och renar behärskas bara på samiska. De äldre generationerna har sinsemellan talat samiska, och bland dem finns det fortfarande personer som gör det. Språket har emellertid inte längre på ett naturligt sätt överförts till de efterkommande. I skolorna i Sodankylä saknades det ännu på 1980-talet möjligheter att studera samiska, och de samiska barnen och ungdomarna höll tyst om sin samiskhet. I dagens läge ser det ljusare ut för det samiska språket i Vuotso, eftersom man får studera samiska i skolorna och ungdomarna också offentligt vågar visa att de är samer. Veterligen är dock samiska hemspråk bara i ett fåtal familjer.

Sodankylä kommun upplevs fortfarande inte förhålla sig positivt till samer eller till det samiska språket. Man undervisar inte om samerna i skolan, och i Sodankylä kommun nämns samerna inte heller i några andra sammanhang. Tankavaara guldmuseum har inrättats för att belysa guldgrävarens historia, men där nämns inte ett ord om samerna. Samerna har emellertid också grävt guld, men de har inte gjort några officiella inmutningar. Majoritetsbefolkningen har genom sina officiella inmutningar gjort slut på guldgrävandet bland samerna.

Vuotsoborna försökte i nästan 60 år få ett kapell till sin by, men saken avfärdades av kommunen och församlingen. Avsaknaden av ett kapell upplevs i Vuotso som ett förtryck, där människor tvingas in i ett andligt tomrum. I vuotsobornas sinne betraktas deras hemtrakt som en typ av reservat i Sodankylä kommun, vars värde ligger i att de kommunala beslutsfattarna kan besöka skogen i rekreationssyfte.

Den politik som finska staten bedrivit rörande samernas traditionella näring, renskötseln, upplevs som ett veritabelt kulturellt folk mord. Staten har genom sin politik ödelagt samernas socioekonomiska system i anslutning till renskötseln bl.a. genom att förhindra rotationsbete och hantera renskötseln som en del av lantbrukssystemet. Lagarna har stiftats så att "en renkarl åtminstone inte får motsätta sig den normala samhällsutvecklingen".

Genom lagstiftningen har man inte på något sätt tryggt eller erkänt samernas traditionella renskötsel. Myndigheterna har till och med bestridit förekomsten av samiska renskötsledare och samiska renskötare genom att konstatera att samerna inte kan särskiljas från majoritetsbefolkningen på något annat sätt än genom klädseln. Nu har majoritetsbefolkningen dessutom börjat hävda att inte ens samernas klädsel är samernas utan majoritetsbefolkningens.

Vid samrådsmötet i Vuotso konstaterades det att den samefientlighet som förekommit bland majoritetsbefolkningen förut yppat sig i att man raljerat över samernas underlägsenhet, medan samefientligheten i dag yppar sig som rent hat.

”Jag har upplevt att människans sinne påverkas av att man kommer från den trakt som blev under vatten. Nu då man är gammal sörjer man över att man inte har något hem. Förlusten av hemmet gör att allt inte är väl ställt i sinnet. I början gjordes det ibland filmer och allt om saken, det fanns vackra sånger. Men sedan tog det slut, bra att jag tog fram det här, många gånger har man funnit sig i sitt öde och sörjt i sin lilla krets.”

3.4 Enontekis

I Enontekis, i de östra delarna av Enontekis kommun, väckte den strukturella rasism som bedrivs mot samerna i Finland överlägset mest diskussion. Samerna upplever att den strukturella rasismen redan är en så naturlig del av både statens och majoritetsbefolkningens åtgärder och uppträdande att man inte längre ens är medveten om den.

Man har i flera årtionden försökt främja samernas frågor och rättigheter på olika sätt, men alla positiva försök har tillintetgjorts av staten, eller i Enontekis exempelvis av Enontekis kommun. Den enda fråga där det skett framsteg utgörs av det samiska språkets ställning i skolundervisningen. Man får studera det samiska språket i skolan, även om det händer att man fortfarande måste kämpa för frågor som berör språkstudierna.

Den lagstiftning som borde vara avsedd att trygga tillgodoseendet av samernas rättigheter upplevs inte vara till någon nytta för samerna. De pengar som anvisats för tillgodoseendet av samernas rättigheter används i kommunerna godtyckligt för andra syften än vad de är avsedda för.

Enontekis kommun har genom tiderna bedrivit samefientlig politik.

Den strukturella rasism som riktar sig mot samerna tros bero på rädslor. Rädslorna anses vara relaterade till att man tror att man har kännedom om samerna och om deras liv, medan man i själva verket inte har det. Okunskapen väcker rädslor.

Den strukturella rasismen ses som en orsak till att det också i Enontekis finns många som förlorat sitt språk och som inte velat lära ut samiska till sina egna efterkommande. Upplevelserna av diskriminering, hån, förakt och mobbning under skoltiden hör samman med den strukturella rasismen. Man har fått samerna att skämmas över sin samiskhet och känna underlägsenhet på grund av sitt språk och sin kultur. Samhället har fått samerna att värdera sitt språk som sämre än majoritetsbefolkningens språk.

Frågan om vem som är same väckte likaså diskussion i Enontekis. Försöken att förnya sametinglagen uppfattas som försök att undertrycka samerna i Finland, då samerna inte har självbestämmanderätt ens när det gäller att fatta beslut om vem som hör till folket. Sametingets förmåga att representera samerna ifrågasätts, eftersom högsta förvaltningsdomstolen redan har godkänt sådana representanter för majoritetsbefolkningen i sametinget som enligt samerna inte hör till deras folk. Detta har undergrävt och undergräver legitimiteten för samernas självstyrelseorgan, och det återstår att se om samerna slutligen måste lämna sametinget och igen börja driva sina ärenden via föreningar, såsom man gjort förut.

I Enontekis upplever man att samerna i Finland inte har något existensberättigande. Samerna och samernas frågor har nog undersökts, men undersökningarna och till och med förekomsten av dem bestrids, eftersom samerna inte har någon plats i Finland. Finland iakttar inte de internationella konventioner som landet har förbundit sig vid, då samernas existens förnekas och deras rättigheter bestrids. Bestämmelsen i 17 § 3 mom. i grundlagen har förblivit verkningslös. Förnekandet av det samiska folket har präglat Finlands och statens sätt att agera redan före Finland blev självständigt. Under självständighetstiden har samerna i Finland berövats allt. Maktlösheten inför att ha blivit fråntagen allt är enorm, och nu tas också identiteten. Som en informant sade: *”Det enda som man ännu kan frånta oss är våra känslor”*.

Dessutom har samenäringarna förfinskats. Största delen av samerna i Enontekis är rensamer eller härstammar från rensamesläkter. Avsaknaden av erkännande för den samiska renskötseln i Finland upplevs vara förödande för hela den samiska renskötseltraditionen, då samerna med hjälp av olika stöd och tilläggsutfodring av renarna så småningom tvingas till boskapsskötsel enligt den finska modellen. Utfodring i naturen är förödande både för marken och för människorna, eftersom man inte längre kan upphöra med tilläggsutfodringen då man en gång börjat med den. Människorna blir förblindade och det uppkommer avund. I Enontekis har den samiska renskötselns fortlevnadsmöjligheter inskränkts också till följd av

att finländare på senare tid börjat bedriva renskötsel. Paliskuntain yhdistys stöder inte den samiska renskötelsen, och driver inte dess intressen.

I Enontekis uppmärksammade man också de höskadeersättningar som rensamerna i tiden betalat till hemmansägarna under flera decennier. Rensamerna blev tvungna att betala kännbara summor till hemmansägarna för de skador som renarna påstods ha orsakat odlingarna. En del rensamefamiljer tvingades till och med flytta från Enontekis, eftersom de ersättningssummor som krävdes blev alltför stora för dem att betala.

I Enontekis har samerna veterligen blivit utsatta för brott mot liv på 1930-taket. Motivet hörde samman med renar, som bytte ägare i och med brotten. Dessa brott har inte blivit föremål för några officiella undersökningar. På det lokala planet känner man ändå till vem som begått brotten, och samerna funderar på saken än i dag.

Vidare funderade man i Enontekis på laestadianismen och på kyrkans inverkan på samiskheten och samekulturen. Man dryftade det eventuella sambandet mellan kraftfulla finska predikanter och försvagningen av samiskheten samt förfinsknigen. Jojktraditionen har försvunnit från Enontekis, men också det samiska språket har försvagats.

Från den tid då samerna från Enontekis var evakuerade till Jokkmokk i Sverige fanns det inte några ledsamma minnen som man skulle ha delat med sina efterkommande. Man minns även de finländska värdarna, vänfamiljerna i Palojoensuu, som goda finländare, vilka man fortfarande har kontakt med.

3.5 Lapska armen

Samerna i Lapska armen, i den västra delen av Enontekis kommun, längs med Könkämäälven och Muonioälven, dvs. vid den nuvarande gränsen mellan Sverige och Finland, är rensamer. Till de dominerande särdragen i deras gemenskap och livshistoria hör förflyttningen (flyttningen tillsammans med renarna i enlighet med årscykeln, i allmänhet från sommarbetet till vinterbetet och tillbaka) och en stark användning av det samiska språket i vardagen. Samerna i den Lapska armen upplever att de alltid stolt har uppträtt som samer, stolta över sitt språk och sin kultur. Värdesättandet av det egna språket och den egna kulturen ses som grunden också för ett starkt samiskt språk. I Lapska armen går det samiska språket och renlivet hand i hand, och man kan inte tala om språket utan att tala om renar eller tvärtom.

I Lapska armen bedrivs renskötsel i enlighet med den traditionella samiska sitamodellen. Sitorna, renbyarna, är mindre renskötelsenheter med historisk bakgrund, ofta organiserade

enligt släkt. Sitorna bestämmer självständigt hur de ordnar renskötelsen och delar självständigt upp sig i ännu mindre vintersitor i enlighet med sina traditioner och behov.

De rensamiska sitorna i Lapska armen gjorde ännu under 1970-talet nästan 400 kilometer långa årliga flyttningar. I mitten av 1970-talet blev dock förflyttningarna omöjliga bl.a. till följd av bosättning, staket och byten av mark mellan renbeteslagen, I Lapska armen har man ändå inte avstått från den traditionella renskötelskulturen eller från de årliga förflyttningarna, även om avståndet mellan vinter- och sommarbetet har förkortats avsevärt. Samerna i Lapska armen har anpassat sig och sin renskötsel till de möjligheter som erbjudits under olika tider.

I Lapska armen har också värdkulturen varit viktig i samband med den nomadiska renskötelskulturen och de årliga förflyttningarna. Bland de nomadiska samerna har varje släkt och familj haft en egen finsk värdfamilj i vinterbetesbyarna. Värdkulturen har baserat sig på byteshushållning. Hos värdfamiljerna har samerna fått bo under vintern, antingen i samma hus som värdfamiljen eller i en separat byggnad. Som tack för vinterbostaden har värdarna fått både renar att äta och husdjursrenar av samerna. Då de finska hemmansägarna blivit rikare har emellertid också värdkulturen försvunnit. Samerna i Lapska armen minns ännu att invånare framför allt i Palojoensuu varit goda mot samerna, och relationerna till dem har bevarats ända fram till dessa dagar.

Vid de samrådsmöten som ordnades i Lapska armen dryftades särskilt frågor som hör samman med renskötelsen. I Lapska armen fruktar man att det inte finns möjligheter att fortsätta med renskötellivet enligt den traditionella renskötelsmodell som fortgått i släkterna och som varit tradition i flera hundra år. I Finland erkänner man inte den samiska renskötelsmodellen. Systemet med renbeteslag upplevs som skadligt för den samiska renskötelsmodellen, i och med att systemet grundar sig på modeller som är avsedda för lantbruket. Paliskuntain yhdistys främjar inte heller möjligheterna att bevara den samiska renskötelsen.

Vid samråden dryftades det hur det samiska renskötellivet har ställts under förmyndarskap och regleras på olika sätt. Man upplever att de aktörer som fattar beslut också om den samiska renskötelsen ändå inte förstår eller bryr sig om den. Begränsningarna av det högsta tillåtna antalet renar utgör ett hot mot den samiska renskötelsen. Samerna i Lapska armen har tvingats ändra sitt traditionella sätt att sälja renar, så att man nu måste sälja alla renkalvar, trots att man i Lapska armen sedan gammalt har sålt andra årets rentjurar, och därförinnan otämjda renar.

De stöd- och ersättningsystem som är avsedda för lantbruket anses utgöra ett hot mot den samiska renskötelsen. Med pengar kan man inte ersätta renskötellivet, som utgör hela livsfundamentet för samerna i Lapska armen. I Finland försvåras den samiska renskötelsen

med hjälp av pengar och stödsystem, som lockar allt fler människor att bedriva renskötsel. I och med detta fylls renbeteslagen, och man tvingas sänka det största tillåtna antalet renar ytterligare. Renkarlarna tvingas till tilläggsutfodring av renarna.

Markerna belastas inte bara av djurlivet utan också av den ökande turismen och byggandet. Den ökande turismen och turistföretagandet försvårar den traditionella samiska renskötseln. Turisterna splittrar av okunskap renhjordarna. Sommartid besöker turisterna samma skogsbeklädda höjder dit renarna flytt undan och tvingar dem ner i dalarna, där det likaså finns turister. Under våren håller motorkalkförarna kaffepaus på den snöfria fläck som är renarnas matplats. Renarna får inte längre vara i fred någonstans. Turistföretagarna motsätter sig å sin sida renarna eftersom dessa anses försvåra utvecklandet av turistnäringen. Enontekis kommun stöder turismen och önskar att samerna ska bli turistföretagare, trots att turistföretagandet inte hör till den samiska kulturen och samerna inte vill bli företagare.

Enontekis kommuns planläggningspolitik uppfattas som samefientlig. Samtidigt som man sätter stopp för samernas föresatser genom att uppmana dem att vänta på planläggningen, planlägger man t.ex. Kilpisjärvi utan att höra samerna eller ta hänsyn till den samiska renskötseln. Kilpisjärvi utvidgas i snabb takt. Renarnas livsrum inskränks inte bara av byggnader, konstruktioner och nya vägar, utan också av att byns gränser så småningom försvinner i och med byggandet. Renarnas livsrum inskränks i smyg till förmån för konkurrerande markanvändningsformer. I Kilpisjärvi utgör också den verksamhet som bedrivs av Helsingfors universitets biologiska station en markanvändningsform som konkurrerar med den samiska renskötseln. Det anses att man vid den biologiska stationen uttryckligen strävar efter att göra det omöjligt att bedriva renskötsel i Kilpisjärvi, bl.a. då man driver på att Malla naturreservat ska inhägnas helt och hållet för att hindra renar från att beträda området. Den biologiska stationen och dess forskningsområde sträcker sig långt ut i Kilpisjärvis omgivning, också till andra ställen än Malla naturreservat.

Bland samerna i Lapska armen har det samiska språket bevarats som ett levande vardagsspråk från en generation till en annan. Samerna i Lapska armen skulle inte ens kunna tala något annat språk i vardagen eller sinsemellan. Det rensamiska livet har i sig självt bevarat språket. Man behärskar inte renskötselvokabulären på finska, och man anser att motsvarande vokabulär inte ens finns på finska. Den övergripande starka gemenskapen och släktcentreringen i rensamernas liv har gett samerna i Lapska armen en stolthet över sina rötter och sitt språk, samt god självkänsla. Den starka muntliga tradition som överförts från en generation till en annan har fram till dessa dagar varit ägnad att upprätthålla den starka identiteten. I dag är dock överföringen av den muntliga traditionen i Lapska armen hotad, då umgänget mellan människor i allt större utsträckning har flyttat till mobilnätet och sociala medier. Det finns mycket få naturliga tillfällen till samtal mellan människor och generationer,

och den muntliga traditionen kan inte på ett naturligt sätt överföras från en generation till en annan.

Samiskheten är i Lapska armen vardaglig men ytterst högt värdesatt. Samerna grämer sig dock över att deras kunskaper i finska, i synnerhet skrivkunskaperna, är bristfälliga i förhållande till den finska som behövs för att man ska bli förstörd då man står i kontakt med finskspråkiga myndigheter och det officiella Finland. Vid utarbetandet av officiella dokument anlitar många därför hjälp av personer som har skrivkunskaper i finska. Eftersom man tänker på samiska, tenderar skrivandet också på finska att ske i enlighet med det samiska tänkandet. För detta har samerna hånats eller till och med klandrats ända från skoltiden fram till vuxenåldern.

Vid samråden i Lapska armen uppmärksammades särskilt det faktum att samiska institutioner saknas på området. Den enda institution som varit verksam på området, Rundradions Yle Sápmi, upphörde med sin 40-åriga verksamhet i Karesuando år 2010, varefter varken frågor som berör samerna i Lapska armen eller deras språk har getts rum ens i den samiskspråkiga radion. På grund av detta upplever samerna i Lapska armen att de har lämnats ensamma att driva sina egna frågor och försvara sin hembygd. De får inte tillräckligt med ekonomiskt eller ideellt stöd för att kunna vara aktiva pådrivare och försvarare i sina egna frågor. I regionen saknas dessutom en naturlig kontakt såväl till de egna institutionerna som till majoritetsbefolkningens institutioner. Samerna i Lapska armen har lärt sig att anpassa sitt liv till den rådande situationen snarare än att resa sig och högljutt försvara sin sak.

Vid samråden dryftades också sametingets betydelse som representant för samerna i Lapska armen. Sametinget anses inte representera samerna i Lapska armen eller driva deras frågor. Man upplever att sametinget inte känner till situationen i Lapska armen. Sametinget upplevs inte ens visa intresse för situationen eller samerna i Lapska armen, och i sametinget finns det inga representanter därifrån. Sametinget anses ha blivit förfinskat och man fruktar att det kommer att förfinskas ytterligare.

Samerna i Lapska armen funderade också på äldre människors lott. Det enda äldreboendet i Enontekis kommun finns i Enontekis, i Hetta, som i ideellt avseende ligger långt från livsmiljön och livshistorien för samerna i Lapska armen. För dem som inte har närstående eller barn som tryggar deras liv på gamla dagar väntar en flytt från hemtrakten till äldreboendet, och Hetta uppfattas inte som en naturlig livsmiljö för samer från Lapska armen. I Lapska armen önskar man att kommunen ska inrätta ett äldreboende t.ex. i Karesuando, som är Lapska armens centralort.

3.6 Städerna

De samer som bor i städer funderade i första hand på frågor som berör det samiska språket. I samråden deltog till största delen personer som själva är första generationens stadssamer. Hos dem har de erfarenheter som är förknippade med det samiska språket, t.ex. språkkunskandet eller avsaknaden av språkkunskande, uppkommit redan inom samernas hembygdsområde, dvs. innan de kommit till staden. Antingen har man fått språket med sig hemifrån eller så har det gått förlorat i hemmet, ibland redan före skolåldern. I synnerhet för äldre stadssamer är det emellertid lika naturligt både att man har kunskande i samiska som att man saknar sådant, och språket uppfattas inte som det mest dominerande särdraget i den samiska identiteten.

I städerna är möjligheterna att använda det samiska språket begränsade, och samiska används närmast inom familje- och vänskretsen samt vid sameföreningarnas sammankomster.

Det krävs mer medvetet arbete för att upprätthålla det samiska språket då man bor i en stad. Man upplever också att språket utarmas då det inte kan användas på samma sätt som finska i den naturliga livsmiljön. Språkets nyanser bleknar.

Den yngre stadssamegenerationen anser att kunskandet i samiska är mycket viktigt, eftersom språkkunskandet på ett oersättligt sätt gör det möjligt att känna samhörighet med den samiska gemenskapen och med släktingar som talar samiska. Känslan av skam och mindervärde försvinner då man lär sig språket. Den som saknar språkkunskap känner åtminstone på känslomässig nivå utanförskap i förhållande till sin släkt som är bosatt inom samernas hembygdsområde i Finland, Sverige eller Norge. Avsaknaden av språkkunskap har således en negativ inverkan på självkänslan åtminstone hos den andra generationens stadssamer, då de möter samer som kan tala samiska.

Vid samråden funderade man också på hur det varit möjligt att använda samiska i Finland. Hos myndigheter och läkare samt i skolor och daghem har man varit tvungen att tala finska. Uträttandet av ärenden på ett främmande språk har kunnat medföra rättsförluster. Samerna har förfinskats också genom att man gjort det omöjligt för dem att få service på sitt eget modersmål. Stiftandet av den samiska språklagen innebar inte någon ändring av det faktum att samerna fortsättningsvis måste uträtta sina ärenden på finska, oavsett om de vill det eller inte.

När det gäller tillgodoseendet av de språkliga rättigheterna också utanför samernas hembygdsområde efterlyser man kontinuitet, så att tillgodoseendet av dessa rättigheter inte skulle kräva att individerna ständigt kämpar för dem. Man borde stöda återinförandet och

upprätthållandet av språket, eftersom språket främjar samernas känsla av samhörighet och gemenskap.

Utanför samernas hembygdsområde är samernas möjligheter att lära sig samiska beroende av hemmet, eftersom det fortfarande krävs hårt arbete för att man ska få dagvård eller skolundervisning på samiska. Ungdomarna i städerna lär sig om sin samiskhet genom att själva skaffa information om saken, samt i mån av möjlighet i hemmen. I skolorna lär man inte ut något om samerna eller samernas historia.

Sametinget anses inte ha tillstånd att dela ut statliga bidrag ens för anordnande av språkundervisning utanför samernas hembygdsområde. Därigenom bidrar sametinget till utövningen av den statliga politik som undertrycker samerna.

Man önskar att sametinget ska visa större egen aktivitet när det gäller att främja tillgodoseendet av samernas rättigheter, inte bara nöja sig med att representera finska staten med statens pengar. Det finns knappast någon kännedom alls om samerna bland finländarna, inte ens bland tjänstemännen eller beslutsfattarna. Det önskas att sametinget ska vara med och sprida kunskap om samerna, eftersom sametinget i enlighet med lagen representerar det samiska folket.

Vid samråden i städerna uppmärksammades också den samiska identiteten. Att höra till sametingets vallängd borde inte utgöra ett epitet för att en människa ska ha lov att känna sig som same i fråga om sin identitet.

I diskussionerna om vad som gör en människa till same upplevs det som viktigt att lyfta fram den s.k. osynliga samiskheten. Som exempel nämndes frågan om hur samerna lär sig om sin släkt, som betraktas som gemenskapens medelpunkt. Det räcker inte att man i skolorna undervisar om samerna, om det inte finns förståelse för eller kunskap om vad som skiljer samerna från majoritetsbefolkningen. Samernas självbestämmanderätt kan inte tillgodoses till fullo i Finland, om man inte uppfattar samerna som ett särskilt folk.

Det framställdes önskemål om att en eventuell kommission ska undersöka och lyfta fram det som är positivt i samiskheten. Varför existerar samerna fortfarande och vill lära ut sitt språk och sin kultur också till kommande generationer? Varför vill de som förlorat sitt språk lära sig det igen? Som en orsak till att samerna existerar än idag ser man att samerna är stolta över sina rötter och värdesätter sitt samiska folk.

I den allmänna debatten om samiskhetens kännetecken står yttre faktorer såsom språket och klädseln i centrum. I enlighet med vad som kom fram vid samråden anser man det dock viktigt att utreda vad som enligt samerna själva kännetecknar samiskheten. Dessutom

vill man veta vilka lösningar samerna själva använt sig av när det gällt att klara sig i nationalstaten.

Stadssamerna funderade också på samernas samiska värderingar. Hurdana värderingar rörande naturen och omgivningen lär man i familjerna ut till barnen? Visar man respekt för miljön och använder man den ekologiskt, så att man själv i miljöskyddshänseende bidrar till att den samiska kulturen bevaras?

”Var och en som har kämpat med språket har blivit tvungen att kämpa med sina egna föräldrar. Det borde ju inte vara så att jag är arg och bitter på mina egna föräldrar.”

”Känslan av skam är mindre efter att jag lärt mig språket. Jag har alltid burit på en skam över att jag inte kunnat samiska. Vid släktmötena har jag gömt mig bakom mammas rygg, fastän det ju inte varit mitt fel. Men jag upplever att jag inte skäms mer, att jag inte längre är dum nu då jag kan språket.”

”Det finns nåd och förlåtelse för att du har blivit förfinskad, du har på gamla dagar möjlighet att lära dig språket och kulturen. Eftersom det för de flesta utgör en del av hjärtat, även om man har dolt det, måste man på något sätt få saken i skick. ”

”Då man funderar på orättvisorna i det förgångna, var man har fått använda språket, gäller det inte bara internaten, utan också läkarbesök och uträttandet av ärenden. Hur många ekonomiska förmåner har du gått miste om då du inte har behärskat språket? Hela den kommunala och statliga apparaten har förblivit avlägsen. Hur mycket har du blivit lurad i samband med byggprojekt och markaffärer då du inte har behärskat språket? Internaten är bara toppen av isberget. En samisk människa som besökt en läkare, har hon t.ex. på 1960-talet kunnat berätta för läkaren vad som varit fel. Har hon kunnat fylla i blanketter, har hon förstått vad hon har skrivit under? För att inte tala om de forskare som besökt området, hur mycket har de utnyttjat människors bristande språkkunskaper? Om du inte har förstått, har du lämnats utanför diskussionerna. Det här gäller de generationer som inte behärskade språket ordentligt. Inte har vi själva heller undersökt eller uppmärksammat saken särskilt mycket. Det var egentligen först i och med att språklagen kom som det blev klart att samerna ska ha rätt att uträtta ärenden på samiska hos statliga myndigheter.”

3.7 Sameungdomarna

Sameungdomarna är bekymrade över finska statens samtida åtgärder rörande samerna och samernas hembygdsområde, såsom å ena sidan försoningsprocessen och å andra sidan

Ishavsbanan, som kullkastar processen. Ungdomarna funderar på om staten förstår att alla åtgärder hör samman med varandra och att de inte kan skiljas åt, t.ex. så att man först genomför en försoningsprocess och sedan bygger Ishavsbanan utan att alls ta hänsyn till försoningsprocessen och dess syfte.

Frågor rörande skolan och utbildningen är centrala i ungdomarnas liv. De har erfarenheter av att det finns möjligheter att studera samiska i grundskolan och gymnasiet. Skolans avoga inställning till studier i samiska har dock tagit sig uttryck antingen i ett begränsat antal lärotimmar eller i annan fördomsfullhet mot studier i samiska. Under lärotimmarna i samiska har man i skolan fokuserat uttryckligen på språkstudierna, inte på att studera samernas historia, som ungdomarna uppger sig ha mycket begränsad kännedom om. Med det samiska folkets historia avser ungdomarna den gränsöverskridande historien, inte bara historien för de samer som bor i finska staten. Man måste själv ta reda på sitt folks historia.

Eftersom det i skolorna inte lärs ut något om samerna, bär ungdomarna själva ansvaret för att besvara frågor om samerna, såsom ”bor ni i en kåta?”. Att ständigt besvara frågor och berätta om sitt folk upplevs som betungande, eftersom samernas svar på frågorna ändå ifrågasätts. Ifrågasättandet ses som en följd av okunskapen, den kroniska bristen på kunskap om urfolket samerna.

Enligt ungdomarnas åsikt skulle majoritetsbefolkningens korrekta kunskap om samerna öka ifall man i skolorna skulle undervisa om samerna och berätta om samerna t.ex. i historieböckerna. I och med den utökade kunskapen skulle också misstron, rädslorna och den direkta hatpropagandan mot samerna avta. Det skulle även för sameungdomarna själva vara nyttigt och stärkande med tanke på deras samiska identitet att lära sig om historien för sitt eget folk, som splittrats av statsgränserna.

Man vill också synliggöra det samiska ortnamnsbeståndet, så att ungdomarna lär sig de traditionella ortnamnen. För närvarande har traditionella samiska orter namn som majoritetsbefolkningen hittat på.

Ungdomarna upplever att det finska skolväsendet bedriver assimilering av samerna. Förfinskningen av samerna har även i övrigt genomförts på ett lömskt sätt i Finland. Man har snarare underlåtit att göra saker och att tillgodose rättigheter än att stifta lagar i syfte att förfinska det samiska folket. I Finland upplevs det vara utmanande att undersöka förfinskningen av samerna uttryckligen därför att man kan förneka saker och händelser då det inte finns något skrivet om dem.

Sameungdomarna önskar att medierna ska bära sitt ansvar när det gäller förfinskningen av samer. Med medier avses utöver traditionella medier också sociala medier. Sameungdomarna uppfattar de medier som upprätthålls av majoritetsbefolkningen som

ångestframkallande och funderar på mediernas ansvar exempelvis när det gäller att underblåsa hatpropaganda mot samerna. Enligt ungdomarnas erfarenheter presenterar medierna medvetet och med avsikt frågor som gäller samerna på ett sådant sätt att majoritetsbefolkningen uppfattar att samerna igen förargat sig över något, även om detta inte skulle vara fallet. Det förmedlas mycket sällan positiva nyheter om samerna eller om frågor som berör dem.

I en tid där medierna ständigt är närvarande krävs det verkligen gott självförtroende och uthållighet av ungdomarna för att de ska orka försvara sig själva, sina åsikter och sitt folk. Alternativen anses vara att man antingen inte bryr sig om den respons som riktar sig mot samerna som grupp eller mot en viss person, eller att man tiger helt och hållet eftersom man är rädd för responsen.

Ungdomarna är bekymrade över orken hos andra sameungdomar. De som inte varit tillräckligt starka för att stå ut med responsen eller med den allmänna samefientliga attityden kan bringas ur mental balans eller har redan råkat ur balans.

Då en ungdom bringats ur mental balans på grund av hatpropagandan mot samerna och behöver professionell hjälp, händer det att hjälpbegäran inte leder till något annat än till samtal med andra sameungdomar. Detta beror på att det i Finland saknas mentalvårdstjänster där man har kännedom om de samiskspråkiga och den samiska kulturen. Det är frustrerande att den som behöver hjälp måste redogöra för sin bakgrund, sitt språk och sin kultur bara för att hjälparen ska förstå varför han eller hon har sökt hjälp.

Som samernas styrkor nämner ungdomarna gemenskapen och känslan av samhörighet såväl med medmänniskor som med naturen. Samma gemenskap och samhörighet är enligt ungdomarnas erfarenheter den faktor som skiljer samerna från finnarna såväl när det gäller deras egen finska identitet som när det gäller folken som helhet. Trots att majoritetsbefolkningen i Finland lär sig om sin historia i skolan och samerna inte gör det, är förståelsen för varifrån vi kommer och vart vi är på väg starkare bland samerna än bland den finska majoritetsbefolkningen.

Sameungdomarna är betänksamma över den invandrarretorik som samerna blivit föremål för och över att man allmänt accepterar den i Finland. Ungdomarna anser att pratet om att samerna har flyttat till Finland t.ex. från Norge har fått genomslagskraft i Finland. Detta prat har blivit majoritetsbefolkningens sanning. Man är rädd för att attityderna i Finland kommer att försämrats ytterligare. Ungdomarna funderar på om de under sin livstid ännu kommer att hamna i en situation där de måste flytta till Norge, där samerna i relativt stor utsträckning anses få leva i fred.

Ungdomarna grunna på om Finland är redo att utreda och erkänna de orättvisor som samerna upplevt i Finland, då man inte nödvändigtvis ens har behandlat Finlands egen historia och egna trauman. Detta yppar sig t.ex. i ilska bland finska ungdomar då sameungdomarna berättar att de inte är finska utan samiska. Detta beror enligt sameungdomarnas tolkning på okunskap om den egna finska identiteten och historien. Sameungdomarna önskar att förutom staten även Finlands folk ska förbinda sig vid processen, eftersom nyttan med processen anses vara liten ifall inte också folket engageras i den. Det är synnerligen viktigt att beslutsfattarna i Finland ges korrekt kunskap om samerna. Man önskar att processen ska vara till nytta också för majoritetsbefolkningen när det gäller att behandla deras egna erfarenheter och egen historia.

”Det kunde vara bra att man första gången slår fast att vår historia är sann och ska tas in i skolböckerna, så att man inte behöver börja med att debattera om att detta är sant för oss, då någon annan säger att det inte är det. Vi kan inte börja tala om någonting då vi inte har någon nedtecknad historia. Det kunde vara en lösning att vi själva skulle få läsa om vårt folk i böcker. Om det skulle gå väl skulle det vara en mycket konkret sak.”

”I Utsjoki har vi inget att göra med enontekisbor. Jag var vuxen då jag första gången hörde enontekisbornas samiska dialekt, vi är inte vana att höra sådan. Här i Enare hör man alla typer av dialekter och annat. Jag kan säga att jag inte känner människor från den västra sidan. Det är verkligen lite som vi känner till om samernas historia, t.ex. när det gäller de södra delarna av Sverige och Norge, som vi inte har något att göra med. Det är ju så klart en helhet, man känner till när de första människorna kommit och när gränsstängningarna skett, det vet man, men varje plats har ju sin egen kultur.”

3.8 Samrådsdeltagare som saknar gruppgodkännande av urfolket samerna

Samråden med personer som saknar gruppgodkännande¹ av urfolket samerna präglades av att människornas erfarenheter och tankar skiljde sig avsevärt från det som framfördes vid samråden med samerna. I anförandena framkom ett kraftigt motsättningsförhållande mellan dem som hör till sametingets vallängd, de s.k. ”registersamerna” och dem som hör till Finlands ursprungliga befolkning och därmed till urfolket men som inte upptagits i

¹ Ett väsentlig inslag i urfolkets självbestämmanderätt, som härrör sig från den internationella rätten, utgörs av rätten att som grupp godkänna att en person som själv identifierar sig som medlem av urfolket hör till urfolket. I denna rapport är det fråga om urfolket samernas godkännande av en person som medlem av sitt folk, vilket inte påverkas av om personen i fråga upptagits/inte upptagits i sametingets vallängd.

sametingets vallängd. Såsom det framkom vid samråden anses sametinget representera den elit som diskriminerar det enda urfolket i Finland.

Finlands urfolk använder många benämningar om sig självt, exempelvis lappar, urbefolkning, urinvånare, ursprungsbefolkning, skogslappar och skogssamer. Man bestrider inte att personer som upptagits i sametingets vallängd hör till urfolket, men de utgör inte ett urfolk uttryckligen i Finland eller inom finska statens gränser.

Norge nämns som den enda stat där det kan finnas samer. I Finland och Sverige sägs det finnas bara lappar. Same är en term som inte funnits i Finland utan som konstruerats på 1970-talet. Eftersom termen same är konstruerad, är samiskheten i Finland konstjord.

Vid samråden betonade man i synnerhet att de nordsamiska rensamerna har flyttat till Finland från Norge. Dessutom finns det sådana som har flyttat till Finland från Sverige. Det bör dock noteras att det inte heller i Sverige finns samer, utan bara lappar. Skoltsamerna har flyttat från Ryssland. Såsom det allmänt uttrycktes vid samråden betraktas samerna som invandrare i Finland.

Vid samråden betonades det att vad som avses med ett urfolk definieras i Internationella arbetsorganisationen ILO:s konvention nr 169. Det viktigaste kriterium som definierar ett urfolk är härstamning, dvs. blodsarv. Ett annat kriterium som är viktigt vid definierandet av Finlands urfolk är att man bott och levt på samma plats inom den nuvarande finska statens gränser under flera århundraden.

Vid samråden betonades det att alla människor borde förpliktas delta i DNA-test för att visa att de hör till urfolket och ursprungsbefolkningen. Den definition av urfolket som baserar sig på språket och språkkunskaper är tvivelaktig, eftersom vem som helst kan studera språket. Då personer som på basis av blodsarv hör till urfolket inte har upptagits i sametingets vallängd upplevs det även som en orättvisa att exempelvis barn som adopterats från utlandet betraktas som medlemmar av urfolket utan något blodsarv.

”Sägs det inte i ILO-konventionen tydligt vad ett urfolk är. Om man tolkar den, så sannolikt sägs det att vi hör till urfolket, så har det skrivits där och tolkats på olika håll i världen.”

Såsom det framgick vid samråden har personer som saknar gruppgodkännande av urfolket samerna låtit utföra DNA-test. Syftet med dessa är att bevisa att man hör till ursprungsbefolkningen samt att visa det ursprung som definierats i ILO-konventionen nr 169, dvs. att släkten har bott i trakten under flera århundraden, och åtminstone före den övriga befolkningen. De har också skaffat skriftlig bevisning om sitt ursprung, sin bosättningshistoria och bl.a. om markägandet i sina släkter. De är beredda att kräva samma rättigheter som beviljats ”det påhittade urfolket som uppkommit genom ett politiskt beslut”,

dvs. samerna. Med dessa rättigheter avses framför allt rättigheter som hänför sig till mark- och vattenområden. Personer som identifierar sig som lappar berättade t.ex. att de har för avsikt att ansöka om urfolksrättigheter för lapparna, varefter dessa rättigheter inte längre tillkommer någon annan än lapparna.

De deltagare vid samrådsmötena som saknar gruppgodkännande av urfolket samerna och som identifierar sig själva som skogssamer betonade att skogssamerna är Finlands egentliga urfolk. ”De har befolkat Finland mycket länge, och har bl.a. från olika staters sida utsatts för olika slags förtryck, diskriminering och assimilationsåtgärder. Senast har de förtryckts och ogiltigförklarats av samegrupper som kommit från grannländerna. Dessa försöker förvärva status som Finlands urfolk utan att sky några medel.” Till skogssamerna hör, såsom det framgick vid samråden, ”de egentliga skogssamerna ända till nuvarande Kuusamo, sjösamerna i enaretrakten samt flodsamerna och fjällsamerna i Utsjoki.” Enligt skogssamerna borde man inom försoningsprocessen behandla förutom tillhörigheten till det egentliga urfolket även ockupationen och exploateringen av marken i Lappland under de senaste 150 åren.

Såsom det framgick vid samråden hör vikten av att bli upptagen i sametingets vallängd inte i första hand samman med rätten till den egna identiteten. Upplevelserna av diskriminering och förtryck elimineras inte av rätten att identifiera sig själv på det sätt man önskar. Man kommer att ansöka om att bli upptagen i vallängden tills alla som är berättigade till det har blivit antecknade i den. Det viktigaste för dem som saknar urfolket samernas gruppgodkännande är att de genom att höra till vallängden får rätt till de förmåner och privilegier som detta ger, samt får möjlighet att delta i besluten om tilldelningen av dem. Vid samrådsmötena specificerades det inte närmare vad man avser med de förmåner eller privilegier som anteckningen i vallängden för med sig.

Såsom det framgick vid samrådsmötena betonas främst markägandet då man talar om de rättigheter som hänför sig till marken. Lapparnas och skogssamernas markägande härrör sig från den svenska tidens lappbyar, och anses ha fortgått utan avbrott fram till dessa dagar. Lapparna och skogslapparna anses obestridligen äga marken.

”Vi talar om de rättigheter till mark- och vattenområden som inte hör till någon annan än oss. Men våra rättigheter ges till dem, inte har vi ju gett dem, marken är vår. Det anses till exempel vara statens skog. Det här utgör ett hot. Jag tycker att det känns förfärligt konstigt. Självt har jag tänkt på hela den här tvisten så här, att om ingen skulle ha talat om rättigheterna till mark- och vattenområden utan bara om språket och kulturen så skulle vi knappast sitta här. Men då det blev fråga om rättigheterna till mark- och vattenområden började det beröra oss. Vi ger inte bort våra rättigheter till någon annan.”

Både de som bedriver renskötsel utanför sameområdet och de renskötselutövare som inte är upptagna i sametingets vallängd upplever att förutsättningarna för utövningen av renskötsel är diskriminerande gentemot majoritetsbefolkningen. Urfolket samerna får genom att höra till vallängden mångfaldigt större ersättningar för skador orsakade exempelvis av rovdjur och örnar än vad som betalas till personer som bedriver renskötsel utanför samernas hembygdsområde eller till personer som inte har upptagits i sametingets vallängd. Genom upptagandet i sametingets vallängd blir också det renkött som produceras av sådana renägare som betraktas som medlemmar av urfolket, dvs. samerna, på ett omotiverat sätt skyddat med hjälp av olika produktmärkningar. Såsom det framgick vid samråden bör det noteras att rennäringens utövningen hör samman med definitionen av urfolket. Därför upplever de som bedriver renskötsel starkt att de i och med sin näring hör till urfolket. Vid samråden uppgavs det att största delen av renarna i Finland ägs av Finlands egentliga urfolk, dvs. skogslapparna.

”Där står ett järnträdsstaket. På andra sidan finns sameområdet. Vår renhjord betar här där örnen finns, och på sameområdet finns det inga renar under spädkalvstiden. Där får de 1,5 gånger större ersättning. Det finns många beslut om saken då det gäller den norra sidan av järnträdsstaketet. Vi blir rasistiskt behandlade här. När det gäller kulturen så har jag aldrig varit osäker på min egen identitet. Jag är känd som renkarl och som medlem i en viss släkt, inte har det ifrågasatts.

” [...] De människor som är upptagna i sameregistret får bättre förmåner, de har fler renar, de får fördelar när de grundar en renfarm. Ett annat hot är att man tagit lappdräkten ifrån oss. Den har på riktigt varit mellanlappens overall. Inte hade de fattiga fjällmänniskorna råd med dräkten, men de här marknadsmännen köpte sådana. Vi har äldre dräkter än någon annan. Lyckligtvis har en del bevarats under kriget, då byar brändes ner. Också jojken stjäls från oss. Och miljöförbundet säger att man ska köpa kött bara av samerna, deras renar har fötts upp på rätt sätt. Uppenbar diskriminering. [...]”

Vid samråden lyfte man också fram att urfolket samerna utan grund har tagit över Finlands egentliga urfolks dräkter, handarbete och jojke.

”Historien är underlig i den bemärkelsen att man utgår uttryckligen från vilka produkter som har funnits och förts vidare. Det har skrivits att man funnit sik i Enare, detta framgår inte bara av arkiven i mellersta Lappland. Lappdräkten har funnits bara på dessa platser. Först kom arbetsdräkten, overallen, det finns 500 sådana, och de har rötter också i den europeiska overallen. Det har funnits bara ett fåtal personer som gjort sådana, och man har behövt ha pengar eller skatteinkomster för att kunna köpa klädseln. Det var fråga om nästan lika mycket som vid försäljning av renboskap, men dessa stora lappbyar har köpt och skapat produkter. [...] Jag har 150 år gamla renskinnsdamasker, som ännu är i gott skick även om de börjar bli slitna. Här finns en kontrovers, man talar om samedräkten

och sedan beskärmar man sig över vem som har rätt att bära den. Vi har med säkerhet rätt att göra det eftersom vi hör till dem som först haft dräkterna. Man ska alltså inte skuldbelägga dem som bär dräkterna. Vi har burit dem i flera hundra år. Släkten har varit så pass förmögen.”

”Vi talade om det här, om en så enkel sak som hantverket. Min fru utövar hantverk och sedan väcktes frågan om vem som får göra det. Fundera på varifrån den lappländska yllesjalen har kommit, vet du det? Vi vet att den har kommit från Österbotten, min fru tillverkar sådant som inte har funnits här, välkommen att handla hos oss. Lönar det sig att höja ett ramaskri över ett hantverk, över vantar och skinnskor, som vi har tillverkat sedan vi var småpojkar.”

Såsom det framgick vid samrådsmötena har de som saknar urfolket samernas gruppgodkännande förlorat sitt samiska språk redan för hundratals år sedan, då förfinskningen av samerna var som allra strängast. Straffet för att man talade samiska var bl.a. fotstock. Tjänstemännens och prästernas behov av att veta vad människorna i norr talade sinsemellan ledde till att språket gick förlorat. Såsom det framgick vid mötena har språket kunnat bevaras bara i de allra avlägsnaste trakterna. Eftersom språket gått förlorat för så länge sedan, måste de som ansöker om att bli antecknade i sametingets vallängd således lägga fram bevis på släktens språk sedan långt tillbaka i tiden. Det är svårt att skaffa gamla uppgifter och dokument. Man önskar att informationsanskaffningen ska underlättas, så att det också blir lättare att ansöka om att bli antecknad i sametingets vallängd.

”När det gäller samedefinitionen, så fanns nordsamerna inte ens i Finland då det lapska språket förbjöds här. Därför har deras språk bevarats, och därför betonar de språket som grund för identiteten, och godkänner inte vederlagd fortlöpande bosättningshistoria och inte heller bevisad oavbruten härstamning. De godkänner inte heller ILO-konventionens urfolksdefinition. Den iakttas på alla andra håll men inte i Finland.”

Vid mötena framgick det att släktnamn har förfinskats i syfte att göra det lättare att få posten hemburen. På orter där många haft samma släktnamn har man kunnat bli tvungen att vänta på posten i flera veckor, då den delats ut till fel personer.

Det seminarium som statsrådets kansli, justitieministeriet och sametinget ordnade i Enare 10.2.2018 och som baserade sig på utländska gästers erfarenheter av sannings- och försoningsprocesser väckte också diskussion vid samråden. Seminariet uppfattades som en ”gråtföreställning”. Vid samråden betonade man att de sameungdomar som talade vid seminariet inte har upplevt diskriminering. Både ungdomarnas och tolkarnas gråt under evenemanget upplevdes som en arrangerad föreställning avsedd att föra de utländska gästerna bakom ljuset. Det egentliga urfolkets sak lyftes inte fram vid seminariet, och de utländska gästerna hade på förhand getts felaktig information om urfolket i Finland.

Vid samråden avfärdades utredandet av internatupplevelsena. Det har berättats att allt har varit väl i internaten, och där har inte förekommit någon mobbning. Även om barnen har retat varandra så har det bara varit naturligt.

Såsom det framgick vid samrådsmötena kräver de deltagare i samråden som saknar urfolket samernas gruppgodkännande att huvudfrågan för försoningsprocessen först bör vara att utreda vem som hör till Finlands ursprungsbefolkning. För det andra borde man innan kommissionen tillsätts utreda konflikterna rörande tillhörigheten till urfolket mellan den s.k. "sametingseliten" och dem som inte hör till vallängden. Konflikterna upplevs bero på att sametingseliten förtrycker dem som inte är upptagna i vallängden. Med sametingseliten avses enligt dem som deltog i samråden de nordsamiska rensamer som flyttat till Finland t.ex. från Norge. Om kommissionen tillsätts, men Finlands egentliga urfolk lämnas utanför dess mandat, är det enligt dessa deltagare i samråden fråga om ett verkligt justitiemord och ett kulturellt folkmord.

"På finska är en lapp en lapp, och jag vet inte varifrån man har hittat på det där ordet same här i Finland. Det har införts genom sametinget eller någon annanstans inom det här maktövertagandesystemet. Det största problemet är ju här att de som diskrimineras är de lappar som inte ens får rösta inom sitt eget område, inte finns här några andra problem."

"Sanningskommissionen kunde befatta sig med den här frågan om upptagning i sametingets vallängd. Nordsamerna säger att de nog känner sin släkt, men inte känner de ju oss."

"Skoltarna är ett bra exempel. De första skoltarna blev finska medborgare i och med 1920 års fredsfördrag. Sedan förlorade de den rätten då de förlorade landområdet, men efter kriget gavs suonikyläborna en skoltby, trots att de inte ens varit på Finlands sida utan på Rysslands. Och så blev de urfolk. Man talar alltid om statliga frågor här. Man försöker omintetgöra saken, ett samnordiskt sameting. Det finns något konstigt nordiskt avtal, sametinget i tre länder driver saken. Med hjälp av det försöker man ta urfolksrättigheterna av oss. Det är ett hot, det har redan drabbat oss, alla enarebor tas inte in i registret, trots att man har en skattebok att visa upp."

"Hur kan man utreda på vilket sätt urfolket har behandlats orättvist, om man i riksdagen har beslutat att de som finns i registret utgör urfolket. Vår släkt har förfogat över områden sedan år 500. Hur kan man först fatta ett politiskt beslut om saken och sedan utreda den. Först ska historien utredas i kronologisk ordning, vem som är urfolk och har betalat skatt för lappmarken. Jag bestrider kallt saken, jag anser att staten och sametinget inte har rätt till statens mark. Denna rätt tillkommer lappbyns medlemmar och

deras ättlingar. Staten kan förhandla om rättigheterna till marken med sametinget. Jag har papper på det, jag ger dem inte så där bara, det har jag sagt till och med till Sipilä.”

”Sanningskommissionen är en bra sak, men sanningen måste komma fram, vem som hör till urfolket och vem som inte gör det, när de har kommit och vilken roll de har haft. Vi har undersökt skogslapparna, jag kan bevisa vad som är problemet i Sverige. Där identifierar tjänstemännen inte samer, utan lappar. Det är fråga om Lappland, inte något sameland. Det är lapparnas land, detsamma gäller i Sverige. I Norge är saken annorlunda, därifrån kommer samiskheten. I vilen efter Alta kom samerna. Jag förringar inte saken, där finns samer och urfolk, men inte i Finland. Under 1800-talets guldrusch kom de första samerna. Skogslapparna finns det uppgifter om i prästböckerna. Det enda som man tvistar om är att de här lapparna under 1700-talet började bygga hus och fick hemmansägares namn och släktnamn eftersom hemmanen skulle ha det. Men trots det står det i kyrkböckerna att de finns lappländska släkter och andra släkter. Det här måste föras fram, eftersom den största gruppen är skogslappar. De äger 95 % av renarna och har en lång historia. Språket har inte heller försvunnit helt och hållet utan det används inom renskötsel, där vi använder ord på det språket. Man tog död på språket under 1960- och 1970-talet då det inte var tillåtet att tala det. Jag har till och med stått i skamvrån då det var något rörande renar som jag inte kunde säga med finska ord. I Norge har ju samiskheten kommit mycket senare, eftersom kvänerna har varit det största folket där. Här på kartan ser man vad det fanns för vilt. Kittilä är det första stället där den så kallade renskötseln fick sin början eftersom vildrenarna först tog slut där.”

De deltagare i samråden som saknar urfolket samernas gruppgodkännande förhöll sig inte odelat positiva till försoningsprocessens tillbörlighet och ändamålsenlighet. Vid samrådsmötena delgav de sin oro över samrådets tillförlitlighet, bl.a. med hänvisning till bakgrunden för den statstjänsteman som ordnat samråden. Enligt dem som deltog i samråden blir deras budskap inte hört någonstans eller av någon, och därför litade de inte heller på någon.

” [...] Man måste fråga om den här tillförlitlighetssaken, tilliten till det här samrådet. Varför har statsrådets kansli inte tagit någon Virtanen eller Rantanen söderifrån för att göra detta. Vi vet från vilken släkt du är, kan vi lita på dig? [...]”

” [...] Då man talar om att det har förekommit mobbning så har det säkert förekommit under århundradenas lopp, vi har förfinskats och vårt språk har trampats ner. Den där mobbningen var kanske sedan någon dag en glömd sak, men nu mobbar sametinget och samemationalisterna enarelapparna. De mobbar och betraktar dem som tredje rangens medborgare, låter dem inte rösta och förbjuder oss att vara någon alls. En vacker dag inrättas en lappkommission, man säger att Juusos flicka var här och förhörde oss, men

hon representerar själv den sida som förtrycker oss. Det är en smärtsam känsla, när man känner att man hör till ursprungsfolket men staten inte godkänner det. [...]"

" [...] Hur kan vi veta att vårt budskap når fram. Det finns inte förtroende i någon riktning."

3.9 Yttranden som insänts via e-post

Det var möjligt att delta i samrådsrundan också via e-post, och denna väg inkom drygt tio yttranden. Dessa yttranden har beaktats antingen i det allmänna sammandraget över samrådets innehåll eller, om yttrandet gällde någon särskild målgrupp, i samband med den närmare redogörelsen för denna målgrupp.

Via e-post insändes i huvudsak allmänna ställningstaganden rörande processen. I yttrandena dryftades det huruvida det just nu är meningsfullt att tillsätta en sannings- och försoningskommission rörande samerna i Finland. I yttrandena lades det också fram förslag om på vilka sätt processen kunde genomföras och vilka som kunde utses till kommissionärer i en eventuell kommission.

Som mandat för den eventuella kommissionen har man i Finland offentligt lyft fram internatskolupplevelserna och förlusten av såväl språk som kultur till följd av dem. Detta tema uppmärksammades också i e-postyttrandena.

I flera yttranden togs det ställning till de tillspetsade relationerna mellan samerna och majoritetsbefolkningen. Dessutom belystes historien och de historierelaterade skälen till motsättningarna.

Vidare uppmärksammades den felaktiga information som sprids om samerna, disinformationen, och dess konsekvenser för samerna.

I majoritetsbefolkningens uttalanden kunde man skönja en oro över de spänningsladdade relationerna mellan olika folkgrupper och människor med olika bakgrund och etnicitet i Lappland. Alla i norr lider av dessa spänningar, medan man upplever att folket i södra Finland bara skrattar åt saken. Majoritetsbefolkningen känner också oro över att de olika grupperna i Lappland ska ställa upp förhandsvillkor för försoningsprocessen. Majoritetsbefolkningen önskar att det inte på förhand ska uppställas några villkor för processen, så att det ska bli möjligt att med hjälp av den lyckas lösa de svåraste aktuella tvisterna.

I uttalandena av personer som hör till majoritetsbefolkningen uppgavs det som önskemål att majoritetsbefolkningen inte ska ställas till svars för orättvisor som skett i det förgångna och som de inte kunnat påverka. Det finns en rädsla för att situationen tillspetsas ytterligare mellan människor med olika etnisk bakgrund i synnerhet inom samernas hembygdsområde.

VALTIONEUVOSTON KANSLIA

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI
PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO
p. 0295 16001
info@vnk.fi
vnk.fi/julkaisut

ISSN PDF 1799-7828
ISSN Nid. 0782-6028
ISBN PDF 978-952-287-673-7
ISBN Nid. 978-952-287-683-6